Liman Von Sanders - Türkiye'de Beş Sene

Çeviren

Osmanlı Genelkurmayı

Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti

Yayına Hazırlayan

Muzaffer Albayrak

Liman von Sanders

17 Şubat 1855'te Stolp'da (bugün Polonya'da Slupsk) doğdu.

1874'te Essen muhafız birliğinde subaylığa başladı. 1911'de generalliğe yükseldi. I. Dünya Savaşı yaklaşırken Osmanlı ordusunda yenilik yapmak için Almanya'dan istenen askeri heyetin başkanı olarak 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi. Savaştan önce başlangıçta Osmanlı I. Kolordusunun kumandanlığını yaptı, daha sonra ordu genel müfettişi görev ve salahiyetini üstlendi. 1914'e kadar Osmanlı ordusunda bazı reform çalışmaları yaptı. Almanya ile yapılan anlaşma gereğince mareşallik rütbesine yükseltilen von Sanders, 25 Mart 1915'te de Çanakkale'de V. Ordu komutanı oldu. Çanakkale'de tüm idari yetkiyi eline alan von Sanders, yaklaşık dokuz ay süren bu savaşlarda Ingiliz-Fransız müttefik ordusuna karşı görevini sürdürdü.

1917-1918 yıllarında bu kez Filistin Cephesi'nde IV., VII. ve Vm. ordulardan oluşan Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına getirilen Liman Von Sanders, burada da îngilizlere karşı Filistin ve Suriye'yi savundu. Eylül 1918'de Filistin Cephesi yarılınca kuvvetlerini Halep'e kadar çekti. Burada Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya devrederek Almanya'ya dönmek üzere İstanbul'a hareket etti. Mondros Mütarekesi'nden sonra bir süre İstanbul'da gözaltında tutuldu. Alman askerlerinin geri gönderilmesi çalışmalarını üstlendi ve daha sonra kendisi de Almanya'ya hareket ettiyse de Malta'da bir süre savaş suçlusu

olarak tutuldu ve 1919 yılı içinde Almanya'ya dönebildi. Son yıllarını anılarını yazarak geçirdi, 22 Ağustos 1929 yılında Münih'de 74 yaşındayken öldü.

Sanders'in Türkiye ile ilgili iki eseri vardır, Malta'da savaş suçlusu olarak bulunduğu süre içinde yazdığı "Türkiye'de Beş Sene" ve "Millet-i Müselleha".

Liman von Sanders (1855-1929)

Kısaltmalar

h.n: hazırlayanın notu

t.h.n: tercüme heyeti notu

km: kilometre

m: metre

an: santimetre

İÇİNDEKİLER

Sunuş..... 11

Liman von Sanders ve Kitabı..... 15

Türkiye'de Beş Sene.....19

Önsöz..... 21

Türkiye'ye Nasıl Geldim.....23

İstanbul'daki Sefaret Heyetleri: Amiral Limpus ve General Baumann..... 35

Dünya Savaşı'nın Başlangıcına Kadar Almanya Askerî Heyeti ..41

Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Tarafsız Günleri..... 43

Türkiye'nin Dünya Savaşı'na Girişi.....52

Kafkasya'da ve Süveyş Kanalı'nda İlk Muharebeler.....57

1915 Senesi

Çanakkale Muharebeleri Başlamadan Önceki Zaman..... 69

Çanakkale Kara Muharebelerinin Birinci Kısmı.....80

Çanakkale Savaşlan'nm İkinci Kısmı..... 110

Çanakkale Savaşları Sırasında Diğer Türk Cephelerinde Gelişen Olaylar..... 135

Kafkasya..... 135

Irak..... 137

Mısır..... 138

1916 Senesi

1916 Senesinde Çeşitli Cephelerde Meydana Gelen Olaylar.....141

Alman Askerî Heyeti:.....141

8 Türkiye |de Beş Sene

Küçük Asya (Anadolu)..... 146

Kösten Adası'nın Zaptı.....146

Avrupa'ya Türk Birliklerinin Gönderilmesi.....150

Kafkasya 154

Irak---------- .---------- ------ ---------- 163

Mısır.....174

Muhtelif Hadiseler.....179

1917 Senesi

Yıldırım Grubu'nun Kuruluşundan Önceki Olaylar.....187

Alman Askerî Heyeti.....187

Kafkasya Cephesi.....191

Irak..... 194

Mısır..... 200

Anadolu..... 205

Yıldırım..... 211

Irak..... 221

Mısır..... 222

Türkiye'nin Yıldınm'ın Haricindeki. Cephelerin Olayları..... 225

Kafkasya..... 225

Anadolu..... 225

Diğer Olaylar.....227

1918 Senesi 1 Mart a Kadar Olan Olaylar..... 235

Filistin Cephesi'nde Mart Ayı.....241

Birinci Şeria Meydan Muharebesi.....254

Nisan Ayı..... 259

Mayıs Ayı..... 267

Liman von Sanders 9

İkinci Şeria Muharebesi.....267

Haziran Ayı..... ... 285

Temmuz Ayı.....299

Ağustos Ayı.....307

Eylül Ayı..... ..... ,..... 325

19 Eylül Büyük Taarruzuna Kadar..... 325

19 Eylül İngiliz Taarruzu..... 334

Nasıra Baskını.....341

Şam'a Doğru Ricat..... 344

Ekim Ayı.....365

Halep'e Kadar Ricat.....365

Son Günler..... 379

Son Söz.....385

Liman von Sanders'in 'Türkiye'de Beş Sene" İsimli

Kitabı Hakkında Askerî Tarih Encümeni'nin Açıklamaları.....387

Açıklığa Kavuşturulması Gereken Maddeler..... 389

Çanakkale.....397

Irak Cephesi..... 412

İndeks..... 417

Haritalar 433

Sunuş

Osmarth Devletinin girdiği son savaşta; en hayat! ve kritik
I cephelerde, adeta ölüm kalım mücadelesinin verildiği savaş sah-
I nelerinde ordu komutanlığı yapan Liman von Sanders, Türki-
I ye'de en çok tanınan ve bilinen yabancı asker olmuştur. Hatta
I Türkiye'de kaldığı beş sene zarfında bizden biri gibi kabul de
I görmüş, "Liman Paşa" olarak tanınmıştı.

Liman von Sanders Aralık 1913'te, Osmanlı Devleti ile Al-
I manya arasında imzalanan askeri anlaşma vesilesiyle Osmanlı
I ordusunda ıslahat ve düzenleme yapmak üzere gönderilen Askeri

I Heyet'in başkanı olarak Türkiye'ye gelmişti. Ancak orduda ıslahat
I adına henüz bir şey yapamadan I. Dünya Savaşı başladı. Liman
I Paşa, savaşın başında ve sonunda Osmanlı Devleti'nin varlığı
açısından çok kritik önemi haiz iki cephede ordu komutanlığına
tayin edildi. Liman Paşa savaşın başında komutan olarak gittiği
t Çanakkale'de Türk askerinin gösterdiği harikulade direniş ve
I kahramanlıkla zafer kazanarak büyük bir itibar ve şerefe mazhar
I oldu. Savaşın son yılında tayin edildiği Suriye ve Filistin bölge-
[sindeki Yıldırım Ordular Grubu komutanlığı vazifesi ise tam tersine
bozgun ve büyük bir ricatla son bulmuştu.
Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün olan 31 Ekim
| 1918'de Yıldırım Orduları Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya
devreden Liman Paşa, İstanbul'a dönmüş, bir müddet Türki12
Türkiye'de Beş Sene
ye'deki Alman askerlerinin vatanlarına dönüşünü organize ettikten
sonra nihayet kendisi de bir gemi ile 29 Ocak 1919'da Almanya'ya
hareket etmişti. Ancak bu yolculuğu Malta'da kesintiye
uğramış ve burada İngilizler tarafından savaş esiri olarak tutuk-!
lanmıştı. Malta'da 21 Ağustos 1919 tarihine kadar tutulan Liman
von Sanders sonunda ülkesine dönebilmişti.
Malta'da kaldığı süre içerisinde yazdığı hatıratı "Fünf Jahre
Türkei" (Türkiye'de Beş Sene) adıyla Berlin'de 1920 yılında yayım- j
landı. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni tarafından]
tercüme edilen hatırat, 1921 yılında İstanbul'da neşredildi. Ter-i
cüme baskının orijinalinden farklı olan yönü; Askeri Tarih Encümeni
tarafından; Liman von Sanders'in hatıratındaki bazı yorum-1
lara ve gerçeği yansıtmadığına inandıkları olaylara dair açıklama-1
lann eklendiği bölümdür.
Bu kitapta biz, Osmanlı Genelkurmayı'mn Osmanlıca olarak]
yayımladığı bu hatıratı ekiyle beraber Latin harflerine çevirdik.]
Esas aldığımız nüshaya sadık kalmak şartıyla, genel okuyucu]
tarafından anlaşılmayacak derecede ağdalı olan Osmanlıca kelime]

ve kelime gruplarını cümlenin üslubuna ve manasına zarar ver-J
meyecek şekilde sadeleştirdik. Kitap, Almanca'dan tercüme edi-1
lirken lüzumlu görülen yerlere dipnotlar konmuştu. Bu dipnotla-]
n, bazı küçük açıklamalar için bizim koyduğumuz dipnotlardan
ayırt etmek üzere; tercüme heyetinin dipnotları "t.h.n" kısaltma-]
sıyla, kendi dipnotlarımızı da "h.n" (hazırlayanın notu) kısaltma- j
sıyla verdik.

Tarih sahnesinden çekilen Osmanlı Devleti'nin son demlerin- •
de beş sene ordu komutanlıklarında bulunmuş bir kişinin hatıratı i
bizim için şüphesiz çok önemlidir. Liman von Sanders gibi milli]
hisleri kuvvetli bir asker için tabii ki Alman menfaatleri her şey-]
den önce gelmekteydi. Bunun yanı sıra her şey olup bittikten son-]
ra kaleme alman bu hatıratta eskiye dayalı dostluk ve düşmanlık-]
lar, şahsi duygu ve düşüncelerin ön plana çıkması muhtemeldir.]
Bu cümleden olarak 1921 yılında hatıratı okuyan Enver Paşa'nm]

eşine yazdığı mektupta Liman'ın yazdıkları hakkında; "Ben, Liman'ın
hatırasını okuyorum. Ne tuhaf adam. Harpte ne iyi yapılmış ise,
faili o, ne manasa ve kötü ise başkalarıı; tabii, başta ben. Sonra da, hep
Alman zabitleri yapıyor. Türk zabitlerinden nadiren bahis var. Ah! Ne
ise, neferlere lütfedip "iyi zabitler -yani Almanlar- idaresinde olurlarsa
i iyi iş görürler" diyor. ...Türk paşaları arasındaki mûlum rekabet ve bu-
| nun neticesi birbirine yardım etmemek hususunun bertaraf edildiğini
söylüyor. Hakikaten edepsiz adam. Bu harpte bizde böyle bir hal mi zuhur
etmişti? " demektedir.

Bir hatıratı okurken peşinen göz önünde bulundurulması gereken
husus, yazılanların sübjektif olabileceğini unutmamaktır.

Ancak yine de Liman von Sanders'in, şahit olduğu ve kitabına
aktardığı bazı olumsuzluklar, kabullenmesi zor da olsa gerçektir.
Nitekim bu hususta Liman von Sanders'in hatıratının Osmanlıca
tercümesine bir önsöz yazan Genelkurmay Üçüncü Şube Müdürü
ve Askerî Tarih Encümeni Başkanı Hüseyin Hüsnü Emir;

"...Aktardığı diğer olaylar ve düşüncelerine gelince; muhterem bir ordu kumandanımızın pek yerinde olan düşünceleri hakkında tekrar edeceğiz ki, Liman'ın kendi şahitliğine ve bilgisine dayalı olan beyanatı ekseriyetle doğrudur, işittiklerine ve şahsî düşüncelerine ait olanlar ise hatalıdır. Bütün yazılarında derin bir Almanlık hissinin ve taraftarlığının hâkim olması keyfiyetine gelince; buna çaresiz tahammül edeceğiz. Çünkü ona, en başından rıza göstermişiz" diyerek bu hatıratı değerlendirirken esas alacağımız ilkeyi çok güzel izah etmektedir.

İstanbul, Eylül 2006

Muzaffer ALBAYRAK

Liman von Sanders ve Kitabı

Liman von Sanders, Balkan Savaşı'ndan zayıf ve küçülmüş olarak çıkan Türkiye'de, geniş çapta askerî ıslahat yapmak için hükümetin uygun görmesiyle Almanya tarafından seçilmiş olan meşhur generaldir. O'nun şöhreti Türkiye'ye gelmesiyle başlar. Liman von Sanders 1913 senesi sonunda büyük bir maiyyetle İstanbul'a gelmiş ve doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti ile imzaladığı bir mukavele ile bir Türk paşası olarak Osmanlı hizmetine girmişti. Bizde takriben, bir barış ve dört savaş senesi, az mühim olmayan, bir rol oynadı. Savaştan önce başlangıçta 1. Kolordu'muzun kumandanlığını yapmış ve daha sonra ordu genel müfettişi görev ve salahiyetini üstlenmişti. Savaşın ilk üç senesinde 5. Ordu'muzun kumandanı ve son senesinde Yıldırım Ordular Grubu'nda, von Falkenhayn'ın halefi olarak bulundu ve Çanakkale, Filistin ve Suriye'de mukadderatımızı idare etti.

Bu zatın bize dair yazdığı kitap, ne olursa olsun, bizce önemsiz sayılamazdı. Onun için tercüme ve neşri yetkili makamlarca uygun bulunmuş ve bunda isabet olmuştur.

Bu eserde, her Türk ilk olarak; içimizde birçok seneler yaşayan ve ordularımıza barışta ve savaşta kumanda eden yabancı bir generalin bize dair şahsî görüş ve düşüncelerini okuyup istifade

edecek; ikinci olarak hizmetimizdeki bir ecnebinin üniformamızı giymekle, sözleşmeler imzalamakla, geçici olarak da olsa zihniyet ve millet değiştirmesine imkân olmadığını öğrenerek ibret alacaki tır. Bu kitabm üçüncü bir faydası da Dünya Savaşı tarihimizi kısa i olarak nakl ve hikâye etmesidir.

16 Türkiye ’de Beş Sene

Kanal seferlerimiz, Sarıkamış maceramız, Galiçya, Romanya ve Makedonya gösterişleriyle, Kafkas ve İran fütûhatımız hakkında Liman'ın acı eleştirileri sırf birer hakikattir. Bunların, lâyık oldukları ehemmiyetle, hafızalarımızda yer tutması gerekir.

Aktardığı diğer olaylar ve düşüncelerine gelince; muhterem bir ordu kumandanımızın pek yerinde olan düşünceleri hakkında tekrar edeceğiz ki, Liman'ın kendi şahitliğine ve bilgisine dayalı olan beyanatı ekseriyetle doğrudur. İşittiklerine ve şahsî düşüncelerine ait olanlar ise hatalıdır. Bütün yazılarında derin bir Almanlık hissinin ve taraftarlığının hâkim olması keyfiyetine gelince; buna çaresiz tahammül edeceğiz. Çünkü ona, en başından rıza göstermişiz.

Tercüme heyeti, bazı faydalı açıklamalarıyla düzeltmelerde bulunduğu gibi Tarih-i Askerî Encümeni de kitabm sonuna ilave ettiği görüşleriyle, bazı gerçeklere açıklık getirdi. Bu şekilde okuyucu, mühim noktalar hakkında yanlış fikirler edinmekten kurtulabilecektir.

Liman von Sanders'in hatırâtı, kendisinin Türkiye'de pek bahtiyar bir hayat sürmediğini gösteriyor. Çetin tabiatı derhal anlaşmazlığa meydan açardı. Türkiye'deki Almanların büyük çoğunluğu, Liman'da sevimli ve saygıdeğer bir şahsiyet bulmamışlardı. Bunlar Liman'dan yalnız nefret ve şikâyet ederlerdi.

Enver, onun gözünde bir rakipti. Alınanlardan her kim Enver'in çevresine ve himayesine girdiyse, Liman ona düşman olmuştur.

Alman ataşemiliteri ve askerî delegesi General von Lossow ile Osmanlı Genelkurmay Başkanı General von Bronsart müşirin hiç

çekemediği iki mühim şahsiyetti. Liman, Türkiye'deki bu vaziyetiyle, kendini birçok şahsî tahrik ve münakaşalara, ıztırablara maruz bıraktı.

Türklere gelince, onu iyi tanıyanlar arasında, leh ve aleyhdarları vardı. Fakat bir noktada aynı düşüncede idiler: Liman, orta derecede bilgi ve yeteneğe sahip, sert ve haşin bir Alman generalidir.

Liman von Sanders 17

Çanakkale'de Türk silahlan ve Türk yiğitleri onu pek zorlu düşmanlara karşı muzaffer etmişlerdi. Onun savaş stratejisi, Çanakkale'nin ilk günlerinde olduğu gibi nihayetine kadar da sağlam ve açık sayılamaz. İlk çıkarma günlerinde düşmanın Anburnu mıntıkasında, Conkbayın'ndan sahile atılmasını 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey'e (Mustafa Kemal Paşa) ve Seddülbahir mıntıkasında düşmanın durdurulmasını, 26. Alay Kumandanı Binbaşı Kadri Bey'e borçludur. Biz burada bu isimleri zikrederken bütün bu muharebelere katılan kişilerin ve birliklerin gayretlerini küçümsemiyoruz. Aksine, Çanakkale'de paşadan teğmene kadar, bütün kumandanlar ve bütün birlikler güç ve kuvvetlerini tamamen sarf etmişlerdir ve işte çok üstün düşmanlara karşı kazanılan başarının bütün sırrı bundadır.

Liman von Sanders, Çanakkale'de tel örgü mâniaları gerisinde toprağa yerleşmiş üstün bir düşmana karşı lüzumsuzca hücumlar yaptırarak gereksiz telefata sebep olmakla suçlanır. Bu hükmü bizzat tarihe bırakmakla daha iyi etmiş oluruz.

Liman'ın savaştaki son görevi, Yıldırım Ordular Grubu'nun başındaki faaliyeti olmuştur. Burada general, ne katı bir savunma yaptı ne de Falkenhayn'm savunma usulünü takip etti. Onun buradaki en büyük talihsizliği kuvvetlerinin pek zayıf olmasıdır. Fakat bütün varını yoğunu birinci hatta sokmak ve elde hiçbir ihtiyat bırakmamakla bu talihsizliği yine kendisi artırmıştı.

Yıldırım'ın elîm akıbeti, kumandanı için şerefli bir son olmamıştı.

Liman'ın sevk ve idaresinin bundaki hata ve sevaplarını gelecek için faydalı dersler hâlinde tespit etmek ve daha yapılabilecek olanlarla yapılmışları mukayese etmek yine tarihin vazifesidir.

Genelkurmay Üçüncü Şube Müdürü
ve Askerî Tarih Encümeni Başkanı
Hüseyin Hüsnü Emir

Kanal seferlerimiz, Sarıkamış maceramız, Galiçya, Romanya ve Makedonya gösterişleriyle, Kafkas ve İran fütûhatımız hakkında Liman'ın acı eleştirileri sırf birer hakikattir. Bunların, lâyık oldukları ehemmiyetle, hafızalarımızda yer tutması gerekir.

Aktardığı diğer olaylar ve düşüncelerine gelince; muhterem bir ordu kumandanımızın pek yerinde olan düşünceleri hakkında tekrar edeceğiz ki, Liman'ın kendi şahitliğine ve bilgisine dayalı olan beyanatı ekseriyetle doğrudur. İşittiklerine ve şahsî düşüncelerine ait olanlar ise hatalıdır. Bütün yazılarında derin bir Almanlık hissinin ve taraftarlığının hâkim olması keyfiyetine gelince; buna çaresiz tahammül edeceğiz. Çünkü ona, en başından rıza göstermişiz.

Tercüme heyeti, bazı faydalı açıklamalarıyla düzeltmelerde bulunduğu gibi Tarih-i Askerî Encümeni de kitabın sonuna ilave ettiği görüşleriyle, bazı gerçeklere açıklık getirdi. Bu şekilde okuyucu, mühim noktalar hakkında yanlış fikirler edinmekten kurtulabilecektir.

Liman von Sanders'in hatırâtı, kendisinin Türkiye'de pek bahtiyar bir hayat sürmediğini gösteriyor. Çetin tabiatı derhal anlaşmazlığa meydan açardı. Türkiye'deki Almanların büyük çoğunluğu, Liman'da sevimli ve saygıdeğer bir şahsiyet bulmamışlardı. Bunlar Liman'dan yalnız nefret ve şikâyet ederlerdi.

Enver, onun gözünde bir rakipti. Almanlardan her kim Enver'in çevresine ve himayesine girdiyse, Liman ona düşman olmuştur.

Alman ataşemiliteri ve askerî delegesi General von Lossow ile Osmanlı Genelkurmay Başkanı General von Bronsart müşirin hiç

çekemediği iki mühim şahsiyetti. Liman, Türkiye'deki bu vaziyetiyle, kendini birçok şahsî tahrik ve münakaşalara, ıztırablara maruz bıraktı.

Türklere gelince, onu iyi tanıyanlar arasında, leh ve aleyhdarları vardı. Fakat bir noktada aynı düşüncede idiler: Liman, orta derecede bilgi ve yeteneğe sahip, sert ve haşin bir Alman generalidir.

16 Türkiye 'de Beş Sene

Çanakkale'de Türk silahları ve Türk yiğitleri onu pek zorlu düşmanlara karşı muzaffer etmişlerdi. Onun savaş stratejisi, Çanakkale'nin ilk günlerinde olduğu gibi nihayetine kadar da sağlam ve açık sayılamaz, tik çıkarma günlerinde düşmanın Arıburnu mıntıkasında, Conkbayın'ndan sahile atılmasını 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey'e (Mustafa Kemal Paşa) ve Seddülbahir mıntıkasında düşmanın durdurulmasını, 26. Alay Kumandanı Binbaşı Kadri Bey'e borçludur. Biz burada bu isimleri zikrederken bütün bu muharebelere katılan kişilerin ve birliklerin gayretlerini küçümsemiyoruz. Aksine, Çanakkale'de paşadan teğmene kadar, bütün kumandanlar ve bütün birlikler güç ve kuvvetlerini tamamen sarf etmişlerdir ve işte çok üstün düşmanlara karşı kazanılan başarının bütün sırrı bundadır.

Liman von Sanders, Çanakkale'de tel örgü mânialan gerisinde toprağa yerleşmiş üstün bir düşmana karşı lüzumsuzca hücumlar yaptırarak gereksiz telefata sebep olmakla suçlanır. Bu hükmü bizzat tarihe bırakmakla daha iyi etmiş oluruz.

Liman’ın savaştaki son görevi, Yıldırım Ordular Grubu'nun başındaki faaliyeti olmuştur. Burada general, ne katı bir savunma yaptı ne de Falkenhayn'm savunma usulünü takip etti. Onun buradaki en büyük talihsizliği kuvvetlerinin pek zayıf olmasıdır. Fakat bütün varını yoğunu birinci hatta sokmak ve elde hiçbir ihtiyat bırakmamakla bu talihsizliği yine kendisi artırmıştı.

Yıldırım'm elîm akıbeti, kumandanı için şerefli bir son olmamıştı.

Liman'ın sevk ve idaresinin bundaki hata ve sevaplarını
gelecek için faydalı dersler hâlinde tespit etmek ve daha yapılabilecek
olanlarla yapılmışları mukayese etmek yine tarihin vazifesidir.
Genelkurmay Üçüncü Şube Müdürü
ve Askerî Tarih Encümeni Başkanı
Hüseyin Hüsnü Emir
Liman von Sanders 17
Türkiye'de Beş Sene
Liman von Sanders
Önsöz
Bu kitap, Malta'da tutuklu olarak bulunduğum zaman içinde
yazılmış ve vatana dönüşte belgelerime bakarak tamamlanmıştır.
Türkiye'de geçen beş senelik hizmet hayatım, yalnız Dünya
Savaşı'na ait düşmanlara karşı değil, Alman Islah Heyeti'nin nüfuz
ve tesirini devamlı olarak azaltmaya çalışan kişilere karşı da
mücadele ile geçmiştir.
Bu münasebetle, zor zamanlarda vefakârca bana yardımcı
olmuş olan Alman ve Türk arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.
Kasım 1919
Liman von Sanders

Türkiye'ye Nasıl Geldim
15 Haziran 1913, haşmetli imparatorun1 tahta çıkış yıldönümünde,
askerî kabineden gelen bir yazıda Türkiye'ye gidecek
Alman askerî heyetinin başkanlığını kabul edip etmeyeceğim
soruluyordu.
Ben bu tarihte, Alman ordusunun en kıdemli bir tümen komutanı
olarak Kassel'de 22. Tümen'e komuta ediyordum.
Prusya ordusunda her çeşit hizmeti yapmış, senelerce kurmay
heyetlerinde bulunmuş, yabancı ülkelerde birçok seyahatler
yapmış isem de ne Türkiye'yi görmüş, ne de oranın durumuna ait
rbir incelemede bulunmuştum.

Bu sebeple şu soru benim için tamamen zamansızca ortaya
[çıktı.
Askerî kabinenin yazısına ekli olup İstanbul'daki Alman Sefiri
Baron VVangenheim'dan gelen telgraf yeni görevin amaç ve
sınırlarını aşağıdaki sözlerle açıklıyordu:
"Alman siyasetinin, Osmanlı Asyası'nın imarını ciddi ve samimi
olarak esas kabul ettiği kanaatiyle sadrazam, Türk ordusunun ıslahı
için bir Alman generali seçip göndermek üzere haşmetli imparator
hazretlerine ricada bulunmamı talep etmektedir.
1 1888-1918 tarihleri arasında Alman İmparatoru olan II. Wilhelm, (hjı)

Ayrıntılar henüz kararlaştırılmamıştır.
Bu makamın bütün askerî meseleleri içine alan gayet geniş yetkileri
taşıması düşünülmüştür. General, diğer bütün Alman ıslahatçıların
başkanlığında bulunacak ve Osmanlı ordusundaki çalışmanın
bir bütün olarak ve maksada uygun olmasından sorumlu bulunacaktır.
Generalin seferberlik ve askerî harekât hazırlıkları hakkındaki
teklifleri de gelecekte muhtemel bir savaş hâlinde esas olacaktır.
Böyle bir makam için tabii ki en mükemmel bir askeri kudret
sahibi kişi söz konusu olabilir, öyle bir şahıs ki, özellikle birliklerin
kurmay başkanlığı vazifesinde pek çok tecrübesi görülmüş olsun.
Son savaşta* komutanlarla kurmay heyetlerinde fazlasıyla kusur görüldüğünden,
bu makama getirilecek generalin başlıca görevi kurmay
heyetlerinin iyi bir şekilde yetiştirilmesine hizmet etmekten ibaret
bulunacaktır. Bununla beraber generalin, bir kolordu kurmay
başkanı olarak başarı kazanmış, kurmay subay seyahatleri idare etmiş
bulunması özellikle göz önünde bulundurulması gerekir.
Bundan başka, sözünü geçirebilir sağlam bir karakter sahibi
olmalıdır. Yabancı dil bilmesi çok gerekli değildir. Çünkü Binbaşı
von Strempel bu konuda ona yardımcı olacaktır. Kanaatime göre bir
Alman generalinin davet edilmesi, Türklerin yenilgilerini Alman ıslahatçılanna
bağlayan bütün fikir ve yorumlan susturur. Bundan

başka bu davet, İngiliz ıslahatçı larınm Türkiye'ye gelmesiyle yükselmesi tabii olan İngiliz nüfuzuna karşı Almanya lehine bir denge sağlayabilir.

Bu müracaatın kabul edilmemesi halinde, Babıâli yarım kalmış askerî ıslahatını tamamlamaya kararlı olduğundan, gereken ıslahatçılan temin etmek üzere başka devletlere yönelmesinden korkulabilir.

Hâlen gizli tutulması şiddetle temenni olunur.

İmza

Wangenheim"

Vazife gayet şerefli olduğundan ve geniş bir faaliyet vaat et]

tiğinden tereddütsüz muvafakat cevabı verdim. Osmanlı HüküBalkan Savaşı, (t.hjı)

Liman von Sanders 25

meti ile aylarca devam eden görüşmelerden sonra Askerî Heyet Sözleşmesi İstanbul'da hazırlanmış ve incelenmek üzere en yüksek Alman makamlarına sunulmuştu. Sözleşme 1913 senesi Kasım ayında kesinlik kazanmış ve haşmetli imparator hazretleri tarafından imzalama yetkisi bana verilmişti.

Askerî İslah Heyeti'nin vazifesi kesinlikle askerî olacaktı. Sözleşmenin metni bu hususu açıkça ortaya koyuyordu.

Birçok taraftan Alman askerî heyetinin aynı zamanda siyasetle uğraşacağına dair yazılarla, gazetelerle yayılan haberler tamamen asılsızdı.

Askerî heyetin, dışarıya karşı siyasetin içindeymiş gibi görünmesi başka bir sebepten ileri geliyordu: Heyetin gönderilmesi kararı, bir siyasi karar şeklini taşıyordu. Çünkü Almanya'nın çok önceden başlamış olan Türk siyasetine dayanıyordu ve bu sıfatla her tarafı alevlendirecek bir ateş çıkarabilirdi. Fakat görevi sırf Osmanlı ordusunun ıslahıyla sınırlandırılmış olan Askerî Heyet ile bu siyasetin hiçbir alakası yoktu.

Gönderilecek subayları sayısı, sözleşmeye göre 42 hesap edilmişti. Büyük çoğunluğunu binbaşı ve yüzbaşı rütbesini taşıyan

subaylar oluşturacaktı.

Kasım ayının sonunda imparator tarafından kabul edilmekle şereflendiğim zaman, kişiler meselesi bahis konusu olunca imparator bana aşağıdaki şu sözleri söyledi:

"İş başında ister genç Türkler ister ihtiyar Türkler bulunsun, sizin için fark etmez. Siz yalnız ordu ile meşgul olacaksınız. Siyaseti Osmanlı ordusundan çıkarınız siyasetçilik o ordunun en büyük hatasıdır. Siz İstanbul'da İngiliz Bahriye Heyeti Başkanı Amiral Limpus'a rastlayacaksınız onunla iyi geçininiz. O, donanma için çalışıyor siz de ordu için; her birinizin görevi birbirinden tamamen ayn bir sahadadır."

Haşmetli imparator Türk veliahdına2 özel selamını iletmemlj emrederken bana "veliahdı askerî tatbikata davet etmemi" tavsiye etti ki bu şekilde veliaht ordu ile alakadar olsun ve milletine karşı] bir nüfuz kazansın. İleride o kadar talihsiz bir akıbete uğrayan! veliahdın daha o zaman kendi arzu ve emeline sahip olmadığına imparator bilmiyordu.

9 Aralık ta, hareketimden az önce imparator, beni ve askerli heyetin birinci kafilesine mensup olan subayları kabul edip kısa] bir konuşma ile tavsiyelerde bulunurken yabancı bir ülkede A14 man isminin şerefini yüceltmek ve yalnız askerî vazifemizle ya-j şamak fikrini kalbimize nakşetti.

14 Aralık sabahı İstanbul'a ulaştık. Sirkeci lstasyonu'nda bizi] askerî bandosuyla beraber İtfaiye Alayı'na mensup bir merasim bölüğü karşıladı. Bu alayı ben sonraları Çanakkale Savaşı'nda güzide bir birlik olarak tanıdım.*

Bizi karşılayanlar arasmda pek çok yüksek rütbeli subay ve özellikle mükemmel bir Harbiye Nazırı olan İzzet Paşa ve eskiden! beri İstanbul'da bulunan Alman subayları vardı.

İzzet Paşa'yı çok iyi tanıyordum. Paşa uzun süre KasseM Hussar Alayı'nda subay olarak staj yapmış sonradan da ben orada kurmay subayı olarak bulunduğum sırada bizdeki kurmaylık hizmetini takip etmek üzere tayin edilmişti.

Askerî Heyet'i karşılamaya Alman Sefareti'nden hiç kimsenin gönderilmemiş olması bizi hayrette bırakmıştı. Sonradan öğrendik ki -Askerî Heyet'in İstanbul'a gelişi sırf Alman sefirinin şahsî gayretiyle gerçekleşmesine rağmen- Sefaret, Askerî Heyet'ten daha şimdiden uzaklaşmaya başlamıştı. Askerî Heyet'in daveti yabancı memleketlerde büyük bir galeyana sebebiyet verdiğinden dolayı, heyetle açıkça birliktelik göstermesi, Sefaret'in İstanbul-

2 O tarihte veliaht Vahdeddin'di. (h.n)

Bu bölüğün mensup olduğu esas alay iki taburuyla Dünya Savaşı'run başında Irak E cephesine gitmişti. Çanakkale'ye giden alay, ona nispeten sonradan pek derme;! çatma kurulmuş sayılabilirdi. (t.h.n)

daki durumunu güçleştireceği zannediliyordu. Bu sebeple Sefaret, yeni Alman heyetine karşı mesafeli davranmayı tercih etti.

Biz, 14 Aralık'ta -Türk takvimine göre aym başında- göreve başlamaya mecbur olduğumuzdan İzzet Paşa ile birlikte Harbiye Nezareti'ne gittik. O günkü görev, büyük kabul salonunda alman alaturka kahveyi konuşmadan içmekten ibaret kaldı.

Bir-iki gün sonra padişahın3 huzuruna kabul olundum. Padişah yalnız Türkçe konuştuğundan, ben ise Türkçeden bir kelime bile anlamadığımdan, İzzet Paşa tercümanlık yapıyordu. Konuşmamız padişahın birkaç iltifat cümlesine mahzar olmaktan ibaret kaldı. Sonradan Osmanlı hükümdarını her bakımdan iyiliksever ve esirgeyici bir koruyucu olarak buldum. Veliahtlığı zamanında otuz sene sarayında ve bahçesinde hapsedilen bu kanaatkar ihtiyar padişahın zannedildiğinden fazla bilgili ve dışarıdan bakıldığından daha fazla muhakeme kabiliyetine sahip olduğunu çok az yabancı öğrenebilmiştir.

Türklerin en büyük makam sahibi olan Sadrazam Prens Said Halim, şahsında bir Asya büyüğü ile modem bir diplomatm vasıflarını topluyordu. Sadrazam diğer bütün nâzırlar gibi mükemmel Fransızca konuşuyordu ve gayet nâzik bir kişiydi. Kısa

boylu ve çok hareketli olan Sadrazam, sonradan tam bir devlet

adamı olduğunu ispat etmiştir. Genç Türkler'in genellikle haddini

aşan emellerini, 1917 Şubatı'nda görevi bırakmaya mecbur olduğu

zamana kadar büyük bir dirayetle dizginlemeye muvaffak

! olmuştur.

Diğer nâzırlar arasmda, o zaman Dahiliye Nâzın olan Talat

i özel bir yere sahipti. Onunla temas eden hiç kimse, nadir kişilerde

[görülen sevimli ve çekici şahsiyetinin tesirinden kurtulamazdı.

Enver bu sırada albay rütbesinde, bir kolordu kurmay başkanı

olup bilmediğim bir hastanede tedavi görüyordu.

Liman von Sanders 27

3 Padişah V. Mehmed Reşad. (h.n)

28 Türkiye'de Beş Sene I Liman von Sanders 29

Sonradan Türkiye'de devleti idare edenlerin üçüncüsünü teş-I Esasen ben sözleşmede, Rus nüfuzu karşısında geri çekilme

kil eden Cemal'i, İstanbul'a gelişimin daha ilk haftasında, 1. Ko- manasına gelecek olan bir düzeltmeyle işe başlamayı istemiyorlordu

Komutanlığını kendisinden devir ve teslim alırken tanıdımJ dum.

Dış görünüş olarak bir çeşit Garibaldi* görünüşünde bulunan b«| Bugünkü düşüncelerime göre, ordu lsıahatının bu kolordu

zat hiç şüphesiz büyük bir zekâya sahipti. Bende bıraktığı tesir# î., , r , . . ° k. omu.t_a_nulıxğ_ın ı üzerime a,l mad, an d, a yapı,l abil_ece«ğ. ine şartların

0eö. re', son_ f ikrin,i , son, hedef,i m. . b. aşkalarına söylemek istemeyen b ıftıngus"aı.t. ol,d, uğ- unu an,l ıyorum. BD ununlla bueraubeur buı k omut. anl, ığ*ım adamdı. Zaten ben de ona hiçbir zaman bir Jy akınlık g° östermedin«y^a l, nız birkaç hafta el,.i md. e k, al, aLbi>l, mi. şt^ir.

1. Kolordunun devir. ve teslimi. As-j-kı-ı e. rî Heyejt *Söızl eşmesin. e. *i Ifn gi.l..i z ve _Fr ansız sefirl.er.in.in. d.e k. a,tıl masıy,l a R_ us ^Serin Gıers, eöre yapılmıştı. Bu mesele o senenin Ekim aymda Almanya da „ , ... '

soz ,k onusu oil dj uğv u zaman, rT*,u.. r,k suub ayıl anna, ub aşşeuh-i rıl_er: inıd «iS; adrazam nezdm.d e bir 7te*şebbüste bulundu! Bu sefirler, bir Algünün

şartlarına uygun bir talim ve terbiyeyi tatbikî bir öme|rnan İstanbul da en yüksek askerî makama tayin eolarak

ortaya koymayı uygun bulmuştum. »ilmesinin olamayacağını açıkça beyan ediyorlardı. Sadra-

, , , . _ zam Said Halim Paşa ise kolordular idaresinin Türkiye'ye ait bir

B. ö.y.le bir komu.tan. lığ*ın ısıy*ası ımü cadelelere meydan vereceg . - , ğını hiç düşünmemiştim, işte hep bu komutan1lı1k meseil esi• yüz.urm®nFesele olduğu cevabım vermişti,

dendir ki, kararlaştırılmış olan subay sayısından fazla bir tek Al£ Fakat Şiddetli anlaşmazlık bu cevapla bitmiş olmuyordu,

man subayı veya eri Türkiye'ye gelemedi. Benden önceki AlmaıjP>rens Lichnowsky nin, Sir Edward Grey ile 1913 Aralık aymda

ıslahatçılarının raporlarını okumuştum. Onlar hep Türk ordusun] y*Ph& görüşmeler hakkında kendi raporlarında verdiği malumada

şiddetli bir etki yapmanın zorluğundan şikâyet ediyorlardı ta göre bu komuta meselesinin Petersburg ta yarattığı şiddetli

Diğer kaynaklardan da işittiğime göre Türk ordusunda şimdiye paleyan ta Londra'ya aksetmiş.

kadar hep haddinden fazla nazariyata ve çok az tatbikata önem,;- Baron Wangenheim bu aralık izinli gitmiş ve yerine vekâleten

verilmekteymiş. Kararlarımı verirken bakış açımı yalnız AlmaMJefaret Müsteşarı von Mutius kalmıştı. Alman Hariciye Nâzın

usullerine dayandırıyor talim ve terbiyede bizzat etkili olmayı erijyon Jagow'un gönderdiği bir yazıya dayanarak Alman maslahatseri

ilerlemeye yeterli görüyordum. Eüzarı, Noel ile yılbaşı arasında beni ya 1. Kolordu Komutanlığı'-

Sözleşme son şeklini aldıktan ve hatta Türkler tarafından tat*; m terke veyahut 2. Kolordu Komutanlığı ile değiştirmeye davet

bikine başlandıktan sonra Alman Hariciye Nâzın von Jagow, bu etti.

komutanlığınım Rus Hükümeti nezdinde bir itirazla karşılanacak Birincisini istemezdim. İkincisini ise kabul edemezdim. Fakat

ğını ve eğer ben tamamen kıtalarda çalışmak fikrinde isem Askejl Mutius-a; -Siyasi sebepıerden dol„yt hoyun eğmek mrurî ise M.

Heyet Başkanlığı ile beraber Edirne'de 2. Kolordu Komutanlığın! .y() ggfi çağrümama müsaade rkasmda bu[unduğumu- söyle.

üstlenmemin daha uygım olacağı kararına vararak teklif etti. j jm

Bu değişikliğe imkân yoktu. Çünkü gelecekteki çalışmalar Ş , . Haşmetli imparator hazretleri tarafından yaban« ülkelerin işçin

bir temel kuruluncaya kadar Askerî Heyet Başkanlığı run y e^ ,klerine cevap olmak İ M başka bjr , seçi|di Yani ben henüz

İstanbul'du. Edime ise İstanbul'dan trenle 12 saatlik m e sa fed e y d i^ vaktim gelmeden önce 14 0cak m 4 tarihinde süvari genera.

li (orgeneral) rütbesine terfi edildim. Biz Türkiye ile yapılan söz-

^fcşmeye göre, Türk ordusunda, Almanya'daki rütbemizden bir

4 Giuseppe Garibaldi (1807-1882), İtalyan devlet adamı. (h.n)

30 Türkiye 'de Beş Sene

derece üst rütbeyi taşımak hakkına sahip olduğumuzdan Türkiye'de

de Osmanlı müşirlik (mareşallik) rütbesine yükseltildim. Bu sebeple de 1. Kolordu Komutanlığı makamını terke ve Türklerin eline devir ve teslime mecbur kaldım.

Aynı zamanda Osmanlı Ordusu Genel Müfettişliği'ne tayin olundum. Bunun bence özel bir anlamı yoktu. Çünkü ben Askerî Heyet Başkanı sıfatıyla esasen bütün birlikleri ve kaleleri teftiş ve muayene hakkına sahiptim. Kolordunun başında bulunduğum birkaç haftalık müddet esnasında birliklerin iç durumlarını görme imkânına kavuşmuştum. Bu durumu iyi bulmamıştım. Bütün subaylarda bir bezginlik havası görülüyordu.

1914 Ocak ayında bir gün İzzet Paşa Harbiye Nezareti'ne gelmedi ve hasta olduğunu bildirdi. Askerî Heyet'in çalışma odaları da Harbiye Nezareti'nde idi. Ben ertesi sabah, konağına ziyarete gittiğim zaman istifaya mecbur olduğunu Paşa'dan duydum.

Böyle tedbirli ve her yönden hürmete lâyık bir mesai arkadaşını kaybettiğimden dolayı cidden üzüldüm.

Ertesi akşam Enver, Harbiye Nezareti'ndeki daireme geldi.

Ben kendisini o zamana kadar yalnız bir defa Almanya'da bir tatbikatta görmüştüm. O, paşa üniformasını giymiş bulunuyor ve bana Harbiye Nâzın tayin olunduğunu bildiriyordu.

Padişah da yeni Harbiye nâzırının tayinini benden çok daha önce haber almış değildi. Padişah o sabah kendi odalarında gazete okuyorlarmış birden bire gazeteyi ellerinden düşürmüşler ve yanında hazır bulunan bir yavere; "Burada Enver'in Harbiye Nâzırlığt yazılı, olur şey değil, bu vazife için o henüz çok genç saydır" buyurmuşlardır.

Bu bilginin kaynağı o gün nöbetçi bulunan padişah yaveridir.

Ve hadisenin biricik şahidi de odur. Bundan birkaç saat sonra Enver, padişaha kendisinin Harbiye Nâzırlığı'na tayin olunduğunu ve paşalığını arz etti.

Enver, o yüksek makamına çok çabuk alıştı. Ordudaki eski arkadaşları, kendilerini hemen tanımazlıktan geldiğini ve yanına

sokulmanın mümkün olmadığını beyan ile ondan şikâyet ediyorlardı.
1914 ilkbaharında, pek de zengin olmayan bir sultan ile evlendikten sonra gitgide bir prens hayatına başladı.
Enver'in yüksek makamına ulaşmasını incelediğiniz zaman Padişah'ın, her şeye hükmeden İttihad ve Terakki Komitesi'ne karşı nasıl bir acz içerisinde bulunduğu ortaya çıkar.
Komite benim için daima biraz esrarlı kalmıştır. Kaç üyeden oluştuğunu ve tanınmış reislerinden başka bu üyelerin kimler olduğunu hiçbir zaman öğrenemedim.
Enver'in ilk işi 1914 Ocak ayında 1100 kadar subayı birden emekliye sevk etmek oldu.
Sözleşme gereği ben, orduda yüksek mevkilere tayin edilecek kişiler hakkında söz sahibi olacaktım. Bununla beraber bu hakkın kullanımı, benim ancak aday olabilecekleri birer birer tanıdıktan sonra mümkün olabilirdi. Fakat bunun için bana hiç olmazsa vaktinde resmî tebligat yapılması lâzım gelirdi.
Bu çok sayıdaki emekliye sevk etme kararının sebebini sorduğum zaman Enver; bu subayların Balkan Savaşı'nda yetersizliği görülmüş olanlarla yaşça orduda istihdama uygun olmayanlardan ibaret bulunduğu cevabım verdi.
Dâhilî ilişkileri bilmeyen ve durumu sırf dışarıdan muhakeme eden bazı çevrelerin, Askerî Heyet'in bu işlere herhangi bir şekilde karışmış olduğunu zannetmesi normal karşılanmalıdır.
Enver derhal Askerî Şûra'yı kaldırdı. Şûra o zamana kadar Osmanlı Ordusu'nda daimî müesseselerden biriydi. Sözleşmeye göre de ben Şûra'nm daimî üyesiydim. Bu en yüksek askerî dairenin lağvedilmesi hakkında ne bana ne de diğer üyelere resmî tebligat yapılmadı. Bu karan biz tamamen tesadüfen öğrendik.
Askerî hak ve görevlerimin tanınması ve tatbiki konusunda Enver'le benim aramda çok çabuk uyuşmazlıklar çıkmaya başladı. Çünkü ikimizin bakış açısı tamamen bambaşkaydı. Ben yalnız o sırada çıkan bir tartışma sebebini anlatacağım. Ben Çorlu'da 8.

3 2 Türkiye ’de Beş Sene

Tümen birliklerini teftiş etmiş ve birlikleri çok acınacak bir halde bulmuştum. Subaylar altı ile sekiz aydan beri hiç maaş almamışlar; aileleriyle birlikte asker karavanasından yemek yemeye mecbur bulunuyorlardı. Erler bir seneden fazla bir zamandan beri aylık yüzü görmemiş, kötü beslenmiş, yırtık pırtık elbiselerle giydirilmişlerdi. Çorlu İstasyonu nda beni karşılamak için çıkarılan bölüğün bir kısım erleri yırtık potinli ve diğer kısmı ise yalın ayaktı. Erlerin hem ayakkabılarının hâli ve hem de çok zayıf bulunmaları yüzünden yürüyüş yapmaya güçleri olmadığından büyük çaplı birlik tatbikatları yapmaya imkân bulunmadığım tümen komutanı söyledi. Bu hâli Enver’e yazılı olarak bildirdim ve çare bulmasını istedim. Bunun üzerine Enver, tümen komutanı Albay Ali Rıza Bey'i derhal emekliye ayırdı. Bunu işitince Enver'e gittim ve; "Eğer bana her gerçeği söyleyen subay ordudan atılırsa Türkiye'deki askerî vazifemi yapmaya imkân kalmayacağını" söyledim.

Birkaç müzakereden sonra Enver, tümen komutanını tekrar görevine iade etti. Ali Rıza Bey sonradan savaşta fevkalade liyakat gösterdi ve 1918 sonbaharında da kolordu kumandanı bulunmaktaydı.

Bundan başka beni yanıltmak için çeşitli yollara başvuruldu. Teftiş edeceğim birliklere Levazım Dairesinden süratle yeni elbiseler gönderiliyordu. Yalnız elbise gönderilmesiyle kalınmıyor teftişlerde erler bile değiştiriliyordu. Hasta ve güçsüzlerle, talim ve terbiyesi noksan olanlar saklanılıyordu ki Alman generali şikâyeti gerektiren çirkin, nahoş şeyler görmesin.

O zamanlar Osmanlı birliklerinde iç hizmetlerin hemen her şeyi eksik gibiydi. Subaylar, erlere bakmaya ve kontrol etmeye alışkın değillerdi. Çoğu birliklerde erlerin üstü başı bit, pire gibi haşeratla doluydu. Hamam tertibatı kışlaların hiç birisinde yoktu. Koğuşların düzenli olarak havalandırılması adeta bilinmiyordu. Mutfak tertibatı, akla gelebilecek en ilkel bir tarzdaydı. Mutfak hizmeti hem temiz değildi hem de düzensizdi. Almanya'dan

numune bir mutfak tertibatı siparişine kalktığım zaman, 3. TüLiman von Sanders 33
men Komutanı Yarbay* Nicolai böyle bir şeyi tesadüf eseri olarak, büyük Selimiye Kışlasında, gayet mükemmel şekilde sandıklara yerleştirilmiş bulmasın mı? Almanya imparatoru bunu beş sene önce Türklere bir hediye olarak göndermişti. Fakat bu mutfak tertibatı birliğe Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından teslim edilmiş ancak sandıklarından çıkarılması için hiçbir emir verilmemiş olduğundan tam beş sene sandıklar içinde kalmıştı.

Atlı birliklerdeki hayvanlar acınacak bir haldeydi. Atların büyük kısmı Balkan Savaşından beri uyuzdu. Nal bakımı yoktu. Eyer, başlık, koşum takımları da aynı şekilde bakımsız bırakılmıştı. Hayvan ahırları tamamen perişandı. Birliklere ait bütün eşya depoları bomboştu.

Dışarıdan bakıldığında mevkilerinin güzelliği, binalarının büyüklüğü ile İstanbul'u ziyaret edenleri hayran bırakan birçok askerî binanın içerisi, her köşesi pislik dolu acınacak bir harabe halindeydi.

Dünya Savaşı'ndan önce, Osmanlı ordusu için yapılmış olan tekliflerden uygun gördüklerini kabul etmek ve Harbiye Nâzırı sıfatıyla elinde bulunan bütün vasıtaları kullanarak hiçbir şeyden çekinmeksizin hemen uygulama alanına koydurmak Enver'in takdire değer bir meziyetidir.

İlk zamanlar biz düzenleme ve ıslahat isteyince komutanlardan sürekli aldığımız cevaplar "Bunun için para ı/ok "tan ibaretti. Bu gayet kolay bir kaçamak yoluydu. Gerçekte ise paradan daha çok düzen, temizlik ve iş görebilme fikri eksikti.

Türk, o tarihte Alman subayı tarafından istenilen işe ancak hevessiz bir şekilde girişir ve bahaneler uydurarak kendi hayat tarzını korumaya çalışırdı. Kendilerine ait fikirlere göre yaşlı Türk subaylarının çoğunluğu, bizim yaptığımız şekilde bu gibi ayrıntılar ile uğraşmayı kendilerine lâyık görmüyorlardı.

Liman Taşa kitabında Alman subaylannı hep Almanya'daki rütbeleriyle anıyor. Nicolai bizde albaydı, (t.h.n)

34 Türkiye'de Beş Sene

Fakat biz işe şiddetle sarılmaya ve gelecekteki çalışmalar için sağlam esaslar hazırlamaya mecburduk. Bu çalışmamızda bize faydalı yardımlarda bulunan Türk subaylarının miktarı da devamlı artmaktaydı.

Kurmay mektebine varıncaya kadar bütün Türk askerî müesseselerinde haddinden fazla ve sağlam olmayan bir nazariyatçılık hüküm sürüyor ve buna karşılık da arazi üzerinde tatbikat önemsiz görülüyordu. Gerek kurmay subaylarda ve gerekse yukarı rütbeli birlik subaylarında pratik bir terbiye ve bununla beraber pratik bir muhakeme eksikliği aynı şekilde kendini göstermekteydi. Bunun için her şeyin değiştirilmesi ve yeniden kurulması gerekiyordu.

Türk askerî hastanelerinin durumu korkunçtu. Pislik, akla gelebilecek her çeşit kötü kokular, haddinden fazla doldurulan koğuşları sağlığa zararlı ve tahammül edilemez bir hâle koyuyordu. Dâhili ve haricî hastalıklardan yatan hastalar çoğunlukla karmakarışık bir arada yatıyorlar, çok defa da -o da eğer varsa- aynı yatakta bulunuyorlardı. Çoğunlukla hastalar koridorlarda sımsıkı yan yana sıralanmış olduğu halde kısmen minderler ve kısmen de beylikler üzerinde yatmış bulunuyorlardı. Dermanı büsbütün kesilmiş erlerden birçoğu usulüne uygun bir bakım olmadığından her gün ölüyordu. Bu gibi hastaneleri ziyaretimde, böyle düzensizlikler hakkındaki memnuniyetsizliğimi gösterdiğim ve sorumlusu olan Türk sıhhiye subaylarını cezalandırmak için Harbiye Nezareti'ne bildirdiğim her tarafa yayılınca başka yoldan kurtuluş çareleri arandı. Şimdi de ben hastaneleri gezdikçe muhtelif koğuşları kapalı bulmaya başladım. Beni gezdiren tabiplerin ifadesine göre anahtarları yoktu. Ben bu cevapla tatmin olmayıp da kapıların açılmasına ısrar edince o karanlık koğuşlara, ben görmeyeyim

diye ölümle pençeleşen ağır hastalarm nakledilmiş olduğunu gördüm.

Türk askerî tabiplerinin aldığı terbiye bizim alıştığımızdan büsbütün başka bir tarzdaydı. Onların birçoğu, hastalara günde

bir defa uzaktan bakmakla ve bir sürü ilaç yazmakla yetinirdi. Hastaların ateşini ölçmek üzere 300 hasta başına bir tek termometre bulunursa memnun olunurdu. Zaten sıhhiye erlerinden az sayıda kişi termometreyi kullanabiliyordu. Okuma yazma bilen sadece subaylar olduğu için ateşi ölçülenler de yalnız onlardı. Termometre çoğunlukla yalnız subaylar için kullanılırdı, Erler için buna pek lüzum görülmezdi. Şahısların kimliğini dikkate almadan işini yapacağına dair bir vazife ahlâkı bulunması ve böyle bir düşünce çoğunluğuna yabancıydı. Sürekli kontrol altında çalışmaya alışmışlardı ve buna da açıkça ihtiyaçları vardı.

Askerî Heyet'in en büyük rütbeli sıhhiye subayı olan Profesör Doktor Mayer, Türk askerî hastanelerinde ıslahat için geniş bir cereyan yarattı. Daha sonra savaş sırasında Türk hastanelerinin tamamen amacına uygun bir şekilde iş görmeleri o sayededir. Bu münasebetle de çok tedbirli ve gayet ince bir zat olan Türk Sıhhiye Başkanı Süleyman Numan'ın çalışma ve başarılarını teslim etmek gerekir.

Ordunun genel kısımlarında Askerî Heyet'in kararlı faaliyeti ile kendisine bir hayli düşman edinmesi de kaçınılmazdı. Fakat diğer taraftan da ordunun, Balkan Savaşı'nda uğradığı çöküşten sonra yükselişe geçtiğini gören ileri görüşlü kişiler az değildi.

İstanbul'daki Sefaret Heyetleri: Amiral Limpus ve General Baumann

Alman askerî heyeti İstanbul'a geldiği zaman orada Amiral Limpus'un başkanlığı altmda bir İngiliz Bahriye Heyeti çoktan beri bulunmaktaydı. Bu heyetin yaptığı hizmetler sonradan çok saldırıya uğradıysa da gerçeğin neden ibaret olduğu ve bu

saldırıların iftira olup olmadığını bilemem; çünkü doğuda her çeşit iftira mümkündür ve yalan haberler adeta bir dağın tepesinden kopan çığ gibi ağızdan ağza geçerken büyür gider.

Alman askerî heyetinin görevleri orduya, İngiliz bahriye heyetininki ise donanmaya münhasır olduğundan ve arada mühim temas noktalan olmadığından anlaşmazlık çıkmasına sebep de yoktu.

Biz, Amiral Limpus ve İngiliz bahriye heyetiyle savaştan önce iyi bir arkadaşlık yaşadık. Yalnızca ordu ve donanma ile ortak tatbikat yapılmasına dair birkaç defa ortaya atılan fikri, esaslı bazı düşüncelerimden dolayı uygun bulmadım. 1914 Haziran ayında Türkiye ile Yunanistan arasındaki münasebet, silahla çözülebilecek derecede gerginleşince Enver'in yanında bir konferans açıldı ve buna gerek Alman askerî heyeti gerekse İngiliz bahriye heyeti katıldılar.

Amiral Limpus'tan başka, İstanbul'da büyük rütbeli yabancı subaylardan Fransız generali Baumann da bulunuyordu. Bütün Türk jandarması Baumann'm emrine verilmişti. Sözleşme gereğince Türk ordusuna yabana subay kabulü ancak benim uygun görmemle caiz olabilecekti. Buna dayanarak gerek General Baumann gerekse jandarmada müstahdem diğer birçok yabancı subay için önceden benim olurum alınmak gerekecekti. Jandarma kuvveti 80.000 kişilik seçme birliklerden oluşuyordu. Harbiye Nezareti tartışma ve mücadeleye meydan bırakmamak için gayet mahirâne çözüm yolu bulmuştu. Şöyle ki Alman askerî heyetinin gelişinden birkaç gün sonra bütün jandarma kuvvetinin alâkasını ordu ve Harbiye Nezareti'nden keserek Dâhiliye Nezareti'ne bağlamıştı.

General Baumann ile aramızdaki şahsî ilişki kesinlikle iyiydi. Generalle her karşılaşmamda bana karşı samimi bir nezaket gösteriyor ve aynı şekilde karşılık veriyordum.

1913 Aralık aymda İstanbul'a geldiğim zaman sefaret heyetlerinin en kıdemlisi Avusturya-Macaristan Sefiri Marki Pallaviçini'ydi.

1918 Ekim ayında mütarekeden sonra Suriye'den dönüşümde Pallaviçini'yi yine aynı vaziyette gördüm Çok mühim olan memuriyet makamını tam on iki sene yürütmüş ve Türkler arasında hem hürmet ve hem de gerçek bir güven kazanmıştı. Eski tarz diplomatlardan olan Marki, kendisini yakından tanımayan kimselere karşı biraz saf birisi gibi görünürdü. Her mühim haber

karşısında kendini şaşırmış gibi gösterirdi. Hâlbuki gerçekte herhangi bir meselede kendisinden daha iyi haber alan hiç kimse olmadığı gibi Türk siyasetinin en mahrem sırlarına ulaşmıştı. Çeşitli çevreler ile ilişki ve irtibatta olduğundan, diğer diplomatlar gibi yalnız siyasi ajanların getirecekleri haberlere bağlı kalmıyordu. Alman imparatorunun kendisi hakkındaki kanaati gibi kötümser değildi. Aksine onun Türk politikası ve askeri gelişmesi hakkındaki düşünceleri hep doğru çıktı. Ata binmeyi seven ve pamuk kın hayvanı üzerinde İstanbul ve Tarabya'da birçok kişi tarafından tanınan ve her tanıdığını güler yüzle "Servus"* diye selamlayan bu mültefit ihtiyar binicinin gayet akıllı bir diplomat olduğunu ve savaş senelerinde beyninin sürekli çok derin endişelerle meşgul olduğunu tahmin edenler pek azdır.

Türkiye'de geçirdiğim beş senelik askerî hizmetim süresince beş Alman sefiri gördüm. Birincisi Baron von VVangenheim, 1915 sonbaharı sonlarında vefat etti ve Tarabya'daki hatırasında son uykusuna çekildi. Gerek Alman askerî heyetinin daveti gerekse Alman-Türk ittifakı hep Baron VVangenheim tarafından ortaya atılmış ve uygulamaya konulmuştu. Çok kararlı ve çalışkan olup, Türkiye'de emellerini gerçekleştirmenin yolunu daima bulurdu. Kanaatimce Türkiye'nin iç durumunu ve bilhassa Genç Türkler'in, yeni bir düzen kurmaya dair fikir ve emellerini tedkik ve muhakeme hususunda çok fazla iyimserdi.

Baron von Wangenheim'm 1915 yaz aylarındaki hastalığı ve

izinli olarak bulunmadığı zamanlar ona Prens Hohenlohe vekâlet etti. Daha sonra Kont Volf Mettemich bu önemli göreve tayin edildi. Türklerin gözünde belki biraz çekingen görünen bu gayet akıllı ve zeki diplomat İstanbul'da yapılan Alman entrikaları sebebiyle bir sene kadar sonra görevinden ayrıldı. Enver 1916 sonbaharında, bir kısmı Alman Sefareti'ne ve diğer kısmı Osmanlı Genelkurmayına mensup olan bazı Alman subaylarıyla birlikte

Servus, Latincedir. Avusturya'da kendine denk kişilere selam verirken kullanılır. (th.n)

Pless'teki Alman Genelkurmay Karargâhı'na gittiği zaman, Türk Hükümeti tarafından hiçbir talimat verilmediği halde sefirin değiştirilmesi için istekte bulunmuş ve bu isteği yerine getirilmişti.

Kont Mettemich'in yerine gelen von Kühlmann'm, ta gençliğinden beri Türkiye'yi tanımış ve Türk zihniyetini iyi bilmesine rağmen onun aleyhine de 1917 yaz aylarında aynı Alman entrikaları çevrilmiş ve şayet Kühlmann Alman Hariciye Nezareti'ne tayin edilip gitmeseydi aynı akıbete uğraması kaçınılmazdı.

Türkiye'de çevrilen bu Alman entrikaları incelenecek olursa, daima aynı kişilerin izlerine rastlanır. İstanbul'da bu kişilerin isimleri herkes tarafından bilinmekle beraber, onlar aleyhine bir şey yapmaya imkân yoktu. Çünkü onlar sürekli İstanbul'da kalırlar, Alman makamlarına gelen telefonlara, telgraflara hâkim bulunurlar ve sonuçta yaptıkları Enver'in ismi veya imzasıyla örtbas edilirdi.

Yabancı bir ülkede ve en yüksek makamlarda bulunup en ağır sorumlulukları üstlenmiş olan memur ve subayların lehinde ve aleyhinde -fakat kendilerinin bilgisi dışında- gizlice vatanlarına ihbarlarda bulunulmasına entrika ismini veriyorum. Bu ihbarlar öyle kişiler hakkında yazılıyordu ki yazanlar mevki bakımından onların çok altında bulunuyorlardı.

Eğer Alman Hükümeti veya Başkumandanlığı, en yüksek makamların resmî sahiplerini korumak isteseydi onlara kayıtsız

şartsız güvenini gösterir ve onların açıklama ve ifadelerine itibar edip diğerlerini dikkate almazdı.

Bu eski Prusya prensibinin savaşta geçerli olmaması ciddi bir hata oluşturuyordu. Bu hâlin getirdiği uygunsuz sonuçlar ise gerek burada gerekse diğer yerlerde inceleme ve değerlendirmeye lâyıktır.

Von Kühlmann'm yerine 1917 sonbaharında Kont Bemstorff tayin edildi ve mütareke akdedildiğinde sefir bu zattı.

Özellikle Türkiye gibi hakkında doğru ve isabetli bir inceleme ve karar verilmesi güç olan memlekette bu kadar sık değişik38

Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders 39

lik yapılmasının maksada uygun sonuçlar vermeyeceği son derce açıktır.

Savaş esnasmda sefirler için özel zorluklar ortaya çıktı; çünkü askerî temsilciler, ataşemiliterler, deniz ataşeleri raporlar gönderirken özel vasıtalar kullanıyorlardı.

Bu kişilerden bazıları, -kuvvetli bir öngörüye sahip olan ataşemiliter von Leipzig müstesna olmak üzere- gerek Türkiye için ve gerekse Almanya için bazı kötülüklere sebebiyet vermiş oldular. (Leipzig 1915 Haziran'ında Çanakkale'de yakalandığı bronşitten dolayı maalesef vefat etti). Onların Almanya'daki üst makamlarına gönderdikleri haberler ve Türk Genel Karargâhı'nda bulunan bazı Alman subaylarının raporları Türkiye'nin askeri kabiliyetleri hakkında Almanya'da gerçeğe aykırı bir fikir oluşmasına ve gelişmesine sebebiyet vermiştir.

Osmanlı ordu birliklerini ancak Enver'le yapılan acele seyahatlerde görmeye muvaffak olan bu kişilerde, yeni Türk ordusunun iç yapısının, değişen vasıflarının ve özellikle subaylarının durumunun ne olduğunu kapsayacak derin bir fikir yoktu. İşte böyle kişiler aracılığıyla Dünya Savaşı'nda Alman Genel Karargâhında yanlış ümitler beslenmiş ve Alman Başkomutanlığı ta en

başından başarısızlığa mahkûm olan hareket ve tedbirleri kabul etmeye yönlendirilmişti.

Zaman zaman, Türkiye'de yedi farklı makamdan -tabii ki birbirini tutmayan- askerî raporlar alan Alman Genel Karargâhı'nm, daha yakınında ve aciliyeti olan görevleri varken, bu kadar uzak bir yerden her zaman uygun neticeler alması ve yerinde kararlar vermesi mümkün olmamıştır.

Bu zorlukları General Ludendorff 1917 Ekim ayında, Kreuznach'da Alman Genel Karargâhında bana bizzat anlatmıştı. Mademki Almanya, Türkiye'de geniş bir askerî yetki ile donatılmış büyük bir askerî heyet oluşturmuştu; bunu, bütün askerî istihbarat için daha en başından bir merkez olarak kabul etmesi, amaca daha uygun olurdu. Osmanlı memleketinin her tarafına

yayılmış olan, Osmanlı ordusunda fiilen çalışmakta olan Alman askerî heyeti subayları tecrübe ve anlayışlarına dayanarak ataşemiliter ve deniz ataşelerinin istihbarat kaynaklarından daha esaslı istihbarat toplamaya muktedirdiler. Bu duruma göre de ataşemiliter ve deniz ataşelerinin yine sefarette kalmaları gerekeceği kabul edildiğinde, bunlar kendilerine gelen haberleri askerî heyete tebliğe mecbur tutulmalılardı. Askerî istihbaratı yetkili bir elde tutmak ancak bu şekilde olurdu ve Almanya'daki istihbarat merkezine çok değerli bir hizmette bulunulurdu.

En son ve en yüce bir mevkide son kararı verecek görevlilere gönderilecek güvenilir haberler, genellikle icraattan bizzat sorumlu olan kişiler tarafından hazırlanmalıydı. Müşavir veya resmen seyirci olan kişiler tarafından doğrudan doğruya gönderilen her haber, kendisiyle beraber birçok tehlikeyi de taşır. Çünkü bu kişiler olacaklardan sorumlu olmazlar ve çok kolaylıkla şahsî endişelere de kapılırlar. Bu kaide ülke içinden çok, yabancı memleketler için geçerlidir; çünkü orada haberlerin kontrolü daha zordur. Türkiye de dâhil olduğu halde, yabancı ülkelerde çeşitli ve uygunsuz

haberlerin çıkması hoş olmayan, şahsî anlaşmazlıklara meydan açar ve bu şekilde ortak menfaatler zaafa uğrar.

Bu düşüncelerim beş senelik olaylar silsilesine dayanmaktadır. Geçmişten, gelecek için bir ders çıkarmak için bunların ortaya konması gereklidir.

Gelecekte yabancı bir memleketteki vaziyet ve mevkiimiz için ilk şart, Almanların nüfuzlu, sorumluluk sahibi bir kişinin başkanlığı altında, birleşik bir kitle hâlinde bulunmalarıdır. Almanya'daki üst makamlar da sorumluluğu üstlenen bu kişiye her yönden destek olmalıdır. Zannederim ki bizler, diğer devletlerden bu konuda bazı şeyler öğrenebiliriz.

Savaştan önce, askerî heyet subaylarıyla itilaf Devletleri sefirleri arasındaki ilişkilerde pek gerginlik olamayacağı açıktı ve bununla beraber bu ilişkiler gayet dürüsttü. Mesela 1914 Haziran-'ında, İngiltere kralının doğum gününde, İngiliz Sefareti'nin düzenlediği törene tebrik için bizden birçok subay katılmıştı.

Rus Sefiri Giers bile, 1. Kolordunun komutanlığı tekrar Türklere verildikten sonra, önceleri bize karşı almış olduğu düşmanca tavn değiştirmişti.

İtalyan Sefiri Marki Garroni, İtalya Hükümeti 1914 senesi Ağustos ajanda Üçlü İttifaktan ayrıldıktan sonra bile Almanlara karşı dostça davranmaktan vazgeçmemişti.

İstanbul'da Haliç e bakan safarethanede oturan Amerika Sefiri Morgentau'yu ve onun yerine gelen Eltus'u biz ancak törenlerde görüyorduk. Onların eşleri, geniş imkânları sayesinde hayır işlerine çok geniş çapta katılmak suretiyle Türklerin sevgisini kazanıyorlardı.

Hollanda, İsveç, Bulgar sefirlerinin evlerine savaşa girdikten sonra da birçok subayımız gitmeye devam etti.

Dünya Savaşı'nın Başlangıcına Kadar

Almanya Askerî Heyeti

Enver, Harbiye nâzın olduğu zaman, aynı zamanda kendisini

Genelkurmay Başkam da tayin etti. Bundan maksadı öteden beri harbiye nâzırlan ile genelkurmay başkanları arasında süregelen devamlı anlaşmazlığa mani olmak olduğunu söylüyordu.
Genelkurmay ikinci başkanlığına Albay von Bronsart'ı seçti.
Bazı esaslı düşüncelerim mevcut olmasına rağmen bu tayine razı olmaya mecbur oldum. Fakat Alman Askerî Heyeti Sözleşmesinin açıkça ortada olan hükümlerinde yazılı olduğu üzere Genelkurmayın diğer önemli mevkileri Türklerin elinde kaldı. Alman
kurmay subay lan Türk kurmay subay lanna çeşitli memuriyetlerdeki vazifeleri öğretmeleri ve yol göstermeleri için danışman ve öğretmen olarak istihdam edileceklerdi. Böylelikle Türkler ordularının menfaatine olarak memuriyet ve vazifelerini kendi başlarına yürütmeyi öğreneceklerdi. Alman askerî heyetinin Türkiye'de bulunacağı süre aslında sınırlı olmak üzere düşünülmüştü.
Bununla beraber gelecekte kendi işlerini kendilerinin yapabilmeleri esasma dayandırılmak üzere Türk subaylannın yetiştirilmele-

ri görev sıralamasında ilk sırayı oluşturuyordu. Savaş başladıktan I sonra aslında Alman subaylarının yerleştirilmesi düşünülen, I merkezdeki ve çeşitli askerî sınıflardaki en önemli mevkilere mü- t kemmel yetişmiş Türk subaylarının yerleştirilmeleri gereği ortaya 8 çıktı. Fakat sonradan birçok Alman subayının Osmanlı Genel- 8 kurmayı nda, ordusunda ve menzil hatlarında istihdamlarıyla bu 1 subayların sayısı gitgide fazlalaştı.
Alman subayları Türkçe bilmedikleri gibi, Türk ordusu ve f ülkesi hakkında da ancak yüzeysel bilgileri olduğundan dolayı, ■ sonradan ortaya çıktığı üzere, böyle zor şartlar altında önemli I sorumlulukları üstlenmemeleri gerekirdi. Sonuçta da tahminimiz i doğru çıkmıştır. Özellikle Türk Genel Karargâhı’nda Türk kur- i may subaylarının -itirafı zorunlu olduğundan- birçok mühim 1 mevkilerden çıkarılmış olması bu subaylar üzerinde hoşnutsuz- j

luk ve hatta çok defa pasif direniş ortaya çıkardıktan başka; Tür- E
kiye'ye ait birçok işin Alman subaylarından gizli olarak yapılması E
sonuçlarını doğurduğundan ve anlatıldığı üzere Alman ve Türk E
ortak çalışmasının eksikliği dolayısıyla arada istenmeyen bir ger- E
ginlik çıkarmıştır. Bununla beraber kötü sonuçlar alındıkça, za- i
man oldu ki Türkler tarafından Almanlar, hiç ilgileri olmadığı I
bazı konuların sorumlusu olarak gösterildiler. Enver'de, Alman B
ortak çalışması gibi önemli meselelerin doğru ve sağlam bir şekil- ■
de yoluna konulması için gereken anlayış, tecrübe ve şahsî görüş K
noksanlığı vardı. Enver, Alman yardımının iyiliğini tamamıyla |
anlıyordu. Fakat kendi ordusuna -din, dil ve iç teşkilatındaki u-1
yuşmazlıktan dolayı- Alman tarzının uygulanması hususunda E
orduda yapması gereken sınırlamaları gitgide daha az takdir edi- S
yordu.

Daha Çanakkale Savaşı başlamadan önce bile kendisinin be-§
nim tavsiyelerime ihtiyacı olmadığını zannediyor ve bu zannıiu ■
karargâhında etrafına Alman subaylarını topladığı oranda artın-1
yordu. Bu gerçeklerdeki açıklık daha sonra anlatılacak olan bazı 1
olayların okunmasıyla anlaşılır.

Liman von Sanders 43

Savaştan önce, 1914 senesinin ilk yansında Alman Askerî
Heyeti subaylan sayısı sözleşmede yazılı olan 42 adetinde kalmayıp
özellikle dışandaki birlik ve karargâhlann teşkilatı dolayısıyla
fazla ihtiyaca gerek olduğundan tahminen 70'e yükselmişti. Bu
sayı Osmarüı ordusu gibi büyük bir ordunun teşkilatı için asla
haddinden fazla bir sayı değildi. Buna karşılık daha şimdiden
bahsetmeye değer ki, savaşm sonuna doğru 800'ü aşkın Alman
subayı, sıhhiye subayı ve askeri memurlarının özlük işleri Alman
Askerî Heyeti'nden geçmişti. Bunlar arasında Almanya dışında
istihdam şartlarım taşımayanların da bulunması tabii idi. Dünya
Savaşı'ndaki subay kaybının büyüklüğü göz önüne alınırsa kendi
memleketimiz dışında bu kadar büyük sayıda subay görevlendirmemizin

doğru olmadığı anlaşılır.

1914 senesi ilk yansında, merkezdeki ve birliklerdeki çalışmalarından başka Alman subaylan, İstanbul'da piyade, sahra ve ağır topçu okullarıyla, Ayazağa'daki Süvari Astsubay Okulu'na müdür ve öğretmen olarak almdı. Bu okullardaki eğitim planlan genişletildi ve bunu takiben de tarafımızdan bir subay binicilik okulu ve nakliye okulunun kurulduğu özellikle belirtilmeye değerdir.

Eylül ayı başlannda Gelibolu ile Tekirdağ arasında benim emrim altında bir tatbikat yapılması planlanmıştı. Bu manevra sırasında bir çıkarma hareketi de yapılacaktı. Bu tatbikatı müteakip Anadolu'nun batı sahillerinde büyük bir kurmay seyahati yapmak niyetindeydim.

Bu sırada Dünya Savaşı başladı. Bu savaşta Türkiye ilk başta tarafsız kalmıştı. Ancak seferberlik hazırlıklarına'derhal başladı.

Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Tarafsız Günleri

1914 senesi Ağustos başlannda bir gün akşamüzeri Tarabya'daki Alman Sefareti'ne gelmem rica edildi. Orada Sefir von VVangenheim ile Enver'i buldum. Bunlar, Almanya ile Türkiye arasında gizli bir ittifak anlaşması projesini hazırlamakta olduklannı söylediler ve Türkiye Dünya Savaşı'na girdiği takdirde Al man Askerî Heyeti'nin istihdamı hakkmdaki düşüncelerimi sor dular. Almanya'nın Avrupa'da bir savaşa girişmesi hâlinde Türkiye'de bulunan Alman subayların geriye çağırılmalan hususunun, yapılan sözleşme hükümleri gereği olduğunu kendilerine anlattım. Sefir bu sorunun, Alman askerî heyetinin Türkiye'de bırakıldığı kabul olunarak cevaplanması gerektiğini söyledi.

Bu takdirde ve Türkiye'nin Dünya Savaşı'na girmesi hâlinde Alman subaylarının, savaşın sevk ve idaresine etki edecek mevki lere tayin edilmeleri gerektiğini söyledim.

Bunun üzerine Alman Askerî Heyeti'ni ilgilendiren madde derhal Fransızca olarak tespit edildi ve askerî heyete "Influence effective sur la conduite générale de l'Armée"* yetkisi tanınmış

oldu.

Anlaşma projesinin diğer metninden bana asla bilgi verilmedi.

Bunu Eylül ayı başlarında sefirden yazılı olarak rica etmem üzerine, von Wangenheim'in 5 Eylül tarihli bir yazısı ile red cevabı aldım. Gerçeğin ortaya çıkmasına yardımcı olacağı için bunu burada özellikle yazıyorum ki Alman Askerî Heyeti alman siyasi kararlardan kesinlikle haberdar edilmemiştir.

Sefir ile Enver'den ayrıldığım günün akşamı Enver bana, Türkiye savaşa girerse kendisinin Başkomutanlık Vekâleti vazife-1 sini üstleneceğini söyledi. Bu durumda benim, onun kurmay başkanlığını kabul edip etmeyeceğimi sordu. Ben bu teklifi kabul etmeyerek savaşta bir askerî birliğe komuta etmeyi tercih edeceğimi söyledim.

Bugünlerde Türkiye'nin savaşa girmesi veya tarafsızlığını koruması hakkında birbirine zıt birçok rivayet dolaşıyordu.

Alman Askerî Heyeti, ittifak görüşmeleri hakkında ne Türkiye ne de Almanya tarafından hiçbir şekilde resmî olarak bilgilendirilmi yordu. Vatanda (yani Almanya'da) savaş başladığından, durum

"Ordunun genel sevk ve idaresi üzerinde fiili tesir", (t.h.n)

Liman von Sanders 45

Alman subayları için pek sıkıntılıydı. Birkaç gün sonra Türkiye'nin tarafsız kalacağı bildirildi.

Bunun üzerine ben 11 Ağustos tarihiyle imparator hazretlerine gönderdiğim ayrıntılı bir telgraf ile sözleşmemizin bahsedilen özel hükümlerine dayanarak bütün Alman subaylarının acilen Almanya'ya çağırılmalarını istirham ettim.

İmparatorun 22 Ağustos tarihli cevabî telgrafında; şimdilik Türkiye'de kalmamız gerektiği bildiriliyordu. Fakat bundan dolayı biz asla etkilenmeyip görevimizi aynen savaşta ve Alman ordusunda bulunuyormuşuz gibi kabul edecektik.

Bu emri, hemen topladığım Alman Askerî Heyeti’ne tebliğ ettiğim

zaman herkes büyük bir üzüntüye kapıldı. Herkes savaşın uzun süre devam etmeyeceği ve biz savaşa katılamadan son bulacağını zannediyordu. Türk nazırlarının çoğunluğunun tarafsızlığın devam ettirilmesi fikrinde oldukları bilindiğinden Türkiye'nin savaşa gireceğini o zaman kimse tahmin etmiyordu.

Eylül ayında ben bütün Alman subaylannm geriye çağırılmaları hakkında tekrar müracaatta bulunmama karşı, Askerî Kabine başkanının 27 Eylül tarihli telgrafı şöyle başlıyordu:

"İmparator hazretleri, oradaki görevde istihdamlarının, savaşta diğer herhangi bir görevde bulunmak ile aynı kabul edilmesi gerekeceğini size yeniden hatırlatmamı bana havale buyurdular. Sizin, imparatorun tasvibine mazhar olan Sefaret politikasına muhalif olan fikir ve hareketten kaçınmanız haşmetli imparator hazretlerinin kesin emirleri gereğidir... v.s".

Türkiye seferberliği -Balkan Savaşı'nın aksine olarak- önemli pürüzler çıkmaksızın 1914'te tamamlandı. Çünkü Alman Askerî Heyeti ile Türk kurmay subaylannm katılımıyla oluşturulan seferberlik emirleri ancak genel hükümleri ve gerçekten gerekli olan hususları ihtiva etmekteydi. Yoksa büyük Osmanlı İmparatorluğu

içindeki bölgelerin çok farklı olan özelliklerine nazaran karışıklık çıkması muhtemel olan ayrıntıları asla içermiyordu.

Zaman kısıtlı olmadığı için seferberlik zor değildi ve bu an- ^ cak bir ihtiyatî tedbir olarak yapılmıştı. Seferberlik, birliklerin ^ harbe uygun olarak talim ve terbiyeleri için bunların, şimdiden v mevcudu artırılmış kuvvetlerin katılımıyla talimler yapmaya ; muktedir olmaları ve muvazzaf subaylar gibi silah altına çağrılan i yedek subayların emir verme ve savaşta birliklerini sevk ve idare edebilme kabiliyetlerini artırma yönünden büyük faydalar taşı- % yordu.

Önceden birliklerin sulh zamanında zayıf olan mevcutlan sebebiyle talim ve terbiyeden çok fazla istifade edilemiyordu. 1.

Kolordunun İstanbul'da bulunması ve sürekli yabancıların gözü5
önünde adeta kontrole maruz olması sebepleriyle sulh zamanındaki
gerçek kadrosunu muhafaza etmesine karşılık dışandaki
kolordu birlikleri özellikle piyade birliklerinin mevcudu çok farklı
kuvvetlerdeydi. Mesela 1914 senesi yazında Tekirdağ'da öyle
bölüklere rastladım ki hizmete yirmi erden fazla asker
çıkaramıyorlardı.
Seferberlikte oluşturulan Türk Genel Karargâhı, daha Ağustos'ta
birçok ordunun kurulmasını emretmişti. Karargâhı İstanbul'da
olan 1. Ordu'nun komutası bana verildi. Bu ordu, beş kolordudan
oluşacaktı. Bu kolordular esasında İstanbul ve civarın-j
da, Trakya'da, Çanakkale'de, Bandırma'da ve Bandırma'mn güneyinde
bulunuyorlardı veyahut buralarda bulunacaklardı. Merkezi
Halep olan 6. Kolordu da bu orduya verilmişti ve yavaş yavaş
Ayastefanos (Yeşilköy) civarlarına nakledliliyordu.
Bahriye Nâzın Cemal'e de karargâhı İstanbul'da bulunan 2.
Ordu'nun komutası verildi. Bu orduya Anadolu'da bulunan iki
kolordu verildi. Üç kolordudan oluşan 3. Ordu da Kafkasya'nın
batısında Erzurum civarında konuşlanmıştı.
İşte bu ordu taksimatında bir maksat ve mana vardı. Buna .
karşılık şurası kayda değerdir ki Türkiye savaş boyunca ismet*

---

dokuz ordu çıkarmış plmakla beraber mevcut birlikler bu teşkilata
kısmen de olsa yeterli gelmediğinden bu durum tamamen anlaşılmazdı.
Sonraları öyle oldu ki yalnız numaralarıyla mevcut
olan orduların ancak karargâhları yerinde olup birlikleri hiç yok
gibiydi. Bu duruma açık bir örnek olarak 1917 senesinde 1. Ordu'nun
(İstanbul'da) bazı ikmal ve milis teşkilatım saymazsak
ancak bir piyade ¿dayına sahip olması ve 1918 senesinde 2. Ordu'nun
(Halep'te) savaşabilecek piyadesinin ancak 7 taburdan ibaret

bulunmasını zikredebiliriz. 1918 senesinde Filistin'de bulunan üç ordudan her birinin piyade muharip kuvveti, savaşm başlangıcındaki Türk piyade tümenlerinin mevcudunda bile değildi.

Sonradan yapılan ve sırf gösterişe dayanan bu ordu taksimatı, yalnız emirlerin dağıtılmasında zorluklar göstermekle kalmayıp Türk usulüne göre birçok subay, er ve hayvanın istihdam edildiği büyük karargâhların bulunmasını gerekli kılıyordu ki bunlar cepheye gönderilse pekâlâ daha faydalı olabilirlerdi. Bizzat benim -Alman Askerî Heyeti başkam olmam dolayısıyla haberdar olmam gerekmesine rağmen- bu gibi kararların alınmasında Türk Genel Karargâhı nda zerre kadar tesirim olamamıştır.

Goeben ile Breslau'ın Çanakkale Boğazı'ndan girmesinden bir süre sonra Ağustos ayının ikinci yarısında Enver'in başkanlığında bir askerî meclis toplandı. Bu toplantıda Alman sefiri, Goeben ile gelen Amiral Souchon, Alman ataşemiliteri ve deniz ataşesi, Enver'in kurmay başkanı ve diğer yüksek rütbeli bazı subaylar ile birlikte ben de bulunuyordum. Bu mecliste, şayet Türkiye savaşa girerse Süveyş Kanalı'na karşı bir hareket yapılmasının uygun olup olmayacağı tartışılacaktı. Denizciler pek hararetle böyle bir hareketi destekllediler. Ben ise, o zamanki Alman ve Avusturya cephesinin durumuna göre Odesa ile Akkirman arasında büyük bir çıkarma hareketinin, Avusturya'mn güney kanadının yükünü hafifleteceği düşüncesiyle gerekli olduğu fikrinde bulundum.

O zaman Rusya'nın Karadeniz filosunun güçlü sayılmadığmi dan ve bilhassa Odesa mıntıkasında muntazam Rus birliklerinin

az olmasından dolayı, seri ve cesurca bir hareketin başarıya ulaşması teknik olarak mümkün görünüyordu. Çıkarma ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması için ilk şart da tabii ki Rus filosunun mağlup edilmesiydi. Amiral Souchon'un o zamanki kesin ifadesine göre Goeben ve Breslau'ın katılımıyla yapılacak böyle bir teşebbüsün başarıya ulaşacağı ümit edilebilirdi. Ancak ben bu fikrimde

yalnız kaldım. Diğerleri hep birlikte mümkün mertebe seri yapılacak Mısır harekâtının önemli tesirlere yol açacağı kanaatin- I deydiler.

Ben daha o zaman Türkiye'nin kısıtlı imkânlar ve kötü ulaşı- I mıyla Mısır'ı fethetmesinin nasıl mümkün olacağına akıl K erdiremiyordum. Deniz İngilizlerin elinde olduğu için kısa bir I sürede Hindistan'dan, sömürgelerden veyahut anavatandan Mı- 1 sıra kuvvetli birlikler sevk etmeye her zaman muktedirdi. Süveyş ■ Kanalı'ndaki İngiliz mevzileri ise o zamanki savaş vasıtalarının I her çeşidi ile donatılmıştı. Kanal'm her iki tarafında dört demir i yolu hattı* ve çok sayıda demiryolu vasıtası, el altında bulunan E birlikleri tehdit edilen noktalara çabucak toplamaya imkân verir- I di. Kanal'daki uzun menzilli düşman toplan ve savaş gemilerin- i deki büyük çaplı İngiliz toplan, Kanal'daki yüzen bataryalar çö- İ lün içinde çok uzaklara kadar etkili olabilirlerdi.

İngiltere'nin Süveyş Kanalı'mn güvenliğini sağlamaya ne dere- K ce önem verdiği vaktiyle Lord Cromer'in Kıbrıs'a ait bilinen muhtı- t rasında izah edilmişti. Bu muhtırada; Hindistan, geniş İngiltere |. memleketinin merkezî noktası olduğundan hakiki bir İngiliz poli-1 tikasının Süveyş Kanalı'mn muhafazası mecburiyetinde bulunduğu 1 ve bu maksatla Kanal'm her iki taraf arazisinin muhafazasının ge-1 rekli olduğunu söyleyerek, asgari olarak Mısır ile Sina Yarımada-1 sı'nda, Akabe Körfezi'nden El-Ariş'e kadar olan yerlerin elde bu- E lundurulmasının gerektiğini ifade etmiştir. Bu askerî ve siyasî esas- E lara nazaran elde bulunan yetersiz vasıtalarla Mısır'ın fethi gibi I büyük askerî harekâtın hayal edilmesi bile doğru değildi.

Başlangıçta Kanal ın doğusunda demiryolu yoktu, (t.h.n)

Liman von Sanders 49

Mısır'da yerleşen İngilizlere karşı Türk askerî kuvvetleri Kanala ulaşabilmek için Tih Çölü'nü en azından yedi günlük bir yürüyüşle geçmesi gerekliydi. Bu yürüyüşte insanlar ve hayvanlar için gerekli olan suyun ve bundan başka her top mermisinin

develerle çölü geçmesi mecburiyeti vardı. Herhalde baskın tarzında yapılacak böyle bir ilk teşebbüste başarı kazanılacağı kabul edilse bile bu başarı çok şey ifade etmez. Çünkü Kanal'ı geçecek birlikler eğer bir sonraki harekât için yeterli kuvvete sahip değillerse ileri yürüyüşte imha edilmek tehlikesine maruz kalacakları şüphesizdir. Fakat Türkiye asla yeterli olmayan ulaşım imkânları ve yollarıyla önemli sayıda kuvveti Mısır'a karşı gönderebilecek ve bu kuvvetleri nasıl besleyecekti? Benim görüşüme göre Mısır'ın fethi konusunda Almanya'da açık fikirler yoktu. İngiltere'nin can damarı denilen Mısır için Almanya'da büsbütün münasebetsiz fikirler neşrediliyordu. Bu münasebetsizlikte bahriyelilerimizin de kabahati vardır. Ancak kendilerinin Anadolu'daki Türk toprağında bir kara muharebesinin sevk ve idaresinin şartlarına dair hiçbir fikirleri olmamasından dolayı, mazur görülmelidirler. Yetkili makamların kararlarına muhalif olan benim görüşüm - ki şansa bağlı olan Mısır seferi değil diğer harekâtın yapılması hususuna matuf idi- hemen muhtelif makamlardan Almanya'daki yüksek mevkilere ihbar edildi. Bundan dolayı 15 Eylülde Almanya başbakanı, Alman sefiri aracılığı ile Süveyş Kanalı'na yapılacak sefere muhalefet etmememi rica ettiği gibi 17 Eylülde Almanya Genelkurmay Başkanlığından aldığım bir telgrafta şöyle deniyordu:

"Osmarvh Devleti ile ortak menfaatlerimiz açısından Mısır'a karşı bir hareket çok mühimdir. Türkiye tarafından teklif edilen bu harekâta muhalif olan görüşlerinizi derhal bu görüşe uydurmalısınız."

Türkiye'deki ulaşım yollarının stratejik durumuna dair fikir edinmek için savaş sırasında Türkiye'deki trenlerin hâli hakkında birkaç söz söylemek lâzımdır.

50 Türkiye 'de Beş Sene

İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan yegâne hat olan Doğu Demiryolu hattı Balkan Savaşı sırasında hiçbir işe yaramamıştı. Savaştan önceki son aylar içinde ve bizzat savaş sırasında hiç olmazsa en acil ihtiyaçlara cevap verecek şekilde imkânlar dâhilinde ıslah

edilmişti. Dik meyilli ve fazla kavisli olan bu tek hatlı demiryolundan inşa tarzı dolayısıyla esasen çok mükemmel iş beklenemezdi. Türkiye'nin diğer büyük hattı olup İstanbul ile memleketin iç kesimleri arasında ve sınırlara doğru biricik bağlantısını oluşturan Anadolu-Bağdat hattı, gerçekte Alman ve isviçrelilerin nüfuzu altındaydı. Bu hattın idaresinin başmda yıllardan beri İstanbul'da oturup memleketin durumunu çok iyi tanıyan ve esasen de fevkalade bir kabiliyet ve zekâya sahip olan yönetici Hugenen ve Günther bulunuyordu. Gerek müdüriyet ve gerek bu hattın sivil memurları tarafından Türkiye'de imkânlar dâhilinde ellerinden gelen her şeyin yapıldığını söylemekle haklarını teslim etmiş oluruz. Ancak yine de, tek hatlı, lokomotif ve vagon sayısı yetersiz olan bu demiryolunun gördüğü işin, Avrupa demiryollanyla mukayesesinin mümkün olmadığı da açıktır. Toros Tüneli, -ki Suriye, Filistin ve El-Cezire ile irtibatın can damarıdır- savaştan önce tamamlanamamıştı. Bunun tamamlanması ancak 1918 senesi Eylül'ünün sonunda mümkün olmuştur ki Türkiye'nin askerî bakımdan çöktüğü zamana rastlıyordu.

1918 Ekim ayma değin hiçbir trenin Halep'e kadar doğruca ulaştığı görülmemişti. Savaşın sonuna kadar her tren Toroslann! kuzeyinde aktarma yapmak mecburiyetindeydi. Başlangıçta Toros dağlarındaki nakliyat; araba ve develerle ve sonrasında da kamyonlar vasıtasıyla dağ yolundan yapılmaktaydı. Daha sonra .' ise, tünel küçük bir kesitte açüabildikten sonra içerisine inşa edilen dekovil hattı ile ve büyük hattan doğruca bu hatta yapılan aktarma ile yapılıyordu. Toroslann güneyinde tekrar büyük hat-' tan istifade etmek için aynı aktarma işi yeniden yapılıyordu. Bu sebeple Toroslann kuzey ve güneyinde bulunan işletme malzemesinin dağıtımı imkânsızdı. Aynı zorluk başlangıçta Amanos|

Liman von Sanders 51

dağlarının geçilmesi sırasında geçerli iken sonradan bu hattın süratle inşa olunup tamamlanmasıyla zorluklar giderildi.

Halep'ten sonra güneye yani Suriye, Filistin ve Hicaz'a giden tren hatlarının hiç biri bütün savaş boyunca kendilerinden beklenilen hizmeti yapabilecek bir hâle getirilemediler. Bu hatların, ne savaştan dolayı artan nakliyat vazifesine yetecek şekilde bir proje dâhilinde kapsamlı inşası, ne kapasitelerinin artırılması mümkün olabilmiş ne de genişleyen bir işletmenin gerektirdiği kadar olsun ıslahına imkân bulunmuştur. Malzeme, genellikle noksandı. Rayak'tan itibaren de hattın genişliği değişiyordu. Lokomotiflere gereken yakacağın eksikliği ise devamlı bir dertti. Kömür ya hiç gelmiyordu yahut İstanbul'dan çok az miktarda gönderiliyordu. Bu civarda orman fazla olmadığından odun da ancak büyük zorluklarla sağlanıyordu.

Türkiye'nin güney ve güneydoğu bölgeleri ile irtibatının esasını teşkü eden Toros ve Amanos sıradağlarının hiç durmaksızın geçilmesi için gereken önem ve kıymetin Türk Genel Karargâhı tarafından daha seferberlikten itibaren takdir edilmediği ortadadır. Bu hatların tamamlanması için gereken işçi ve malzemenin hepsinin daha seferberliğin başında topluca buraya şevki gerekirken, toplanması mümkün olan işçi ve malzeme başka taraflara dağıtılmışlardır.

Her hâlde Ankara-Sivas demiryolu ile Resülayn-Diyarbakır demiryolunu ve Kızılırmak Nehri'ni seyahate uygun bir hâle getirmenin ve bu gibi diğer bazı büyük işlere girişmenin sırası değildi. Ankara-Sivas hattı güzergâhındaki çok sayıda dereyi aşacak köprüler için gerekli malzemenin savaştan sonra Almanya'dan getirtilebileceği daha en başından düşünülmüştü. Hatta bazı nüfuzlu kimselerin bu işle ilgilendikleri herkesçe biliniyordu. Ankara-Sivas hattı bu savaş için stratejik açıdan bir fayda sağlamamıştı. Ben bu konulan daha vaktinde Alman Genel Karargâhı'na 25 Ekim 1916 tarihli raporumla bildirmiştim.

52 Türkiye 'de Beş Sene

Bağdat hattının, Irak savaş alanının yakınlarına kadar olsun

uzatılamamış olduğu herkesçe bilinir. Irak'taki 6. Ordu'nun asıl menzil hattı Halep civarına kadar, Suriye'deki birliklerin menzil hattıyla ortaktı. Halep civarından itibaren menzil hattı ya Fırat boyunca nehir noktası olan Resülayn'a kadar demiryoluyla ve Resülayn'dan sonra 350 km'lik -yağmurlu havalarda gelip geçmeye müsait olmayan yumuşak topraktan ibaret ve hatta bataklık kısımları da bulunan- karayolu ile Musul'a ve Musul'dan yine bir daha 350 km'lik ve ancak Samarra'dan sonraki en son kısmı dekovil hattı olan bir yol ile Bağdat üzerine gidiyordu.

Türk demiryollarının işletme işinde Alman askerî unsurlarının istihdamıyla başarılı bir sonuç alınmaya çalışılmasındaki zorluklar, bütün savaş boyunca gerek Almanya'da ve gerek Türk askerî makamlarında çok az takdir edilmekteydi. Görevlendirilen subayların çoğu, ülkenin durumu ve Türk idaresinin özelliklerini kavrayamadıklarından Alman usul ve ilkelerinin aynen Türkiye'de uygulanabileceğini zannediyorlardı.

Yukarıda anlatılan büyük ana hatlardan oluşan demiryolu şebekesinin birbiri ile irtibatının çok sınırlı olduğu biliniyordu. Eskiden belli başlı kimselerin; ülke içinde ulaşımın kolay ve çabuklaştırılmasının hükümeti tehlikeye düşürüp tehdit edebileceği gibi yanlış görüşlere sahip olmaları bunların sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Bu konuda "şark ihmalciliği''nin rölü de inkâr edilemez.

Mevcut diğer önemli hatlardan olan ve bir İngiliz şirketi tarafından inşa edilen Aydın-Kasaba hattı ile Fransızların yaptıkları Bandırma-Manisa hattı Türkiye'nin savaşı idare etmesi yönünden ikinci derecede öneme sahiptiler.

Türkiyelin Dünya Savaşı'na Girişi

1914 Ekim ayı sonunda bir gün; Almanya Ataşemiliteri Binbaşı von Laf fert, karargâhı Beyoğlu'ndaki Pangaltı Harp Okulu'nda bulunan 1. Ordu Komutanlığı'nda acil bir mesele için gelLiman von Sanders 53

diği haberiyle bana müracaatta bulundu. Binbaşı von Laffert; büyük bir heyecanla Goeben ve Breslau'm Karadeniz Boğazı girişi yakınında Rus savaş gemileriyle başarılı bir savaş yaptığını ve Ruslardan bir mayın gemisini batırıp diğerlerini kaçmaya mecbur bıraktıktan sonra yanlarında Türk donanmasından birkaç küçük gemi ile birlikte Rus sahillerini bombardıman etmek için Sivastopol'a doğru harekete geçtiklerini ve bununla; Türkiye'nin tarafsızlığını terk ederek savaşa gireceğinde şüphe kalmadığım bildirdi.

Türk Genel Karargâhı ndan 30 Ekim 1914'te Askerî Heyet'e gelen resmî tebligat şöyleydi:

"Donanma Komutanlığından 29 Ekim 1914, saat akşam 11.15'te bildiriliyor:

Rus Donanması, 27 ve 28 Ekim'de Türk Donanması'nın bütün harekâtını takip ve yaptığı talim ve tatbikatı sürekli taciz etmiş ve bugün de düşmanca tavrını sürdürmüştür. Bir Rus mayın gemisi, üç torpidobot ve bir kömür gemisinin düşmanca bir tutum ile Karadeniz Boğazı'na doğru ilerlemesi üzerine Goeben tarafından mayın gemisi batırılmış, bir torpido ağır şekilde hasara uğratılmış, kömür gemisi ele geçirilmiş, 3 subay, 72 er esir alınmış ve Sivastopol başarıyla bombardıman edilmiştir.

Mayın gemisinde 700 mayın ile 200 er bulunuyordu. Torpidolarımız tarafından kurtanlan 3 subay ile 72 er 30 Ekim'de İstanbul'a ulaşacaklardır. Esirlerin ifadesine göre; Rusların Karadeniz Boğazı girişi açıklanna maym döşeyerek donanmayı tahrip etmek niyetinde bulundukları anlaşılmıştır.

Breslau, Azak Denizi girişinin doğusunda bulunan Novorosisk'te 50 kadar petrol deposuyla birçok erzak deposunu tahrip ve 14 askerî nakliye gemisini batırmıştır... v.s."

Bu savaş haberi beni hayrette bıraktı. Çünkü ben, Türklerin Mısır'a taarruzları hakkında birbiriyle muhalif olan görüş ve münakaşalarımızdan sonra kendilerini görmediğim, ne Alman sefirinden ne de Amiral Souchon'dan; Türk Donanması'nın tarafsızhğın

devam etmesine rağmen yine de gergin olan bir ortamda Karadeniz'e çıkacağına dair bir haber almamıştım.

Gerçi birkaç hafta önce yani 20 Eylül'e doğru von Wangenheim'ın, Goeben ve Breslau'ı Alman bayrağı altında Karadeniz'e çıkarmak düşüncesinde olduğunu güvenilir bir kaynaktan haber almış ve derhal Tarabya'ya giderek sefire bundan sakınmasını önemle rica etmiştim.

Sefire, Türkiye Hükümeti'nin Goeben ve Breslau'ı ismen satın aldığından bütün dünyanın haberi olduğu için bu şekilde yapılacak yanlış bir hareketin Türkiye'de Alman aleyhtarlığı oluşturabileceğini ve 17 Eylül'de Adalar önünde, padişah huzurunda Alman gemilerine Türk sancakları çekerek resmigeçit yaptıktan, gemilerin isimleri Sultan Yavuz ve Midilli'ye çevrildikten, mürettebatı olan Alman deniz subay ve erlerine fes giydirildikten sonra kanaatimce Eylül ayı sonunda tekrar Alman gemisi hâlinde görünmelerinin doğru olmayacağını söyledim. Sefir, o zaman düşüncelerimi ne kabul ne de reddetti. Fakat gemiler Karadeniz'e çıkmamışlardı.

Bu defa gemilerin yaptığı savaş; Türk bayrağı altında olduğundan o halde bunların Karadeniz'e çıkmaları için Türk Bahriye Nâzın Cemal Paşa nın onayının alınmış olması lâzımdır.

Cemal Paşa, Türk nâzırlan arasında o zaman siyasî kanaatlerini kesin olarak Almanya lehine değiştiren bir nâzırdı ve ondaki bu değişiklik Osmanlı Hükümeti'nin sonunda tarafsızlığını terk etmesine büyük ölçüde tesir etmiştir.

Enver'in tamamıyla Alman taraftan olduğu ve Talat'ın da o tarafa bir derece meyli olduğu biliniyordu. Fakat Cemal, önceden İtilaf Devletleri'ne karşı açıkça taraftar görünmekteydi. Savaş başlamadan bir süre önce Cemal Paşa, Fransa Hükümeti'nin misafiri olarak Fransa'nın deniz tatbikatlarında bulunmuş ve fevkalade takdir görmüş ve ağırlanmıştı. Daha 9 Ağustos'ta kendisi, İstanbul dan ayrılıp Fransa'ya dönen Fransızların bindikleri gemiye

gitmiş ve orada yaptığı konuşmada; salimen gitmelerini ve zafer kazanarak dönmelerini temenni etmişti.

Enver'in 6 Eylül'de gayet iyi tanıdığım ve güvendiğim bir subaya söylediğine göre; Cemal'in kanaatince Türkiye'nin tarafsızlıktan ayrılması ancak Alman ve Avusturya kuvvetlerinin Rusya'ya karşı kesin bir üstünlük sağlamalarıyla mümkün olabilirdi.

Cemal, şüphesiz Türkiye'yi idare eden kişilerden biriydi. Onun için Alman taraftarı nâzırlarla uyuşması büyük önem taşıyordu.

Türk kabinesi tarafından Karadeniz'deki bu çatışma tarafsızlığın ihlâli olarak kabul edilmiş ve bu şekilde Türkiye, Merkezî Devletler arasına katılmıştır.

İstanbul'da o zaman dolaşan haberlere göre; Türk ve Alman gemilerinin Karadeniz'deki çatışmayı müteakip Rusya'nın, Türkiye'ye tarafsızlığım devam ettirmesi teklifinde bulunduğunu ve bunun için Alman Askerî Heyeti ile Goeben ve Breslau'ın subay ve erlerinin derhal Almanya'ya gönderilmesini şart koşmuş fakat bu teklifin Türk Hükümeti tarafından reddedildiği duyulmuş ise de bu duyumun doğruluk derecesini bilemem. Doğru olan şuydu ki birkaç gün sonra Türkiye, Rusya ile savaş hâlinde bulunuyordu.

Çanakkale Boğazı daha Eylül ayı sonunda mayınlarla kapatılmış idiyse de bu durum -ordu ve donanmanın seferberliği gibiİtilaf Devletleri tarafından bir tedbir olarak kabul edUerek savaş sebebi sayılmamıştı. Türk Hükümeti, İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a karşı Çanakkale Boğazı'nı zorlayıcı bir harekette bulunmalarım ihtimal dâhilinde gördüğünden Boğaz'ı emniyet altına almak istiyordu.

Daha sonraları, o tarihte Çanakkale Kumandam olan Albay Cevad Bey'in bana anlattığına göre; Boğaz'ın kapatılmasına ait tedbirlerin gerçek sebebi, Boğaz'dan çıkan bir Türk torpidosunun komutanıyla bir İngiliz torpido muhribi komutanının birbirleriyle dostça olmayan bir münakaşalarıydı.

Liman von San ders 55

56 Türkiye \'de Beş Sene

Yaz mevsimi sonlarında Çin seferinin tanınmış amirali
Usedom İstanbul'a gelerek başlangıçta mayın ve sahil topçu birlikleri
genel müfettişliğine tayin edildi. Usedom'a daha sonra -
karargâhı İstanbul'da olmak üzere- Karadeniz ve Çanakkale Boğazlan
Genel Komutanlığı verilmişti. Fakat bu iki müstahkem
grubun ayn ayrı komutanlıklan şimdilik Türk subayların elinde
kaldı.

Türkiye'nin savaşa girişi, şimdiki hâlde büyük bir askerî faaliyet
gerektirmiyordu. Goeben ve Breslau ara sıra birkaç torpido
ile Karadeniz'e çıkıyorlar ve Rus sahillerini bombardıman ediyorlardı.
Ara sıra da Rus Donanması gözükerek birbirlerine uzaktan
karşılıklı ateş ediliyor ise de sonuç alınacak bir çatışmaya
girilmiyordu. Hatta bazı korunma tedbirleri alınarak Trabzon ile
İstanbul arasmda deniz bağlantısı devam ettirilebiliyordu.
Esasen Karadeniz Türkiye için hiçbir vakit tamamıyla kapatılamamıştır;
hatta Rus Donanması'nın fazlaca faaliyet gösterdiği
zamanlarda bile para karşılığında Karadeniz'e çıkacak tüccar gemileri
bulunabilirdi. Bunun gibi devam eden savaş yıllarında
İstanbul'daki büyük Bomonti Bira Fabrikası; gerek Romanya limanlarından
ve Karadeniz'in diğer limanlarından bazen gemilerle
arpa getirtiyordu. Eğer Türk Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa,
gemiler İstanbul'a ulaştığında bu arpalara el koymazsa fiyatlar da
ölçüsüz derecede yükselmiyordu.

Kafkas ve Mısır cephelerinde büyükçe olaylar ortaya çıkmak
üzereydi. Kasım ayı ortalarına doğru Türk Hükümeti tarafından
gösterişli bir şekilde Kutsal Cihad ilân edildi ve bu şekilde Müslümanların
eski zamanlardaki en kuvvetli silahı da savaş terazisine
atıldı.

Bu ilân ve tedbir ile Türk Harbiye Nezâreti; bütün İslâm âlemi
üzerinde çok büyük ve genel bir manevî etki edeceği inancında

ise de gerçekte çok aldanmış bulunuyordu. Esasen, padişahlık uğrunda büyük bir cesaretle ölüme atılan derin inançlı Anadolu askerleri için Kutsal Cihad ilânına gerek yoktu. Türklerin hâkimiyeti altında bulunan Müslüman Araplar arasında ise Kutsal

Cihad; kendileri ile Türkler arasında kökleşmiş aynlık ve Türk idaresine karşı yeşermekte olan memnuniyetsizlik karşısında hiçbir tesir gösteremedi.

Kendilerinden yardım beklenilen uzak veya yakın sınır komşusu îslâm milleti; ya İtilaf Devletlerinin nüfuzu altında bulunan veyahut o zamanki İran gibi genel bir millî hareketle, büyük bir savaşa girebilecek kuvvet ve kabiliyette olmayan hükümetlerden ibaret idi. Kuzey Afrika'da ise, İtalya Meciisi'nde 8 Mart 1915'te yapılan açıklamaya göre; fetvanın en ufak bir etkisi bile görülmemişti.

Kutsal Cihad; esasen gerçek manasıyla görünürdeki tatbiki, uygun olmayan bir şekilde yani Türkiye'nin Hristiyan hükümetleriyle ittifakı ve Türkiye ordularında Alman ve Avusturya subay ve erlerinin savaşa katılması tarzında gerçekleşti.

Kutsal Cihad; 1914 Kasım aymda İstanbul'da genellikle millî gösterilerde yapılması alışılagelmiş olan birtakım tertiplerle oluştu: Türk polisi tarafından tertip ve tanzim edilen birtakım alaylar caddelerde dolaşıyordu. Bu alaylara birkaç kuruş para karşılığında bazı kişiler katılıyordu. Bunun için İstanbul'da bu gibi alaylara ve toplantılara katılanlar; neye hizmet ettiklerini bilip bilmemeleri kendilerince bir olan hemen aynı insanlardır. Bu defa bunlar; yeşil bayraklarla etrafı dolaşıyor ve müttefik devletlerin sefaretlerini ziyaret ediyor ve gösterinin bitiminde; 20 Kasım'da sahibi Ermeni olup bir süre önce Rus tabiiyetine girmiş bulunan Tokatlıyan Oteli'nin camlarını ve aynalarını parça parça ediyorlardı. Bu gösterilere yalnız bir kısım yabancılar nezdinde ve -abartılı haberlerden dolayı- Almanya'da önem verildi. Gerçekte ise kıymete sahip Türkler, daima ağır başlı ve uzak görüşlü olup derin duygularını

gürültülü gösterilerle dışa vurmayanlardı.

Kafkasya'da ve Süveyş Kanalı'nda İlk Muharebeler

Kafkasya'da 3. Ordu'nun Ruslarla ilk teması 1914 Kasım ayında başlamıştı. 3. Ordu Komutanı Haşan İzzet Paşa'ydı. Paşa'-

58 Türkiye'de Be} Sene

mn kurmay başkanı Binbaşı Guse isminde bir Alman subayıydı. Bunun gibi 3. Ordu'ya ayrıca birkaç Alman subayı daha verilmişti. Bu sırada diğer bazı Alman subayları da 3. Ordu'nun çok kötii durumda olan menzil bağlantılarını düzenlemekle görevlendirilmişti. Albay Posseld ismindeki diğer bir Alman subayı da kale ismini taşıyan Erzurum'un komutanlığını üstlenmişti. Posseld'in yanma, biri müstahkem mevki topçu subayı diğeri istihkâm subayı olmak üzere iki Alman subayı verilmişti. 23 Kasım'da bunlardan İstanbul'a gelen bir rapor, şimdiye kadar tamamıyla ihmal edilmiş bir halde bulunan Erzurum Kalesi'ni çok kötü bir şekilde tasvir ediyordu. Yetersiz olan savunma tertibatının ıslahı için Türk Genel Karargâhı tarafından tabii ki derhal emirler verildi. Ancak mevcut imkânlar Türkiye'de her zaman olduğu gibi azdı ve tedarik edilmesi çok zaman alıyordu.

Kasım aymda yaklaşık olarak Köprüköy civarında Erzurum-Kars yolunda Ruslarla girilen ilk muharebelerde Türk birlikleri iyi savaştüar ve her iki taraf için başarı ve başarısızlık noktasında bir denge kuruldu. Her hâlde Haşan İzzet Paşa'run mukabelesiyle Rus ileri yürüyüşü tamamen durduruldu. Balkan Savaşı'nda Türk birliklerinin gösterdiği başarısızlığa karşı bu defa savaş kabiliyeti olarak şüphesiz önemli bir ilerleme sağlandığı görülüyordu. Bu başlangıcın nispeten memnuniyet verici oluşu Enver'in şaruru ve hırsını tahrik etmiştir.

Aralık ayının 6. günü Enver, Harbiye Nezareti'ndeki odama geldi. 3. Ordu'ya gitmek üzere akşamüstü bir savaş gemisi ile Trabzon'a hareket edeceğini bana bildirdi.

Harbiye Nezareti vekâletini Genel Levazım Dairesi Başkam

İsmail Hakkı Paşa ve diğer konulardaki vekâleti de Dâhiliye Nâzın Talat Bey üstlenecekti. Bunu bilhassa anlatıyorum, çünkü bu durum Türk düşünce tarzını göstermekle beraber, yabancı basında defalarca yapılmış olan neşriyatın aksine, Almanlara -askerî rütbeleri ne olursa olsun- hiçbir zaman ne asaleten ne de vekâleten Türk Hükümeti'nin işlerini etkilemek hakkı ve fırsatı verilmediğini ispat eder.

Liman von Sanders 59

Enver, 3. Ordu'ya yaptırmayı düşündüğü bir askerî hareketin genel hatlarını bir harita üzerinde bana anlattı. Buna göre 11. Kolordu ile ana yol istikametinde Rusları cepheden oyalayıp 9. ve 10. Kolordularla dağlar içinden sol yana birkaç günlük yürüyüşle Sarıkamış civarında Rusların yanına ve arkasına düşmek istiyordu. 3. Ordu daha sonra Kars'ı da zaptedecekti.

Tasarlanan kuşatma hareketini Genel Karargâh'a mensup bir Alman subayından birkaç gün önce haber almış ve bunun uygulanabilirliğini incelemiştim. Şu sonuca varmıştım ki bu hareket büsbütün imkânsız olmasa bile yapüabilmesi çok zordu. Bu hareketin sahası içindeki yollar, haritadan anlaşüdığına ve araştırmalarıma göre ekseriyetle çok dar dağ yollan veya yüksek sırtlardan geçen patikalardan ibaretti. Bu mevsimde büyük ihtimalle hepsi karla kaplıydı. Yürüyüş esnasında Türk nakliye araçlanyla yalnız cephane ve erzak naklinin ne şekilde tanzim edileceği hususu başlı başma incelenip düşünülecek bir konu idi.

Vazifem gereği olarak bu önemli mahzurlara Enver'in dikkatini çektim; ancak bunların hepsinin göz önünde bulundurulduğunu ve bütün yollann keşfedildiğini veya edileceğini iddia etti.

Enver, görüşmemizin sonunda tamamıyla hayali fakat dikkate değer görüşler beyan etti ve ileride Afganistan üzerinden Hindistan'a yürümek emelinde bulunduğunu bana söyledi. Daha sonra da veda edip çıktı.

Hemen onu takiben kendisine refakat edecek olan Kurmay

Başkanı General von Bronsart veda etmek üzere yanıma geldi.
Ona da tasarlanan kuşatma hareketinin zorluklarım ve özellikle
Alman kurmay başkanı sıfatıyla bu meselede üstlendiği sorumluluğu
söyledim.
Bu hareket, sevk ve idaresi bizzat Enver tarafından üstlenilen
3. Ordu'nun imha edilmesi ile son bulmuştur. Bu ordu, Türkiye'nin
harp gücü unsurlarından Dünya Savaşı'na ilk olarak katılan
orduydu. Oltu üzerinden ileriye sürülmüş olan ilk Rus birlikleri
Türklerin kuşatma hareketi ile ansızın basıldıklarından bura60
Türkiye ’de Beş Sene
da oldukça başarılı olunmuştu. Ancak Enver tarafından cebri
yürüyüşlerle ileri sürülen Türk birliklerini, arazinin ve şiddetli kış
mevsiminin oluşturduğu büyük müşkülat hemen eritmeye başladı.
Kuşatma hareketine başlayan iki kolordunun bazı zayıf unsurları
Sarıkamış civarında düşmanla karşılaştılar. Ancak bu birlikler,
baskınla kazanılmış bazı küçük başarılardan sonra 4 Ocak
1915’te düşman tarafından mağlup edilerek derhal geri dönmeye ’
mecbur oldular, düşman da takip etti.
9. ve 10. Kolordulardan geride kalanların Hasankale üzerinden
ricatım sağlamak için, ana yoldan ilerletilen 11. Kolordu, Osmanlı-
Rus hududunda daha birkaç gün cesurca savaştıktan sonra
o da ricate mecbur oldu.
Harekâtın başında bütün ordunun toplam gücü olan yaklaşık
90.000 askerden tahminen 12.000 kişi geri dönebildi. Diğerleri ya
şehid olmuş, ya esir düşmüş veya açlıktan ölmüş veyahut karlar
içinde açık ordugâhlarda donmuştu. Geri dönenler de bedenen I
çok düşkün olduklarından bunlar arasında derhal birçok telefata i
sebep olan lekeli humma hastalığı yayıldı.
Enver işte bu elim faciadan sonra karargâhıyla hemen karadan
İstanbul'a doğru yola çıktı. Enver batırılan 3. Ordu'nun komutanlığım
oradan hareketinden önce Hafız Hakkı Paşa'ya dev- I
retmişti. Hafız Hakkı Paşa şüphesiz Türk kurmay subaylarının I

seçkin şahsiyetlerinden biriydi. Kendisi Enver'in hırslı bir rakibi I sayılabilirdi.

Hafız Hakkı Paşa, derin bir malumata sahip olmamakla bera- I ber keskin zekâlı ve çabuk kavrayışlı biriydi. Hüküm ve kararını i hiçbir şekilde tamamen dışa vurmaz, gelebilecek muhalif bir fikir f ve itiraza karşı daima cevap verecek bir fikir saklardı. Düşüncesi*¡1 ni açıklıkla beyan eden Almanları tedbirsiz sayardı. Paşa bana, I Yakın Doğunun iyi yetişmiş yüksek tabakasının bir örneği olarak I görünürdü.

Hafız Hakkı Bey, son altı hafta içinde Genelkurmay'da kay- I makam rütbesiyle bulunduğu şube müdürlüğünden paşalığa ve I

ordu komutanlığına yükselmişti. Enver onun çalışkanlık ve gayretini takdirle beraber İstanbul'dan uzak bulunmasını şüphesiz istiyordu.

Sarıkamış'ta uğrarulan bu büyük mağlubiyet imkânlar içerisinde gizli tutuldu. Bunun hakkında konuşmak yasaklandı. Yasağa karşı gelenler yakalanarak cezalandırdmışlardı. Bildiğim kadarıyla Almanya'da da bu konuda çok az haber yayınlanmıştır.

Felaketle sonuçlanan bu harekât, ne yazık ki Enver'le aramızda birçok ciddi anlaşmazlığa sebep oldu. Enver Kafkasya'dan dönüşünden önce 3. Ordu'nun takviyesi için 5. Kolordu'nun derhal vapurlarla Trabzon'a gönderilmesi hakkında telgrafla talimat vermişti. Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Üsküdar civarında bulunan 5. Kolordu, komutam olduğum 1. Ordu'ya bağlıydı. Kanaatime göre kolordu bu zamanda artık Kafkasya için hiçbir fayda sağlayamazdı, ancak İstanbul'a karşı bir tngiliz-Rus saldırısı yapılması hâlinde burası için son derece gerekli olacaktı. Kafkasya'da uğrarulan büyük hezimetten sonra İtilaf Devletlerinin çok kapsamlı plânlar hazırlamaları ihtimali yüksekti. İşte bu yüzden sebeplerini ortaya koymak suretiyle 5. Kolordu'nun gönderilmemesinde ısrar ediyordum. Bu sefer aynı görüşte olan Alman Sefareti'nin

de yardımıyla kolordunun Trabzon'a gönderilmemesini sağlamaya muvaffak oldum. Enver, benim itiraz ve muhalefetime tabii ki gücendi.

Bundan başka şiddetli bir anlaşmazlık daha olmuştu ki bunun düzeltilmesi hâlis Türk usulünde gerçekleştiğinden anlatmaya değerdir. Enver İstanbul'a dönerken, Sivas'tan bütün ordulara telgrafla verdiği 20 Ocak 1915 tarihli bir emirde birliklerin yalnız kendisi tarafından verilen emirlere itibar etmeye mecbur olduklarını, diğer makamların emirlerinin muteber olmadığını bildirdi.

Bu emrin biraz hatalı olarak Türkçeden çevrilip bana verilen tercümesi şöyleydi:

"Benden başka hiç kimse, hiçbir sebeple bu makamlara (donanma ile ordulara) emir veremez, bunlar benden başkasının vereceği emirleri yerine getirmeyeceklerdir".

Bu acayip enirin hangi nedenle verildiğini bilmiyordum. Ancak bu emrin gereği yerine getirildikçe benim için bir Türk ordusunun sevk ve idaresi imkânsızdı. Bunun sırf Türk idaresini ilgilendirmesi dolayısıyla, Türk makamlarınca halledilmesi gerekirdi,

Bundan dolayı 21 Ocak'ta Sadrazam'a yazılı şikâyette bulundum. Harbiye nâzırı vekili sıfatıyla Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa aracılık yapmak üzere bana gönderildi. Pek çok düşman kazanmış ve hakkında pek çok söz söylenmiş olan İsmail Hakkı Paşa iktidardaki İttihat ve Terakki'nin belli başlı şahsiyetlerinden biriydi. Yüzünün profili Moğol tipini andırdığından zeki ve cevval gözleriyle kurnaz bir Çin tacirini hatırlatıyordu. Dış görünüşünde büyük bir çekingenlik olmakla beraber bütün şahsiyetinden, eğilmez bir iradeye sahip olduğu anlaşılıyordu. Yemen'de savaşta bir bacağını kaybeden -bundan dolayı bacağı takmaydı- İsmail Hakkı Paşa, Araplar tarafından "Karabiber" lakabıyla anılıyordu. Bu zat, Osmanlı Devleti gibi geniş bir coğrafyaya sahip, hudutlan arasındaki bağlantı ve ulaşımı tamamıyla yetersiz bir memleketin en uzak sınırlarında savaşmakta olan

ordulan besleyip giydirmekle yükümlüydü. Bu işi nasıl yaptığı kendisine ait bir meseledir. Paşa, her taraftan kendisine yalanlar söylendiğini ve her tarafta hırsızlıklar yapıldığını bildiğinden yol ve nakliye araçları hususunda çok seçici olamazdı. Kendisi ve bütün memlekete dağılmış olan memurlan buldukları her şeye el koyuyorlardı.

Yalnız bir örnek olmak üzere nakledeyim ki, İsmail Hakkı Paşa Almanya imparatoru tarafından Enver'e hediye edilen ve İstanbul'a gelen otomobile, "tekâlif-i harbiye eşyası" olarak el koydu. Kısa bir ziyaret için Çanakkale'ye geldiği zaman bana bir defa sandık içinde hediye olarak altı şişe şarap bıraktı ki bunlann daha önce bana Almanya'dan hediye olarak gönderilen ancak tekâlif-i harbiye olarak el koyulan şaraplar olduğu anlaşıldı.

Tamamıyla düzensiz şartlar altında çalışmaya mecbur olması ve Osmanlı Genel Karargâhı'nın birlikleri durmadan her tarafa göndermesi ve parçalaması gibi konular da göz önünde bulundu62

Türkiye’de Beş Sene

....

Liman von Sanders 63

rulursa; İsmail Hakkı Paşa Türkiye'deki mevcut şartlar altında imkânlar el verdiğince orduya hizmet etti.

tsmail Hakkı Paşa, -mevcut bilgilere göre- aynı zamanda İttihat ve Terakki Komitesi’nin veznedarı sıfatıyla Enver'in gelir ve emlâk satın almasına aracılık yapmaya mecbur olduğundan şüphesiz yalnız aracı bir şahıs olarak birçok malî işlerde bulunmuştur.

Bu durum yanlış olarak etrafa kendisi için servet kazanmaya çalıştığı kanaatini vermiştir.

Kendisi hakkında daima kötü ithamlarda bulunanların çoğunluğu onun ne gibi zorluklarla mücadele etmeye mecbur olduğunu asla bilemezler. Paşa, herkes azami altı saatlik bir mesaiden sonra daireyi terk ettiği ve daire tamamen boşaldığı zaman bile daima gece geç vakitlere kadar Harbiye Nezareti'nde çalışan az

sayıdaki kişilerden biriydi.

tsmail Hakkı Paşa, bahsetmiş olduğum şikâyetim hakkındaki aracılığı sırasında, önce Enver'in telgrafının yanlış tercüme edilmiş olabileceğini iddia etti. Her ne kadar iki ayn kişi tarafından yapılan Türkçe bir yazının tercümesi hiçbir zaman aynı anlamda olamıyorduysa da o zaman emrim altında bulunan 1. ve 2. Ordulardan aldığım tercümelerin de birbirinin aynı olduğunu cevaben söyledim ve emrin kaldırılması hakkındaki talebimde ısrar ettim. Genel Levazım Dairesi Başkanı bana kesin teminat veremeyerek saygı ve hürmetle yanımdan ayrıldı. Yazı masamın Üstüne büyük bir kutu bırakmıştı. Kutuyu yaverimle arkasından gönderdim, ancak içindekilerin bana ait olduğu haberini gönderdi. Kutuda "Murassa Osmanî Nişanı" vardı. Şikâyetim için bir çözüm yolu bulunamadı, ancak Enver'in emri de yerine getirilmemiştir.

Üçüncü bir münakaşa Enver'in İstanbul'a dönüşünden sonra ortaya çıktı. Böyle çok feci bir başarısızlığa uğranmasından sonra Alman subaylarının nüfuz ve şerefi açısından, Enver'in kurmay başkanı General von Bronsart'ın bir birlik komutanlığına atanmasının, Alman Asker! Heyeti başkanı sıfatıyla gerekli olduğunu düşünerek Enver'e ve aynı zamanda Almanya'daki makamlara bu

konuda teklifte bulunmuştum. Ancak Enver kendi kurmay baş* kanını savunmakta ısrar etti; Almanya'dan da hiçbir cevap almadım, bundan dolayı bu konuda bir değişiklik olmadı.

Osmanlı Genel Karargâhı, Kasım ayında Suriye'de 4. Ordu'nun kurulmasına kesin olarak karar vermişti. Bu ordu kısmen Süveyş Kanalı'na karşı bir sefer! kuvvet teşkil edecek ve geri kalan kısmıyla da Suriye ve Filistin sahilini savunacaktı. Bu ordunun komutanlığına Bahriye Nâzırı ve 2. Ordu Komutanı olan Cemal Paşa tayin olunmuştu. Cemal Paşa, Albay von Franken* borg’in kendisine kurmay başkanı olarak verilmesini sağladı ve kısa bir süre içinde büyük bir maiyetle Şam'a hareket etmişti. Daha

Eylül'de Şam'daki 8. Kolordu'ya tayin edilmiş olan ve çok parlak ve kabiliyetli bir subay olan Albay von Kress * de Cemal Paşa'nm emrine giriyordu. Von Kress, Süveyş Kanalı'na karşı yürüyüş için son derece zor olan hazırlıkları, 8. Kolordu'nun kurmay başkanı sıfatıyla örnek teşkil edecek bir şekilde yerine getirip sonra da komutan olarak bu harekâtı parlak bir şekilde uygulamıştı.

Kanal Harekâtı'run daha başlangıçta başarısızlığa mahkûm olduğunu daha önce belirtmiştim. Yaklaşık 16.000 asker gücündeki Türk birlikleriyle Mısır zapt edilemezdi. Bununla birlikte seferî kuvvetin yedi günlük bir yürüyüşle Tih Çölü'nü geçerek ve birliklerin kolbaşılanyla tsmailiye civarında Süveyş Kanalı'na ulaşmam her zaman için olağanüstü kabul edilecek hareketlerden biridir. Bu yürüyüşler yalnız geceleri yapılmış ve alınan yerinde tedbirler sayesinde, tngilizler tarafından fark edilmemişlerdir, tngilizler, çok fazla genişlemiş olan casus teşkilatları sayesinde çölün doğusunda Türk birliklerinin toplandığını tabii ki biliyorlardı. Ancak bu birlikler kuvvetçe zayıf olduklarından kendileri için büyük bir endişeye sebep olmuyordu, tngilizler, bu kadar az bir kuvvetle Mısır'a karşı yürümeye cüret edilmesini imkânsız görüyorlardı.

Kolbaşılann ilerisinde keşif yapan subaylar, Türk kolbaşılannm

Von Kress'in "Türklerle Birlikte Süveyş Kanalı'nda" adlı eser Yedltepe Yayınevi tarafından hazırlanmaktadır. (h.n.)

Liman von Sandert 65

Kanal'a 25 km. yaklaştıktan sırada Ingiliz subaylarının futbol oyn am a k ta olduklarını görüyorlardı.

2/3 Şubat gecesinde, doğru bir şekilde kademelenmiş ve Kanal'ı geçmek için gerekli araçlarla donatılmış olan saldın gücünü Kanal'ın doğu sahiline kadar götürmeye muvaffak olundu. O zaman oradaki zayıf Ingiliz postaları ilk ateşi açınca Arap askerlerinde hemen bir panik oluştu. Bu askerlerin kayıklar içinde bulunan bir kısmı tekrar dışanya atladı. Diğerleri de sahile taşımakta olduklan tombaz ve sallan yere attılar. Ateş açılması üzerine İngiliz

takviye birlikleri acilen yetişti.

Kanal'ın batı sahiline çıkmayı başaran iki Türk bölüğünün bir kısmı öldü diğer kısmı da esir düştü. Yanm saat sonra Kanal'ın Mısır sahili, artık karşıya geçme teşebbüsünü imkânsız bırakacak bir şekilde kuvvetli olarak tutulmuştu.

Revolver toplanyla donatılmış İngiliz zırhlı trenleri gelmiş, Timsah Gölü ile Büyük Acı Göl'den beş savaş gemisi yan ateşi açarak savaşa iştirak etmişti.

Seferi kuvvetler 3 Şubat akşamına kadar Kartal'daki mevzilerde kalabildi, tngilizlerin sağ yandan yaptıklan karşı bir saldın durduruldu, tngilizlerin durmaksızın kuvvetli birlikler getirmelerinden dolayı, 3 Şubat öğleden sonra saat 4'te 8. Kolordu komutanı, -ki ertesi sabah 10. Tümen'in dâhil edilmesiyle saldırının yeniden yapılmasını istiyordu- kolordu kurmay başkanı Albay von Kress'e aynı akşam ricat için emir vermeye karar verdi. Düşmanla temasın kesilmesi ve ricat, iyi bir düzenle yapıldı ve ilk önce tsmailiye'nin 10 km. kadar doğusunda bir ordugâha çekilindi. Hintlilerden ve Sudanlılardan oluşan düşman birlikleri de büyük bir faaliyet göstermediler. Kayda değer bir zayiat olmaksızın seferi kuvvetin ricat hareketi başarılı oldu, tngilizler muharebenin ilk safhasında hazırlık için çok zaman sarf et meye mecbur bulunuyorlardı. Çölün geçilmesiyle yapılan taarruz beklenmeyen bir şekilde yapılmıştı, tngilizler ricat eden düşmanı takip etmeyi

henüz programlarına dâhil etmemişlerdi. Harekete geçebilmek için çok zamana ihtiyaçtan vardı.

Kanal a saldın teşebbüsü, 4. Türk Ordusu için keşif mahiyetinde bir kıymete sahipti. Bu taarruz birliklerin çölü baştanbaşa geçtikten sonra ne gibi bir zorluklan göğüslemeye mecbur olduklannı gösterdi.

Artık 4. Ordu Komutanlığı ileri sürülmüş birliklerle El-Ariş - Kalatü'n-nahl hattında kalmaya ve gemilerin geçişine engel olmak

için hareketli kuvvetlerle Kanal'ı devamlı taciz etmeye karar verdi.
Asıl kuvvetlerden 8 . Kolordu Han Yunus ve Gazze civarında,
10. Tümen Birüssebi'de ve Hicaz Tümeni Maan'da mevzi
alacaklardı.
Ancak Türklerin Kanala kadar ilerleyebileceği anlaşılınca tngilizler
çok geniş ölçekte savunma tedbirleri aldılar, işte bu nedenle
Kanal'a ulaşmak üzere Türkler tarafından sonradan yapılan
her teşebbüs, ilk seferden çok fazla zorluklara maruz kaldı. Bundan
dolayı gelecekte Süveyş Kanalı'na gitmek yalnız küçük keşif
kollanyla münferit ve azimli şahsiyetlere nasip oldu.
1914/15 kışının başlangıcında ilk özel Alman askerî heyetleri
İstanbul'a varmıştı. Bunlardan birisi Afganistan'a ve diğeri de
Şattü'l-Arap'ın denize döküldüğü bölgeye tahsis edilmişlerdi.
Sonradan bunlara ilave olarak Iran için özel bir heyet de geldi.
Bunların hepsi ortaklaşa çok geniş fakat açık olmayan plânlarla
geldiler ve büyük miktarda paraya sahiptiler. Bunların gönderilmesine
Berlin'deki Hariciye Nezareti tarafından sebebiyet verilmiş
olduğundan, Almanya Sefareti'ne ve dolayısıyla ataşemilitere
bağlı bulunuyorlardı. Bu heyetler tamamıyla subaylardan oluşmasına
rağmen, başkanlığım altındaki eski askerî heyetin bu konuda
ne fikri alınmış ne de heyet bunların gönderilmesi hakkında
herhangi bir şekilde bilgilendirilmişti.
Bunların gönderilmesi daha başlangıçta bir hata gibi görünüyordu.
Benden sorulmuş olsaydı gönderilmemelerini önemle tavsiye
ederdim Daha önce bu memleketlerde bir kerecik olsun seyahat
etmiş olan sınırlı sayıda bazı şahsiyetler bile buralarda harp
için kıymetli işler göremezlerdi. Çünkü başarı, bu heyetlerle birlikte
aynı zamanda askerî kuvvet gönderilmesine de bağlıydı.
Fakat bunun için gerekli birlikleri ancak Türkiye verebilirdi. Ancak
bu yardımın Türkiye'den talep edilmesi hâlinde kendi istifadesi
hiçbir şekilde Alman menfaatlerine uymayan Türkiye'ye
bağımlı olmamız gerekecekti. Bundan başka daha kendi memleketlerinin

savunması meşguliyeti kendilerine yeten Türklerin
dikkati, hiçbir başan vaat etmeyen ve açık olmayan hayalî istikametlere
yönlendirilmiş olacaktı, tşte nitekim bütün fedakârlıklara
rağmen bu heyetlerden bu sebeple bile olsa kıymetli bir sonuç
alınamadı.
1914 senesi sonu ile 1915 başı için Türk harp sahalarına dair
verilecek malumatın biri de 1915 Ocak ayı ortalarında Türk birliklerinin
Tebriz yani tarafsız olan İran'a girmeleri konusudur.
Bundan önce tngilizler 22 Kasım 1914'te Irak'ta Basra'yı almışlar
ve Dicle ile Fırat'ın birleştiği yerdeki Kuma üzerine yürümüşlerdi.
9 Aralık 1914'te Kuma'da tutundular. Şimdiden söyleyelim
ki İngiliz birlikleri daha 3 Haziran 1915'te düzensiz bir
tarzda Ammare şehrini zapt etmişlerdi. Bağdat Alman konsolosu
da daha o zaman Bağdat'taki Almanların orada kalmasını tehlikeli
görmekteydi.
Liman yon Sanders 67

1915 Senesi
Çanakkale Muharebeleri Başlamadan
Önceki Zaman
1915 başlangıcında bütün dikkatler gittikçe Çanakkale'ye yönelmekteydi.
Düşmanın maksadı, gemilerin harekâtı ve birliklerin
nakliyesi hakkında çeşitli yerlerden özellikle çoğu Atina üzerinden
bir hayli haberler geliyordu. tngiliz-Fransız filosunun İstanbul
önüne gelmesi mümkün görülüyordu.
Türk Genel Karargâhı tarafından tertip ve tanzim edilen, Boğazların
o zamanki emir ve komuta tertibatı tamamen açık değildi.
Daha önce de bahsedildiği gibi Amiral von Usedom, Çanakkale
ve İstanbul Boğazlan istihkâmlarının genel komutanıydı. Alman
Amirali Metren, Osmanlı Genel Karargâhının temsilcisi olarak
Çanakkale'de bulunuyordu. Çanakkale Müstahkem Mevki
Komutanı, Albay Cevad Bey'di. Gelibolu Yarımadasının güney

kısmındaki birliklerle Boğaz'm savunması için Asya sahilinde bulunan birlikler Cevad Bey'in emri altıdaydı. Yarımadanın orta ve kuzey kısmındaki birlikler 3. Kolordu'ya, yani benim komutam altındaki 1. Ordu'ya bağlıydı. Bizzat Türk Genel Karargâhı da bazı komuta yetkilerini elinde bulunduruyordu.

İngiliz-Fransız filosunun Boğaz'ı zorlayarak İstanbul'a doğru muhtemel bir hareketine karşı 1. Ordu komutanı sıfatıyla ben hiç olmazsa filonun İstanbul önünde uzup bir süre kalmasını olabildiğince zorlaştıracak tedbirleri almıştım. Yeşilköy'den Saraybur70

nu'na kadar sahil şeridinde, Asya yakası kıyılarında ve Adalar'da deniz üzerinde makaslama ateş edebilecek çok sayıda bataryalar yerleştirilmişti. Bu mıntıkanın sahillerini de seyyar müfrezeler savunacaktı. Gerideki kısımlar da ihtiyatlara bırakılmıştı. Bundan başka, Boğaz'dan geçerken kuvvet kaybedecek olan Müttefik filosu İstanbul'a ulaşmadan önce, bu filoya Goeben ile Breslau'ın Osmanlı filosuyla birlikte Marmara Denizi'nde taarruz etmesi düşünülmüştü.

Kanaatime göre Müttefik filosu -hatta Boğaz'ı geçmeyi başarıp Marmara Denizi'ndeki muharebeyi kazanmaya muvaffak bile olsa- Çanakkale Boğazı'nın bütün sahilleri kuvvetli düşman birlikleri tarafından işgal olunmadıkça tutunabilecek bir vaziyet kazanamayacaktı. Türk birlikleri Boğaz'm sahillerini elden çıkarmamaya veyahut bunu tekrar ele geçirmeye muvaffak olursa bu durumda düşmanın erzak ve kömür gemileriyle diğer ihtiyaçlarının ikmaline tamamen engel olunacaktı. Şehre asker çıkararak orada mevcut kaynaklardan istifade edilmesi hususuna gelince; İstanbul yakınlarında karaya asker çıkarmak, alman savunma tedbirleri sayesinde hemen hemen imkânsız gibiydi.

Eğer düşman Çanakkale'ye büyük bir çıkarma hareketi)'apıp aynı zamanda veyahut çıkarmadan önce filo ile de Boğaz'ı zorlarsa işte ancak o zaman kesin sonuçlu bir başarı kazanabilirdi. Boğaz'm

geçilmesinden so ra yapılacak bir çıkarma hareketi, Boğaz-
’ı geçip önüne çıkan diğer zorluklarla uğraşan filonun topçu yardımından
mahrum kalır.
İstanbul'un bir İngiliz-Fransız filosu tarafından işgali ihtimali
ancak aynı zamanda kuvvetli Rus birliklerinin Boğaziçi girişi civarına
çıkarılmasıyla bir dereceye kadar kolaylaştırılabilir. Üç
müttefikin bu tarzda ortaklaşa hareketiyle İstanbul belki ele geçirilirdi.
Ancak Rus çıkarmasına karşı da gereken tedbir alınmıştı. Gerektiğinde
Rus çıkarma birliklerine karşı sevk edilmek üzere 6 .
Kolordu Yeşilköy'de bulundurulduğu gibi Boğaz’ın iki tarafının
ve Karadeniz sahillerinin bataryalar ve seyyar müfrezelerle savun
u lm a s ı tedbirleri alınmıştı. 6. Kolordu muhtelif büyük tatbikatlarla
-bunlar arasında gece alarm verilmesi, ilk başlarda fazlasıyla
k a r g a ş a l ık l a r l a mümkün oluyordu- bu vazife için özellikle hazırlanmadaydı.
İşte bundan dolayıdır ki; Çanakkale’nin tehdidi sebebiyle İstanbul
daki askerî makamlarda bir endişenin ortaya çıktığı duyumunun
doğru olmadığım ve gereken bütün tedbirlerin alındığını
Alman Genel Karargâhı’nın bu konuya ait sorusuna karşı
daha 27 Aralık 1914 te telgrafla bildirmekte gayet haklıydım.
Tamamıyla Askerî Heyet kadrosu dışında kalan yüksek rütbeli
Alman subayları arasına, amirallerden başka bu aralık bir de
Mareşal von der Goltz katıldı. Mareşal, 12 Aralık 1914’te İstanbul'a
geldi. Şimdiye kadar üstlendiği Belçika Genel Valiliği makamını
padişahın yaverliği görevi ile değiştirdi. Mareşal, Türkiye'de
çok bilinen ve sayılan bir adamdı. Bu zat hayatının onsekiz
senesini Türkiye’de askerî öğretmenlik ile geçirmişti. Büyük rütbelerdeki
Türk subaylarının birçoğu onun talebesiydi. Başkomutan
Vekili Enver’i ise bizzat Mareşal, kendisinin genç bir dostu
olarak adlandırıyordu.
Padişah hazretlerinin yaver-i ekremi olmak, von Goltz gibi
faal bir zat için şüphesiz ancak geçici bir memuriyetti. Mareşal
vakit kaybetmeden Harbiye Nezaretinde bir çalışma odası edinerek

Türk kurmay heyetinin görüşmelerine katılmaya başladı.
Kafkas Harbi felaketi sebebiyle yaptığım muhtelif itirazlar,
bana karşı Enver'in küskünlüğüne sebep olmuş ve bu küskünlük
başka suretle de artırılmıştı. Beni İstanbul'dan uzaklaştırmak
istiyordu. İşte bu yüzden 1915 Şubat ayı ortasında Erzurum civarında
harabe halindeki 3. Ordu'nun komutanlığını üstlenmemi
bana teklif etti. Hafız Hakkı Paşa 12 Şubat'ta ani bir şekilde lekeli
hummadan vefat etmişti.
3. Ordu'nun çok az kalan birliklerine yaklaşık 20.000 acemi
asker ilave ediliyordu. Bununla birlikte aylar geçmeden burada
Liman von Sanders 71

tarafımızdan hiçbir hareket beklenemezdi. Bu teklifi kesin olarak
reddettim ve Almanya'ya bildirdim. Alman sefiri de benim fikrime
katılıyordu.
Kış felaketinin maddi ve manevi sonuçlan hakkında uzun bir
süre önce verdiğim hükümde ne derece haklı olduğumu ileride
yazılı olan malumat ispat eder: 2 Mart'ta Trabzon Konsolosu Dr,
Bergfeld raporunda şöyle söylüyordu:
"Şehrin bütün hastanelerinde şiddetli lekeli humma hüküm
sürmektedir...v.s bulaşıcı hastalık hemen hemen bir afet derecesindedir.
900-1000 hasta askerden sayısı günde 30 ila 50 arasında değişen
asker vefat etmektedir... v.s."
Kızılhaç doktorlarından Doktor Colley ve Doktor Zlosisti, 3
Mart'ta Erzincan'dan şunu bildiriyorlardı:
"Her türlü sıhhî tertibatın ve yeterli derecede tıbbi yardımın
noksanlığı, Türk safları arasında Almanlarca tasavvur edilemeyecek
derecede zayiat vermektedir".
3. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı Guse 25 Mayıs tarihinde
şöyle yazıyor:
"Acemi er talimgâhlarından hareket ettirilen ikmal erlerinin ancak
az bir kısmı orduya ulaşabiliyordu. Hastalık, kısmen iskân ve iaşenin

kötü olması, yürüyüş sırasında firar, safların mevcudunu müthiş bir şekilde azaltıyor."

Erzurum Alman konsolosu 2 Haziran 1915 tarihli telgrafıyla talim için oradaki ordugâhta toplanan Türk birliklerinin yaklaşık üçte birinin hasta olduğunu, üçte birinin de orduya katılmak için gelirken yolda firar ettiklerini bildiriyordu. Buna benzer daha pek çok haberler alınmaktaydı. Bereket versin ki 3. Ordu'nun hezimetinden sonra Kafkasya'daki Ruslar, çeşitli sebepler dolayısıyla ilk aylarda taarruza yapmaya muktedir değildiler.

Enver'in Kafkasya'dan dönüşünden sonra Anadolu'nun Çanakkale ile İzmir arasındaki sahil savunma düzenini teftiş etmek üzere 29 Ocak 1915'te kısa bir seyahate çıktım, tik hedefim Edremit'ti. Buraya Balıkesir'den otomobille geldim. Bu otomobil seyahati kısmen derin kayalıklar üzerine çok basit şekilde inşa edilmiş köprülerden geçiyordu. Bu köprülerin sahra topçusunun geçmesine bile dayanamayacakları istihkâm uzmanı Binbaşı Effnert tarafından bana bildirildi. Kısa bir süre sonra Alman istihkâm erleri sayesinde bu köprülerin bir kısmı yeniden inşa ve diğer bir kısmı tamir edilmiştir. Edremit'te birlikleri teftiş ettikten sonra zengin bir yağ fabrikatörünün evi olan bir Türk evinde ilk defa olarak gecelemiştik. Evin yetişkin oğullarının misafirlere hürmetle sofrada oturmayıp hizmet etmeleri âdeti beni o zaman çok şaşırtmıştı.

Ertesi sabah Ayvalık'a giderken köprüsü uzun zaman önce su taşkını sebebiyle yıkılan Kemer Nehri'ni geçmeye mecburduk. Hâlis Türk usulünce bu köprünün tamirini üstlenecek hiçbir hükümet memuru çıkmamıştı. Bu köprü de yine Alman istihkâm askerleri tarafından sağlam bir şekilde inşa edildi. Biz yüksek manda arabalarıyla nehri geçtik. Otomobilimiz ise manda koşularak nehirden geçirilecekti. Memleketin ahalisi bu tarz engellere alışkındı ve yoluna devam etmek isteyen herkes başının çaresine bakmak zorundaydı. Daha sonra seyahat bütün gün, Anadolu'nun bu kısmını bu mübarek memleketin en verimli bir bölgesi

hâline koyan lâtif zeytin bahçeleri arasında devam etti. İçerisinden geçtiğimiz zengin Rum köylerinde yetişkin gençlerle okul çağındaki çocuklar bayramlık kıyafetlerle yolun iki tarafında sıralanıyorlardı. O zaman ilk ve son defa ziyaret etmiş olduğum ve sonradan birçok defa ismi geçen Ayvalık'ta da tekrar birlikleri teftiş ettim.

Limanın kapatılması için alman tedbirleri açıklayan liman komuLiman

von Sanders 73

74 Türkiye'de Beş Sene

tanı, limanda yaptığımız bir gezinti sırasında Midilli ve diğer adalardan kaçakçılığın devam ettirilebilmesi için bilerek açık bırakılan geçitlerden birisini hiç çekinmeden bana gösterdi. Tamamıyla Türk idari yapısıyla alakalı bu meseleye karışmaya gerek görmedim.

Dönüş yolunda ani bir şekilde bastıran kar fırtınasından dolayı Edremit ile Balıkesir arasındaki dağı çok büyük zorlukla geçebildik. Saatlerce derin kar içerisinde yürümüştük. Bu sırada otomobil bu civardaki halkın kendi isteğiyle yaptıkları yardımla ağır ağır arkadan ilerledi.

Sonunda tekrar Balıkesir'de trene ulaştığımız sırada dağdaki çöküntü sebebiyle şimdilik yolun geçilemeyecek bir halde olduğu bildirildi. Onun için trene bir amele müfrezesi almaya ve bunlara yolu açtırmaya mecbur olduk. Marmara Denizi sahilindeki Bandırma'ya ulaşmca İstanbul'a dönüş için gemimizi hazır bulmadık

Çünkü bütün gemiler fırtınanın şiddetinden karaya vurmamak için bu elverişsiz limanı terk etmeye mecbur kalmışlardı, işte bu şekilde tasarlanan zamandan ancak birkaç gün sonra İstanbul'a ulaştık.

Türkiye'nin en iyi bölgesinin bile 1915 senesinde arzettiği kötü koşullan göstermek maksadıyla bu kısa teftiş seyahatini anlattım. Memleketin ulaşım şartları ve tarımının gelişmesi hakkında Pera Palas'ta oturup makale yazan İstanbul'un sözde ziyaretçileri bunu anlayamazlar.

Bu teftiş seyahatinin garip bir son perdesi de vardır ki, bana Türkiye'deki Almanların nasıl anlamsız saldırılara hedef olduklarını öğretmiştir.

Aynı senenin yazında ve Çanakkale Muharebeleri esnasında Alman sefirinden aldığım bir yazıda; Edremit belediye başkanına gerçekten de; "Bütün Rumlar denize dökülmeye lâyıktır" deyip demediğimin, Yunanistan Kralı Konstantin tarafından sorulduğu bildiriliyordu. Hâlbuki ben Edremit'te kısa bir süre kalışım sırasında buranın belediye başkanını veya buna benzer bir kişiyi ne

görmüş, ne de onunla konuşmuştum. Bundan dolayı bu seyahatimin kendileriyle alâka ve münasebeti olmayan Rumi ar hakkında hiç kimseye bir şey söylememiştim. Bu sebeple kısa birkaç kelime ile bu gülünç yalanı reddettim. Böyle iftiralara Türkiye'de askerî bir makamı dolduran her Alman maruzdu. Yalnız partilerin mücadele aracı olarak görülen bu gibi yalanlara bizzat o memlekette yine hiç kimse önem vermez. Türk generali sıfatıyla ben bir kısım mutaassıp Rumlar tarafından daima kötü görülmekteydim.

18 Şubat'ta Dolmabahçe Sarayında padişah tarafından 3. Tümen'e sancak verilmesi töreni yapıldı. Bunu takiben bütün birlikler tarafından pencerede oturmakta olan padişahın huzurunda bir resmigeçit yapıldı. Başkomutan Vekili Enver bu törene bir saatten fazla geç gelerek yaşlı ve hayli hasta olan padişahı ve tören için toplananları uzun zaman bekletmiş ve hepimizi üzmüştü. Padişah, İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinin bu gibi lâkayt davranışlarına çok defa maruz kalmıştır. Yalnız akıllı ve yaratılış itibarıyla çok zeki olan nâzır Talat, takdire değer bir şekilde bundan daima kaçınırdı.

Ingiliz-Fransız filosu yavaş yavaş Çanakkale önünde toplandılar ve Limni, İmroz, Bozcaada'yı hareket üssü haline getirdiler. Son iki adada daha kışın deniz ve kara uçakları için meydanlar kurulmuş ve diğer askerî tesisler de oluşturulmuştu.

Düşman savaş gemilerinin topçu faaliyeti ilk önce Çanakkale Boğazı girişini kapatan Seddülbahir ve Kumkale'nin eski istihkâm ve bataryalarını tahrip etmeye ayrılmıştı. Bu sırada düşman savaş gemileriyle bunların son sistem ağır toplan, eski Türk toplarının atış menzili dışmda kalıyordu. Bu muharebedeki harp vasıtaları eşit olmadığından sonucu baştan belliydi. Birkaç atıştan sonra Türk bataryalan tahrip edilmiş ve istihkâmların bir kısmı harabeye dönmüştü.

Düşmanın, bir miktar bahriye askeri çıkararak Seddülbahir'i zaptetmek için baskın tarzında yaptığı teşebbüsler püskürtüldü.

76 Türkiye'de Beş Sene

Çünkü sürekli ve ağır bombardımanlara rağmen topçu ateşini^ ulaşamadığı bir yerde kalan küçük bir Türk birliği çıkarma y$. panları püskürttü.

Türk Genel Karargâhı, Şubat ayı sonunda düşman filosunun Boğaz'ı geçebileceğini hesap ederek; gerek Padişah ve yakınlan ile hazine ve gerek askerî ve mülkî makamlar için her türlü hazır, lığı yaptı. Düşman filosunun Boğaz'ı geçmesi halinde bunlar Anadolu tarafında memleket içine çekileceklerdi. İhtiyaten de olsa alınan bu tedbirler yerindeydi. Ancak Osmanlı Genel Karargâh] tarafından 20 Şubat'tan 1 Marta kadar düşman filosunun Boğaz') geçeceği kabul edilerek alman askerî tertibat tam anlamıyla felaketti. Eğer bu tertibata ait emirler yerine getirilmiş olsaydı Dünya Savaşı'nın seyrine öyle bir şekilde tesir edecekti ki daha 1915 ilkbaharında Almanya ve Avusturya Türkiye olmadan savaşa devam etmeye mecbur olacaklardı. Çünkü bu tertibatla Türkiye Çanakkale Boğazı'nı bir düşman çıkarmasına karşı adeta terk ediyordu.

20 Şubat tarihli emirle 1. ve 2. orduların taksimatı değiştirildi ve bununla 1. Kolordu'nun birlikleri parçalandı ve sonra da - önemli olan bu idi- düşmanın filo ile geçmesi halinde 1 . Ordu'nun Boğazların ve Marmara Denizi'nin kuzey sahilini, 2. Ordu'nun

Boğazların ve Marmara Denizi'nin güney sahilini savunmaları emredildi. Her iki ordunun mıntıkasını ayıran hat Çanakkale Boğazı girişinden itibaren Marmara Denizi'nin tam ortasından geçerek batıdan doğuya Boğaziçi'nin Karadeniz'deki girişine kadar uzanıyordu. Bu durumda 1. Ordu'nun cephesi güneye, 2. Ordu'-nunki kuzeye dönük olacaktı. Bu şekle göre Gelibolu Yarımadası'nın dış sahiliyle hâkim tepelerinin ve Çanakkale Boğazı girişindeki Asya sahilinin savunulmasından vazgeçiliyordu! Bu akla gelebilecek en zayıf savunma düzeniydi.

23 Şubat'ta Enver'e gönderdiğim bir yazıyla alınması emredilen tedbirlerin çok kötü sonuçlar verebileceğini bildirdim. Bu yazıLiman von Sanders 77

da; bir lngiliz-Fransız çıkarma hareketine karşı savunma için bir Türk ordusunun Çanakkale'de, bir Rus saldırısına karşı savunma için diğer bir ordunun İstanbul civarında bulunması gerektiğini anlattım. Cepheleşin yönü kuzey-güney değil, bah-doğu olmalıydı. 25 Şubat'ta Enver'in cevabını aldım. Cevabında, bir kelimeyle bile olsa gerekçe göstermeden fikrime katılmadığını bildiriyordu! Bunun üzerine 1 Mart'ta, 2. Kolordu1 nun Edirne'den Çatalca hattına ve 4. Kolordu'nun Bandırma-Balıkesir mıntıkasından İzmit Körfezi'ne alınmaları hakkında emirler Türk Genel Karargâhı tarafından hazırlanmıştı. 2. ve 4. Kolordular mıntıka itibarıyla Çanakkale'ye en yakın kuvvetlerdi ki düşmanın Boğaz'm kıyılarına bir çıkarma yapması halinde ilk önce bunlar yardıma koşacaktı.

Enver'in bu uygunsuz ve zararlı emirlerinden dolayı rahatsız oluyordum; hemen 1 Mart'ta bu kararların değiştirilmesine yardım etmeleri için Alman sefirine ve Almanya'daki askerî kabine başkanı aracılığı ile imparatora müracaat ettim. Benim görüşlerimi kabul ettirmek içip bu iki Alman makamı tarafından ne yapıldığını bilemiyorum. Ancak her halde bir şeyler yapılmış olacaktır ki her yönden hatalı olan bu kararların uygulanması şimdilik ertelendi.

Müttefik filosunun Çanakkale deniz yoluna karşı olan faaliyeti Mart ayı başlarında son haddine ulaşmış ve 18 Mart'taki büyük taarruzla da son bulmuştur.

1 Mart'ta çok sayıda torpido ve istimbotlarla beraber beş İngiliz savaş gemisi Boğaz'm önündeki güneybatı kısmına girdiler ve topçularıyla öğleden akşamın saat altısına kadar Erenköy ve Halileli tepelerine yerleştirilmiş olan Türk obüs bataryalarına karşı ateş ettiler.

Bu bataryalar Çanakkale Boğazı'nın topçu savunmasını güçlendirmek için daha önce emrim altında bulunan 1. Ordu'dan geçici olarak görevlendirilmiş olan Albay YVehrle'nin komutasmdaki 8 . Ağır Topçu Alayı'na bağlıydı. Asya ve Avrupa sahilindeki tepeler üzerinde muhtelif ve çoğu kez değişen gruplar halinde taksim edi78 Türkiye 'de Beş Sene

len alay, Mevki-i Müstahkem'in topçu ateşine mükemmel bir şekil, de yardım etmiş ve cesur komutanının emri altında pek çok takdir kazanmıştı. Düşman savaş gemileri yalnız alaym gerçek bataryalg. rina değil, yine onlar tarafından yapılmış olan ve sürekli yerlerj değiştirilen sahte batarya mevzilerine de ateş açtılar.

Düşman filosu -ekseriyetle 4-5 savaş gemisi ile- 1 Mart'tan iti. baren hemen her gün saldırılarını tekrar ediyor ve geceleyin mayın hatlarının temizlenmesi için büyük bir faaliyetle çalışıyordu.

18 Mart'ta Müttefik filosunun Boğaz'ı geçmek için büyük sal. dirisi başladı. Albay VVehrle'nin raporuna göre bu harekâta lg büyük savaş gemisi katılmış ve bunlar Mevki-i Müstahkem'in tabya ve bataryalarını tahrip etmek için sabah saat 10.30'dan itibaren iki kademe ile Boğaz'a girmişlerdir. Topçu muharebesi akşam saat 7.00'ye kadar devam etmişti.

Büyük miktarda cephane sarf etmelerine rağmen düşman fi. loşunun kazancı hiç gibiydi. Tabya ve bataryalara verilen hasat bunların kullanılmalarına engel değildi. Ancak tabiidir ki bu bataryaların cephaneleri azalmıştı. Mevki-i Müstahkem Komutam

Albay Cevad Bey'in bildirdiğine göre insan zayiatı 200'ü bile bulmamıştı. Düşmanın zayiatı ciddi ve ağırdı. Albay VVehrle ile kendi birlik komutanları tarafından yapılan gözlemlere göre Bouvet, Irresistible ve Ocean zırhlıları batmış ve çok sayıda savaş gemisi de ağır şekilde hasara uğramıştı. Bundan başka kurtarma çalışma- { lanna katılan çok sayıda küçük gemi de batmıştı. Hamidiye istihkâmının -Deniz Yüzbaşı Vassidlau komutasmda- ateşi özellikle çok tesirli olmuştu. 18 Mart'tan kısa bir süre önce Türkiye'deki maym uzmanı Üsteğmen Gehl tarafından geceleri çalışmak suretiyle Erenköy Koyu'na döşenmiş olan mayınların da bu başandı büyük rolü olmuştur5.

Müttefik filosu başarısızlık üzerine geri çekilmeye ve Boğaz'ı I geçme teşebbüsünden vazgeçmeye mecbur oldu. 18 Mart Çanak-1

5 Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlan kastediyor. (h.n)

kale Mevki-i Müstahkemi ve Boğaz Komutanlığı için bir şan ve şeref günüdür ve böyle de kalacaktır! Dünya Savaşı esnasında Müttefikler, Çanakkale deniz yolu üzerinden geçmek teşebbüsünü bir daha tekrar etmemişlerdir.

İstanbul'a giden yolun yalnız denizden ele geçirilemeyeceği ¡Müttefikler tarafından artık anlaşılmıştı. Ancak başarılması durumunda neticesi çok değerli olacak böyle bir plandan kolaylıkla vazgeçmeyecekleri de bence çok açıktı. Bu plandan vazgeçilmesi îngilizlerin meşhur inatçılığına ve her yerde gösterdikleri üstün faaliyete uygun düşmezdi. Bundan dolayı geniş ölçekli bir çıkarma hareketi yapacaklarını göz önünde bulundurmak gerekirdi.

Daha Mart ayında bu şekilde yapılacak taarruzlar için büyük bir kuvvetin hazırlanmakta olduğuna dair haberler çoğalmaya başladı. Ekserisi Atina, Sofya ve Bükreş üzerinden gelen bu haberlerin bir diğerini yalanlayan bilgiyi içermesi tabü idi. Bunun için bir keresinde 50.000 bunu takiben tekrar 80.000 İngiliz askerinin İmroz ve Limni'de toplandığı ve bir keresinde de harekâta

katılacak kuvvetiere 50.000 Fransız askerinin katılacağı söylendi.
Müttefik kuvvetler başkomutanlığım üstlenecek olan General Hamilton'un bölgeye geldiği ve aynı şekilde Fransız komutan General d'Amade'm, Provence Kruvazörü ile Çanakkale önlerine geldiği bildirildi. Mondros'ta bir çıkarma iskelesinin kurulduğu ve oraya her gün teçhizat ve erzak çıkarıldığı haber alındı. 17 Mart'ta Pire'ye gelen dört İngiliz zabiti parasını peşin ödeyerek buradan 42 büyük kayık ve 5 römorkör satın almışlar.
Nihayet 24 Mart'ta Enver Çanakkale'nin savunması için özel bir ordu (5. Ordu) kurulmasına karar verdi. Türk Genel Karargâhı'na bu kararı verdirmek için benim ısrarlı gayretim, son zamanlarda özellikle Alman Sefareti ve Amiral Souchon tarafından destek gördü. Amiral von Usedom ise kendisinin Çin'deki tecrübelerine dayanarak böyle büyük bir çıkarma hareketine hâlâ ihtimal vermiyordu.

Çanakkale Kara Muharebelerinin Birinci Kısmı

24 Mart öğleden sonra geç vakit Enver, kendisi gelinceye dairemde kalmamı telefonla rica ettirdi. Çok geçmeden bizzat gelerek Çanakkale'de kurulmakta olan 5. Ordu'nun komutasın) kabul edip edemeyeceğimi sordu. Hemen kabul ettim. Fakat kay. bedecek vakit olmadığını belirterek orada bulunan birliklerin takviye edilmesi hususunda dikkatini çektim.
Yeni tayin olunduğum yere gitmek üzere 25 Mart'ta İstanbul'dan vapurla hareket ettim. Bu ayrılışımla İstanbul'u tam on ay görmeyecektim. Zamanın darlığı yüzünden ben geçici olarak 1. Ordu karargâh heyetinden yalnız bir kısmını yanıma alabildim. Bunlar arasmda Kurmay Başkanı Kâzım Bey ve benim iki Alman yaverim, Süvari Yüzbaşısı Prigge ile yine Süvari Yüzbaşısı Mühlmann bulunuyordu. Karargâhın geride kalan büyük kısmı da mümkün olan süratle bizi takip edecekti. Geride kalanların i Karargâh Komutanı Binbaşı von Frese hariç- hepsi Türk subayıydı.
Alman Askerî Heyeti kurmayları İstanbul'da kaldı. 1. Ordu

komutanlığım ise Mareşal Baron von der Goltz üstlendi.
26 Mart sabahleyin Gelibolu Limanı'na ulaştık. Şimdilik şehirde karargâhımızı kurduk; 3. Kolordu Komutanlığı da kısa bir süre önce oraya gelmişti.
En yakınımda bulunması gereken bazı kişiler ile beraber, bana tahsis olunan eve yerleştik; bu evin Fransız Konsolosluğu olduğunu sonradan öğrendim. Eşya olarak bana ait iki odada yalnız yuvarlak bir masa, bir duvar aynası vardı. Kaymakam*, ihtiyacımız olan yatak ve benzeri gerekli eşyayı şehirden tedarik etti.
Ben dört hafta sonra bu evi terk ettiğim zaman çamaşırlarımın büyük kısmı kaybolmuştu. Bu evin yağma ve talan edilmesi hususunun bir hayli zaman sonra Rumlar tarafından bana isnat edilmesi beni hem şaşırtmış hem de üzmüştür. Çanakkale Muharebeleri boyunca bir yuvarlak masa ile bir duvar aynasını berabe-

Gelibolu'da kaymakam değil mutasarrıf vardı, (t.h.n)
I rimde taşıyıp dolaştırmaktan başka yapacak çok daha mühim
I işlerim vardı.
Ben gelmeden önce Türk idarecileri tarafından pek çok Rum
I ailenin tehcir edilmesine rağmen şehrin oldukça gelişmiş olduğu
I görülüyordu. Çanakkale Muharebeleri'nin sonunda düşman top-
I çu ateşi tesiriyle şehrin yansından fazlası harabeye dönmüştü.
Gelir gelmez yapacak pek çok işi karşımızda bulduk. Çünkü
I birliklerin yayılış tarzı ile sahillerin önemli kısmının kontrol al-
| tında bulundurulması usulünün tamamen değiştirilmesi gereki-
I yordu.
O zaman 5. Ordu'da beş tümen vardı. Bunlar Çanakkale'nin
I Avrupa ve Asya sahillerini savunmak için taksim edilmişti. Tü-
I menlerin kuvveti 9 ila 12 tabur, taburların kuvveti 800 ila 1000
I erden oluşuyordu. İngilizler, çıkarmaya başlayıncaya kadar bana
I tam dört haftalık vakit bıraktılar. Onlar askerlerinin bir kısmım
I geçici olarak Mısır'a ve Kıbrıs'a göndermişlerdi. Çıkarmaya kadar

I geçen bu zaman, gerekli tertibatı almam ve Albay Nicolai komu-
I tasındaki 3. Tümeni İstanbul'dan getirtmem için bana yetmişti.
Çanakkale Boğazı'nın iki tarafındaki Rumeli ve Anadolu sa-
I hilleri, bir çıkarma tehdidine en açık mahallerdi.
Çanakkale Boğazı girişinin güneyindeki Anadolu sahil mıntı-
I kası verimli ve yassı dalgalı tepelik ar çiziyle beraber kısmen çayır-
I lık, büyükçe düzlükleri de olan bir bölgedir. Menderes Çayı bir-
■ çok dönemeçler ile bunların arasından geçmektedir. Bu büyük
I düzlükler denize doğru yükselerek sahili sırtlardan oluşan bir
I çemberle kapatmıştır.
Bu sırtlar, bir çıkarma anında düşman için tabii topçu mevzi-
I leri oluşturuyordu. Bu sırtlarda mevzi alacak topçular donanma-
I nın uzun menzilli toplanyla birlikte doğuya doğru uzayan ve
I hayli uzaklara kadar görünen araziye hâkim olabilirlerdi. Gerek
I Menderes Çayı ve gerekse düzlüklerdeki küçük bataklıklar, ilk-
I bahar ve yaz mevsimlerinde her çeşit silah ve vasıtalarla donatılLiman
von Sanders 81
82 Türkiye ’de Beş Sene
mış bir ordunun ilerlemesini engelleyecek zorluklar teşkil
edemezdi.
Çanakkale Boğazı'run Rumeli yönünü oluşturan dar Gelibolu
Yarımadası, yamaçları derin boğazlar ve keskin yarlarla parça,
lanmış sarp tepeler silsilesinden oluşan dağlık araziden ibarettir.
Çayların ve genellikle yazın kuruyan küçük derelerin her iki
tarafında ve bazı sırtlar üzerinde görünen az sayıdaki fundalıklarla
birkaç yerde yetiştirilmiş bodur çamlıklar genellikle ıssız olan
manzaranın yegâne tabii örtüsünü oluşturuyordu.
Suya bağımlı olan ziraat, ekserisi düzlük yerlerde bulunan ve
esasen az olan yerleşim yerlerinin etrafında yapılmaktaydı. Yalnız
Boğaz'a yakın bulunan küçük Maydos (Eceabat) şehrinin etrafındaki
vadilerde daha gelişmiş bir tarım görülmekteydi. Burada
birtakım dutluklar ve zeytinlikler vardı.

Saros Körfezi'nin üst kısmına doğru yarımadanın iç kısmın*
daki büyük düzlükler daha geniş ve daha verimliydi.
Düşmanın yapacağı muhtemel çıkarmanın nereden olacağı
en önemli meseleyi oluşturuyordu. Bu kadar uzun bir sahil şeridi
için esasen az olan eldeki mevcut askerin dağıtımı, çıkarmanın
yapılacağı yerin tahmin edilmesine tâbi idi.
Teknik olarak, büyük kuvvetlerin çıkarılması için sahillerin
birçok yeri müsaitti. Bu sahillerin tamamının tutulması ise imkânsızdı.
Bundan dolayı asker yerleştirilecek olan bölgelere gerektiğinde
takviye yapılabilmesi hususu göz önünde bulundurulmalıydı.
Boğaz'a hâkim olan Çanakkale Mevki-i Müstahkemi'nin en
önemli tabya ve bataryaları, güneyde Asya sahilinde bulunuyordu.
Düşman elinde bulunan ve uzak olmayan Bozcaada da Asya
sahili önünde bulunduğu gibi; bu sahil, asker çıkarılmasına çok
müsait olan Büyük ve Küçük Beşiğe limanlarını içermekteydi.
Bundan dolayı bu mıntıkada çok kısa bir süre içinde sahile çok
büyük kuvvetler çıkarılabilir. İstihkâmlar ile ağır bataryalar yalnız
deniz geçitini savunmaya yönelik olarak kurulmuş olduğunLiman
von Sanders 83
dan, Anadolu tarafındaki savunma tertibatının arkasına doğru
yapılacak bir saldın ve harekât, düşman için çok uygun neticeler
verebilirdi. Bu tarafta bağlantı yollan da epeyce müsaitti, bu sebeple
tehlikenin büyüğü bu taraftaydı.
Gelibolu Yanmadası üzerinde ise çok önemli ve tehlikeli sayılabilecek
üç mıntıka vardır. Bunların birincisi, yarımadanın güney
ucu, Seddülbahir, Tekke Burnu tarafları; çünkü bu arazi mıntıkası
üç tarafından düşman gemi ateşine açıktır. Bu mıntıkaya bir çıkarma
yapılınca düşman için ilk hedef, ta en uzaklardan görünen
çıplak Alçıtepe olduğu bir bakışta anlaşüır; bu tepeye gelinceye
kadar tatlı bir meyille yükselen düzlükler çırasında hiçbir arazi
engeli yoktu. Boğaz'ın istihkâm ve bataryalarından bir kısmı
Alçıtepe sırtlarından doğrudan doğruya topçu ateşi altına alınabilirdi.

Kesin ve hızlı sonuç alınabilecek çıkarma yerlerinin İkincisi, Kabatepe'nin iki tarafındaki sahil kısımlandır. Buradan geniş bir düzlük, Boğaz sahilindeki Maydos (Eceabat) kasabasına kadar uzanır, arada yalnız yassı bir tepe bu düz araziyi ikiye ayırır. Maydos'un yan tarafındaki tepeler düşman tarafından işgal edilirse Mevki-i Müstahkem bataryalan kolaylıkla susturulabilirdi. Kabatepe'nin kuzeyinde deniz kenarına yakın olmak üzere sarp Arıbumu tepeleri ve bu tepelerin gerisinde gayet korunaklı bir çıkarma yeri vardı. Düşman, herekât üssünü Kabatepe üzerinden Maydos'a doğru yönelttiği takdirde, yukanda bahsedilen düzlük araziye hâkim konumdaki Arıbumu tepelerini de aynı zamanda ele geçirmeye mecburdu.

Rumeli yakasında özel öneme sahip üçüncü çıkarma mıntıkası da yukarı Saros'ta Bolayır yakınlarında, yarımadanın 5-7 km. genişliğinde daraldığı kısımdır. Buradan Mevki-i Müstahkeme karşı doğrudan doğruya bir tesir yapılması mümkün değilse de Çanakkale çıkarma harekâtının stratejik sonuçlarım devşirmeye yönelik imkânlar sunmaktaydı. Buradan Gelibolu Yanmadası'nın, gerek İstanbul ve gerek Trakya ile olan bağlantısı kesilebilirdi.

Düşman Saros Körfezi ile Marmara Denizi arasındaki dar sırtlan ele geçirdiği takdirde, neticede yalnız 5. Ordu'nun kara bağlantısının kesilmesiyle kalmayıp oralara yerleştirilecek -geceleyin projektörlerle donatılmış- uzun menzilli İngiliz toplarıyla Marmara'nın burada dar olan kısmım da ateş altına alabilirdi. Aralık 1914'ten beri Boğaz'daki mayın hatlarına karşı faaliyet gösteren ve Marmara'ya girmeye çalışan düşman denizaltılan da; Bolayır sırtlarının işgali ve Marmara'nın top ateşi altına alınmasıyla, deniz yolundan yapılacak ikmali durdurabilirdi.

Düşman tehdidinin gösterdiği önceliğe göre üç muharebe grubu oluşturdum: 5. ve 7. Tümeni, Yukarı Saros Körfezi'ne; 9. ve yeni kurulan 19. Tümeni yarımadanın güney kısmına; 11. ve deniz

yoluyla nakledilmekte olan 3. Tümeni Asya yönüne tahsis
ettim.
26 Mart tarihine kadar mevcut olan beş tümenin tertibatım
tamamen değiştirmek gerekti. Çünkü o zamana kadar bunlar
başka bir esasa göre tertip edilmişti; adeta eski çağlardaki sınır
koruma birlikleri gibi bütün sahil boyunca yayılmıştı. Sahile çıkacak
düşman gerçi bu tertibata göre her yerde biraz mukavemetle
karşılaşacaksa da geride yedek olarak hiçbir birlik alıkonmamış
olduğundan şiddetli ve etkili taarruzlar yapılarak düşmanın durdurulması
mümkün olamayacaktı.
Ben her tümenin kuvvetlerini toplu tutmasını ve her tümenin
kendi mıntıkası içindeki sahillerde ancak çok gerekli olan emniyet
tertibatını almasını emrettim.
Olaylar nasıl gelişirse gelişsin, kuvvetimiz az olduğundan,
kesin başarı için tek çare inatçı bir direnme değil, her üç muharebe
grubunun hareketli savunma yapmasına bağlıydı.
Sahil gözetleme vazifesi adı altında tamamen uyuşmuş kalmış
olan Türk birliklerini, yeni duruma göre hareketli bir hâle
getirmek için yürüyüş ve tatbikatlar yaptırmak en faydalı tedbirlerdendi.
İhtiyaç göründüğü anda birliklerin istenilen yere naklini
zaman kaybetmeden yapabilmek için bir taraftan Boğaz'ın müna*
Liman von Sanders 85
sip limanlarında deniz nakil araçları toplanmış; diğer taraftan da
bir bölgeyi diğerine bağlayacak yolların inşasına, amele taburları
vasıtasıyla başlanmıştı. Bu ana kadar yarımadanın içinde bir baştan
öbür başa kadar devam eden yollar hemen hemen hiç yoktu.
Yollar çoğunlukla patika ve keçi yollarından ibaret bulunuyorlardı
ki onların üzerinden de yük hayvanları teker teker geçebüiyordu;
sahra topçusunun ise geçmesine imkân yoktu.
Birliklerin yeni yerleşim tertibatı, düşman uçaklarının gözetlemesinden
kaçınmak için gece yürüyüşleri ile yapıldı.
Bu sıralarda 5. Ordu'da bir tek uçak bUe yoktu. Çanakkale'de

bulunan birkaç uçak ise Mevki-i Müstahkem ermindeydi. Onlar da ancak Kale'nin ihtiyacım karşüayabiliyordu.

Birliklerin talimlerinin tertip ve idaresini yaparken de çok dikkatli ve uyanık olmak gerekiyordu. Çünkü etrafta dolaşan düşman gemileri tarafından görünen bütün birlikler derhal topçu ateşi altına alınmaktaydı. Gemilerin görülen her yaya veya atlıya - bir kişi bile olsa- ateş açmaları bizi hayrete düşürüyordu.

Tehlikeli sahil mıntıkalarındaki sahra tahkimatına, el alfanda bulunan bütün kuvvetlerle, hatta çoğunlukla geceleyin bile çalışılarak hız verildi. Türklerin sahilleri müstahkem hâle getirmek için gerek istihkâm malzemesi gerekse diğer alet ve edevatı çok sınırlıydı. Fakat biz mümkün olduğu kadar bunlarla ve hariçten de alet ve edevat tedarik ederek işimizi görmeye çalıştık. Torpil kovanlarından, basıldığında kendiliğinden patlayan kara mayınlan hazırlandı. Sahil istihkâmatınm kazık ve dikenli telleri, bahçe ve tarlalar etrafındaki çit ve tel duvarlardan alındı. Düşman çıkarmasına çok müsait olan yerlerde sahil yakınında ve su alfanda olmak üzere dikenli tel örgüler yapıldı.

Düşman gazetelerinin sonradan yazdıklanna göre İngiliz uçakları, Osmanlı birliklerinin tertibatını çıkarmadan önce doğru olarak anlayıp ihbar edememişler. Düşman pilotları hakkında yapılan bu isnat haklı değildir. Çıkarma planı daha önceki hava keşiflerine göre yapıldığından ve bu son haftalar içinde tarafı86

Türkiye ’de Beş Sene

mızdan yapılan tertibat; aldığımız önlemler sayesinde düşman uçakları tarafından fark edilemediğinden dolayı, çıkarma planlarında aldığımız yeni tertibat göz önünde bulundurulmamıştı.

5. Ordu, düşman tarafından yapdan bombardımanla tahrip edilen Seddülbahir ve Kumkale istihkâmlarını da Mart ayı sonlarında Çanakkale Mevki-i Müstahkemi'nden devir ve teslim aldı.

Bu şekilde Mevki-i Müstahkem'e sadece Çanakkale Boğazı geçitini savunma görevi bırakılıyordu.

24 Nisanda Anadolu yakasında 11. Tümen'e büyük bir tatbikat yaptırıyordum; bu tatbikatta esas mesele, düşmanın Küçük Beşiğe Limanı'na bir çıkarma hareketiydi. Öğleden sonra geç vakit Gelibolu'ya döndüm.

25 Nisan sabahı çıkarmaya başlayan veya başlama tehlikesi gösteren büyük düşman kuvvetleri hakkında sabah saat 5.00'ten itibaren Geliboluda ordu karargâhına raporlar yağmaya başladı. Güneyde Anadolu yakasında Büyük ve Küçük Beşiğe limanları içinde ve önünde birçok düşman savaş ve nakliye gemisinin toplandığı ve bir çıkarma tehlikesi bulunduğu 11- Tümen tarafından ihbar ediliyordu.

Biraz daha kuzeyde Kumkale civarında 3. Tümen'in ileriye sürülmüş birlikleri, çok sayıda Fransız savaş gemisinin en şiddetli ateşi altında çıkardan Fransız birlikleriyle amansız bir muharebeye girişmişti.

Gelibolu Yarımadası'nın güney ucunda Seddülbahir, Tekkebumu, Sığındere ağzı ve Morto Limaru'nda kuvvetli İngiliz birlikleri, çıkarma yapılan yerleri ele geçirmek için, 9. Tümen'in ilerideki birlikleriyle muharebe ediyorlardı. Bütün bu sahil kısımlarıyla bunların gerileri büyük çaplı İngiliz gemi toplarının müthiş ateşleri altında sarsılıyordu.

Kabatepe civarı ile daha önce bahsedilen alçak ve düz Maydos Ovası yönünde ve Arıbumu taraflarında İngiliz nakliye ve savaş gemileri vasıtasıyla asker çıkarılırken yarım daire şekLiman von Sanders 87

linde dizilen düşman zırhlıları gerek sahili ve gerekse gerilerini en ağır çaplı topçu ateşiyle sarsıp durmaktaydı.

Ordu karargâhına en yakın olan Yukarı Saros Körfezi'nde birçok nakliye ve savaş gemisi de sahile yaklaşmaktaydı. Kısa bir süre sonra oradan da durmaksızın top sesleri açıkça duyulmaya başladı.

Seher vakti bu haberleri getirmekte olan subayların çoğunun

benzinin solmuş olmasından anlaşılıyordu ki düşmanın karaya asker çıktırması kesin olarak beklenilmekle beraber; çıkarmanın aniden bu kadar çok yerde baş göstermesi bazı kimseleri biraz şaşırtmış ve endişeye düşürmüştü. Bende ilk oluşan his, aldığımız tedbirlerde değişiklik yapmayı gerektirmediği idi. Bu büyük bir teselli ve memnuniyetti. Düşmemin çıkarma kuvvetleri, bizim çıkarmaya ihtimal vererek ona göre özel olarak savunduğumuz yerlere çıkmıştı.

Bu yerlerin hepsinde büyük çapta çıkarma yapıp tutunmalan bence muhtemel değildi. Bununla beraber düşmanın birçok yerde başlattığı çıkarmalardan hangisinin ciddi hangisinin aldatma olduğunu anlamak da o anda mümkün değildi. Bunu ancak gelişen olaylarla öğrenebilecektik.

Gelibolu'da bulunan 7. Tümen'e silah başı ettirildikten ve vakit geçirmeden Bolayır istikametine hareketi emredildikten sonra, ben de Alman yaverimle birlikte atlı olarak Bolayır tepesine gittim. Gözetlemeye mani olabilecek tek bir ağaç ve çalının bile olmadığı Bolayır'm dar sırtı üstünden Yukarı Saros Körfezi tamamen görünüyordu. Karşımızda çok yakın olmak üzere düşmanın savaş ve nakliye gemilerinden oluşan 2 0 kadar büyük gemisi sayılabiliyordu. Bazıları yalçın sahillerin yamaçlarına bitişik görünecek kadar yakın duruyordu; diğerleri ise biraz uzakta körfezin içinde duruyor veyahut hareket halinde bulunuyordu. Savaş gemilerinin geniş bordalarından aralıksız ateş ve duman görünmekte ve bütün sahil ile bulunduğumuz tepeler bile düşman mermi

ve şarapnellerine hedef olmaktaydı. Bu unutulmaz bir manzaray.

dı. Asker çıkarmaya delalet edecek hiçbir hareket görülmüyordu. Anlıyordum ki buraya gelmekte çok gecikmemiştik.

Bir süre sonra 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa göründü ve daha sağlıklı bazı haberler getirdi. Bu raporlara göre, yarımada,

nın güney ucundaki İngiliz çıkarması 9. Tümen birlikleri tarafın,

dan püskürtülmüş ise de düşman ısrarlı bir şekilde durmaksızın
yeni kuvvetler çıkarmaya devam ediyordu. Kabatepe civarında
vaziyet iyi idi. Düşman oraya ayak basamamıştı. Arıbumu civannda
sahile yakın olan tepeler Ingilizlerin eline geçmiş ise de 19,
Tümen'e bağlı birlikler bu tepeleri geri almak için yürüyüşe geçirilmişti.
Anadolu tarafından henüz açık haberler gelmemişti.
Ben Esat Paşa'ya derhal bir gemiye binip Maydos'a gitmesini
ve yarımadanın güney kısmında komutayı üstlenmesini emrettim.
Ben bizzat geçici bir süre Bolayır'da kaldım. Çünkü yarımadanın
buradan kapanıp kesilmemesi çok büyük bir öneme sahip
ti. Anadolu yakasındaki birlikler ise Albay Weber'in güvenli ellerinde
bulunduğundan o taraftan bir korkum yoktu.
Sekiz buçuk ay devam edecek olan ve muharebe için Gelibolu
Yarımadasına her iki taraftan toplam 750 bini aşkın insan toplayan
Çanakkale Muharebeleri böylece başlamış oldu.
Düşmanın çıkarma hazırlıklarının cidden takdire değer olduğunu
kabul etmek gerekir. Bir kusur vardıysa o da planın fazla
eski keşif ve gözlemlere dayandırılması ve Türklerin inatçı mukavemetinin
tamamen takdir edilmemiş olmasıydı. Bundan dolayıdır
ki arzulanan yok edici başarı ilk günlerde sekteye uğramış ve
geniş çapta tertip edilen bu hareketin kısa bir sürede bitecek kesin
sonuçlu bir muharebe mahiyetini alması mümkün olmamıştır.
Tahminimize göre düşmanın ilk başta hazırladığı kuvvet 80-
90 bin asker olduğu halde 5. Ordu’nun kuvveti o zamanlar en çok
60 bin askerden ibaretti; ancak bu kuvvetimizden, diğer bazı
mevkilerde alınması gereken emniyet tedbirleri için ayrılmış olan
Liman von Sanders 89
kısımların da düşülmesi gerekir. Buna ilave olarak düşmanın
topçu üstünlüğü çok müthiş ve tahmin edilemeyecek bir derecedeydi.
Nakliye araçları ise neredeyse sınırsızdı. 25 Nisan'da çeşitli
gözetleme mahallelimizden sahillerimizde 200'e yakın büyük
gemi -savaş ve nakliye gemisi- sayıldı.

General Hamilton'un kendi vazifesini kolay görmediği, çıkarma için vermiş olduğu emrin aşağıdaki tercümesinden anlaşılıyordu:

Ordu Karargâhı 21/04/1915

Fransa'nın ve Kral'm askerleri!

Günümüz harplerinde eşi benzeri görülmemiş bir macera karşısında bulunuyoruz. Düşmanlarımızın ele geçirilemez diye kabul ettikleri mevziler önünde ve açık bir limanda bahriyeli arkadaşlarımızla birlikte karaya çıkmak zorundayız.

Allah'ın yardımı, donanmanın yardımıyla çıkarma hareketi başanyla yapılacaktır. Düşman mevzileri hücum ile zapt edilecek ve harp, şeref ve zaferle dolu bir sona doğru bir adım daha yaklaşmış olacaktır.

Hatırlayınız, başkomutanınız veda ederken Lord Kitchener'in söylediklerini hatırlayınız: "Gelibolu Yanmadası'na bir kere ayak bastıktan sonra sonuna kadar savaşmalısmız".

Bütün dünya bizim ilerlememizi takip edecektir.

Bize verilen muazzam harp vazifesine lâyık olduğumuzu yaptığımız işlerle ispat edelim.

General lan Hamilton

Çıkarma hareketinde fevkalade bir cesaret ve metanetle harp eden ve başkomutanlarının itimadma lâyık olduklarını gösteren General Hamilton'un askerlerini düşmanlan bile takdir etmeye mecbur kalmıştır.

25 Nisan günü Saros Körfezi'nde nakliye gemilerinden içi asker dolu sandallar (salapuryalar) pek çok kez sahile yaklaşmaya çabaladılar fakat bizim ateşimiz karşısında derhal geri çekildiler.

90 Türkiye’de Beş Sene

Bu hareket tarzı bana gerçek çıkarmayı saklamak maksadına yö. nelik göründü. Dikkat çekici bir nokta da bu nakliye gemilerinin iyice dolu gemiler gibi karinasının suyun içine çok batmadığı idi bu da bordalarından anlaşüıyordu. Bütün gemilerin güverteleri dahi dikine yerleştirilmiş sık ağaç dallarıyla çevrilmişti. Bu şekil. I

de gemilerin içinde asker bulunup bulunmadığı seçilemiyordu. I
Savaş gemilerinin topçu ateşi ise aralıksız devam ediyordu.
Gelibolu'da bulunan kurmay başkanımın öğleden sonraki ra- I
porunda "Şimdiye kadar gelen haberlere göre diişmanm Beşiğe Lima- I
nı'ndaki çıkarma teşebbüsünün tamamen püskürtüldüğü ve oradaki I
harekâtın bir gösterişten ibaret olmasının muhtemel bulunduğu " bildi- I
riliyordu.
Bu haberi takiben Esat Paşa da Maydos'tan çektiği telgrafta |
yarımadanın güney kısmında Seddülbahir ve Morto Limanı'ndaki I
Hisarlık taraflarında takviye kuvvetlerine şiddetle ihtiyaç görül- I
düğünü bildiriyordu. Düşman oralarda tutunmuş ve sürekli ola- |
rak da takviyeler almaktaymış. 9. Tümen Komutanı Albay Halil i
Sami Bey elindeki son kuvvetlerini de ileriye sürmüş ve cepheye f
sokmuştu.
Saros Körfezi'ndeki düşman harekâtının bir gösterişten ibaret I
olduğu hissi bizde gittikçe kuvvet bulduğundan, Bolayır'm gü- t
neybatısmda yol kavşağında bulunan 7. Tümen'e, o akşam iki I
taburunu Gelibolu Limanı'nda gemiye bindirmesini ve Maydos'ta f
Esat Paşa'nın emrine göndermesini emrettim. Aynı zamanda, I
Saros Körfezi'nin doğu sahilinde harekete hazır bulunan 5. Tü- I
men'e de derhal üç taburunu Şarköy'e göndererek aynı maksatla 1
geceleyin Maydos'a ulaştırmasını emrettim. Bütün asker nakliyesi E
için geceyi beklemeye mecburduk çünkü düşman denizaltıları E
Boğaz'a ve Marmara'ya girmişler hatta üzerinde bulunduğumuz I
Bolayır tepesinde 25 Nisan öğleden sonra bizi geriden ateş altına i
almışlardı.
Saros Körfezi'nde bir düşman çıkarmasma karşı -çıkarma te- I
şebbüsü gece bile yapılsa- müdafaa için ben kendimi yeterli dere- I
cede kuvvetli görmekteydim.
Liman von Sanders 91
Akşam geç vakit ulaşan haberlere göre düşmanın Kabatepe
civarındaki bütün çıkarma teşebbüsleri püskürtülmüş ve

Anburnu'ndan Kocadere üzerinden ilerleyen düşmanın Avustralya ve Yeni Zelandalı öncü kuvvetleri 19. Tümen tarafından püskürtülerek muharebe sahil tepelerinde devam etmekteydi. Düşmanın geceleyin Saros Körfezi'nde bir çıkarma ihtimaline karşı tedbir olarak ben geceyi Bolayır tepesinde geçirdim. Topçu ateşi sayılmazsa gece sâkin geçti. Yalnız gemiler defalarca yerlerini değiştirdiler. 26 Nisan sabahı, düşman gemilerinin Yukan Saros Körfezi'nde toplanmalarının sırf bir gösterişten ibaret olduğuna hiçbir şüphe kalmadan kanaat getirdiğimizden, 5. ve 7. Tümenlerden geri kalan bazı birliklerin 26/27 Nisan gecesi gemilerle Maydos'a gönderilmeleri ve her iki tümenin sahra topçularının oraya karadan gönderilmeleri için de 26 Nisan öğleden önce emir verdim. Bu emri takiben ben de Maydos'a deniz yoluyla gitmek üzere Bolayır tepesini terk ettim. Yukan Saros Körfezi'ndeki komutayı 5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey'e bıraktım ve ilk 24 saat içinde hiçbir çıkarma hareketi olmaması halinde 5. ve 7. Tümenlerin geride kalan son birliklerinin de Maydos'a yollanmasını tenbihledim.

Beklentilerimiz aynen çıktığından bütün Türk birlikleri Saros ; Körfezi'nden alındı. Buna rağmen düşmanın nakliye ve savaş i gemileri buradaki kuvvetlerimizi yerinde tutmak maksadıyla i gösteriş ve tehditlerine devam edip durdu. Yarbay Kâzım Bey'in elinde kalan en son kuvvet bir depo istihkâm bölüğü ve birkaç I amele taburundan ibaretti. Bu taburlar da tepelerin yamaçlarına [çadır kurmak ve düşmanı aldatmakla yükümlüydü. Sorumlu bir I komutan sıfatıyla Yukan Saros Körfezi'ni tamamen kuvvetsiz E bırakmak ciddi ve tehlikeli bir karardı. Yarımadanın güney kıs- I mındaki düşman çok üstün olduğundan bu kararın verilmesine I cüret etmek gerekiyordu, tngilizler bu zaafımızı fark etmiş olsay- I dılar bundan büyük faydalar sağlayacakları muhakkaktı.

Bu sıralardaydı ki Saros Körfezi'ndeki İngiliz gemileri Gelibo- I lu şehrini ağır gemi toplarıyla endirekt ateş altına alarak özellikle

■ limana yakın olan birçok evi yerle bir ettiler.

Maydos'a ulaşan 5. ve 7. Tümenlerden gönderilmiş takviye I kuvvetleri Esat Paşa tarafından 26 Nisan'da hemen Seddülbahj, I civarında Güney Grubu'na gönderildiler, çünkü muharebenin e» I şiddetli safhası orada cereyan ediyordu.

5. Tümen'in en son kısımlarından bazı küçük birliklerin, 1 9 [Tümen'i takviye etmek üzere Anbumu sahasına gönderilmesine I mecbur olunmuştu.

Çıkarmanm bu ilk günlerinde birlikleri parçalamamaya im. | kân yoktu çünkü gelen takviye kuvvetlerinin sevk edilecekleri I mevki, o anda takviyeye en çok muhtaç olduğu hesap edilen yer | neresiyse ona göre belirleniyordu.

5. Tümen Komutam Yarbay von Sodenstem tümenin bölgeye I ulaşmasıyla beraber Seddülbahir'de emir ve komutayı üstlendi I Buna karşılık da Anbumu cephesinin emir ve komutası tarafım. [dan Esat Paşa'ya verildi. Ben geçici olarak yanımda bulunan iki Alman subayı, Süvari Yüzbaşı Prigge ve Baytar Yüzbaşı Thime ile [birlikte Maltepe'de ve Anbumu muharebe sahasından 4,5 km. uzak bulunan Esat Paşa'nın çadırlı ordugâhına yerleştim. 5. Ordu I karargâhı ikinci bir emre kadar Gelibolu'da kaldı.

Yaıbay Nicolai emrinde bulunan 3. Tümen; dört günlük de- f ğişken, kararsız şiddetli bir muharebeden sonra Kumkale civar I rında sahile çıkan ve Yenişehir'e kadar ilerlemiş olan Fransız bir-1 liklerini -müstemleke askerleriyle 175. Piyade Alayı- ağır zayiatla I 28/29 Nisan gecesi6 gemilerine püskürtmüş ve bu suretle Anado- § lu yakasını tamamen düşmandan temizlemişti. Bu başan genel § duruma göre büyük öneme sahipti. Birincisi Mevki-i Müstahkem I bu çok önemli yönden gelecek tehlikeden kurtuluyordu. İkincisi g

11. Tümen muharebelerin en can alıcı kısmı olan Gelibolu Yan-1 madası'mn güney kısmına artık sevk olunabilecekti.

11. Tümen kısım kısım Çanakkale'ye doğru yola çıkarıldı. Bunlar Çanakkale'ye ulaşmalarını takip eden gecelerde salapurya-1

92 Türkiye’de Beş Sene

6 Fransızlar Kumkale'de dört gün değil iki gün kalmışlar ve 26/27 Nisan gecesi burayı tahliye etmişlerdi, (h.n)

Liman von Sanders 93

larla Çanakkale'den Rumeli sahiline geçirildi. Bu tümen, Seddülbahir tarafında istihdam edildi. Bu şekilde Çanakkale Boğazı girişinin güneyinde Anadolu sahilinin savunulması görevi yalnız başına 3. Tümen'e kalıyordu. Bununla birlikte bu tümenden de bazı birlikler yanmada üzerindeki muharebe sahalarına gönderilmiştir.

Çanakkale Savaşları'nda yapılan muharebelerin cereyan şeklini iyice anlamak için bütün muharebelerin yalnızca 5. Ordu birlikleri tarafından yapıldığım ve Osmanlı-Alman deniz kuvvetlerinin katılımının sınırlı kaldığını öncelikle beyan etmek gerekir. Almanya'da bu hususta tamamen yanlış yorumlara rastladım. Savaşın sonuçlanması için bunca öneme sahip olan Çanakkale Savaşları’nda Türkler tarafından ordu ve donanmanın eşit olarak kullanılmış olduğuna dair Almanya’da yazılı ve sözlü birçok fikirler ileri sürülmektedir.

Osmanlı-Alman donanmasının bu savaşlara doğrudan doğruya yaptığı katılım toplam 24 makineli tüfekten oluşan iki makineli tüfek birliğini 5. Ordu'ya vermekten ibaret kalmıştır. Bu tüfeklerden çok fazla faydalanılmıştır. Bundan başka olarak Barbaros Hayreddin ve Turgut Reis Zırhlıları, düşman çıkarmasının ilk haftalarında, defalarca endirekt olarak Çanakkale Boğazı'ndan Anbumu tarafındaki İngiliz çıkarma iskelesini ve gemilerini ateş altına almışlardı. Çanakkale Boğazı'nın aşağı kısmına 13 Mayıs gecesi bir Osmanlı torpidosunun taarruzundan ve Alman denizaltılarının ne yazık ki çok kısa bir süre devam eden tesirinden daha sonra bahsedilecektir. Sekiz buçuk ay devam eden savaşlar esnasmda Goeben ile Breslau Çanakkale'ye hiçbir zaman gelmemiştir.

Amiral Usedom'un emri altında olup esas vazifesi Çanakkale ve Karadeniz Boğazları Mevki-i Müstahkemi'nin tabya ve batari yalarının savunulması olan hususi teşkilatm, 5. Ordu'nun çarpışma ve muharebelerine doğrudan doğruya bir katılımı olmamıştır. Bu teşkilatın vazifesi sadece Boğaz dâhiline yönelik olarak kalmış

ve buna karşılık ise bütün büyük muharebeler dış sahillerde v« yalnız Güney Grubu'nda olmak üzere yanmada üzerinde cerey^ etmiştir. Mevki-i Müstahkemin İntepe'deki toplan Seddülbahir civanndaki çıkarma yeri ile ordugâhları ve oradan kuzeye giden ulaşım yollannı tesirli ateş altına alabiliyordu. Fakat daha kuzey, deki gibi muharebe cephelerinde, gerek mesafe ve gerekse ara^ yapısı sebebiyle böyle bir tesir gösterilmesi mümkün değildi. Mevki-i Müstahkem'de top cephanesi azlığı yüzünden Anadolu sahili yönünden Seddülbahir ve Morto Limanlarının sık sık veyahut uzunca müddet ateş altına alınmalan da sonbaharın son. 1 arına kadar mümkün olmamıştı.

İntepe'den açılan ateşler şüphe yok ki çok defa düşmana mühim tesirler yapmıştır. Bu sebeple de düşman çoğunlukla oradaki bataryalan savaş gemileriyle ateş altına aldınyordu. Ancak yanmadadaki çok şiddetli muharebelere göre bu gibi durumlar esas itibarıyla ikinci derecede kalmıştır.

Daha sonralan Enver'in emriyle 5. Ordu'ya bazı ağır bataryalar verildi. 5. Ordu'da ilk zamanlar böyle ağır bataryalar hiç yoktu. Çıkarmayı takiben Enver Paşa İstanbul'dan gönderdiği bir telgrafta Seddülbahir, Tekkebumu, Morto Limanı taraflarında karaya çıkan çok sayıda İngiliz askerinin derhal hücum edilerek yarımadadan atılmasını talep ediyordu. 5. Ordu'nun emeli de buydu. Fakat bu emelin gerçekleşmesi için mevcut kuvvet çok yetersizdi.

Düşmanın deniz toplan, yarımadanın güney kısmını üç taraftan şiddetli ateş altına alıyordu. Sodenstem grubunun bulunduğu

yerden bakılmca kül rengi gemilerin kesif sıralan, birbirine geçmiş gibi görünen seren direkleri ve bacalarıyla düşman donanması, büyük bir liman manzarasını andınyordu. Bahriye makineli tüfek birliği komutanı cesur Deniz Üsteğmen Boltz, 3 Mayıs akşamı Seddülbahir muharebe meydanına ulaştığı zaman kendinde oluşan duyguları şöyle anlatıyor:

Liman von Sanders 95

"Muharebe meydanı görülmeye değecek derecede güzel fakat acı bir manzara arzediyordu. Yarımadanın ucu; sayılamayacak kadar çok, ışıkları parıl parıl parlayan savaş ve nakliye gemilerinin oluşturduğu bir çelenk ile çevrilmişti. Kuvvetli projektörler yardımıyla gemi toplan Türk hatlarına korkunç bir ateş açmışlardı."

Düşman gemileri, karaya çıkan birlikleri kelimenin tam anlamıyla himaye ediyorlardı. O günlerde bizim elimizde yalnız sahra topçusu vardı. Ancak bunlardan -düşmanın karadaki hücumlarını durdurmak için çok ihtiyaç duymamıza rağmendaha şimdiden az olan cephanelerini idareli kullanmaları yüzünden yeterince faydalanamıyorduk. Bunlar düşman savaş gemilerine karşı koymak için ne tesir ne de menzil bakımından hesaba katılamazlardı.

Karaya çıkan birlikleri denize dökmek için denenecek tek çare olarak gece taarruzu kalıyordu. Bu deneme de 5. Ordu'nun emir ve tertibi ile Albay von Sodenstem tarafından üç gece devam etmek üzere yerine getirildi. Bu sırada İstanbul'dan peyderpey gelmeye başlayan takviye kuvvetleri de bu harekâta katıldı.

Her üç taarruz <$a karanlıkta başarıyla neticelendi. Hatta birinde Seddülbahir köyünün yanına kadar yaklaşıldı. Fakat arzu edilen gayeye ulaşılamadı. Çünkü her defasmda gün ağarmasıyla başlayan yok edici bir gemi ateşi Türk birliklerini eski mevzilerine çekilmeye mecbur bırakıyordu. Hatta birçok kere düşmandan ele geçirilmiş olan makineli tüfekler ancak kısmen geriye naklolunabiliyordu.

Benim için çok zor bir karar olmakla beraber Seddülbahir

Cephesi'nde artık taarruzdan vazgeçilmesini ve yalnız savunma ile yetinilmesini emretmeye mecbur kaldım. Ancak düşmanın ilk büyük hedefi olan Alçıtepe uzak olmadığından son hadde kadar savunma yapılmaksızın bir karış bile yer terk edilmemesini emrettim. Bu emir tam bir sadakatle icra edilmiştir. En ön hatta bulunan Türk birliklerine, olabildiğince düşmana yaklaşmasını ve orada siper kazmasını emrettim. Kendi batlarımızla düşman hat96 Türkiye ’de Beş Sene
lan arasındaki mesafe birkaç adıma inmedikçe düşman gemi ateşinin susmasma imkân yoktu. Bu şekilde mesafe kısalınca düş.
manın açacağı top ateşiyle kendi askerlerini de ateş altına almak tehlikesi baş gösteriyordu. Bu düşünce komutanlara ve askerlere açık olarak anlatıldı.

Dünya Savaşı'nda bir kara ordusunun, devamlı olarak bir düşman ordu ye donanmasına karşı muharebe etmeye mecbur olduğu yegâne harp sahası Çanakkale Savaşları olduğundan, burada önemle belirtmek gerekir ki düşman savaş gemilerinin topçu ateşi tesiri kendi kara ordusu için fevkalade büyük bir yardım oluşturmuştu. Karada hiçbir ağır topçu yoktur ki ağır gemi topları gibi kolaylıkla yer değiştirerek düşmanın kanat ve gerilerine tesir edebilsin. Şunu da ilave etmeli ki bu gemi topçusu adeta bir atış tatbikatı meydanındaymışçasına kendisi hiç ateş yemeden, ateşini yöneltebiliyor, gözetleme yapmak için sabit balonlara, uçaklara sahip bulunuyordu. Bunlardan hiçbiri 5. Ordu'da mevcut değildi.

Anbumu'nda düşmanı denize dökmeye muvaffak olunamamıştı. 29 Nisan'da şiddetli Türk taarruzları karşısında, Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetlerinden bir kısmı, işgal ettikleri sahil kısmını terke ve gemilerine çekilmeye başlaymca durum, düşmanın acilen yetiştirdiği takviye birlikleri ve yardıma koşan savaş gemilerinin ateşleri sayesinde yine çabucak eski hâline döndürüldü. Unutulmamalıdır ki düşmanın hareket üssü olan İmroz Adası

Anbumu'ndan en çok 20 km. mesafedeydi ve orada İngilizler çok sayıda asker ve gemi bulundurmaktaydılar.

Anzak Kolordusu (Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu) Türk hatlarını yarıp geçmeyi defalarca denedi ve hatta bu teşebbüsler en şiddetli gemi ateşleriyle de himaye edildiyse de her defasında büyük telefatla ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Kanlı muharebelerle geçen ilk iki hafta sonunda Esat Paşa'ya da ikinci bir emre kadar bizim tarafımızdan büyük çaplı bir taarruz hareketi yapılmasından kaçınılmasını emretmeye mecbur r kaldım. Ancak bizim tarafımızdan tutulan tepelerin en şiddetli bir mukavemetle müdafaa ve muhafaza edilmesini ve en ön hatlanhuzi düşmana birkaç adım kalana değin yaklaştırmak için arazi- I njn en ufak bir müsaadesinden ve her karanlık geceden istifade edilmesini ihtar ediyordum. İşte bu şekilde İngilizler de gemi ateşlerini en öndeki Türk siperlerine yöneltmekten kaçınmaya i mecbur bırakılıyorlardı.

Karaya çıkan düşmanın tutunduğu iki cephedeki savaş, Mayıs ayırun ilk on gününde yavaş yavaş hareketli harpten, siper harbine dönmüştü.

Her iki muharebe grubunun bölgesi içine veya gerisine rastlayan yarımadanın sınırlı sayıdaki köy ve kasabaları düşman gemi ateşinden fazlasıyla etkilenmekteydiler. Önceden mamur bir yer olan Maydos kasabası 29 Nisan günü İngilizler tarafından top ateşiyle yakıldı. Gemilerden atılan tahrip mermilerine kurban giden ilk bina, yanlılarla ağzına kadar dolu olan Mevki Hastanesi'ydi. Hastanede çıkan yangırun hızla yayılmasından | dolayı bütün kurtarma teşebbüslerine rağmen kurban olan birçok [Türk yaralısı arasında 25 kadar İngiliz yaralısı da ölmüştü. Savaşla hiçbir alaka ve münasebeti olmayan kasaba ahalisinden bazı | kimseler de ahirete irtihal etmişti. Bundan dolayı birkaç parça mal [ve eşyasını kurtarmakla meşgul olan pek çok erkek, kadın ve ço-

| cuğun hayatlarını olsun kurtarmak için evlerinden çıkarılarak Kilya Limam'ndan Anadolu yakasına geçirilmekteydi. Ne tahkim t edilmiş ne de birlik veya karargâh tarafından işgal edilmiş olan t Maydos kasabasında düşman ateşinden etkilenmeyen tek bir hanı ne veya bir duvar bile kalmamıştır. Yarımadada bulunan diğer [bazı mevkiler de mesela Kocadere köyü, aynı şekilde yerle bir (edilmişti. Bolayır, Karaburgaz, Yeniköy ve Gelibolu gibi bazı I mevkiler de çok fazla hasara uğramışlardı. Belçika ve Kuzey [Fransa'nın tahrip edilen kısımlarını şimdi yeniden inşa için kabul r edilmiş olan hukuk esaslarına dayanarak Türkler de, Gelibolu Yanmadası'nda sırf tahrip maksadıyla heba ve imha edilen köy I ve kasabaların aynı şekilde yeniden inşasını talep edebilirler!

Liman von Sanders 97

98 Türkiye 'de Beş Sene

Çünkü tahribata uğrayan bu yerlerde hiçbir şekilde askeri yönden önem taşıyan bina veya ikamet yeri yoktu.

Dar yarımadanın iç bölgelerindeki meskûn mahallerden başka, 5. Ordu'nun Rumeli sahilinde liman hizmetini gören Akbaş ve Kilya da sık sık endirekt ateşine maruz kalıyordu. Gıda maddeleri ve harp malzemesinin büyük kısmı bu iki limandan çıkarılmaktaydı. 5. Ordu'da yiyecek maddelerinin nakli büyük zorluklara uğruyordu. Trakya'da orduya en yakm demiryolu istasyonu olan Uzunköprü'nün orduya mesafesi yedi gün sürdüğü gibi bu mesafe üzerinde nakliye araçları da çok sınırlıydı. O tarihte Osmanlı ordularında kamyonlar henüz yoktu. Deve kollan, mekâri kolları ve Türkiye'de kullanılan öküz arabaları ancak büyük zorluklarla günde birkaç ton nakledebiliyorlardı. Bundan dolayıdır ki 5. Ordu'nun nakliyatının çoğunluğu Marmara Denizi vasıtasıyla deniz yoluna yönelmişti. Bu yol ise düşman tarafından Marmara'ya sokulan İngiliz ve Fransız denizaltılan vasıtasıyla kapatılmak isteniyordu. Osmanlılann bir şansı olarak denizaltılar bu görevi yerine getiremediler. Aksi takdirde 5. Ordu

açlığa mahkûm olurdu.

Denizaltı savaşını daha iyi anlayabilmek için Marmara havzasındaki denizaltı faaliyetini incelemek önem taşır. Dar olması dolayışıyla gözetlenmesi kolay olan Marmara Denizi'nde aynı anda faaliyette bulunan dört hatta beş denizaltı, deniz nakliyatını engellemeye muktedir olamamıştır. Gerçi bazı Türk gemileri torpillendilerse de çoğunluğu selametle hareket edebilmiştir,

Denizaltılardan kurtulmak için takip edilen usul, geceleri liman- | dan limana hareket ederek bir çeşit menzil usulüyle hedefe ulaş- I maktan ibaretti. Bazen de nakliyat yelkenliler veya römorkörlerle çekilen mavnalar vasıtasıyla limanlara ulaştırılıyordu.

Dizinden ağırca yaralanması yüzünden İstanbul'a gönderilmesi icap eden Albay von Sodenstern'in yerine Anadolu yakasında bir işi kalmamış olan Albay Weber Güney Grubu'nun komutaLiman von Sanders 99

Sını üstlendi. Güney Grubu Cephesi Kirte'nin7 yaklaşık 1,5 km. güneyinde, batıdan doğuya doğru Adalar Denizi sahilinden Çanakkale Boğazı'na kadar devam ediyordu. Çok geçmeden her iki düşman tarafından 3-4 hatlı mükemmel sahra istihkâmı yapılmış, pek çok örtülü ve korunaklı mahal ile kilometrelerce devam eden yaklaşma yolları da inşa edilmişti. Her iki tarafın kullandığı istihkâm ve kazı aletleri tabii ki bambaşkaydı. Dünyanın bütün imkân ve kaynaklarına sahip olan düşman tarafı en son sistem savaş vasıtaları ile donatılmış olduğu halde zavallı Türkler, inşa edecekleri sahra istihkâmatı için muhtaç oldukları alet ve edevatı çoğunlukla düşmandan ganimet olarak almaya mecbur kalıyorlardı; çünkü elde çok az kazma ve kürek vardı. Korunaklar için gerekli olan ahşap ve demir malzemesi -en çok gerekli miktarda olmak üzere- daha o vakit düşman mermileriyle tamamen harap olmuş olan köylerden sağlanıyordu. Az çok ihtiyaca yetecek kadar bile kum torbası tedarik edilemiyordu. Bazen de İstanbul'dan birkaç [bin kum torbası gelince, küçük rütbeli birlik komutanlarının, ço-

[ğunlukla tamamen yırtılmış asker elbiselerini yamamak için bun-
| ları kullanmaları tehlikesi baş gösteriyordu. Bütün bu güçlüklere
[karşı koyma imkânını; sadece Anadolu neferinin direnme azmi,
I tahammülü ve kanaatkârlığı sağlayabilmiştir.
Subaylar, sıradan erler gibi daima aynı derecede sâkin sinirle-
| re sahip olamıyorlardı. Güney Grubu'nun cephesini Alçıtepe'ye
I kadar çekmek için ilk haftalar içinde bana çeşitli yerlerden hem
I de defalarca son derece ehemmiyetli teklifler yapıldı. Sebep ola-
K rak da Kirte'nin güneyindeki arazide tabii savunma imkânlarının
I bulunmaması gösteriliyordu. Ben, bütün bu teklifleri arada çok
I ciddi tartışma ve münakaşalar çıkmasına rağmen reddettim. Bu
I tekliflerin kabul edilmesi, benim adım adım savunmaya dayanan
t prensibimi tamamen yerle bir etmek demekti. Bu kararımı başka
I bir husus da pekiştiriyordu. Şöyle ki; kuzeye çekildikçe yarımada
I sürekli genişlediğinden savunma için daha fazla kuvvete ihtiyaç
1 BugiinkU Alçıtepe köyü, (h.n)

duyulurdu. Bundan başka da her taraftan ve ta uzaklardan görü,
lebilen Alçıtepe, düşman gemi toplarının yok edici ateşine en iyj
hedefi oluşturuyordu. Bu kararımda ısrar ettim ve zaman beni
haklı çıkardı.
Esat Paşa'nm komutası altında olan Anbumu Cephesi yarlı
uçurumlu, dağlık arazisi ile Türklere savunma düzeni ve tertibatı
için Güney Grubu'na oranla daha müsait şartlar sağlıyordu. Özellikle
burada savunma hattı kuzeyden güneye doğru indiğinden,
düşman gemi topçuları yalnız bir istikametten veyahut en fazla
yan açıdan etki edebiliyordu. Avustralya ve Yeni ZelandalIların
bütün cesaretlerine rağmen, düşmanın arazi kazanmak hususundaki
başarısının çok sınırlı kalmasında bu durumun etkisi büyüktür.
Bu bölgede İngiliz mevzileri bazı yerlerde sahilden 800-1200
metreden daha fazla içeride değildi.
5. Ordu'ya tahsis edilen ilk takviye birlikleri önce 4. Tümen

onu takiben 13., 15. ve 16. Tümenler, yani benim Ocak ayında Kafkasya'ya gitmesine mani olduğum 5. Kolordu oluşturuyordu. Bu taze birlikler ile beraber İstanbul'dan, çoğunlukla eski veyahut en eski sistemde olsa bile bir miktar ağır topçu da yavaş yavaş gelmekteydi. Bu toplara olan ihtiyaç gittikçe artmaktaydı. Çünkü düşman ordusu karaya ve mevzilere durmadan muhtelif çaplarda ağır toplar getirmekteydi.

5. Ordu için cephane durumu bir mesele oluşturuyordu. Piyade cephanesi yeterli miktarda vardı fakat topçu cephanesi en baştan beri gayet az sayıdaydı. Bu sıralarda İstanbul'da topçu cephanesi yapacak fabrika bulunmadığından ve aradaki tarafsız devletler Almanya'dan cephane nakline müsaade etmediğinden Osmanlı bataryaları ta savaşın başından beri cephaneyi idareli kullanmak mecburiyetinde kalıyorlardı. Türkler için mevcut olan diğer bütün zorluklar da ilave edilerek hesap edilince; alabildiğine bol mühimmat ve cephaneye sahip düşmana karşı, Türklerin mühimmat eksikliğinin nasıl bir zorluk ortaya koyduğu açıkça görülür.

Liman von Sanders 101

İlkbaharda Alman Deniz Albayı Piepen'in idaresi altında İstanbul'da top cephanesi fabrikası kuruldu*. Fakat bu fabrikanın yardımı da yine sınırlıydı çünkü ne mühimmat imali için mevcut 0lan malzeme ne de makineler istenilen ölçüdeydi.

Ingilizlerin yeni Türk cephanesine pek de önem vermediklerini tesirinden anlıyorduk. Esirlerin ifadelerine göre 20 kırmızı jnermiden çoğunlukla ortalama olarak ancak biri patlıyormuş. Bununla beraber bu yardım bile bizim için çok memnuniyet veririydi. Çünkü bundan önce bazı bataryaların, kendi piyademizi ateşle himaye ettiğimize inandırmak için bazen manevra mermisi kullandıkları bile oluyordu.

Gelibolu'dan getirtilen ordu karargâhı Mayıs ayında, Anbumu Cephesi'nden yaklaşık 5 ve Bigalı köyünden 3 km. uzakta

çadırlı ordugâh kurdu. Ordugâh bodur yabani çam ağaçlan
arasında arazi yapısına o kadar iyi uydurulmuştu ki düşman uç
akları, savaşın sonuna kadar fark edemediler. Tabiidir ki gerekli
ikazlar yapılmış ve ordugâha giden yolların göze görünmemesine
özen gösterilmiştir. Bütün bu ihtimama rağmen yine de bazen
ordugâhın ateş altına alınmış olması sadece bir rastlantıydı. Dar
olan yarımada ara sıra düşman gemi topçulan tarafından top
ateşiyle taranmaktaydı.
Mükemmel bir şekilde talim ve terbiye görmüş olan 2. Tümen
10 Mayıs'ta İstanbul'dan gelince, Anbumu Cephesi gerisine yerleştirdim.
Maksadım da düşmanı hiç olmazsa sahillerin bu kısmindim
atmak için son ve kesin bir taarruz yapmaktı. 18/19 Mayıs
gecesi 2. Tümen büyük bir cesaretle düşman mevzilerinin
merkezine doğru atıldı ve düşmanın ikinci hattına kadar ilerlemeye
de muvaffak olduysa da Ingilizlerin gerek yakın muharebe
silahlan ve kuvvetleri gerekse ihtiyatları çok kuvvetli olduğundan
kesin bir başan kazanmak mümkün olmadı. Her iki tarafın
kayıpları o kadar çoktu ki -2. Tümen'in şehid ve yaralı 9.000 kaybı
Türkiye'de daha önceden top cephanesi imal ediliyordu. Liman Paşa büyük ihtimalle
mevcut olan fabrikaların genişletilmesini kastediyor. (t.h.n)
vardı- bu mıntıkada komutan olan İngiliz generali ölülerin gjj. I
mülmesi için bana bir ateşkes yapılması teklifinde bulundu. I
ateşkes için 23 Mayıs günü tespit edildi. Çanakkale Savaşlarında i
muharebelerin kısa bir müddet için de olsa kesilmesi bu ateşkesi» |
olmuştur.
Bununla beraber bu taarruzun benim tarafımdan yapılnu. 1
bir hata olduğunu kabul ederim. Bu hata, düşmanın kuwetir\j I
iyi takdir edememekten ileri gelmişti. Sayı olarak az olmakla be. E
raber, bir de cephaneyi idareli kullanmaya mecbur olan topçu. E
muzla bu taarruzun başarılı olamayacağını hesaplayamamıştım.
İlk zamanlarda düşman, Güney Cephesi'nde Seddülbahir'de I
sürekli takviye birlikleri getirdikçe biz, düşmanın daima yenile- I

diği şiddetli taarruzlarla bu cephede kesin sonuçlu bir başarı ka- r
zanmak niyetinde bulunduğunu anlıyorduk. Buna karşılık 1
Arıbumu Cephesi'nde ilk haftalardan sonra kapsamlı ve büyük i
hücumlar azalmış, muharebe daha çok devamlı bir hâl almıştı. Bu E
mıntıkada gece gündüz durmaksızın küçük çatışmalar yapılmak- I
ta ve bu çatışmalar her defasmda başka başka noktada şiddet |
göstermekteydi.

Osmanlı-Alman donanması Mayıs ayında düşman savaş gemilerine
karşı faaliyete geçtiğinden, ağır olan yükümüz bir müd- I
det için bir dereceye kadar hafifler gibi oldu.

Muavenet-i Milliye ismindeki Osmanlı torpidosu Yüzbaşı f
Firle komutası altında8 13 Mayıs akşamı Boğazın güney kısmında i
Morto Limanı yakınında İngiliz zırhlı savaş gemilerinden i
Goliath'ın üzerine cesurca hücum ederek birkaç torpil ile onu I
batırdı. Taarruz o kadar ustaca hazırlanmış ve o derece ansızın I
yapılmıştı ki Osmanlı torpidobotu hiçbir hasara uğramadan Bo- i
ğaz'ı tekrar geçip geri dönmeye muvaffak olabildi.

8 Muavenet-i Milliye Torpidosu'nun komutanı Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Saffet Beydi.
Torpido uzmanı Alman Yüzbaşı Firle bu harekata müşavir olarak katılmıştı.
(h.n)

Bu arada bölgeye gelmiş olan Alman denizaltılannm 25 ve 27
M a y ıs ta k i iki büyük başarısı övgüye değerdir. Bu günlerde İngiliz
zırhlı savaş gemilerinden Triumph ile Majestic, Yüzbaşı
Hersing tarafından torpillendi. Bunun üzerine düşman bir müddet
için savaş gemilerinin büyük kısmını emniyet altına almak
için İmroz ve Linini limanlarına çekip ilk haftalarda kara ordusuna
topçu yardımım torpidobot ve destroyerlere bıraktüar. Fakat
aynı zamanda da denizaltılara karşı her çeşit müdafaa vasıtalarım
kullanmaya koyuldu. Zaten düşman gerekli bütün vasıtalara sahipti.
Alman bu tedbirler sonucunda Alman denizaltılan -bir nakliye

gemisinin torpillenmesi dışında- bu savaşın geri kalan yedi
ayı içinde Çanakkale önünde başka hiçbir başan elde edememişlerdir.
Daha 16 Haziran'da İstanbul'da bulunan Donanma Komutamı
Amiral Souchon'a çektiğim bir telgrafta:
"Düşmanın, nakliye gemileriyle, taciz edilmeden yeniden birliklerini
bir yerden başka yere naklettiğini ve yorgun olanlan değiştirdiğini"
bildirdim.
Yine 20 Haziran'da aynı makama çektiğim telgrafta; "Düşman
savaş gemilerinin Alman denizaltılannm görünmesinden önceki zamanda
olduğu gibi ateşleriyle faaliyet göstermeye başladıklarını" bildiriyordum.
29 Haziran'da Amiral Souchon'a; "Bir gün önce düşmanın Güney
Grubu 'na yaptığı büyük bir taarruz sırasında düşman savaş gemilerinin
grubun sağ kanadına karşı şiddetli ateş açarak birlikte hareket
ettiğini ve 29 Haziran ’da da Güney Grubu 'nda muharebe devam ettiği
sırada aynı faaliyetin devam ettiğini “ bildiriyordum.
Bununla şunu anlatmak istiyorum ki; Alman denizaltılannm
Gelibolu'da gösterdikleri faaliyetle İngiliz savaş gemilerinin muharebe
alanından çekildiği ve İngiliz taarruzlarının kınldığmg I
dair Alman basınında çıkan haberler tamamen yanlıştır.
1915 senesinin çok sıcak geçen yaz mevsiminde daima dur- I
gun olan deniz ve berrak sâkin hava, düşman donanmasının top. 1
çu faaliyetini son derece müsait hâle getiriyor ve topçu ateşinin I
idaresini uçak ve sabit balonlar yardımıyla kolaylaştırıyordu I
Yanmada sahillerindeki top gümbürtüleri gece gündüz devaın i
ediyordu. Karadaki mevzilerde bulunan bataryalar ateşi keserler- I
se gemiler başlar, gemiler keserse karadakiler başlardı. Her taar- I
ruzda ise tabii ki kara ve gemi topçulan birlikte hareket ederlerdi. I
Haziran ayı sonuna doğru ilk ve tek Alman birliği 5. Ordu'ya I
katıldı ve Gelibolu Yanmadası'nda kullanıldı. Bu bir istihkâm I
bölüğü idi. Bu birliğin astsubay ve erleri tek tek ve çeşitli yollar I
üzerinden seyahat ederek Türkiye'ye gelmişlerdi. Mevcudu 200 i
asker olan bu bölük Güney Grubu tarafından Seddülbahir karşı- I

sında cepheye sürüldü. Fazla sıcak iklimin ve alışık olunmayan I Türk yemeklerinin etkisiyle beraber, çok kardı zayiat yüzünden I bölüğün mevcudu kısa bir süre içinde 40'a kadar düştü ve asker- I ler her iki cepheye dağıtılarak eğitici sıfatıyla kullanıldılar ve burada önemli hizmetler gördüler.

Bundan başka, bu savaş esnasında Gelibolu'ya gelmiş hiçbir Alman birliği yoktur. Ancak bir miktar Alman subayıyla, çoğunluğu topçu olmak üzere bir miktar da astsubay, 5. Ordu'nun çeşitli kademelerinde ve karargâhlarında hizmet etmişlerdir.

Sürekli muharebe yüzünden meydana gelen büyük zayiat dolayısıyla Temmuz'un ilk yarısında Güney Grubundaki Osmanlı birliklerinin bir kısmını değiştirmek gerekmişti. Bu değişiklik 2, Ordu'nun taze birlikleri vasıtasıyla yapıldı. Bu değişiklikle beraber Güney Grubu'nda Seddülbahir'e karşı komutayı Albay VVeber'in yerine 2. Ordu Komutam Vehip Paşa üstlendi. Vehip Paşa, Arıbumu Cephesi Komutam Esat Paşa'mn küçük kardeşiydi. Bu iki zatın, o zaman iki cephenin komutam olarak gayet samimi bir yardımlaşma içinde olmaları, ordunun genel durumu

için bir kazançtı. Türk generalleri arasında sık sık görülen birbiri aleyhine hareket etme durumu bu şekilde ortadan kaldırılmış oldu. Çalışkan bir şahsiyet olan Vehip Paşa, bu görevde her açıdan ileriyi gören dayanıklı bir komutan olarak kendini ispat etti.

Bu övgü ve takdir sözlerini Anbumu'ndaki büyük kardeş, cengâver ve cesur Esat Paşa -Balkan Savaşı'nda Yanya'yı savunan kişi olarak tarunır- için de söylemek yerinde olur.

5. Ordu birliklerinin tam 2. Ordu birlikleri tarafından değiştirilmesi sırasında Seddülbahir'de 13 Temmuz günü İngiliz-Fransız kuvvetlerinin çok şiddetli bir taarruzu başladı. Bu taarruz ancak son yedek kuvvetlerin ileriye sürülmesiyle ve büyük zorluklarla durdurulabildi. İngiliz taarruzlarının hiçbir zaman uzun müddet

devam etmemesi ve aksine daima araya günlerce muharebe arası girmesi bizim için büyük bir şanstı. Aksi takdirde elimizdeki topçu cephanesiyle bu hücumlara dayanmak imkânı yoktu.

Temmuz ayının ikinci yansında, büyük bir çıkarma hareketinin yapılacağına dair haberler çoğaldı. Selanik üzerinden 16 Temmuz'da ulaşan bir rapora göre, yalnız Limni Adası'nda harekete hazır kuvvetin mevcudu 50-60 bin askere ve oradaki savaş ve nakliye gemileri sayısının da 140'a ulaştığı anlaşılıyordu. Diğer muhbirlerin ifadeleri bu miktarı daha fazla gösteriyordu. Fakat böyle yeni bir çıkarmayı her şeyden çok muhtemel kılan sebep, son ayın ağır muharebelerine rağmen düşmanın hedefine henüz ulaşamamış olmasıydı. İngiliz hükümeti bakanlarından Churchill, o zaman her tarafta çokça yankı uyandıran bir konuşmasında, İngiliz çıkarma ordusunun nihaî zafere ulaşmasının artık uzun sürmeyeceğini söylemişti.

Bu çıkarmanın nereye yapılacağına dair cephede hiçbir alamet görülmüyordu. Güney Grubu Cephesi'nin her iki kanadı denize dayanıyordu, batıda deniz, doğuda Çanakkale Boğazı. Orada iki tarafın cephesi ancak kalabalıklaştırılmak suretiyle takviye edilir; fakat genişletilemezdi.

Arıbumu Cephesi'nde ise her iki kanat açıktı. Oradaki İngiliz güney kanadı birçok defa arazi kazanmak için teşebbüste bulun106 Türkiye ''de Beş Sene

du. Bütün bu teşebbüsler sonucunda elde edilen kazanç, Türk I cephesinin sol kanadının biraz geriye doğru kırılmasından ibaret I kalmıştı. Ingilizlerin kuzey kanadında, bir taburdan biraz kuvvet- I li küçük bir müfreze, kanattan uzakça bir yere, kuzeye doğru ileri I sürülmüştü. Bu müfreze bence önemsiz değildi. Esat Paşa bunun I bir tehdit oluşturacağını zannetmiyordu. Bu İngiliz müfrezesin, I oradan geri atmak için yapılan bütün teşebbüsler -bu harekât I esnasında 5. Ordu'nun karargâh muhafızları da kullanılmıştı- I düşmanın inatçı mukavemetiyle karşılaştığından amacına ulaşa- I

mamıştı.

Bu istikamette cephe genişletileceğine ihtimal verdirecek biri- I
cik alamet, bu müfrezenin gösterdiği şiddetli mukavemetti. Fakat I
bu alamet de çok hafif idi. Yukarı Saros Körfezi'nde dar berzaha E
yapılacak bir hareketle yarımadanın İstanbul'la olan bağlantısının E
tamamen kesilmesi ihtimali vardı. Anadolu yakasında yeniden 1
bir çıkarma yapılması daha önce uğranılan başarısızlık sebebiyle I
muhtemel görülmüyordu.

5. Ordu'nun en çok endişe ettiği mıntıka; Anbumu Cephesi'y. I
le Güney Grubu arasındaki açık ve boş mıntıka idi. Çünkü burada I
yapılacak bir çıkarma hareketi, aynı zamanda Güney Grubunu E
arkadan tehdit ederdi.

Bundan dolayı Güney Grubu'nda gerek birlik değişikliği ve ge- I
rekse diğer takviyeler sebebiyle serbest kalan bazı birliklerden olan I
9. Tümen, Albay Kannengiesser komutası altında bahsedilen mınh- I
kaya tahsis edilerek Kayaltepe'nin batı yamaçlarına yerleştirildi.

Esat Paşa birlikleriyle irtibat halinde olarak kuzeydeki sahil- I
leri gözetlemek için Büyük Anafarta hizasında Azmakdere'den I
itibaren Suvla Limanı yukarılarına kadar Bavyeralı Binbaşı 1
VViillmer komutasındaki müfreze tahsis edilmişti. Bu müfrezenin E
kuvveti üç tabur piyade, bir bölük süvari ve dört batarya top idi. §

Piyade olarak mevcut olan birlikler Gelibolu ve Bursa jandarma 1
taburlarıyla Piyade 33. Alay'm bazı kısımlarıydı. Yukarı Saros 1
Körfezine ise 7. ve 12. Tümenler getirilmişti.

Liman von Sanders 107

Yeni bir çıkarmanın bizi tehdidine karşı alınması gereken
tedbirler ve yapılacak hazırlıkların tam ortasında, Alman Başkomutanlığı
kurmay başkanından bir telgraf aldım. Bu telgraf beni
bazı konularda bilgi vermek üzere Alman Genel Karargâhı'na
davet ediyordu. Bu davet benim için hayret vericiydi. Çünkü beni
bu kadar kızgın bir cepheden, arada bunca geniş memleketlerle
ayrılan genel karargâha davet etmenin ne demek olduğunu ben

hemen anladım. Bu konudaki yazılı metinleri aynen aşağıya naklediyorum ki herkes kendi kendine bir muhakeme yürütebilsin:

Alman Genel Karargâhı: 8 Temmuz 1915

Çanakkale'de olup bitenler hakkında kendisine bilgi verdiğim esnada imparator hazretleri bana, orada gösterdiğiniz gayretlerden dolayı size en sıcak takdirlerini bildirmemi emrettiler. Haşmetli imparator hazretleri, size verilmiş olan vazifenin bu harbin gidişi bakımından taşıdığı büyük önemi tamamen takdir ettiğinizi bilmektedir.

Sevk ve idare kabiliyetiniz sayesinde şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da düşmana göğüs germeye muvaffak olacağınıza kesinlikle inanmaktadır.

Von Falkenhayn

Alman Genel Karargâhı: 22 Temmuz 1915

Alman Ataşemiliterliği'ne

Buraya ulaşan haberlere göre Ağustos ayı başında Çanakkale'ye karşı eskisinden daha büyük bir çıkarma hareketinde bulunulacağı ve bu hareketinSaros Körfezinde veyahut Anadolu sahilinde yapılacak bir çıkarma ile birlikte yapılması muhtemel görülmektedir.

Bu duruma göre mühimmattan tasarruf yapılması uygun olur.

Von Falkenhayn

*

Alman Genel Karargâhı: 26 Temmuz 1915

General von Falkenhayn tarafından Osmanlı Hükümeti'ne, Enver Paşaya ve General Uman von Sanders'e:

Çanakkale'deki askeri durum hakkında Alman Genelkurmay Başkanını bilgilendirmek üzere. Liman von Sanders Alman Genel

Karargâhı'na gönderildiği takdirde Haşmetli İmparator Hazretleri müteşekkir kalacaklardır.

Çanakkale Boğazı Komutanlığında generalin yerini tutmak için Mareşal Baron von der Goltz vardır. Kendisine kurmay başkanı olarak istendiği takdirde Ataşemiliter Albay von Lossow tayin edilebilir.

Bu suretle şu nazik anda birinci telgrafa nazaran hiç aklın^
gelmemiş olan bir komutan değişikliği için çalışılıyordu. 28
Temmuz tarihinde Alman Askerî Kabine* başkanına gönderdiği^
cevap aşağıdadır:
Genel Karargâh'a gelmem General Falkenhayn'ı Çanakkale
Muharebeleri'nin durumu hakkında bilgilendirmem için isteniyor.
Bu talep/ devamlı ve sürekli muharebelerle üç aydan fazla bir süredir
burada 5. Ordu'ya komuta ettiğimden ve Enver tarafından bana
pek çok defa kazandığım başan ve gösterdiğim güvenden dolayı teşekkür
edildikten sonra; düşmanın büyük bir taarruzunun muhtemel
olduğu anda ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki General von
Falkenhayn doğrudan doğruya bu harekâtla kesinlikle alakadar değildir.
Bilgi vermek için beni çağıranın, İmparator hazretleri olmadı-
Askerî Kabine: Hükümdara yakın askeri bir kalem veya dairedir. Orduyla alakalı
olup Harbiye Nezaretinin yetkilerinin üzerinde veya dışında bulunan askeri
hususlar ile meşgul olur.
Bu hususlar başlıca üç maddede toplanabilir:
1- Ordu yüksek makamlarının ve bütün subayların tayin ve yer değiştirme işi,
2- Terfi, ödüllendirme ve emeklilik işleri,
3- Bir kısım ruhsat ve görevlendirme işi.
Bu kalem veya daire bir çeşit özlük işleri dairesi ve hükümdarın yakınında bulunan
Harbiye Nezareti'nin bir şubesi demektir. Dairenin başkanı aynı zamanda hükümdarın
muvazzaf yaveridir ve bu sıfatla doğrudan huzura çıkabildiği gibi, doğrudan
doğruya maruzatta bulunma hakkına sahiptir.
Bu dairenin başkanı yalnız hükümdara karşı sorumludur. Bir kısım ruhsat ve görevlendirmeden
maksat, yabancı ülkelere gönderilecek askerlerin görevlendirilme
ruhsatlan ve Harbiye Nezareti'nin yetkilerini aşan veya yetkileri dışındaki ruhsat
ve görevlendirmelerdir.
İdareyi ilgilendiren hususlarda bu dairenin Harbiye Nezareti'ne karşı özel bir hukuku
yoktur (Askerî Kabine hakkındaki bu açıklamalar esasen Prusya ve Alman
devlet teşkilatma göredir). (t.h.n)
Liman von Sanders 109

ğına özellikle dikkat çekerim. Aynı zamanda Baron von der Goltz vekilim olarak Osmanlı Hükümeti ne teklif olunuyor ve yukarıda geçen bilgi vermek işi vazife olarak kendisine düşen ataşemilitere de vekâleten kurmay başkanlığı verilmesi düşünülüyor. Bu görevden alınmam, hiçbir, şekilde Türk Hükümeti'nden veya Enver tarafından tertip edilmemiş ve tarafımdan da talep olunmamış olduğundan, Türkiye'deki görevimden ayrılmamın imparator hazretleri tarafından emredilip edilmediğinin bildirilmesini rica ederim.

Liman von Sanders

İki gün sonra Alman Genel Karargâhından aldığım cevapta şimdilik Almanya'ya dönmemden vazgeçildiği, ancak Alman Genel Karargâhı'run isteği üzerine Albay Lossovv'un karargâhıma katılması gereğini bildiriyordu. Albay Lossow da 13 Ağustos'ta geldi, fakat çok kısa bir süre kaldı. Çünkü kendisi için karargâhımda uygun bir hizmet yoktu.

Bundan biraz sonra, Enver'in haberi olmaksızın İstanbul'dan tertip edilmiş olan bu mesele, bütün ayrıntılarıyla jrine İstanbul'dan gizlice bildirildi. Fakat büyük ve sıkıntılı muharebelerin kısa bir özetini yapmaya çalıştığımız bu satırlara, şahsi entrikaları sokmak istemiyorum.

Bu arada düşmanın yeniden büyük bir çıkarma teşebbüsünde bulunacağına dair İstanbul'dan ve çeşitli yerlerden almakta olduğum haberler, yukarıda anlatılan hadiseden daha az ciddiydi.

Bunlardan yalnız bir tanesini anlatacağım. Mesela; Alman Askerî Heyeti yaveri Beyoğlu'nda, İngiliz birliklerinin muzaffer bir şekilde İstanbul'a girmelerini seyretmek için daha şimdiden caddelere bakan pencereleri kiralamak derecesinde düşmanın yeni yapılacak çıkarma hareketinin başarısından emin bulunulduğunu ve İngiliz Sefarethanesi'nin düzenlenip yatakların bile hazırlandığını bildiriyordu. Cevaben; "bettim için de Beyoğlu caddesinde bir pencere kiralamasını" bildirdim.

Diğer yerlerden de; Ayvalık, İzmir ve benzeri mahallerde çıkarma

yapılacağı haber veriliyordu.

Çanakkale Savaşlan'nın İkinci Kısmı

6 Ağustos akşamı düşmanın yeni ve büyük harekâtı başladı

Tedrici olarak -birisi yaya süvari tümeni olmak üzere- beş taze I İngiliz tümeni yarımadanın Anbumu ile Suvla Koyu arasındaki sahile geldi. Aynı zamanda Seddülbahir civarındaki Güney Gru- I bu'na ve Anbumu Grubu'nun sol kanadına çok şiddetli bir taar- I ruz yapıldı.

Esat Paşa ilk başlarda çıkarılan düşman birliklerinin asıl taarruzunun kendi sol kanadına yöneltileceğini zannediyordu. Fakat daha 6 Ağustos akşamında düşman harekâtının I Arıbumu'ndan sahil boyunca kuzeye uzadığını ve daha kuzeyde I çeşitli yerlerde de kuvvetli birlikler çıkarıldığı anlaşıldı. Bura I göre verilecek karar açıktı.

Akşam saat 9'a doğru 5. Ordu Karargâhı'na ilk haberler ulaş- I tı. Kurmay Başkanı Kâzım Bey, öğleden sonra geç vakit bir görüşme için Anbumu'na Esat Paşa'nm yanma gitmişti. Arıburnu gerisindeki arazi en şiddetli bir ateş altında bulunduğundan daha birkaç saat geri dönemezdi.

Yukarıdaki bahsedilen haberlerin gelmesi üzerine, derhal te- I lefonla Saros Körfezi sahillerinde bulunan 7. ve 12. Tümenlere I silah başı etmeleri ve seri olarak yürüyüşe hazırlanmaları emrini I verdim. Yaklaşık bir saat sonra her iki tümenin de vakit geçir- I meksizin Büyük Anafarta doğusunda, Uzun Hızırlı istikametinde I yürüyüşe başlamalarını emrettim.

Esat Paşa daha akşamdan Kayaltepe'deki 9. Tümen'i silah başı ettirmiş ve kuzey istikametinde olmak üzere yürüyüşe başlatmıştı. Bu tümen 7 Ağustos sabahleyin Kocaçimen Tepesi'ne güney tarafından yaklaştığı anda İngiliz piyadesinin kuzeyden gelerek tepeye çıkmakta olduğu haber verildi. 9. Tümen'in ilk kademeleri daha tepenin son kısmını tırmanmakta iken, İngiliz avcıları zirveye çıkmış bulunuyorlardı. Türkler, kısa bir muharebeyi müteakip

tepeyi işgale ve İngilizleri tepenin kuzey yamaçlarına doğru geri

sürmeye muvaffak olmuşlardı. Bu sırada 9. Tümen'in cesur komutanı
Yarbay Kannengiesser, tepeyi çıkarken göğsünden ağır
şekilde yaralandı.
Anafarta muharebelerinde atlatılan buhranların bu birincisi
idi- Düşman Kocaçimen Tepesi'nin zirvelerini elde tutmaya muvaffak
olsaydı, bütün Anbumu Cephesinin geri alınması gerekecekti.
Onun için bu muharebenin büyük önemi aşikârdı. Bir de bu
sırtlar kuzeye doğru Anafarta vadisine hâkim olduğu gibi, güneye
doğru da uzun bir kısmı gözle görünen Çanakkale yoluna karşı
topçu mevzilerine sahiptir.
Suları kurumuş olan Azmakdere kuzeyinde Anafarta vadisinde
İngilizler, Bursa Jandarma Taburu'ndan bir bölükle 33. Alay'ın
2. Taburu tarafından müdafaa edilmiş olan Mestantepe'yi
ele geçirmişlerdi. Fakat doğudan Mestantepe'ye bitişik olan
tsmailoğlutepe'yi zaptedemediler.
Daha 7 Ağustos sabahı mühim bir nokta olan Kocaçimen Dağı'na
takviye birlikleri gönderildi. Buraya ilk önce gelen, Güney
Grubunun sağ kanadında ihtiyatta bulunan 4. Tümen'di. Bu tümeni
Vehip Paşa bugünlerde kendi grubu cephesinde şiddetli
düşman hücumlan yapılmasına rağmen kendiliğinden gpndermişti.
4. Tümen, Cemil Bey komutasmdaydı.
Saros Körfezi'nden gelmekte olein 12. ve 7. Tümenlerden oluşan
16. Kolordu'nun komutanı, 7 Ağustos öğleden sonra kolordusunun
yürüyüş hedefine ulaşacağım haber verdi. Bu habere hayret
ettim. Komutanın beyanına göre birlikler normalin iki katı bir
yürüyüş mesafesi kat etmişlerdi.
8 Ağustos sabahı fecirle beraber, Anafarta Ovası’nda,
Azmakdere'nin iki tarafından hücuma geçmesi için bizzat komutana
emir verdim.
İngiliz birlikleri faaliyetlerini sürekli olarak kuzeye doğru genişletiyorlardı.

Binbaşı VVillmer komutasındaki zayıf sahil koruma
birlikleri çok iyi direndilerse de sürekli kuvvetlenmekte olan
düşmana karşı uzun süre daha mukavemet edemezdi. Karaya
Liman von Sanders 111
112 Türkiye ’de Beş Sene
çıkan İngiliz kuvvetlerinin artması oranında, Anafarta mıntıka,
sında durum kötüleşiyordu. Bu sebepten 7. ve 12. tümenler tarafından
vakit geçirilmeden hücuma geçilmeliydi.
Daha 7 Ağustos'ta Anadolu yakasındaki birliklerin komuta^
Mehmed Ali Paşa'ya, birinci hatta bulunmayan bütün taburlanyla
birkaç bataryasının Çanakkale'ye şevki emredilmişti. Bu birlikler
o gecelerde Kilya ve Akbaş'a nakledilecekti.
8 Ağustos sabahı fecirden önce Saros Kolordusu'nun emredilen
taarruzunu görmek için, yayılma sahası olan Büyük Anafarta
istikametine atla yola çıktım. Fakat orada hiçbir birliğe rastlamadım.
Nihayet, bir ileri karakol mevzii belirlemekte olduğunu söyleyen
7. Tümen kurmay subayına rastladım.
Bu subaydan kendi tümeninin ve 12. Tümen'in birçok kısımlannın
çok gerilerde ve tümenlerine henüz katılmakta olduklarım
ve bu sabah hiçbir şekilde hücum yapılamayacağım öğrendim.
Bunun üzerine hücumun akşam güneşin batışıyla birlikte başlaması
emrini verdim. Karanlık, özellikle düşman gemi ateşinin
büyük zarar verememesi açısından faydalıydı.
O gün akşama doğru Binbaşı Willmer'den aldığım haber, Kolordu birliklerinin, henüz tarafımdan emredilen açılma mıntıkalarına
gelmedikleri yönündeydi. Bunun üzerine gecikme sebebini
kolordu komutanından sordum. Cevap olarak; yorgun olan
birliklerin hâlinin, hemen bir hücum yapmaya müsait olmadığını
bildirdi.
Bu sebeple daha o akşam, Anafarta mıntıkasında toplanan
bütün birliklerin komutasını, Anbumu Cephesi'nin kuzeyindeki
19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey’e verdim.

tik askerî başarısını Trablusgarp'ta kazanmış olan Mustafa Kemal Bey, sorumluluk almasını seven görevine bağlı bir komutan karakterine sahipti. Kendisi 25 Nisan sabahı, 19. Tümen ile kendi kararıyla muharebeye müdahale ederek düşmanı sahile kadar sürmüş ve bundan sonra üç ay durmaksızın, kırılmaz bir

dirençle şiddetli taarruzlara başarıyla karşı koymuştu. Kararlılık ve çalışkanlığına tamamen güvenebilirdim.

9 Ağustos sabahı, üç defa emredilmiş olan taarruz, Azmakdere'nin iki tarafından yapılarak pek çok yerde düşman sahile sürüldü. Ancak Mestantepe düşmanın elinde kaldı. Kaybedilen yirmi dört saat artık telâfi edilemedi. Bu süre içinde yeni İngiliz birlikleri sahile çıkarılmış bulunuyordu.

Bu, Anafartalar muharebelerinin atlahlan ikinci buhranı idi. Düşmanın Anafarta Ovası'nda ilerlemesi ancak son dakikada durdurulabilmişti.

10 Ağustos öğleden önce Kocaçimen Dağı'nın zirvesine ve bitişiğindeki Conkbayın'na en yakın olan tngiliz piyade mevzilerine karşı Mustafa Kemal'in bizzat idare ettiği bir hücum sonucunda, düşman piyadesi bu tepelerin kuzey yamaçları üzerinde epeyce bir mesafe geriye sürülmüştü. Bu hücumu yapan birliklerin büyük kısmı Güney Grubu'ndan gelen takviyelerdi. Bu hâkim sırtların bu şekilde, kesin olarak Türklerin elinde kalması sağlandı.

15 Ağustos'ta, yeni çıkarma noktasının en kuzey kısmım oluşturan sarp ve çıplak Kireçtepe sırtlarında muharebelerin üçüncü buhranı başladı. Kireçtepe, Suvla Körfezi'nden kuzeydoğuya uz anar ak yarımadanın Saros sahilini örtmektedir.

İki topla Kireçtepe'de bulunan Gelibolu Jandarma Taburu'-nun mevzii, Suvla Körfezi'nde ihraç edilen düşman tarafından, 8 Ağustos'ta hafif ve 9 Ağustos'ta şiddetlice taarruza uğramıştı. Ancak cesur müfreze, mevkiini muhafaza etti. Sonraki günlerde 5.

Tümen'in elde bulunan bütün kısımlarıyla, Ece Limanı'nda sahil muhafazasında bulunan küçük birlikleri de oraya gönderdim. 1 0 Ağustos'ta, Kireçtepe'nin komutasını Binbaşı Willmer Bey'e verdim.

15 Ağustos'ta îngilizler buraya çok kuvvetli birliklerle taarruz ettiler. İlk başta başarıyla ilerleyerek sırtların zirvesini de geçmişlerdi. Gelibolu Jandarma Taburu hemen hemen bütünüyle erimiş ve cesur komutanı Yüzbaşı Kadri Bey ölüm derecesinde yaralan, mıştı.

16 Ağustos'ta, daha kuvvetli birliklerle taarruz tekrar edildi Düşmanın buradaki kuvvetini 1,5 tümen tahmin ediyorduk Anadolu yakasından gelen ve Akbaş ile Kilya'ya çıkarılan Türk taburları bu iki noktadan yürüyüşe geçmişlerdi. Fakat henüz Kireçtepe'ye ulaşamamışlardı. Daha hızlı hareket edebilmeleri için, askerlerin üzerlerindeki eşya geride bıraktırıldı.

Bunların Kireçtepe'ye tırmanmaları hayli zordu. Sırt üzerinde ilerlemeleri de cepheden düşmanın şiddetli ateşi ve Saros Körfezindeki çok sayıda savaş gemisinin uzaklardan bile bu birlikleri görerek yan ateşine almalarından dolayı daha da zor oluyordu. Bununla beraber yine de, zayiat verilerek bu taburların Binbaşı YVillmer tarafından daha önce savaşa sokulan taburların yanında taarruz için açılmaları mümkün oldu. Akşamüzeri düşman sırtın zirvesinden geri sürülmüş ve eski mevzi elimize geçmiş bulunuyordu. Daha sonra da İngilizler sırtın batı kısımlarıyla eteklerinde kalmışlar ve sapsız küçük hücumlara rağmen arazi kazanamamışlardı.

Bu şekilde dış cenahımızda ortaya çıkan üçüncü tehlikeli buhran da atlatılmış bulunuyordu. Eğer İngilizler, 15 veya 16 Ağustos günü Kireçtepe'yi ele geçirmiş olsalardı, 5. Ordu kuşatılmış olacaktı. Bu kuşatma ile daha sonraki nihaî sonuç da İngilizler lehine dönecekti. Kireçtepe sırtları güneyde kalan geniş Anafarta Ovası'na kuzeyden hâkimdi. Kireçtepe'nin doğu yamaçlarının durumu da öyle bir haldeydi ki, buradan Akbaş'a uzayan

büyük vadi boyunca yarımadayı ortadan bölecek bir taarruz yapılabilirdi. Bu şekilde bütün çıkarma kuvvetleri sahilden az bir mesafede durdurulmuş ve gerideki bütün hâkim tepeler Türklerin elinde kalmıştı. İngilizler açısından, Arıburnu Cephesi ile Güney Cephesi'ni geri çekilmeye mecbur edecek veya büsbütün arkalarını kesecek şekilde yarımadayı ortadan bölecek bir delme hareketi yeri114

Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders 115

ne; Arıbumu Cephesi'nin, kuzeye doğru uzatılması sonucu doğmuştu. İngilizlerin sayıca büyük üstünlüğünün, onları kesin bir başat a ulaştırabileceği mümkün görünüyordu. İngilizler nerede çıkarma yapacaklarını çok iyi biliyorlardı ve en mükemmel hazırlıkları yapabiliyorlardı. Türkler çıkarmanın yapılabileceği muhtelif ihtimallere göre kuvvetlerini hazır tutmaya mecbur olduklarından, İngilizler tarafından belirlenen bölgeye ancak kademeli bir şekilde birlik getirebilirlerdi. İngilizler, ilk andan itibaren istedikleri kadar gemi topçusuna sahip oldukları halde, buna karşılık Türkler'de gerek uzun menzilli ve gerek ağır top hemen yok gibiydi. Mevcut olan az sayıdaki topun da istenilen mevzilere getirilmesi çok zamana bağlıydı. Bütün modem harp malzemesi ancak İngilizlerin elinde mevcuttu.

Hepimizde şu kanaat oluşmuştu ki; İngiliz komutanlan, 6 Ağustos'ta başlayan muhtelif çıkarma hareketlerinde her çıkarma noktasından itibaren vakit yitirmeksizin ileri yürüyecekleri yerde, gereğinden fazla süre sahilde vakit geçirmişlerdi.

Savaşta bir taraf, karşısındaki düşmanın hareket sebeplerini yeterince takdir edemez. Muhtemelen Anafarta mıntıkasındaki Türk birliklerinin zayıf olduğunu bilen İngiliz komutanlan, o kadar süratle takviyeler getirilebileceğini tahmin etmemişlerdi. Özellikle şimdiye kadar kuzey ve güney cephelerinde aynı zamanda yaptıkları taarruzlar sayesinde çok büyük sayıda Türk birliğini oralarda alıkoyduklarını düşünmüşlerdi. İhtimaldir ki;

kısmen yeni teşkil edilmiş olan İngiliz birliklerinin, yol adına hemen hemen hiçbir şey mevcut olmayan bu taşlık ve kesik arazide ileriye şevki de zorluk göstermiştir.

Türklerin en hassas noktalarından birini göstermek için Kireçtepe'yi anlatmak isterim:

İngilizler sahilden üstün kuvvetlerle hızla ilerlemiş olsaydılar çıkarmanın ilk iki günü içinde bu tepe muhakkak ellerine düşerdi. Çünkü 6 Ağustos akşamı ve 7 Ağustos günü 5. Ordu'nun

Kireçtepe'ye önemli sayıda takviye kuvveti gönderebilmesi, diğg, 1 bütün sebepler bir tarafa bırakılsa bile yolun uzaklığından dolay, E mümkün değildi. Ordunun dış cenahından nihaî bir taarruz ya. i pılması için İngilizlerin elinde gerekli imkânlar mevcuttu; bu (ja i savaş gemilerinin koruması altında bulunan geniş nakliye filo, i suydu. Fakat İngilizler iç cenahtan işe başladılar ve ancak iç Ce. I nahta irtibat silsilesini bir muharebe hattıyla sağladıktan sonra 1 kuvvetli birliklerle dış cenaha karşı taarruz ettiler.

5. Ordu, yan ve gerideki mıntıkalarının tehlikede kalmasına I bakmayarak oralardaki bütün birliklerini getirmek suretiyle | Anafarta çıkarmasına başarıyla karşılık verebilmiştir.

Bu şekilde ikinci defa olarak Yukarı Saros mıntıkası tamamen 1 muhafazasız kalmış ve bütün Anadolu yakasında ise ancak üç f taburla birkaç batarya bırakılmıştı. Düşmanın şaşırtılması için | Anadolu yakasındaki birliklere, düşmanın Bozcaada'daki gözet- 1 leme yerlerinden görülebilecek şekilde gündüz muhtelif istika- I metlere yürüyüşler yapılması emredildi. Bu birlikler karanlıkta I tekrar eski mevkilerine dönüyorlardı.

5. Ordu tarafından emirler zaman kaybedilmeksizin verilmiş- I ti. Buna rağmen, geçirilen üç buhranda da nihaî sonuç kıl payı I farkla alınabilmişti.

Anafarta çıkarması, büyük ölçekte tertip edilmiş bir teşebbüs- E tü. Maksat, Çanakkale Boğazı'm karadan Müttefiklere açmak ve I

aynı zamanda 5. Ordu'nun bağlantılarını koparmaktı. Çanakkale I Savaşları, Anafarta çıkarmasıyla İngilizler tarafından taktik ba- I kımdan istenilen neticeye ulaşılmış olsaydı, Boğaz müstahkem I mevkiinin esasen çok sınırlı cephaneye sahip olan bataryaları kısa I sürede tahrip edilirdi. Boğaz'daki mayın hatları bundan sonra I kaldırılabilir ve muzaffer İngiliz ordusuyla Müttefik donanmanın, I İstanbul'a doğru ortaklaşa yürümelerine karşı bir engel kalmazdı. E Türk-Bulgar savaşında İstanbul'u kurtaran Çatalca savunma hattı, I bu defa her iki kanattan düşman filo ateşine maruz kalacağından I bunun çok az önemi olacaktı. İngiliz-Fransız taarruzuna bir Rus I

çıkarmasının da yardım etmesi muhakkaktı. Nitekim Bükreş ve Atina'dan gelen birçok haber, o zaman Odesa'da asker ve nakliye gemileri toplandığını bildiriyordu.

Bu şekilde Rusya ile Batılı devletler arasında emin bir bağlantı kurulmuş olacak ve Türkiye, Merkezî Devletlerden koparılmış olacaktı! Bu takdirde ise Bulgaristan'ın da tarafsızlıktan çıkması ve böyle kötü bir durumda bizimle kader birliği etmesi her halde ihtimal dışıydı.

Bu sebepten, sekiz buçuk ay devam eden Çanakkale Savaşlajjıun ortasına rastlayan Anafartalar çıkarması, bu savaşın askeri ve siyasî zirve noktasını oluşturur.

Anafartalar çıkarmasında donanma, yalnız daha önce bahsedilmiş olan makineli tüfek birliklerinden birini vererek kara ordusuna yardım etmiştir. Bu makineli tüfekler İsmailoğlutepe'de kullanıldı. Bizim tarafta denizaltılar bulunmamıştır. Önceleri harp malzemesi ve cephane getiren Barbaros Hayreddin Zırhlısı, 8 Ağustos'ta Marmara Denizi'nde bir İngiliz denizaltısı tarafından, Gelibolu önünde torpille batırılmıştı. Bağımsız bir deniz komutanlığı olan Çanakkale Müstahkem Mevkii, yarımadanın dış sahillerinde, çok uzaklarda yaptığımız bu büyük ve nihaî muharebelere katılamamıştır.

21 Ağustos'ta düşman, o zamana kadar Anafartalar mıntıkasında çıkarılan bütün kuvvetlerin katılımıyla, hem Anafartalar Ovası'nda ve hem de ovanın iki tarafında büyük ve toplu bir taarruz yapmaya teşebbüs etti. Bu taarruzda çok şiddetli ve zayiatlı muharebeler olmuş ama Türkler tarafından son kalan ihtiyatların kullanılması ve hatta süvarilerin bile ateş hattına sürülmesiyle püskürtülmüştür.

O zaman çeşitli İngiliz gazeteleri, düşmanın Ağustos muharebelerindeki zayiatını 15 bin ölü ve 45 bin yaralı olarak gösteriyorlardı.

Bizim tarafta, 22-26 Ağustos tarihleri arasında 26 bin yaralı nakledilmiştir. Yanmada üzerinde kurulan hastaneler büyük muharebe günlerinde ihtiyaca kâfi gelmediğinden, yaralılann W&mmSXum(? i Wf

büyük kısmının denizden İstanbul'a nakline mecbur kalıyorduk Türk hastanelerine; Alman Kızılhaçı'ndan gönderilen heyetler Binbaşı von Tautzscheler'in idare ettiği hastane ile Kont Hohenberg'in kendi parasıyla mükemmel bir şekilde kurduğu ve bizzat fedakârca idare ettiği hastane tarafından yardımcı olunuyordu. Fakat bunların hepsi bile bu olağanüstü ihtiyaca yeterli gelmiyordu. Bunlardan başka hastane gemileri ile geçici olarak yaralı nakletmek için dizayn edilip tahsis edilen küçük vapurlar da gece gündüz yolda bulunmalarına rağmen yeterli olmuyorlardı. Şükürler olsun ki 5. Ordu'da savaş sırasında bulaşıcı hastalık görülmedi.

Daha önce bahsedildiği üzere 6/7 Ağustos'ta Yukarı Saros Körfezi'nde kullanılabilecek ne kadar kuvvet varsa 5. Ordu'nun takviyesi için getirilmiş olduğundan, Ağustos ayı ortasında bu bölgenin muhafazası, Mareşal von der Goltz Paşa komutasında olan 1 . Ordu tarafından üstlenilmişti. Mareşal, karargâhını Gelibolu'ya nakletmişti. Bu savaş sırasında artık gerek bu cephede ve gerekse Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında doğrudan doğruya

muharebe olmamıştır. Ara sıra Saros Körfezi'nin iç kısmına girerek ateş eden savaş gemileri, buradaki iyice gizlenmiş birliklere hiçbir zarar veremediği gibi Anadolu yakasında bırakılan örtme kuvveti de aynı şekilde hiçbir zarara uğramamıştır.

Düşmanın bütün savaş faaliyeti, Gelibolu Yarımadasının üç cephesinde toplanıyordu. Güneyde, Seddülbahir Grubu'nda düşmanın ilk hattı Kirte'nin 1200 m. güneyine kadar ilerlemişti, Düşmanın, Kirte'de -köy bir harabe yığınından ibaretti- tutunmak teşebbüsleri daima akamete uğratılmıştı. Müttefiklerin buradaki sağ kanadını iki Fransız tümeni ve merkezle sol kanadını üç İngiliz tümeni tutuyordu. Bununla beraber bu taksimat, gerek mmtıkalarca ve gerekse birliklerce çeşitli tadilata uğramıştır.

Bizim tarafımızda; Güney Cephesi Vehip Paşa komutasında olarak genellikle ilk hatlar beş, bazen de yalnız dört tümenle tutuluyordu.

Liman von Sanders 119

Düşman tarafından karaya çıkarılan bataryaların sayısı daima çoğalıyordu. Bununla beraber Türk tarafında da topçular ıslah edilebilmişti. Türk topçusu, Yarbay Asım Bey tarafından ustalıkla idare ediliyordu. Güney Cephesi'nde muharebeler, daima şiddetli geçmiştir.

Esat Paşa komutasındaki Arıbumu Cephesi'nin sol kanadı, Anafartalar çıkarmasından sonra düşmanın muhtemel bir kuşatma teşebbüsüne karşı bölgeye kaydırüan karma bir tümen tarafından Kabatepe yönüne doğru uzatılmıştı.

Kayaltepe'de bulunan ara grup, Güney Grubu'yla irtibat kurarak Maydos çukurluğu güneyinden yan ateşine alınabilen sırtları muhafaza ediyordu.

Mustafa Kemal komutasında yeni kurulan Anafartalar Grubu, Kireçtepe'nin kuzey ucundan başlayarak güneye doğru uzayıp Kocaçimen Dağı'nı içine alan ve daha sonra Anburnu Cephesi'nin sağ kanadıyla birleşen araziyi savunuyordu ve altı tümenden ibaretti.

Anafartalar Ovası'nda, yaklaşık olarak sahile paralel devam
eden grup cephesinde bütün hâkim tepeler hattı Türkler elinde ve
Türk topçularının işgalinde bulunuyordu. Fakat ne yazık ki bu
topçu hem az ve hem de -sahra topçuları müstesna- eskiydi, cephaneleri
de çok azdı. Böyle olmasaydı İngilizlerin uzun süre bu
cephenin alçak mahallerinde tutunmaları mümkün olmayacaktı.
Türklerin Kireçtepe'deki sağ kanatları -Binbaşı VVillmer komutasında
kurulan 11. Tümen- cephe ateşinden başka, Saros Körfezi'nden
açılan yan ateşiyle de zarar görüyordu. Mevcut olan
; yegâne 8 ,8 'lik uzun menzilli batarya ile ve karanlıktan istifade
i edilerek ileriye alman 15 cm'lik birkaç obüsle gemilere ateş baskı-
: m yapılarak uzaklaşmaya mecbur ediliyorlarsa da genellikle
i menzilimizin dışında kalarak ateşe devam ediyorlardı.
Suvla Koyu, İngiliz cephesinin kuzey kısmına yapılan her çe-
■ şit nakliyata elverişliydi. Çoğunlukla içinde 12 ila 15 ¿ırasında
| nakliye gemisi sayardık. Koy tel ağlarla denizaltılara karşı koru120
Türkiye’de Beş Sene
ma altına alınmıştı. Çok defa burada yatan savaş gemilerinin bo,.
da ateşi, hem 11. Tümen'e ve hem de bunun güneyindeki 12. T(i.
men'e yöneltiliyordu.
Başlangıçta Albay Selahaddin Adil Bey ve daha sonra Yarbay
Hevek tarafından komuta edilen 12. Tümen, düşmanın yakınınd.
kalmak için siperlerini alçak arazide kazmaya mecbur kalmış
Kış aylarında genellikle devam eden yağmurlu havalarda sipet
tabanları daima su içerisinde kalıyordu. Fakat Tuzlu Göl'e ve ^
hile daha yakın olan karşısındaki Ingilizlerin de hiç olmazsa ayn,
hâlde bulunduklarını bilmek, tümen için zayıf da olsa bir teselli
oluşturuyordu.
Daha güneyde Azmakdere'ye kadar 9. Tümen bulunuyor ve
Ismailoğlutepe bu tümenin cephesinin göbeğini oluşturuyordu
Azmakdere'nin güneyinde Arıbumu Grubu na kadar daha üç
Türk tümeni cephede yer alıyordu.

Daha ilk çıkarma günlerinde yararlılık göstermiş olan
Anafartalar Grubu'nun kabiliyetli topçu komutanı Binbaşı Lierau
özellikle Ismailoğlutepe ve Kireçtepe'den çok sayıda düşman gemisini
topçu ateşiyle batırmıştır. Ingilizlerin çekilmesinin üzerinden
birkaç ay geçtikten sonra dahi bütün kuzey sahili boyunca
birbiri yanında sayısız batık gemi omurgaları ziyaret eden herkes
tarafından görülüyordu.
Eylül ayında bütün 5. Ordu topçusu, Alman batı cephesinden
gelen Albay Gressmann'ın komutasına verildi. Birkaç hafta öncesinde
de Albay Wehrle ağır topçu komutanlığını üstlenmişti.
Düşmanın şiddetli taarruzları Eylül ve Ekim aylarında da
hiçbir başarı elde edemeden devam etti.
4 Eylül'de İstanbul'daki Türk Genel Karargâhı'ndan, zayıf
kalpleri telaşa düşürecek mahiyette bir serseri haber geldi. Savaşta
bir komutanın, resmi bir makamdan bile ne garip haberler alabileceğini
görmek faydalı olur düşüncesiyle aynen aşağıya alıyorum:
Liman von Sanders 121
Genel Karargâh
No: 1478
İstanbul
4 Eylül 1915
Düşman aşağıdaki planlan hazırlamaktaymış:
Büyük savaş gemileri Boğaz girişindeki istihkâmların dikkatini
kendi üzerlerine çekip Türkleri cephane israfına sevk ederken; kısmen
elde bulunan, kısmen de yeni gelecek malzeme ile Bolayır berzahında
seri olarak inşa olunacak bir demiryolu üzerinden 2 0 0 savaş
teknesini Marmara Denizi'ne geçirecekmiş. İyi donatılmış olan bu
200 tekne ile İstanbul'un zorlanabileceği zannolunuyormuş. Bu teknelerin
50 tanesi yaklaşık olarak bir büyük savaş gemisinden daha
ucuza mal oluyormuş. Bundan dolayı İstanbul'a karşı yapılacak teşebbüste
bu teknelerden birçoğu batsa da uğranılacak zarar elde edilecek
sonuca nispetle önemsizmiş... vs

Tabii bu hikâyenin bir kelimesi bile doğru değildi. O zaman bu haberin altına: "Galiba bu haber "80 Günde Devr-i Alem" kitabından alınmış " diye yazmıştım.

Birçok teminmiş İngiliz gazeteleri, 23 Ağustos tarihinde düşmanın Gelibolu Yarımadası'nda önemli ilerlemeler kaydettiğine ve Alman subaylarla Türk subaylarının ilişkilerine dair o kadar yanlış haberler yazmışlardı ki dört hafta sonra bundan haberdar olunca, tekzibi için derhal aşağıdaki telgrafı Alman Genel Karargâhı'na göndermiştim; bu telgraf benim karargâhımda geçerli olan duygu ve düşünceleri gösterir:

İngilizlerin büyük kuvvetlerle yeltendikleri Anafartalar çıkarmasına tamamıyla başarısız olmuş gözüyle bakılmalıdır. Arıburnu'nda olduğu gibi tngilizler, Anafartalar mıntıkasında ve Suvla Körfezi'nde de ancak donanmalarının doğrudan doğruya himayesi altında muhafaza edebildikleri dar bir sahil şeridinde tahkimat yaparak kalabilmişlerdir. İngiliz ordugâhları, her tarafta tam manasıyla deniz kenarındadır. Bu dar mıntıkaya hâkim olan bütün tepeler Bigalı civanndaki Ordugâh tan,

23 Eylül 1915

Türk ordusunun elindedir. Yarımada üzerinde bütün yollar tamamen serbesttir ve hiçbir noktada kesik değildir. İngilizlerin bütün taarruz denemeleri kendileri için ağır zayiatla kınldı. Türk ve Alman subayları arasında uyuşmazlık mevcut olduğuna dair çıkan haberler tamamen uydurmadır. İstanbul'dan bu haberlerin yayıldığı gizli kaynak, bir anlaşmazlık çıkarmak emelinde ise de buna muvaffak olamamaktadır. Türk ve Alman subayları arasında hâl-i hazırdaki ilişkiler arzu edilen en yüksek derecededir. Her iki taraf da cesur Osmanlı ordusunun daimî başarısından iftihar duymaktadır.

Liman von Sanders

Ciddi zamanların eğlenceli olaylarından olmak üzere Amerikalı bir Alman tarafından Amerika'dan o zaman gönderilmiş olan

aşağıdaki mektup zikredilebilir:

General Hazretleri,

Gazetelerde önce yaralandığınızı, daha sonra hasta olduğunuzu,
en sonunda da Türk subayları tarafından öldürüldüğünüzü,
başka bir gazetede padişahın gazabına uğradığınızı ve savaş meydanında
öldüğünüzü okuduktan sonra; Kassel'deki dostum General
Eisentrunt'tan sıhhat ve afiyette olduğunuzu sevinçle Öğrendim. Size
en iyi dileklerimi sunuyorum... vs.

Eylül ayında Bulgaristan'ın Merkezî Devletler tarafına katılması
üzerine 5. Ordu'da, Îstanbul-Almanya yolunun yakında
açılacağı ve bu suretle Alman savaş malzemesinden ve bilhassa
iyi topçu cephanesinden istifade edileceği ümidi yeşerdi. Bu ümit,
Sırbistan üzerinden geçen yolun açılmasıyla ancak Kasım ayında
gerçekleşti.

Eylül ayının ikinci yarısında ve Ekim ayının ilk yarısında 2.
Ordu'ya ait birlikler Güney cephesinden yavaş yavaş çekilerek -
diğer bazı birliklerle birlikte- yeni maksatlar için kullanılmak üzere
Trakya'ya naklolundu. Cepheden alınan tümenlerin yerine
konmak üzere Saros Körfezi'ndeki 1 . Ordu birlikleri getirildi.
Bunların çoğunluğu ArabistanlI erlerden oluşmuştu. Bunların ne

talim ve terbiyeleri, ne de cesaretleri, yanmada üzerinde devam
etmekte olan şiddetli muharebelerin şartlarına uygundu. Hatta
hiç olmazsa savunmada bir dereceye kadar tutunabilmeleri için,
mesela İtfaiye Alayı'nın düzgün ve cesur dört taburu gibi bir takım
iyi birliklerin bunlar arasına karıştırılmasına mecbur olunmuştu.
Bunlar taarruz için kesinlikle uygun değillerdi.

2. Ordu birliklerinin buradan alınması şu an için gereksizdi
ve bu hareket tarzı hiç de uygun değildi. Düşmanın bütün cephelerdeki
baskısı devamlı olarak o kadar kuvvetli idi ki -İngilizlerde
olduğu gibi- birliklerin muntazam olarak ve sık sık değiştirilmesi
esasen bizim için de uygun ve gerekliydi. Ama Çanakkale Savaşlannda

kesin sonuç henüz alınmamış olmaktan başka, Türklerin yavaş yavaş münasip noktalardan hücuma geçmeleri ve bundan dolayı da kuvvetli ihtiyatlara sahip olmaları gerekliydi. Hâlbuki 2. Ordu, 1916 Şubatı'nda bile henüz hareketsiz bir şekilde Trakya'da duruyordu. Birliklerin değiştirilmesiyle Vehip Paşa'nın yerine, o zamana kadar Çanakkale Mevki-i Müstahkemi komutanı olan Cevat Paşa, Güney Cephesi'nin komutanı oldu.

Ekim ayı ortasında Mareşal Baron von der Goltz Irak'taki 6 . Ordu komutanlığına tayin olundu. Saros Körfezindeki kolordunun komutası, Türk Genel Karargâhı tarafından Albay Back'e verildi.

Türk birliklerinin keşif görevinde gösterdiği gelişme harbin devamında fevkalade yükselmişti. Büyük keşif harekâtı için şimdi birçok gönüllü ortaya çıkıyordu. Anadolu askerinin talim ve terbiyede sınırlı bir seviyeye kadar ilerleyebileceği hakkındaki kanaat tamamen yanlıştır. Yalnız, kendisinde taarruz maksadıyla talim ve terbiye alması ve bunu ikinci bir tabiat haline getirmesi çok uzun sürüyordu. İyi ve cevval küçük rütbeli komutanlar maiyetindeki Anadolu askeri, mevzi muharebelerinde, kısa taarruzlarda ve keşif hizmetlerinde istenilebilecek her tür vazifeyi yapabilir.

Sonraları Softatepe ordugâhında bulduğumuz bazı İngiliz

emirlerinde, Türk keşif hizmetinin önemle takdir edildiğini «ir dük.

İngiliz yetkili kaynaklarında muharebenin sonbaharda başj. rıyla son bulacağının daha önceki gibi kesin olarak ümit edilmfr diğini, Nâzır Bay Chemberlein'm 21 Ekim'de Hindistan genei valisine gönderdiği telgraf ispat eder. Bu telgrafta: "Bizim Çatıal kale'deki mevkiimiz ve ümitlerimiz son derece belirsizdir. " deniliyordu

1 Kasım'da Gelibolu Yanmadası'na yeni bir çıkarma yapıla. cağı Almanya'dan haber verildi. Gerek bu ve gerekse daha sonra 24 Kasım'da Bern'den gelen ve donanmanın Boğaz'ı zorla geçme,

ye teşebbüs edeceğini bildiren haberler doğru çıkmadı.

Kasım ayında nihayet, çoktan beri beklenilen Alman topçu cephanesi 5. Ordu'ya ulaştı. Bunun gelmesiyle beraber savaşm başarıyla sonuçlanması hususundaki ümitler de kuvvetlendi. 0 zamana kadar Türk topçusu iyi talim ve terbiye edilmiş ve çok güzel atış yapmaktaydı. Kötü ve az cephane ile ancak sınırlı sonuçlar alınmaktaydı. Şimdi durum önemli ölçüde değişmişti.

15 Kasım'da, Merkezî Devletlerin Çanakkale'ye fiili yardım®) oluşturan ilk birlik Gelibolu'ya ulaştı. Bu 24 cm'lik mükemmel bir motorlu Avusturya bataryasıydı. Bu batarya Anafartalar Grubu', nun sol kanadına yerleştirildi ve kısa bir süre sonra Mestantepe'ye karşı çok tesirli bir şekilde ateş açmaya başladı.

Aralık ayında da yine 15 cm'lik mükemmel bir Avusturya obüs bataryası geldi ve Güney Grubu'na verildi. İngilizlerin çekildiği tarihe kadar dışarıdan, bu iki bataryadan başka hiçbir askerî birlik Gelibolu'ya gelmemiştir. Alman olarak Çanakkale'de istihdam edilmiş olan subay, astsubay ve erlerin o tarihlerde tamamı yaklaşık 500'e ulaşmıştı.

1915 Kasım ayı sonunda 5. Ordu'da büyük bir hücum planının hazırlıklarına başlandı. Düşmanın Arıbumu cephesinin bir kısmını ve buna bitişik olan Anafartalar cephesinin sağ kanadım yarmak ve bu şekilde düşmanı bu iki cephenin dış kısımlarına doğru çekilmeye mecbur etmek isteniliyordu. Bu hareket için

gerekli olan takviyelerin 2. Ordu tarafından verilmesini Türk Genel Karargâhı vaat etmişti. Gerekli olan teknik ekipler de Almanya'dan gönderilecekti. Alman Genel Karargâhı adına Albay von Berend, Yarbay Klehmet ve Binbaşı Lethes Gelibolu'ya geldiler. Görevleri, gerekli keşifleri ve hazırlıkları yapmaktı. Hücum için ayrılan tümenler, birer birer cepheden geri alınarak taarruz için cephe gerisinde hazırlanan talim siperlerinde hücum talimlerine başladı.

Düşman, kuzeydeki bu iki cepheden çekilerek bu taarruzun yapılmasına fırsat vermedi. Sonradan ortaya çıktığı üzere tahliye fikri ilk önce Lord Kitehner tarafından dile getirilmişti. Kendisi Kasım ayında bütün Gelibolu cephelerini bizzat gezerek o anki durumu ve taarruzun devam ettirilmesi halinde başarı ihtimalinin derecesini tartmıştı. Mahallinde yaptığı bu incelemeler üzerine Çanakkale seferinden vazgeçilmesini tavsiye etmiş ve yarımadanın çok fazla zayiat verilmeksizin tahliyesinin mümkün olduğunu beyan etmişti. Bundan önce diğer bazı İngiliz komutanları, Gelibolu'yu tahliye etmenin zor olduğu düşüncesindeydiler. Fakat gelişen olaylar Lord Kitchner'i haklı çıkardı.

Anafartalar çıkarması başarıyla sonuçlanmadıktan sonra elde bulunan vasıtalarla savaşm hayırlı bir neticeye ulaşması, düşman için pek de muhtemel değildi. Bütün cephelerde düşmanın son ilerlemeleri çok az olmuş, bu da çok kanlı ve pahalıya mal olmuştu. Bütün hâkim noktalar Türkler elinde kalmıştı. Bu sebepten düşman tarafından verilebilecek en doğru karar seferden vazgeçilmesi olabilirdi. Her ne kadar tahliyenin esas sebebi, taarruzda başan ümidi olmamasından ibaret ise de; Merkezî Devletler ile Türkiye arasındaki yolun açılmış olmasından dolayı, taze kuvvetler getirilerek yeni bir hareket yapılsa dahi, yine faydası olmayacağı düşüncesi de bu konuda şüphesiz çok etkili olmuştur.

Tabii tahliye düşüncesi bizce bilinmediği gibi, son dakikaya kadar da meçhul kalmıştır. Yalnız böyle bir ihtimal 5. Orduca düşünülmüş ve bütün komutanların bu noktaya özellikle dikkat etmeleri hatırlatılmıştı. Ancak tahliyenin gayet ustalıkla hazırlanıp yapılması, Türk ileri hatlarında bunun zamanında anlaşılmasına engel olmuştur.

19/20 Aralık gecesi, yarımada ve sahil yoğun bir sis ile örtülüydü. Cepheler üzerinde gece yarışma kadar ateş her zamanki şiddetle devam etti. Sonra biraz hafifledi. Düşman gemi toplan çeşitli yönlerden faaliyetteydiler.

19 Aralık öğleden sonra Güney Grubu cephesinde düşmanın şiddetli bir taarruzu gerçekleşmiş ama püskürtülmüştü.

İşte bu gece içinde İngilizler, Arıbumu ve Anafartalar cephelerinden ricat etmişlerdi. 5. Ordu tarafında bu sırada durum aşağıdaki gibiydi:

Gece saat 1.00 ile 2.00 arasında, Arıbumu cephesinde düşman bir lağım patlatmıştı. Patlamayı takiben, önceden verilmiş olan genel bir emre uyularak patlama olan yerdeki çukuru işgal için ileri atılan Türk birlikleri hiçbir mukavemete maruz kalmadılar. Düşmanın ileri hatlarını yoklayan civardaki bölükler ise düşman tarafından tek tük açılan hafif bir ateşle karşılaştılar. Biraz sonra bu ateş de kesilmiş ve siperler Türkler tarafından işgal edilmişti. Bu durum cephedeki yüksek rütbeli komutanlara haber verildi. Böyle bir durumda ne yapılacağı önceden doğrudan doğruya tasarlanmamış olduğundan ve sis de çok yoğun bulunduğundan, komutanların ileri hatlara ulaşarak daha fazla ilerleme emirlerinin verilmesine kadar tabii biraz zaman geçmişti. Yolların düşman siper şebekelerine rastlayan kısımlarındaki engellerin kaldırılması gerekiyordu. Geçilen pek çok yerde düşmem tarafından kurulan mayın tuzakları patladığından zayiat veriliyor ve karışıklık çıkıyordu. Bu sebeple düşmanın son kademeleri de birliklerimizin takibinden kurtularak iyice uzaklaşmaya muvaffak oldular. Birliklerimizin ilerlemesi esnasında düşman savaş gemileri de Türklerin geçeceği araziye ateş ediyorlardı. Sahil her ne kadar yakın idiyse de karanlık gecede sis içerisinde dik ve taşlık bayırlar üzerinden aşağı inmek çok zordu. İlk hatlar sahile ulaş126

Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders 127

tıkları zaman düşman gözden kaybolmuştu. Savaş gemileri de hemen sahil boyunu ateş altına aldı.

Anafartalar cephesinde de düşmanın çekilmesi aynı şekilde olmuş, ancak Türkler tarafında yanlış haberler dolayısıyla emir

verilmesinde bazı karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Sisin o kadar yoğun olmadığı birkaç noktada, sahilde kırmızı ışık panltılannı gören bazı küçük birlik komutanları düşmanın yeni bir çıkarma yapmakta olduğunu zannetmişlerdi.

İlk haber bana karargâhımda sabahleyin saat 4'ten biraz önce, bu şüpheli şekilde verilmişti. Ben de derhal umumi silah başı edilmesini ve süvari de dâhil olmak üzere bütün ihtiyatların ilerlemesini emrettim. Her birlik kendi mıntıkası içinde doğruca sahile ilerleyecekti. Fakat emirlerin verilmesi ve yerine ulaşması, bir de bunun için iki lisanın kullarulması yüzünden, ümit edildiği gibi seri olamıyordu.

Açık bir arazide olan Anafartalar Grubu birlikleri ileri hareketlerinde çok sayıda mayın tarlalarına rastlayarak çok zayiat verdiler. 126. Alay'da olduğu gibi bazı birlikler sahile yakın bazı yerlerde düşmanın artçılarıyla kısa ateş muharebeleri yaptılar. Ancak burada da düşman hemen hiç zayiat vermeksizin gemilerine binebilmiştir. Tahliye fevkalade itinalı hazırlanmış ve ustalıkla icra edilmişti. Tarafımızdan ele geçirilen az sayıda top müstesna tutulursa, düşmem topçusu önceden çekilip götürülmüştü.

İngiliz bataryalarının mevzileri sahile çok yakın olduğundan bu hareket kolaylıkla yapılabilmişti.

Düşmanın bazı bataryalarının ateşi kestiği veya tek topla ateş ettiği, her ne kadar bazı topçu komutanlarının dikkatini çekmişse de bu dununa fazla önem verilmemiş ve daha yukarıya bildirilmemişti. Daha önce birçok düşman bataryasının özellikle mevzi değiştirme münasebetiyle bir veya iki gün ateşlerini kestikleri çok defa görülmüştü. Bu sıralarda şiddetli bir gemi topçu ateşi bunların yerini alıyordu.

Tahliye sırasında İngilizler tarafından çok büyük miktarda harp malzemesi terk edilmişti. Suvla Koyu'ndan Anbumu'na 128 T ürkiye ’d e B eş S en e kadar olan mıntıkada beş küçük vapur ve altmıştan fazla nakliye

sandalı terkedilmiş bir halde sahilde yatıyordu. Dekoviller, çok sayıda telefon ve tel örgü malzemesi, yığınlarla her çeşit alet ve edevat, eczahaneler, birçok sıhhiye malzemesi ve su filtreleri bulundu. Çok büyük sayıda piyade ve topçu cephanesi ile sayısız toparlak ve araba parkları, her çeşit hafif silah, sandıklarla el bombalan ve makineli tüfek namluları terk edilmişti. Birçok konserve, un, arpa yığınları ve dağlar gibi odun yığınları bulduk. Düşmanın bütün çadırlı ordugâhlan yerlerinde bırakılmış ve feda edilmişti! Özellikle bu durum, düşmanın tahliye maksadını bizden gizledi. Gemilere alınamayan yüzlerce at, telef edilmiş olarak sıra sıra yatıyordu.

Yarımadanın terki için verilen emrin ne kadar ani olduğu birçok çadırda henüz masa üzerinde hazırlanmış ve el sürülmemiş yemeklerden anlaşılıyordu.

Ordugâhlarda elimize geçen emirlerden, gerideki birliklerin son iki gece içinde gemilere alındığı anlaşılıyordu. Bulunan İngiliz emirleri daha başka konularda faydalı bilgileri içeriyordu.

Anafartalar cephesinde düşman tarafından yapılan ve gece görülebilmesi için iki tarafına kireçle beyaza boyanmış kum torbalan konulmuş yollar meydana çıktı. Son kalan birliklere bu şekilde yol gösterilmiş ve lağım tuzakları ve mayınlar döşenmiş tarlalardan bu şekilde rahatça geçmeleri sağlanmıştı.

Tahliye esnasında en ileri İngiliz hatlarının bile sahile 1 ila 4,5 km. kadar uzaklıkta bulunduğu göz önüne alınmalıdır. Bu sebepledir ki, bazılarının yaptığı gibi Gelibolu Yarımadasından İngilizlerin ricatının, Avrupa cephelerinde görülen büyük ricat hareketleriyle kıyaslanması doğru değildir.

Bu çekilme ile düşman yanmadayı tamamen terk etmiş değildi. Seddülbahir'deki düşman cephesi yerinde duruyordu.

20 Aralık'ta terkedilmiş olan iki cephenin en iyi bataryalarının Seddülbahir'e gönderilmesi 5. Ordu'dan emredilmişti. Bunun

Liman von Sanders 129

gibi en iyi bombacı, keşif birliği ve istihkâm erlerinin Güney Grubu'na gönderilmesi emredildi.

Düşmanın, daha sonra yapacağı teşebbüsler için Seddülbahir'i hareket üssü olarak elde tutmak istemesi muhtemel olduğundan, buna müsaade edilmemeliydi. Buradaki düşman cephesi çok kuvvetli ve denizden de mükemmel bir şekilde ateşle korunuyordu. Bu görüşte olanlar Selanik'te başlatılan hareketin tamamlayıcısı olmak üzere burada ikinci bir Cebelitarık oluşturulacağını düşünüyorlardı. 5. Ordu böyle düşünmüyordu. Fakat düşmanın daha uzunca bir süre burada direnmesi mümkün görülüyordu. Buna fırsat vermek ise doğru değildi.

Bu sebepten düşmanın Seddülbahir'deki cephesine karşı derhal bir taarruz planı hazırlanmaya başlandı. Bu taarruza, Almanya'dan gönderileceği vaat olunan teknik ekibin de katılacağı hesap edildi. Güney Cephesi'nde savaş hattında bulunan dört tümene ilave edilmek üzere getirilecek olan 8 . Tümen'in de katılacağı bir taarruz için hazırlıklara başlandı. Tahliye edilen iki cephede yalnız sahil muhafazası için sınırlı sayıda birlik bırakıldıktan sonra geri kalan kuvvetler elde kalacağından, artık bu teşebbüs için 2. Ordu birliklerinden yardım almaya gerek kalmamıştı. Ancak bunlardan fazla kalacak birliklerin derhal Trakya'ya gönderilmesi Türk Genel Karargâhının emri gereğiydi.

1915/1916 yılbaşı gecesi İstanbul'daki Alman ataşemiliterine, Alman ordusu başkomutanlığına iletilmek üzere bir telgraf gönderdim. Bu telgrafta; Ingilizlerin Gelibolu Yanmadası'ndan tamamen çekildikleri vakit, Çanakkale ordusunun Dimetoka-Iskeçe üzerinden, düşmanın Selanik ordusunun sağ kanadına ve gerisine ve karma Alman-Bulgar ordusunun da aynı düşman ordusunun cephesi üzerine yürümelerini teklif ediyordum. Bizim bakış açımıza göre düşmanın Selanik ordusu, Türkiye sahillerinin tehdidi için daimi bir tehlike kaynağı olduğu gibi Avrupa ile biricik bağlantı yolumuz ve Merkezî Devletlerle yegâne köprümüz olan

demiryolu üzerinde de tehditkâr bir vaziyetteydi. Alman Genel Karargâhı, başka bir görüşte olduğu için mi yoksa teklifimizin Türkiye'nin Selanik cephesinde taarruza geçmesi anlamı taşıdığı için mi bilmiyorum, telgrafıma bir cevap alamadım.

1916 Ocak ayının ilk günlerinde, düşmanın Seddülbahir cephesindeki kara topçusunun ateşinin yavaş yavaş hafiflediği hissolunuyordu. Bazı düşman bataryalarından yalnız bir top, mevziini sık sık değiştirerek ateş ediyordu.

Buna karşılık gemi ateşi -en büyük çaplı toplar dâhil- şiddetini çok arttırdı. Aynca düşman topçu malzemesinin geriye nakledildiği, Anadolu yakasından gözetleniyordu. Akşam ve geceleri düşman tarafına gönderilen keşif kollan daima eskisi gibi kuvvetli bir mukavemete uğruyorlardı. Taarruz için ayrılmış birliklerden 12. Tümen gibi bazıları cephe gerisine ulaşmışlardı. 7 Ocak tarihinde 12. Tümen tarafından, Türklerin sağ kanadı karşısında olup daha sonra yapılacak büyük taarruzda İngiliz topçusunun yan ateşi için müsait bir mevzi oluşturabilecek olan ve kuzeye doğru çıkıntı yapan bir düşman siperinin zaptı kararlaştırılmıştı.

Bu hazırlıkların tam ortasında Türk Genel Karargâhından 5. Ordu’nun dokuz tümeninin derhal geriye alınarak Trakya'ya doğru yürüyüşe başlatılması için emir verildi. Bu dokuz tümen içerisinde birçok tümen genel taarruz için ayrılmıştı. Böyle bir kararın alınması için henüz Seddülbahir Cephesi'nin vaziyeti müsait olmadığı gibi 2. Ordu bile halen Trakya'da toplu bir halde durmadığından bu tedbire lüzum yoktu. Telgrafla Enver'e durumu anlattım.

Çanakkale Savaşlarında nihaî sona gelindiği bir anda durumu tehlikeye sokan bu mesnetsiz karardan dolayı komutanlıktan affımı rica ettim. Bunun üzerine telgrafla emrini geri aldı. Bu meselenin -daha sonra açıklandığı şekilde- hatalı bir tercüme dolayısıyla yanlış anlaşılma mı olduğu; yoksa gerçekten de bana bildirildiği şekilde mi olduğunu, Türkiye'de karşılaştığım diğer bazı olaylar gibi araşhramadım.

7 Ocak'ta 12. Tümene sağ kanatta, iki saatlik en şiddetli ve devamlı bir topçu ateşi ve lağım patlatılması ile yapılan hazırlığı

müteakip yukarıda anlatılan taarruzu yaptırdım. Tümen büyük bir mukavemetle karşüaştı. Ama kısmen başarılı oldu ve düşman siperlerinin çıkıntı yaptığı yerde biraz yer kazandı.

Seddülbahir Cephesinde düşmanın, mevziini gece vakti tahliye etmesi ihtimaline karşı, buna delalet edebilecek alametlere karşı çok dikkatli olmaları Türk birliklerine sürekli hatırlatılıyordu. Bazı yerlerde topçunun düşman siperleri üzerinden geçebilmesini sağlamak için seyyar köprüler hazırlandı. Anadolu yakasındaki 26. Tümenden Yüzbaşı Lehmann komutasında bir sahra topçu taburu Kumkale'de buruna kadar ileri sürülerek 8 ve 9 Ocak gecelerinde Seddülbahir civarında menzili içerisinde bulunan araziyi ateş altına aldı. Yine bunun gibi Çanakkale Mevki-i Müstahkeminin İntepe civarında bulunan topçusu da şiddetli ateşle orada etkili oluyordu.

8/9 Ocak gecesinde düşman Seddülbahir Cephesi ni tahliye etti. İlk hatta düşman ateşimize cevap vermeyince Türk birlikleri hemen üeri atıldılar. Bazı noktalarda yine kanlı çarpışmalar oldu. Fakat bütün dikkatimize rağmen düşman tahliyede başarılı oldu. Düşman birliklerinin büyük bir kısmı, yarımadanın en güneyindeki burunda bulunan çıkarma iskelelerine kadar yürütülmemiş, en kısa yoldan yarımadanın yan sahillerine indirilmiş ve bu sahülerin uygun yerlerinden her çeşit harp ve nakliye vasıtalarıyla gemilere alınmışlardı. Bu sırada artçılar siperlerden şiddetli bir şekilde ateş ediyorlardı. Bununla birlikte hazırlanmış düzeneklerle tüfekler kendiliğinden patlayarak şiddetli ateş ediliyormuş hissi veriliyordu. Savaş gemilerinden açüan ateş de kara topçusunun ateşinin yerini dolduruyordu.

Güneş doğmadan çok önce Türk birlikleri her yerde sahile

kadar inmişlerdi. Birçok yerde mayın tarlaları yüzünden duraklamışlar ve mayınlar yüzünden hayli zayiat vermişlerdi. Bir tümen, sahile kadar dokuz top ele geçirmişti.

Güneşin doğmasıyla beraber batı sahilinde dolu bir nakliye gemisi topçu ateşimizle batınldı. Bu sırada yakında bulunan tor132

pidolar, nakliye gemisinin batmakta olduğu yerin yakınlarına, su içine büyük bir şiddetle ateş ediyorlardı. Çünkü geminin bir denizaltı tarafından batırıldığını zannediyorlardı. Hâlbuki düşmanın tahliyesi esnasmda bölgede ne yazık ki denizaltılanmız yoktu.

Elde edilen ganimet, Seddülbahir Cephesi'nde de fevkalade büyüktü. Bunlar arasında; çeşit çeşit arabalardan oluşan parklar, büyük bir otomobil parkı, büyük yığınlarla silah ve cephane üe istihkâm gereçleri bulunmaktaydı. Burada da büyük çadırlı ordugâhlar ve barakalar -kısmen bütün düzenleriyle- yerlerinde bırakılmıştı. Yüzlerce hayvan kurşunla veya zehirle telef edilmiş bir şekilde sıra sıra yatıyordu. Ancak birçok at ve katır da canlı olarak ele geçirilmiş ve bunlar Türk topçusuna verilmişti. Diğer cephelerde olduğu gibi burada da un vesair gıda maddeleri yığınlarından bir kısmının üzerine kullanılmaması için zehirli madde dökülmüştü. Sonraki günler boyunca düşman savaş gemileri bu gıda maddeleri ile çadırlı ordugâh ve barakaları tahrip edip yakmak için boş yere ateş ettiler. Savaş alanının tahliyesine ve temizlenmesine ait işler hemen hemen iki sene sürmüştür. Fevkalade büyük miktarda ele geçirilen savaş malzemesi diğer Türk ordularının ihtiyaçları için kullanıldı. Çok sayıda gemi yükü konserve, un ve odun İstanbul'a gönderildi. Çok iyi beslenemeyen ve iyi giydirilemeyen Türk erlerinin kendi ihtiyaçları için alıp sakladıkları eşya ise hesapsızdır. Sıkı bir karakol zinciri kurularak yağmanın önüne geçmek istedimse de faydasız oldu. Tahliyeden sonraki günlerde yanmada üzerindeki Türk askerleri birbirinden farklı üniforma parçalanndan oluşan anlatılması zor bir kıyafetle dolaşmaya

başladı. Bunlar çocuk gibiydiler. Eğlence olsun diye İngiliz gaz maskelerini bile takıyorlardı.

Muharebelerin en fazla gerginleştiği devrede, asıl cephelerle cephe hattı arkasındaki bölgelerde ve ihtiyatlarda 5. Ordu'nun emri altında bulunmuş olan Türk birlikleri 22 tümene ulaşmış ve bütün bu Türk birliklerinin cesaret, metanet ve sebat bakımından her türlü takdir ve övgüye lâyık olduğu şüphesizdir. Donanmasının ateş gücüyle en etkili şekilde yardım gören gayet cesur bir

düşmanın taarruzlarına karşı sayısız muharebelerde, bu birlikler mevkilerini muhafaza etmişlerdir.

5. Ordu'nun Çanakkale Savaşlarındaki zayiatı muharebelerin şiddet ve sürekliliği ile orantılı bir şekilde çok yüksektir. Toplam zayiat 218 bin olup bunun 6 6 bini şehiddir. Yaralılardan 42 bini iyileştikten sonra tekrar cepheye dönmüşlerdir. Çanakkale Savaşlarında öyle Türk alayları vardı ki kayıplarını telafi için 5 bin nefer kadar yeni askeri kadrolarına dâhil etmişlerdi.

Gelibolu Yarımadası bundan sonra da, karargâhı 1916 Ocak ayı sonunda Trakya'da Lüleburgaz'a nakledilen, 5. Ordu emrinde bulunmuş ve Gelibolu'da komutan olarak Cevat Paşa kalmıştı.

Çanakkale Savaşlarının bitişinden sonra, büyük denizlerden İstanbul'a yegâne deniz yolu olan Çanakkale Boğazı'run, asırlardan beri devam eden savunmaya yönelik endişesini, Bolayır hatasında bir kanal kazılarak başka şart ve esaslara dayandırmayı Türk Genel Karargâhı'na teklif ettim. Teklifimde, İstanbul'u bir hareket üssü olarak muhafazaya mecbur olan Türk donanması için Marmara'dan Adalar Denizi'ne çıkışı sağlayacak emin ikinci bir deniz yolu sağlanacağını ileri sürüyordum. Saros Körfezi'nin yaklaşık 30 km. genişliğinde olan ucu, Boğaz'm dar olan girişine göre daha güçlükle abluka edilebilir. Saros Körfezi ucunda yapılacak bir hareket için Bozcaada'nın hiçbir önemi olmayacağı gibi, İmroz (Gökçeada) Adası'nın da kısmen önemi olurdu. Trakya'nın

bütün imkânlarının şevkinin mümkün olduğu Saros Körfezi'nin kuzey sahili tahkim edildiği ve oralarda sahil bataryaları kurulduğu takdirde iyi bir koltuk oluşturulabilirdi. Çanakkale'nin Anadolu sahili ise ikinci bir koltuk olarak tahkim olunabilirdi. Kanalın kendisi ise denizden o kadar geride bulunacaktı ki yarımadanın kuzey sahili iyi müdafaa edildiği takdirde düşmanın buraya nüfuzu hemen hemen imkânsız olurdu.

Bu kanalın inşasının Osınanlı'nm Avrupa yakasındaki toprakları için ekonomik bakımdan büyük faydaları vardı. Uzmanlara yaptırdığım incelemelere göre yarımada üzerinde sadece 5 km. genişliğinde olacak olan bu kanal yerinin inşası teknik bakımdan hiçbir zorluk göstermiyordu9. Muhtemelen bu teklif ileride dikkate alınacaktır.

Buraya kadar anlattıklarımla, Almanya'da ancak çok az bilinen Çanakkale Savaşlarının ordu komutanı gözünden yalnız bir özetini yaptım. Tek tek bütün muharebelerin ayrıntılarına dair söz söylemek Türk kurmaylarına düşer.

134 Türkiye'de Beş Sene

* Bahsedilen kanalın yerini görmek için Ekler bölümünde Harita-l'e bakınız, (h.n)

Çanakkale Savaşları Sırasında

Diğer Türk Cephelerinde Gelişen Olaylar

Kafkasya

Ruslar, 1915 Ocak ayında Türk 3. Ordusu'nu kesin olarak mağlup etmekle yetinerek Sankanuş-Hasankale yolu üzerinde daha ileriye yürümemişlerdi, bunun için (azla kuvvetleri de yoktu. İd* ve Oltu arasındaki geçitlere sahip oldukları için Türk ordusunun sol kanadı oldukça emniyetteydi.

Sol kanatta Albay Stange komutasmda olarak başlangıçta Ardahan'a kadar ilerleyen müfreze üstün düşman kuvvetleri karşısında Artvin'e kadar geri çekilmeye mecbur olmuştu. Bu müfreze yaklaşık bin mevcutlu düzenli birliğe sahipti ve Müdafaa-i Milliye tarafından toplanan gönüllü müfrezeleriyle takviye edilmişti.

1915 Mart ayında Rus Karadeniz filosunun Anadolu sahiline karşı faaliyeti şiddetlendi. Zonguldak ve Ereğli kömür madenleriyle Trabzon şehri ve limanı Ruslar tarafından pek çok defa bombardıman edildi.

Bir aralık takviye edilmiş olan yukarıda bahsedilen gönüllü müfrezeleri Nisan ayında Batum'a karşı neticesiz bir harekette bulundular. Her ne kadar Batum Kalesinin istihkâmları eski tarz ve muhafızları da kuvvetli değildiyse de bunlar yine de savaş kabiliyeti düşük ve düzensiz birlikleri püskürtmeye yetmişti.

İd'in diğer ismi Narman'dır. (t.h.n)

Mahmut Kâmil Paşa'nm komutasındaki 3. Ordu'nun kurmay başkanı cesur ve çalışkan Binbaşı Guse idi. 3. Ordu'nun mevcudu talim ve terbiyelerinde çok eksik bulunan ikmal askerlerinin birliklere dağıtılmasıyla, yaklaşık 34 bine ulaşmıştı.

Mayıs ayında Ruslar faaliyetlerini artırdılar. 3. Ordu'nun sol kanadının tazyik edilmesi üzerine Türkler Id'i tahliye etmeye mecbur kaldılar. Erzurum'un 80 km. kadar kuzeydoğusunda vahşi kayalıklar üzerinde Tortum'da Haziran ayı ortasına kadar iki taraf arasında karşılıklı başarılar kazanılan muharebeler devam etti. Ancak bu muharebelerle nihaî bir sonuca ulaşamadı.

Rus ordusunun sol kanadının ileri hareketi daha önemliydi. Ruslar burada Tutak ve Malazgird'i Mayıs'ta işgal ederek Van ile Bitlis'i tehdit etmeye başladüar. Ermeni isyanı yayılmış ve vilayet merkezi olan Van şehri terk edilmişti. Bunun üzerine Türkler Bitlis'e bir tümen gönderdiler. Bu tümen geçici olarak durumu düzeltti. Ancak 12 Temmuz'da Rusların taarruzuna uğrayarak geri atıldı. Türk ordusunun, bu şekilde sağ kanattan içeriye doğru kıvrılması gelecek için önemliydi.

Ağustos ayında bu savaş alanında bir durgunluk görüldü. Bu esnada doğudaki Türk cephesi, Van Gölü'nün ortasından Karadeniz sahilindeki Türk-Rus sınırına doğru devam eden bir hat oluşturmuştu.

Yaylalardan ancak Mayıs ayında kalkmış olan kar, Eylül'de tekrar dağlara düşmüştü. Savaş alanında kullanılabilecek, düzgün çok az yol bulunduğundan karla beraber ulaşım tekrar zorluk gösterdi. Türkiye'de harita üzerinde işaretlenmiş olan yolların çoğunluğu, şose bir yol için aranan her türlü vasıflardan mahrumdu. Geçtikleri arazinin yapısına uygun bir biçimde -açık ovalarda geniş, dağlık ve kayalıklarda patika halinde dar olmak üzere* genişlikleri değişiyordu. Kafkasya ve civarmda birliklerin harekâtı üzerinde görüş sarf ederken bu durum daima dikkate alınmalıdır.

136 Türkiye’de Beş Sene

Liman von Sanders 137

3. Ordu'nun gerideki acemi asker depolan sonbahara kadar çoğunlukla Erzurum'da toplanmışlardı. Bunların sayısı ortalama olarak 20-25 bin kadardı. Karadeniz üzerinden nakliyenin Rus donanmasının saldırılan sebebiyle sınırlı hâle gelmesi üzerine 3. Ordu'nun esas menzil yolunu Haydarpaşa'dan Ulukışla'ya kadar Anadolu demiryolu hattı teşkil ediyordu. Bundan sonra yol kara menziline dönüyordu ki bu yol 500 km. uzunluğunda olarak Kayseri-Sivas üzerinden Erzincan’a kadar devam ediyor ve buradan itibaren cephenin çeşitli yerlerine aynlıyordu.

Rus tarafında Grandük Nikola 1915 Sonbahan'nda Kafkasya'da komutayı üstlenmişti. Kafkasya cephesiyle Mezopotamya arasında Rusiar, 1915 Mayıs ayı sonunda Rumiye ve Savçbulak şehirlerini işgal etmişler ve Türk birliklerini püskürtmüşlerdi. Buradaki Iranlılar ve Ermeniler Rusların tarafına geçmişlerdi. Burada cereyan eden müfreze muharebeleri önemli bir hâl almamıştır.

Irak

Yukanda bahsedilmiş olduğu üzere Ammare'nin 3 Haziran 1915'te tngilizler tarafından işgalinden sonra 29 Eylül'de de Kutülamare İngilizlerin eline geçmiş ve Türk birlikleri oldukça zayiatla geri atılmıştı. General Tavvnsend Türkleri Aziziye istikametinde takip etti ve Kasım ayı ortasında Bağdat istikametinde

ileri yürüyüşe başladı. Kuvveti yaklaşık olarak 15 bin kişiydi - yalnız İngiliz inceleme komisyonunun Mezopotamya'daki incelemeleriyle ortaya çıktığı üzere ileri yürüyüş yorgun ve yetersiz kuvvetlerle ve nakliye yollan tamamlanmadan önce başlamıştıbu teşebbüs 22 Kasım'da Selman-ı Pâk Muharebesi neticesinde sonuçsuz kaldı. General Tavvnsend savaşarak Kutülamare'ye çekilmeye mecbur kaldı ve 3 Aralıkta büyük zayiatla oraya ulaşabildi. Kutülamare'den hasta ve yaralılarını nehir yoluyla Basra'ya gönderebilmiş ve 6 Aralıkta süvari tugayı da Kutülamare'yi terk edebilmişti. 7 Aralıkta ise İngilizlerin Kutülamare'de Türkler tarafından kuşatılması tamamlanmıştı.

138 Türkiye'de Beş Sene

Bu sırada Türk ordusu komutanlığında Albay Nureddin Bey bulunuyordu. Mareşal Baron von der Goltz bu cepheye daha sonra gelmiştir. Mareşal cepheye geldikten kısa bir süre sonra Kutülamare üzerine bir taarruz hazırladı.

Mısır

1915 Şubatı'nda Albay Baron von Kress çölde komutayı üstlenmişti. Görevi küçük çaplı hareketlerle İngilizleri sürekli rahatsız etmek ve çölde yapılacak büyük bir harekât için gerekli ön hazırlıkları yapmaktı.

Suriye ve Filistin'in iç siyasî durumu daha o vakit Cemal Paşa tarafından istenmeyecek bir hâle getirilmişti. Cemal Paşa'nın uyguladığı sert tedbirler yalnız Arap ahaliyi değil, Musevî ve Hristiyanları da Türk idaresi aleyhine çevirmişti.

Nisan ayında Süveyş Kanalı'nda seyrüseferi taciz için Binbaşı Lauffer tarafından büyükçe bir teşebbüste bulunuldu, tleri yürüyüş için Kantara istikameti verilmişti. 7/8 Nisan gecesi gerçekten de Kanal'a zor da olsa bir torpil yerleştirmeye muvaffak olundu. Ancak torpil kuvvetli bir şekilde demirlenemediğinden kısa bir süre sonra su üzerine çıkmış ve tngilizler tarafından imha edilmişti.

Çadırlı ordugâhını El-Ariş'ten tahminen 8 saatlik bir mesafede

İbn'de kurmuş olan Albay von Kress daha o zaman İstanbul'da Türk Genel Karargâhı'nda ikinci bir Kanal Seferi yapılması için ciddi bir çalışma olup olmadığı ve özellikle Çanakkale Savaşları dolayısıyla Türk ordu komutanlığının Kanal Seferi için gerekli vasıtaları hazırlamasının mümkün olup olmadığı konusunda çok haklı olarak tereddüt ediyordu. Almanların yardımı olmaksızın Türklerin burada hiçbir şey yapamayacakları şüphesizdi. Her şeyden önce çeşitli uzman Alman birlikleri, Alman uçakları, Alman parası lâzımdı. Fakat bilhassa Mayıs ayında İtalya'nın Merkezî Devletlere karşı savaşa girmesinden sonra bu yardımın gerçekleşme ihtimali de zayıfladı.

Liman von Sanders 139

Albay Baron von Kress 5 ve 13 Mayıs arasında Kanal'a karşı bizzat küçük çaplı bir harekette bulundu. Ancak gerek kendisi ve gerek Kanal'a karşı büyücek keşif kolları sevk eden Alman subayları anlatmaya değer hiçbir başarı kazanamadılar. Bu küçük hücum hareketlerinin ve Türk Genel Karargâhının isteği üzerine kurulan seyyar kolların mahzuru şu idi ki; bunlar sürekli olarak geri çekilmeye mecbur olduklarından, bu durum zaten maneviyatları çok yüksek olmayan Suriyeli birliklerin maneviyatının bir kat daha sarsılmasına sebep oluyordu.

Bu şekilde kısa bir zaman sonra bu cephede de hareketlilik sona erdi ve durgun bir dönem başladı. İngilizler o zaman hemen hemen tehlikesizce Mısır'dan birçok birliğini çekerek diğer bölgelere kaydırmış ve Kanal'ın içinde ve önündeki savaş gemilerini azaltabilmişlerdi.

Kısa bir süre sonra da bütün çölde hava şartları Avrupalılar için tahammül edilemez oldu. Albay Baron von Kress 5 Ağustosta Cebel-i Lübnan'da Ayn-ı Sofar'da bulunan 4. Ordu karargâhında Cemal Paşa'mn kurmay başkanlığı vazifesini üstlendi. Ağustos ayı sonuna doğru karargâh Kudüs'e nakledildi. Kanal'a karşı diğer büyük bir hareket için hazırlıklar 1916 senesinde Alman kurmay

subayları ve diğer Alman yardımının talep edilmesiyle başladı.

1916 Senesi

1916 Senesinde Çeşitli Cephelerde

Meydana Gelen Olaylar

Alman Askerî Heyeti:

Alman Askerî Heyeti'ne mensup ve ilhak edilmiş subayların sayısı 1916 senesi başında yaklaşık 200'dü. Daha 1915 Kasım ayında Alman Askerî Kabinesi kararıyla kendisine bir Alman ordu komutanına tanınan hukukî ve adlî yetkiler verilmiş olan Alman Askerî Heyeti Başkanlığı emrine Türkiye'deki Almanlara ait çıkabilecek hukukî işlemler için Divan-ı Harp Müşaviri Grützmacher verilmişti. Türkiye'de Alman sağlık hizmeti başkanlığına 1915 Aralık aymda askerî tabiplerden Doktor Collin tayin edildi. Bu zat senelerce devam eden yorulma nedir bilmez bir çalışma sonucunda Alman sağlık kuruluşlarının yüksek bir dereceye ulaşmasına muvaffak oldu. Bilhassa çok uzun menzil hatlarında genel sağlık durumunu düzene sokarak takdire değer bir başarı gösterdi. Buralarda, memlekette askeri konakların her zamanki pisliği ve Türk birlikleri ve özellikle menzillerde çalışan amele taburları içinde görülen birçok bulaşıcı hastalığın Alman birliklerine bulaşma tehlikesi çok büyük olduğundan, hiç durmadan kolera, lekeli humma, malarya, ishal ve saire gibi hastalıklarla mücadele mecburiyeti vardı.

Askerî Heyet başkanı sıfatıyla 1916 senesinin ilk aylarında Enver ile fikir uyuşmazlığı dolayısıyla çok can sıkıcı meseleler karşısında kaldım. Türkiye'de yüksek bir Alman mevkünde bulunmanın zorluklarını göstermesi bakımından bu durumlardan bir kaçını anlatıyorum:

Daha önce de bahsedildiği üzere Enver, 6 Ocak tarihli emriyle Gelibolu'da yapılacak son hücum için ayrılan birlikleri elimden aldığı için 6 Ocak'ta istifamı vermiştim. O zaman Enver emrini

geri aldığı için meseleye hallolmuş gözüyle bakmıştım. Ancak Enver için mesele henüz bitmemişti. 22 Ocak tarihinde kendisinden aldığım bir yazıda Türk ordusundan ayrılmaklığım hususundaki isteğimi Padişaha arz edeceğini bildiriyordu. Gariptir ki aynı gün Pless'teki Askerî Kabine başkanlığından aldığım bir telgrafta İmparator hazretlerinin böyle bir durumda Türkiye'deki Alman subaylarını yalnız bırakmamı uygun görmediğini bildiriyordu. Bu sebeple Enver'le görüştüm ve Padişaha bu konuda maruzatta bulunmaktan vazgeçti.

Bundan sonra da aramızda pek çok anlaşmazlıklar oldu. Mart ayı başında -kendim orada bulunmadığımdan- Alman Sefiri Kont Mettemich'e, yaverim Yüzbaşı Prigge vasıtasıyla komutam altında bulunan 5. Ordu içindeki sağlık durumunun Şubat ayında çok kötü olduğuna dair yazılı bir bilgi göndermiştim. Ordunun sağlık durumu o kadar kötü idi ki bunun savaş gücüne zarar vermesi ihtimali vardı. Binlerce eri Çanakkale Savaşlarının getirdiği zorluklar dolayısıyla hastanelere göndermek mecburiyeti doğmuştu. Zayıflık sebebiyle vefat eden askerlerin miktarı korkunç derecedeydi. Türk birliklerinin kıymeti ve ileride onlardan başka yerlerde faydalanmak hususunda yanlış bir düşünceye düşmemeleri için en büyük Alman makamının bu konuda bilgilendirilmesi kesinlikle gerekliydi. Bunun üzerine 17 Mart'ta Enver'den, Türk ordusunun durumu hakkında dışarıya her hangi bir bilgi verilmesi yasak olduğundan, "yabancı bir sefarethaneye" bilgi verdiğinden dolayı Yüzbaşı Prigge'nin cezalandırılmasını isteyen bir yazı aldım. Kont Mettemich'in bu konu hakkında hiçbir Türkle

konuşmadığını bildiğim için benim emrimle Alman sefirine verilen bilgiden kimin vasıtasıyla resmi olarak haberdar edildiğini Enver'den sordum. Yalnızca bu işte kimin parmağı olduğunu sormam bile meselenin örtülmesine yeterli gelmiş olacaktı ki bu

soruma bugüne kadar cevap almadım.

Yaklaşık olarak ayru zamanda, savaşın başından sonuna kadar karargâhımda bulunan yaverlerimden biri tarafından yazılıp Çanakkale Savaşlarının dar kapsamlı bir özetini oluşturan ve Almanya'da yayınlanan bir eser, Türk Genel Karargâhı'nın isteği üzerine Alman Hükümeti tarafından toplatılmıştı. Bu eser, Alman sansürü tarafından zorluk gösterilmeden yayınlanmasına müsaade edilmiş ve Almanya'da kısa bir süre serbestçe satılmıştı. Kasım ayında kitabın yayınlanacağı Enver'e haber verildiği gibi yayınlandıktan sonra da ilk nüsha kendisine gönderilmişti. Bizzat kendisi yazara kitabın Türkçeye tercüme edilmesini arzu ettiğini söylemiş ve kitaba ilave edilmek üzere el yazısıyla resmini bile vermişti.

Şimdi ise kitabın, düşmana yeni bir Çanakkale Seferi için kullanabileceği bazı esaslı malumatlar veriyor iddiasıyla Türk Genel Karargâhınca toplattınlması isteniyordu.

Eser, çoktan beri gerek orduların raporları ve gerek gazetelerin makaleleri vasıtasıyla bilinen bazı gerçekleri ve Çanakkale mıntıkasının kısmen Baedecker Seyahat Rehberinden alınmış coğrafyasını içeriyordu. Durumu bilen herkes Çanakkale'deki arazi yapışım, savaştan önce Ingilizlerin Türklerden daha iyi incelediklerini ve İngiliz haritalarının Türk haritalarından daha muntazam olduğunu bilirdi. Hatta Türk askerî karargâhları savaş sırasında mümkün olduğu kadar İngiliz ölüleri veya yaralıları üzerinde bulunup alman haritaları kullanıyorlardı. Kitabın serbestçe satılmasının engellenmesi ancak şahsî kapris ile izah olunabilir.

Enver'le aramızdaki çatışmaların en büyüğü 1916 Şubat'mda ordulara gönderdiği bir yazıyla ortaya çıktı. Bu yazıda Enver, bundan sonra, Türk ordusundaki Alman subaylarının nerelerde kullanılacakları konusunda, sözleşme icabı yetkili olan Askeri Islah Heyeti başkanının görüşü alınmaksızın kendisinin vereceği

14 4 Türkiye 'de Beş Sene

emre göre hareket edileceğini bildiriyordu. Bu durum sadece sözleşme

hukukuna aykın olmakla kalmıyor aynı zamanda icrası mümkün olmayan bir emirdi. Almanya'dan Türkiye'ye gönderilen subayların sicilleri ne Enver ne de Türk Genel Karargâhı tarafından bilindiğinden, her ikisi de bunların ne gibi hizmetlerde kullanılmaya elverişli olduklarını kestiremezlerdi.

Bundan başka böyle bir halde Alman subaylarının sicil işlemlerini üstlenmesi gerekecek olan Türk Genel Karargâhı'nın Personel Şubesi inanılmaz derecede düzensizdi. Burada bazen aylarca aranan bir subayın hangi birlikte olduğunu tespit etmek mümkün olamıyordu. Çoktan şehid olmuş olan bir subayın başka bir yere tayin edildiği bile görülmüştü. Türkiye'de her ailenin bir soyadı olmadığı için çok defa isimler birbirine karıştığından, bu durum tekrarların yaşanmasına ve düzensizliğin artmasına sebep oluyordu. Alman isimleri bu şube tarafından sürekli o kadar yanlış yazılıyordu ki içinden çıkmak imkânsızdı. Bundan başka Alman olmak itibarıyla şu noktanın da göz önünde bulundurulması gerekiyordu ki o da, başlarında Almanları sevmeyen başkan veya komutanların bulunduğu daire ve birliklere Alman subayı verilmemesi hususudur. Bundan önce bu noktanın göz önünde bulundurulmaması pek çok defa hoş olmayan çatışmalara meydan vermiş ve Alman subayları aleyhine aslı esası olmayan bazı haksız ithamların çıkmasına sebebiyet vermişti.

Bu sebeple Enver'in söz konusu emri haksız olduğundan kesinlikle reddettim ve meselenin kökünden halledilmesi için İmparator hazretlerine arz edilmek üzere Alman Askerî Kabinesi Başkanlığı'na durumu bildirdim. Henüz Almanya'dan bu meseleye ait herhangi bir talimat gelmeden Albay von Kress, Enver'in bu yolda bir emrini yerine getirmediğinden Enver bu kabiliyetli ve değerli subayı Türk ordusundan çıkartmakla beni tehdit etti. Böyle sözleşme hükümlerine aykırı konuların icrasından önce Alman İmparatorunun muvafakatinin alınması gerektiği hususunda dikkatini çektiğim zaman, Enver derhal, emirlere uymadığım takdirde

Türk ordusundaki görevimden azledilmemi Padişaha arz edeLiman
von Sanders 145
ceğini yazdı. Bundan dolayı 21 Nisan 1916 tarihinde İmparator hazretlerine gerekçeli bir dilekçe takdim ederek Almanya'ya geri çağrılmamı istirham ettim ve bunu Enver'e de gösterdim. Yolculuk için hazırlanıyor ve sonunda benim için her yönden can sıkıcı olan bu durumdan kurtulacağımı ümit ediyordum. Seyahat hazırlıklarım sırasmda 5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey tarafından Enver'in bir yazısı getirildi. Bu yazıda Enver, resmen özür dileyerek bu konu hakkında görüşmemizi rica ediyordu. İmparatorun da arzusu bu merkezde olduğundan bu ricayı kabule mecbur oldum. Uzun bir görüşme sonunda bir Alman subayının yer değiştirilmesinde Askerî Heyet başkanının eskiden olduğu gibi görüş ve muvafakatinin alınması gerekeceğine karar verildi.
Bu karar son derece gerekliydi. Çünkü kısa süren uyuşmazlık devresinde bile Enver tarafından bir takım tahammül edilemez şeyler yapılmıştı. Bunlardan yalnız bir tanesini anlatayım:
İstanbul'da Alman garnizonunun en kıdemlisi olan, savaşta ağır yaralandığından ancak geri hizmetlerinde istihdam edilen bir binbaşı, Çanakkale'de bulunan 58. Piyade Alayı'nda bir bölük komutanlığına tayin edilmişti. Hâlbuki bu alayın diğer bölük komutanları umumiyetle teğmen veya asteğmendi. Tabii ki bu ve buna benzer konular hakkında verilen emirler geri alındı.
Bu şekilde, yazılı vesikaları elimde olan bu açıklamalarımdan anlaşılacağı üzere başarı ve galibiyetle sonuçlanan Çanakkale Savaşları Türk Genel Karargâhı'nda Almanlara karşı bir şükran hissi oluşturmamış belki de aksine Alman Askerî Heyeti'nin uzaklaştırılması için düşmanlarına uygun fırsatlar verilmişti.
Alman Askerî Heyeti var oldukça anlaşmazlıklar esasen hiç bitmemişse de 1916 Sonbaharında Albay von Lenthe'nin Askerî Heyet kurmay başkam olarak Türkiye'ye gönderilmesiyle durum bir nebze düzelmiş ve Almanya'daki muhtelif makamlar tarafından

Askerî Heyet'in mevkiini sağlamlaştırmak için ayrıca başka fırsatlar da bulunmuştu.

146 Türkiye 'de Beş Sene

Küçük Asya (Anadolu)

Çanakkale Seferi'nin bitişinden kısa bir süre geçmişti ki, düşmanın hücum maksatları Anadolu sahillerine yönelmiş ve ilk başta İzmir üzerinde yoğunlaşmış görünüyordu. Böyle bir teşebbüste bulunmayı Ingilizler gerçekten de planlamışlar mıydı yoksa hiçbir esası olmayan plansız bazı ihtimallere mi dayandığı hakkında hususi bir görüşüm yoktur.

1915 İlkbaharında düşmanın İzmir'i tehdit edeceği hakkında pek çok ihbar olmuştu. Dıştaki limana hâkim olan Kösten Adası da önceden İngilizler tarafından işgal edilmiş, içteki liman ise Türkler tarafından mayınla kapatılmıştı.

1916 Mart aymda, daha önce İzmir civarında bulunan 4. Kolordu ile Aydın'da bulunan 57. Tümen mıntıkaları; karargâhı Marmara sahilinde Bandırma'ya naklolunan 5. Ordu emrine verildi. Bu andan itibaren 5. Ordu'nun korumakla yükümlü olduğu mıntıka Karadeniz'de Midye'den itibaren Trakya üzerinden Saros Körfezi'ni, Çanakkale'yi Antalya da dâhil olduğu halde Anadolu'nun bütün batı sahilini içine alıyordu.

Kollanıp savunulacak sahil boyu 3 bin km'yi aşan bir uzunluğa sahip olup sahile yakm bütün adaların düşman elinde bulunduğu ve bunların çeşitli teşebbüsler için düşman tarafından dayanak noktası olarak kullanılabildiği buna karşılık Anadolu sahillerinde hiçbir Türk savaş gemisi bulunmadığının da göz önünde bulundurulması gerekir.

Kösten Adası'nın Zaptı

ingilizler Kösten Adası'na topçu yerleştirmişler, bir uçak hangarı kurmuşlar ve adanın batı tarafındaki küçük limanlarda devamlı kalan savaş gemilerinin muhafazası için mayın ve ağlar koymuşlardı. Kösten ile Midilli arasında sık sık deniz ulaşımı

vardı. Düşman monitörleri10 adanın kuzeydoğu sahiliyle Menemen Körfezi arasında durarak İzmir'in eski istihkâmlarını/ yani Yenikale'yi ve oradaki irtibat bataryalarını düzenli olarak ateş altına alıyordu.

Aynı şekilde İzmir'den Urla'ya sahil boyunca giden şose yol da sık sık döğülüyor, oradaki binalar ve köprüler tahrip ediliyor ve gündüz gelip geçme engelleniyor veya durduruluyordu. Hatta ahalisinin tamamına yakını Rumlardan oluşan Urla kasabası bile birkaç defa gemi ateşine maruz kalmış ve hasara uğramıştı. Kasabadan yaklaşık 3 km. uzaktaki küçük Urla Limanı'nda bulunan birçok Türk deniz vasıtası ateşle batırümış ve limandaki birkaç ev de devamlı tehlikeden dolayı sahipleri tarafından en sonunda mecburen boşaltılmıştı.

Şayet İtilaf Devletlerinin İzmir'e karşı ciddi bir teşebbüs niyetleri vardıysa Kösten Adası bu bakımdan çok kıymetli bir hareket üssü olurdu. Bundan dolayı öncelikle bu adarım İngilizlerin elinden alınması gerekiyordu.

1916 Mart ayında 4. Kolordu'nun üç tümeni İzmir ve civarında sıkı bir şekilde bulunuyordu. 5. Ordu bu mıntıkanın komutasını üstlenir üstlenmez birliklerin konumunda geniş bir değişiklik yaptı. Şöyle ki: Tümenler kuzey ve kuzeybatıya sahile doğru sürüldü. Dış körfez sahillerine bataryalar yerleştirildi. Bu bataryaların yerleştirilmesi gece çalışılmak suretiyle yapıldı.

Kösten Adası'nı zapt etmek için bir hareket tertip edildi. Tertibin esası, burada başarılı olmak için yegâne yol olan baskından ibaretti. Bu gibi hazırlıkların gizli tutulması bilhassa İzmir gibi 400 bin nüfuslu bir şehirde sonsuz bir zorluktu. Ahalinin çoğunluğunu oluşturan Rumlarla İtilaf Devletleri tebaası burada serbestçe dolaşabiliyordu. Gerçekten de Türklerin hiç bir zaman Yunan ve diğer İtilaf Devletleri tebaası hakkında sert tedbirler

Monitör: Altı düz bir tekneye top yerleştirilerek hazırlanmış, denizde kullanılan

bir çeşit savaş aracı. Teknenin altı düz olduğu için denizaltı saldırısından etkilenmiyordu, (h.n)

148 Türkiye 'de Beş Sene

aldıkları iddia edilemez. Bundan dolayı bazı uydurma haberler yayılarak dikkatleri başka taraflara çekmek gibi tedbirlere başvurularak gerçek niyetin şehirde duyulmamasına çalışıldı ve buna da muvaffak olundu.

Kameri ayın başlarındaki, aysız karanlık gecelerde, yani 3/4 ve 4/5 Mayıs'ta iki eski römorkör, İzmir'de "şat" diye isimlendirilen büyük dubaları top ve cephane yüklü oldukları halde İzmir Limanı'ndan Kösten Adası'run kuzeybatısında Ingiliz gemilerinin demirledikleri yerin karşısında Anadolu sahilinde Karaburun sırtlarına geçirdiler. Bunlar bir sahra topçu takımı ve bir 15'lik Avusturya obüs takımı ile bir 12'lik uzun top takımından ibaretti. Topçuyu korumakla görevli piyade askeri gece yürüyüşleriyle mevcut tek patikadan aynı zamanda bahsedilen mevkiye gönderildi. Bu yavaş hareket eden römorkörlerin iş görebilmeleri nazarî olarak mümkün değildi. Çünkü düşman tarafından işgal olunan Kösten Adası nın çok yakınından geçeceklerinden, düşman karakol gemilerine rastlama ihtimali de vardı. Ama bu görevi başardılar.

5 Mayıs sabah saat 3'te toplar Kösten'de düşman gemilerinin demirlediği yerden 7,5 km. mesafede bulunan ve Karaburun adıyla bilinen dağ çıkıntısına çıkarıldı. 5 Mayıs günü gerek Kösten'den ve gerek uçaklar tarafından görülmemeleri için çok özenli hazırlıklarla gizlendiler ve 5/6 Mayıs'ta mevzi aldırıldı.

6 Mayıs sabahı saat 4.45'te ateş baskını başladı. Bir düşman torpido muhribi o anda bir keşif görevinden dönmekte ve adanın kuzeybatı tarafında demirlemiş olan iki monitörün yanında bulunuyordu. Monitörün biri -İngiliz resmî tebliğinde bahsedildiği üzere 30 numaralı monitör- çeşitli isabetler aldı. İsabetlerin biri cephanelik kısmına rastladığından büyük bir patlama oldu ve gemi yavaş yavaş sahile vurarak tamamıyla parçalandı. Diğer

monitör de isabet alarak yoğun duman bulutları içinde çekildi. Hemen harekete geçen ve şiddetle ateş açan torpido muhribi ise körfezi terk ederek Midilli yönüne gitti.

Liman von Sanders 149

Şimdi asıl mesele bu topçunun himayesi altında, son zamanlarda üzerinde çadırlı ordugâhla havaalanı bulunan ve Midilli Adası'yla geceleyin sık sık irtibatta bulunan Kösten Adası'm zapt etmekti. Düşman gemileri bu olaydan sonra adanın limanında uzun müddet kalmaktan çekiniyorlardı.

Kösten Adası'na çıkarma yapmak için hazırlık Gülbahçe Körfezi'nde yapıldı. Bu hazırlıklar sebebiyle tabiidir ki biraz zaman geçti. Nihayet 4 Haziran gecesi çıkarma teşebbüsünde bulunuldu. Ancak sandallardan oluşan Türk filotillası Kösten Adasının güney ucuna askeri çıkardığı zaman anlaşıldı ki ada İngilizler tarafından tahliye edilmişti. Uçak hangarları olduğu gibi bırakılmış, feda edilmişti.

Kösten Adası işgal edildi ve tarafımızdan adanın tepelerine bataryalar yerleştirildi. Bundan başka Karaburun'un kuzey tepesine ve karşı taraftaki Menemen sahilinin ucuna da aynca topçu yerleştirilerek İzmir'in dış körfezinin girişi de kapatıldı. Bu şekilde bundan sonra İzmir ve civarındaki tahkimatın düşman tarafından ateş altına alınması imkânsız hale getirildi. Kösten Adası savaşın sonuna kadar Türklerin elinde kalmıştır.

Cesaretle uygulanan bu hareketin başarıya ulaşması, komutan olan Binbaşı Liran ile onun sadık yardımcıları ve bu arada özellikle Bahriye Üsteğmeni Missuweit, Üsteğmen Deisenger ve Avusturyall Yüzbaşı Manouschek'in gayretleri ile gerçekleşmişti. Aynı şekilde birçok Türk subayı da burada cesaretleri ve becerikli hareketleriyle başarının kazanılmasına hizmet etmişlerdi.

Osmanlı resmî bildirisi bu cesurca olayı, kısaca birkaç kelime ile duyurmuştu. Ben bunu Türkiye'de Almanca olarak yayınlanan tek gazete olan Osmaniscen Loyd gazetesinde okudum. Haber

şöyle yazılmıştı: "Madde 5 - Kafkasya: Kösten Adası tarafımızdan işgal edilmiştir“. Kafkasya maddesi içinde yazılmasının, muhtemelen bir dizgi hatası olduğunu kabul ederim.

1916 İlkbaharında savunma tertibatım incelemek ve muayene etmek maksadıyla, 5. Ordu'nun korumakla yükümlü olduğu mmtıkanın sol yanını teşkil eden Antalya'yı teftiş ettiğim sırada, memleketin içindeki şose yolların durumunu anlamak için yeniden fırsat buldum. Tren hattının son durağı olan Baladır'dan iti. baren İtalya'nın ilgi gösterdiği Antalya mıntıkasına kadar yaklaşık 130 km'lik bir yol geçmek gerekiyordu. Yolun hâli, içinden geçtiği kaza veya liva memurlarının iyiliği ile doğru orantılıydı. Memurlan iyi olan yerin yollan düzgündü. Aksi halde ise, yollar kendi haline bırakılmış ve kötü havalarda adeta geçilemez durumdaydı. Bazı sırtların üzerine denk gelen yollar, şoselikten tamamen çıkmış ve bizim kanaatimize göre patika denilebilecek hâle dönmüştü.

Antalya'yı, beklemediğimiz halde, düzenli bir Türk şehri olarak bulduk. Buranın mutasarrıfı örnek teşkil edecek derecede intizamlı ve çalışkan biriydi. Fakat idaresi altında bulunan ahalinin mallarının İttihat ve Terakki Komitesi tarafından müsadere edilmesine şiddetle karşı çıktığından komite tarafından bizim ziyaretimizden kısa bir süre sonra değiştirildi ve alelade bir Türk eri gibi cepheye gönderilmişti. Kendisini Alman Askerî Heyeti'ne tercüman olarak alarak -iyi Fransızca bilirdi- kurtarmaya muvaffak oldum.

Avrupa'ya Türk Birliklerinin Gönderilmesi

1916'da Türkiye Avrupa harp sahnesinde görülmeye başladı. Yazın 19. ve 20. Tümenlerden Yakup Şevki Paşa komutasında 15. Kolordu kurularak Galiçya'da, Graf Botmer ordu grubuna katıldı. Sonbaharda, Romanya İtilaf Devletleri yanında savaşa girince, 15., 25. ve 26. Tümenler, Hilmi Paşa komutasında 6 . Kolordu adıyla kurularak Mareşal von Mackenzen emrine girdi.

Sene sonuna doğru 50. Tümen Ustrumca'ya 2. Bulgar ordusuna gönderildi. 46. Tümen de Aralık ayı ortasında oraya gönderildi. Bu iki tümen, Abdülkerim Paşa komutasında 20. Türk kolordusunu teşkil ediyordu.

Bunlardan başka 177. Alay da von Below ordu grubunda Köprülü* müfrezesinde bulunuyordu.

Yukarıda bahsedilen ve Galiçya'ya, Dobruca'ya ve Eflak'a gönderilmiş olan tümenler hep benim emrimdeki 5. Ordu'dan alınmışlardı.

Başından beri Galiçya'ya birlik şevkini bir hata olarak gördüm. Bugün de aynı fikirdeyim. Bunun için 1916 yazında bu konudaki kesin düşüncelerimi İmparator hazretlerine arz olunmak üzere Askerî Kabine Başkanlığı'na göndermiştim.

Aynı şekilde Bulgar ordusuna Türk birliği gönderilmesini de bir hata olarak kabul ederim. Romanya'ya karşı savaşmak üzere birlik gönderilmesine gelince; vatanın savunulması itibarıyla ve Türkiye'nin menfaatleri açısından, bu konuda daha farklı düşündüğümden, bu kararın doğru olduğu kanaatindeyim. Çünkü Romanya harekâtı için Türkiye bu üç tümeni vermemiş olsaydı, Romanya harekâtının başlamasıyla beraber kendi emniyeti için Trakya'da bir ordu bulundurmaya mecbur olurdu. Türkiye'nin bu şekilde Romanya harekâtının sonucu üzerinde doğrudan doğruya etkili olması daha iyi olmuştur.

Galiçya ve Makedonya'ya Türk birliklerinin gönderilmesi hususuna da tamamen başka bir gözle bakmak gerekir.

Türkiye'nin 1916 senesi genel durumuna göre ve belki daha önce, kendi mıntıka ve hudutlarını muhafaza edemeyecek durumda olduğunu kabul etmek gerekir.

Türk birliklerinin Kafkasya, Irak ve Sina Yarımadası gibi uzak savaş alanlarında sayıca üstün düşman kuvvetleri karşısında bulunuşu, Anadolu'nun uzun sahillerinin muhafazası ve İstanbul'un

doğrudan doğruya korunması Türk birliklerine öyle bir vazife yüklüyordu ki Türkiye, Avrupa ve Makedonya savaş alanlarına da kullanılabilecek askerlerini gönderdiği ve bu askerleri devamlı olarak ikmal ettiği takdirde vatanı koruma görevini devam ettirmesi çok zorlaşacaktı.

Liman von Sanders 151

Köprülü Üsküp'ün güneyindedir. (t.h.n)

Türkler, kendileri yardıma muhtaçken dışarıya yardım etmeye kalkışmakla yanlış bir yol tutmuş oldular. Bu andan itibaren Türk birlikleri kendi memleketlerinde hakiki ve savaşa muktedir kuvvetler olmaktan çıkarak kâğıt üzerinde görünmeye başladılar. Durumun bu hâle gelmesine Almanya müsaade etmemeliydi. Çünkü bu durum, yalnız Türklerin değil, Almanya'nın da menfaatlerine aykırıydı.

Avrupa'ya gönderilen Türk birliklerinin, Türkiye'de bulunan birliklerden tamamen başka bir halde bulunması gerekiyordu. Çünkü Avrupa'ya nakledilmeye başlamadan önce bu birliklerin subay ve erlerinde görülen bazı eksiklikler, Türkiye'de bulunan diğer birliklerin en iyi subay ve erleri ile değiştirilmek suretiyle giderildi. Gönderilen tümenler genel olarak bütün orduya ait olan en iyi elbise ve teçhizatı aldılar. Bu tümenler, tam kadro olarak ikmal edildikleri gibi, fazla olarak da kendilerine ikmal askeri verildiğinden, Türkiye'de kalan birliklerin gerek kuvvetleri ve gerekse kıymetleri gittikçe eksiliyordu. Harbiye nâzınnın emriyle sonradan Avrupa'ya gönderilecek subay ve erlerin de mevcudun en iyilerinden olması kararlaştırılmıştı.

Türkiye'de kalan birliklerin askerlerinin durumu her bakımdan daha fazla geriliyordu. Daha 1916 Ağustosunda cephedeki piyade alayları askerlerinin yaşı 16 ile 50 arasında değişiyordu. Kanaatime göre Galiçya ve Makedonya savaş alanlarında yaptıkları askeri yardıma nazaran, iyi bir Türk ordusu kendi memleketinde kalmakla savaşın sonucuna daha iyi hizmet edebilirdi.

Türk ordusundan Avrupa ve Makedonya savaş alanlarına
yapılan bu kaydırmayı bütün mahzurlarına rağmen, haklı gösterebilecek
yegâne husus, Dünya Savaşı'nın kesin sonucu üzerinde
yapacağı etki olabilirdi; ancak alınabilecek kesin sonucun, o iki
cephe ile münasebeti çok uzaktı.
Emrimde bulunan 5. Ordu'dan 12 Ağustos 1916 tarihine kadar
22 tümenle, Türk Genel Karargâhı tarafından çeşitli vesilelerle
10 bin asker alındığı için 1916 senesinde Osmanlı ordusunun iç

durumu hakkında görüş bildirebilirim kanaatindeyim. Birliklerin
durumu hakkmdaki raporum üzerine, bundan sonra Türk birliklerinin
Avrupa'ya gönderilmesi General Ludendorff tarafından
engellendi. Bu konuya ait 28 Kasım 1916 tarihli telgraf aşağıdadır:
"Enver Paşa tarafından Avrupa cephelerine gönderilmesi teklif
edilen iki tümenin, Türkiye’deki durum münasebetiyle gönderilmesinden
vazgeçilmiştir.
Ludendorff'
5. Ordu'nun bu sıradaki mevcudu, silah altına yeni alınmış
erlerle diğer cephelere gönderilmek üzere alman tümenlerden
geride bırakılan nispeten işe yaramaz ikinci derece erlerden oluşuyordu.
Talim ve terbiyeleri için uğraştıktan erlerin sürekli olarak ellerinden
alınmasından dolayı Türk subaylarında çalışma hevesini
canlı tutmak mümkün olamıyordu. Kendüeri de daima acemi
talim terbiyesiyle uğraştıklarından bir şey öğrenemiyorlar ve bölük
talimi ile daha büyük birliklerin sevk ve idare talimleri
yapılamıyordu.
Çoğunlukla Alman subayların idaresinde bulunan depo alayları
da birçok zorlukla mücadele etmek mecburiyetinde kaldıklanndan
ikmal hususundaki ciddi faaliyetlerine rağmen vazifelerini
ancak yetersiz bir şekilde yapabiliyorlardı. Yalnız buna bir örnek
olmak üzere 14 Mart 1916'da Balıkesir'den Harbiye Nezareti'nin

Ordu Dairesi'ne yazdığım bir telgrafın başlangıcını veriyorum:
"Bugün burada depo alaymı gördüm. 8.000'den fazla mevcuduna karşılık farklı modellerde yalnız 1050 tüfek var. Hiçbir fişeklik yok. Tüfeği olan askerlerin büyük bir kısmının da kasatura veya süngüsü yoktur... vs."
Enver'le beraber dolaşan yüksek rütbeli iki Alman subaymış 1916 senesi başında Türk doğu cephesinden Alman Genel Karargâhı 'na çektikleri telgraf bu olayla tamamen zıttır. Bu telgrafta Türkiye'nin askerî durumunun hiçbir vakit şimdiki kadar düzgün olmadığı ve Türkiye'nin kaynaklarının sonsuz olduğunu söyleinişlerdir. Bu sebeple Alman Genel Karargâhı gerçek durum hakkında doğru bir fikir edinemiyordu.
Alman Genel Karargâhı'na durumu bizzat arz etmek üzere geri çağrılmamı 25 Haziran'da Askerî Kabine Başkanlığından rica ettim. Gerçekten de müracaatım kabul edildi. Fakat zamanı tespit edilmedi ve şimdilik ertelendi.
1916 senesinde Türkiye'de askerî durumun ne yolda olduğu, uzakta bulunan Türk cephelerinin savaş durumlarına dair daha soma vereceğimiz kısa bilgilerden anlaşılır. 1916 senesi sonunda bu uzak cephelerde insem kaynağının sonsuzluğuna değil, gerçek kıymetine dair olmak üzere Albay von Kress'in Kudüs'ten gönderdiği, 19 Ocak 1917 tarihli rapor, üzerinde durulmaya değerdir.
Rapor şöyle başlıyor:
'Takviye birliği olarak bana 160. Alay gönderildi. Bu piyade alayının Suriye'ye hareketinden önce 1250 yetişmiş ve sağlıklı askeri alınarak, Galiçya'ya gidecek alaya verilmiş ve onlann yerine bu alaya acemi ve hasta askerler verilmiştir... vs."
Kafkasya
19 Ocak 1916'da Türk 3. Ordusu cephesinin ortasına hiç beklenmeyen bir Rus taarruzu yapıldı. Taarruz Aras Suyunun kuzeyindeki tepelerde ve sonra güneyindeki bölgelerde başlamıştı. Bu sırada Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa hangi sebepleyse

İstanbul'da ve Alman olan Kurmay Başkam ise daha önceden yakalandığı tifüs hastalığının tedavisi sonrası hava değişimi için Almanya'da bulunmaktaydı. Orduya Abdülkerim Paşa komuta ediyordu.

154 Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders 155

Ruslar 3. Ordu'nun merkezini geri attılar. Türkler önce Erzurum'un doğu ve kuzeydoğusundaki yakın dağlara çeldiler. Sahra usulüyle tahkim edilmiş Erzurum mevziine doğudan yapılan birinci Rus taarruzu başarısızlığa uğradı. Daha sonra kuzeydoğudan yapılan taarruz başarılı oldu. Erzurum 15 Şubat'ta düştü. Erzurum'un batısında bir Türk tümeni de baskına uğradı ve mahvedildi.

Geri dönen Mahmut Kâmil Paşa tekrar komutayı üstlendi. Oldukça dağınık bulunan merkezdeki birliklerle beraber Fırat üzerinden Mama Hatun batısına çekildi. Bu sırada 3. Ordu'ya katılması daha önce kararlaştırılmış olan 5. Kolordu'nun birlikleri 3. Ordu'yu damla damla takviye etmeye başlamıştı. Ordu kanlı savaşlardan sonra nehrin kuzeyden güneye aktığı bölgede Fırat hattını ve Bayburt'un doğusundaki tepeleri tutabildi. Geri çekilme sırasında Türkler insan ve savaş malzemesin bakımından önemli zayiata uğradüar. Bu arada 3. Ordu Komutanlığı'na Vehip Paşa tayin edilmiş ve ordu karargâhı Erzincan'a nakledilmişti.

3. Ordu'ya kuvvetli birliklerle seri olarak yardım edilmesi zordu. Çünkü: Türk Genel Karargâhı İngilizlerin Gelibolu'dan çekilmelerini takiben 2. Ordu'yu hiç olmazsa Ulukışla'ya kadar Anadolu hattı boyunca ileriye doğru kaydıracağı yerde, bu orduyu 1915 Ekim ayından beri Trakya'da hareketsiz bırakmıştı.

2. Ordu'nun bu şekilde tertip edilerek hazırlanması gerektiği daha önceden kendini göstermişti. Çünkü 1916 senesinde Erzurum cephesinin Türkiye için çok büyük önem kazanacağı şüphesizdi. İşte bu tedbirler alınmadığından, Şubat ayında üç Türk ordusunun

hiçbir düşmanın bulunmadığı Trakya'da toplanması gibi
acayip bir şekil ortaya çıkmıştı. Bu ordular, İstanbul'da Esat Paşa
komutasında 1. Ordu; Çorlu'da, önce Vehip Paşa daha sonra İzzet
Paşa komutasmda 2. Ordu; Lüleburgaz'da, benim komutamda 5.
Ordu idi. Bu sırada memleketin doğusunda, Ruslar ve Ingilizler,
Türk topraklarında içeriye doğru çok fazla ilerlemişlerdi.
Ruslar, Ocak ve Şubat taarruzlarıyla, daha önce Van Gölü'ne
kadar ilerlemiş olan sol kanatlarıyla daha iyi bir bağlantı kurmuş

oldular. Şimdiki ilk hedefleri de tabii ki ordunun sağ kanadıyla
ilerlemek ve ilk önce Trabzon'u almaktı. 3. Ordu'nun sol kanadındaki
sahil müfrezesi iki defa mağlup olmuş ve geri sürülmüştü.
Mart ayında yetişen takviye birlikleri ve özellikle Binbaş!
Hunger tarafından komuta edilen 28. Alay sayesinde Türkler
düşmanı Trabzon'un 30 km. doğusunda Sürmene'de durdurmaya
muvaffak oldular. Ancak Nisan ayı ortasında Türk cephesinin
gerisine yapılan bir çıkarma hareketiyle Trabzon düşman eline
geçti. Bütün bir Rus kolordusu Trabzon'a çıkarılmakla beraber,
Türkler başlangıçta şehrin güneyindeki tepelerde tutunabildiler.
Trabzon'un düşmesiyle bu bölgedeki harekât alanının Karadeniz'deki
en önemli limanı Rusların eline geçmiş oldu.
Erzurum'un kaybedilmesi, Osmanlı Genel Karargâhı'nca o
kadar gizli tutuldu ki; ne resmî duyurularda bu konuda bir şey
söylendi, ne öp Padişah ile maiyetine ilk aylarda haber verildi.
Erzurum Kalesi'nin ve geniş Türk topraklarının kaybedilmesi
Osmanlı Başkomutanlığı tarafından çok fazla öneme değer bulunduğundan
yeniden büyük bir askerî hareket yapılarak bu taraftaki
olayların seyrini kesin olarak değiştirmeye karar verildi.
Bunun için de bütün ordu ile Rusların kanat ve gerilerine taarruz
etmek planı hazırlandı.
Bu taarruzu yapacak olan 2. Ordu, İzzet Paşa komutasmda 10
tümenden oluşan 4 kolordudan ibaretti. Ordunun toplanma yeri

yaklaşık olarak Van Gölü-Muş-Kiğı hattıydı. 2. Ordu buradan
itibaren Erzurum ve bunun doğusu istikametinde ilerleyecekti.
Her birliğin Haydarpaşa'dan hareketle toplanma mıntıkasına
kadar en çabuk bir şekilde ulaşması için gerekli zaman; merkez ve
sol kanattaki birlikler için 40 gün üzerinden hesap edilmesi lâzımdı.
Toroslara kadar ve Amanos kısmında trenden istifade edilmek
şartıyla yine de geriye 550-650 km'lik yaya yürüyüşü kalıyordu.
Sağ kanat birlikleri Resülayn'a kadar demiryolundan istifade
edecekler ve buradan itibaren Diyarbakır üzerinden gideceklerdi.
Liman von Sanders 157
Resülayn ile Diyarbakır arasında kamyonla nakliyatı yerine
getirmek üzere Alman Genel Karargâhı tarafından 510.-514.
Kamyon Kollan tahsis edildi.
2. Ordu'nun sevkiyatı Nisan ayında başladı ve Ağustos içine
kadar devam etti. Malatya'da bulunan İzzet Paşa, ilk ulaşan 3. Kolordu'nun
(7. ve 11. Tümenler) kolbaşlan yürüyüşteyken 8 Haziran'da
ordunun genel durumunu aşağıdaki gibi tasvir etmiştir:
"Bitlis'in güneyindeki yüksek arazide, Bitlis'i terke mecbur olan
5. Tümen ve Muş güneyindeki dağlarda da 8. Tümen bulunuyor.
Her ikisi 16. Kolordu'yu oluşturarak 2. Ordu emrine girmiştir. Kuzeybatıya
doğru Elmalı Vadisi'ne kadar gayet ince ve uzun bir hatta
iki karma müfreze bulunuyordu ki bunlar da 2. Ordu emrine girmiştir.
3. Ordu'nun sağ kanadı ile yaklaşık olarak Elmalı Vadisi'nde irtibat
sağlıyoruz. Burada 3. Ordu'nun 11. Süvari Tugayı bulunmaktadır.
3. Ordu'nun bundan sonraki mevzileri buradan itibaren kuzeye
doğru Aşkale batısından geçiyor ve oradan da batıya doğru keskin
bir kavis yaparak Trabzon'un yaklaşık 40 km. kadar batısında
Karadeniz sahiline kadar uzanıyordu.
Niyetim 2. Ordu'nun büyük kısmını Diyarbakır bölgesinde ve
küçük bir kısmını da Harput bölgesinde toplamak ve sonra Erzurum
ile doğu istikametinde ilerlemektir.
Karşımızda, aldığımız haberlere göre takviye edilmiş 4. Kafkas

Kolordusu bulunuyor.''

2. Ordu'nun maksadı çok açıktı. Fakat yerine getirilemedi. 2. Ordu'nun akıbeti aşağıdaki birkaç kelime ile özetlenebilir:

Türk Genel Karargâhı'nın görüşüne göre Ruslar Haziran ayında Kafkasya'dan Avrupa'ya birlik çekmişlerdi. Bundan dolayı Genel Karargâh, oradaki Rus cephesine karşı taarruza geçmek hususunda ısrar ediyordu.

O tarihta yalnızca 3. Kolordu'su bölgeye gelen yahut gelmekte olan 2. Ordu, ordu komutanının kanaatine göre eldeki kuvvetlerle bir taarruzda bulunamazdı.

Karargâhı Gümüşhane'ye nakledilmiş olan 3. Ordu, 31 Mayıs'ta Mama Hatun'u almıştı. 21/22 Haziran'da güneydoğudan Trabzon'un güneyindeki tepelere Fevzi Paşa idaresinde bir taarruz yaptı ve bir tepeyi zaptetti. Fakat bunlar arkası gelmeyen taarruz hareketleriydi.

7 Temmuz'da Ruslar, üstün kuvvetlerle 3. Ordu'nun merkezine taarruz ettiler ve 8 Temmuz'da 3. Ordu'nun sağ kanadını çok fazla baskı altına aldılar. 3. Ordu, 2. Ordu'dan yardım rica etti. Fakat bu ordu ancak zayıf bir müfreze gönderebildi ve bu müfrezenin de komutanının kararsızlığı yüzünden herhangi bir etkisi olamadı. 3. Ordu'nun sağ kanadı ile merkezi geri çekilmeye mecbur oldu. Böylece Bayburt ve Erzincan düştü.

12-16 Temmuz'da 2. Ordu'nun 8 . Tümeni de Muş güneyindeki tepelerde Ruslar tarafından saldırıya uğradı ve 30 km. güneye sürüldü.

Rus süvarisinin yaptığı iki kuvvetli yarma hareketi sebebiyle cephe gerisinde panik başladığından, 3. Ordu merkezinin geri çekilmesi somadan intizamım kaybetti. Ordunun sağ kanadı da Elmalı Vadisi'ne doğru oldukça düzensiz bir şekilde çekildi.

İzzet Paşa artık Erzurum ve doğusu istikametindeki büyük taarruz planından vazgeçmek zorunda kaldı. Çok geçmeden 3.

Kolordu ile güneyden ve güneybatıdan ileri yürüyüşte bulunan birlikler, yapılmasından vazgeçilen hareketin toplanma yerinin sol kanadında toplanmaya ve daha soma da Erzurum'un batısına doğru Rusların kanat ve gerilerine taarruza karar verdi. Fakat şüphesiz çok doğru olan bu karar bile uygulanamadı.

3. Ordu sürekli geri çekiliyordu. Ancak 8 Ağustos'ta Fırat üzerindeki Kemah'tan doğrudan doğruya kuzeye -Erzincan'ın yaklaşık 30 km. batısından geçerek- Karadeniz sahiline giden hatta durdu. Rusların takibi burada durduruldu.

2. Ordu'da 1., 14. ve 53. Tümenler bölgeye geldikçe, cepheye alındılar ve kısım kısım muharebeye girdiler. Ağustos ayı içinde bir miktar arazi kazanmaktan başka kesin sonuçlu bir başarı kaLiman von Sanders 159
zamlamadı. Bu muharebeler bilhassa Oğnut mıntıkasında oluyordu.

10 Ağustos'ta İzzet Paşa ikinci taarruz planından da vazgeçerek Kiğı-Oğnut-Muş güneyi hattında bir savunma mevzii kurmaya karar verdi. 2. Orduca kanattan yapılması tasarlanan büyük taarruzun sonu bu oldu. Ruslar Osmanlı Başkomutanlığı'nın maksadını anlayarak 2. Ordu'nun toplanması henüz tamamlanmadan 3. Ordu'ya son darbeyi vurmuşlardı. Bundan dolayı 2. Ordu'nun ortak hareket planı yapılamadı.

Rusların en sonunda durdurulmaları ve 3. Ordu'yu artık tazyik etmemelerinin sebebi bir bakıma geri ile bağlantı tertibatım tanzim etmeleri gerektiğinden, diğer bakımdan da 2. Ordu'nun kanattaki tehlikeli durumundan ileri gelmişti. 2. Ordu cephesi karşısında başka Rus birlikleri vardıysa da yine de Ruslar 2. Ordu'nun tehditkâr durumunu göz ardı edemezlerdi.

2. Ordu'nun bu arazide hareket kabüiyetini azaltan birçok zorluk da îzzet Paşa'nın savunmaya yönelik üçüncü kararını almasında etkUi olmuştur.

Bu dağlık arazide piyadenin himayesine muhtaç olduğu yerlere ancak emniyetle götürülebilecek olan dağ toplarına 2. Ordu

yeterince sahip değildi. Ordu emrinde bu çeşit toptan yalnızca 18 tane vardı. Topçu cephanesi ise çok azdı. Aynı şekilde iaşe malzemesini her yere götürebilecek yeterli sayıda katır ve özellikle deve kolları da yoktu. Hatta birlikleri büyük ve küçük ağırlıkları bile yeterli sayıda katır koluna sahip değildi. Bunların sayısı ihtiyacın üçte birine, kısmen de üçte ikisine ulaşıyordu. Seyyar sağlık teçhizatı da tamamıyla eksikti.

Türk Genel Karargâhı büyük taarruzun planlanmasında bu hususları göz önünde bulundurmadığı ve zamanında daha iyi hazırlıklarda bulunmadığı için suçlamalara hedef olmaktan kurtulamaz. Kararlaştırıldığı üzere kağnılar için toplanma mıntıkasında para ile öküz tedarik etmek suretiyle nakliye vasıtası hazırlamak ihtiyacı karşılanamazdı. Çünkü kağnılar daracık dağ yollarında genellikle hareket edemediğinden işe yaramıyordu. Bundan başka mülkî memurlar tarafından toplanma bölgesindeki hayvan sayısı hakkında verilmiş olan bilgilerin yanlış ve çok abartılı olduğu uygulama sırasında anlaşıldı.

Kar ve buzla kaplı patikalarda iaşenin ikmali için gerekli nakliye vasıtalarının noksanlığı dolayısıyla daha sonra acı neticeler ortaya çıkardı ve kışın 2. Ordu insan ve hayvan mevcudunun büyük bir kısmını kaybetti.

İşte bu taarruz da, bütün Dünya Savaşı boyunca Türkiye'de icra edilen diğer taarruz harekâtları gibi uzun ve elverişsiz irtibat hatları yüzünden başarısızlığa uğramıştır.

Stratejik açıdan kanattan yapılacak bir taarruz seri ve ansızın hareketi gerektirir. Fakat 2. Ordu'nunki gibi toplanma mecburen üç-dört ay devam ederse düşmanı hazırlanmasına mahal vermeden basmak hususu tamamen imkânsız olur. Yandan taarruz için düşmanın yerinde kalması ve uzun hazırlık ve toplanma döneminden sonra taarruz hareketinin düşmanı o yerde vurması lâzımdı.

Hiç olmazsa 3. Ordu, 2. Ordu'nun hareketi etkili olmaya başlayıncaya kadar, dayanabilecek derecede taze birliklerle takviye

olunması gerekirdi. Şüphesizdir ki Rus kuvvetlerinin sayı ve kıymeti Türk Genel Karargâhı tarafından iyi değerlendirilememişti. 3. Ordu, ricat ve paniklerle mevcudunun büyük bir kısmını kaybetti. Çünkü birliklerdeki binlerce er izin almaksızın geriye savuşmuşlardı. Ağustos ayı ortasında Ordu, 13 bin firari yakaladığını bildiriyor, Sivas valisi ise kısa bir sürede 30 bin firari toplayabileceğini bildiriyordu.

Eylül aymda 3. Ordu, kolordular tümene, tümenler alaya ve alaylar tabura çevrilmek suretiyle yeni bir düzenleme yaptı ve birlikler başka isimler alarak 3. Ordu cephesinde 1. ve 2. Kafkas Kolorduları kuruldu.

Sene başında kurulan Gürcü Müfrezesi'nin kıymeti hakkında, Ekim ayında 3. Ordu'da bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Yaklaşık

bir tabur kuvvetinde olan bu müfreze -Lazistan Müfrezesinde bulunan Gürcüler müstesna- son muharebelere sokulmamış ve Karadeniz sahilinde Giresun'da bırakılmıştı. Bu müfrezenin kuruluş maksadı, 3. Ordu'ya küçük bir takviye birliği vermekle beraber özellikle Gürcü İhtilal Komitesi eline mühim bir propaganda aracı vermekti. Gürcü Müfrezesi'nin vazifesi askerî olmaktan çok siyasîydi. Diğer bütün özel teşkilatlar ve gönüllü kuvvetler gibi bu da İstanbul'da Alman irtibat subayları tarafından kurulmuştu. Vehip Paşa ise bu müfrezeye güvenmiyor ve sıradan bir Türk taburu gibi kullanmak istiyordu. Bundan dolayı çok çeşitli anlaşmazlıklar çıkmıştı. Nihayet 1917 Ocak ajanda hiçbir hususta kayda değer bir fayda sağlayamadan lağvedildi.

Vehip Paşa'nın kudretli eli altında 3. Ordu süratle yine bir dereceye kadar düzene girdi. Fakat bu birlikleri o da belirli bir zaman içinde tesirli bir taarruza hazır hâle getiremezdi. Türk birliklerinde manevî ve ruhî çöküntü çok uzun bir süre devam eder ve bu moral bozukluğunun giderilmesi için hayli zamana ihtiyaç vardı.

Son zamanlarda 3. Ordu'nun menzil hizmetlerine yardım için Ulukışla-Sivas menzil yoluna Alman Kamyon Kollan tahsis olundu.

Kafkasya bölgesinde kış erken başladığından 2. Ordu birliklerinin hâli, nakliye vasıtalarının yetersizliği yüzünden ikmal edilemeyen malzemenin noksanlığı dolayısıyla gittikçe kötüleşiyordu.

îleri hatlarda yapılan küçük muharebelerin sebep olduğu zayiat önemsizdi. Birliklerin mevcudunu eriten asıl sebep açlık ve soğuktu.

Kasım ayında Ruslar, yalnız hâkim tepeleri ve geçitleri tutarak ileri birliklerini Türk hattından 12-30 km. geri çektiğinden Türk Genel Karargâhı da 2. Ordu'nun büyük kısmını ileri hattan, soğuktan daha korunaklı yerlere kadar geri almasını emretti. Fakat bu tedbir nakliye vasıtası eksikliğinin sebep olduğu elim durumu yeterli derecede değiştiremedi.

Liman von Sanders 161

- '

162 T ürkiye'de B eş Sene

Oradaki tümen komutanlarından birinin 29 Kasım 1916 tarihli aşağıdaki raporu yaşanan acıklı sahneyi tasvir etmektedir:

"Yiyecek yokluğundan ve sıcak tutacak elbisenin olmamasından büyük zayiat meydana geliyor. Birçok Türk eri ince yazlık elbise ile kaputsuz ve ayakkabısızdır. Ayaklan ekseriyetle paçavralarla sanlmış ancak parmaklan yine de dışarıdadır. Erzak, ortalama olarak günlük miktarın üçte biri oranında verilebildiğinden askerler tamamen zayıf düşmüşlerdir.

Koşum hayvanlarına hiç yem verilmiyor. Binek hayvanlarına ise günlük 1-1,5 kilo arpa veriliyor. Bundan dolayı günlük hayvan telefatı çok büyük olup esasen yetersiz olan hayvan sayısı beslenememe sebebiyle yük taşımaya elverişsiz hale geldiğinden nakliye vasıtası sayısı sürekli azalmaktadır.

Bu şârtlar altında bir kar boranı veya buna benzer bir fırtınadan sonra bazen bütün bir birliği dağ başında açlıktan ölmüş veya soğuktan

donmuş bulmak şaşırtıcı olmaz.

Hiç zannetmem ki bu zavallı insanların kahramanlığı, Şıpka Geçit'inde kardan ölen Rus Kazaklan'nkinden daha az olsun."

Cephe gerisindeki sağlık hizmetlerinin tanzim ve ıslahı da belirtilen sebepler dolayısıyla zordu. Bu konuda Alman tabibi Doktor Schilling 16 Aralık 1916 tarihli bir raporunda şöyle diyor:

'Türk menzil memurlarının yalnız Diyarbakır'da 5-6 bin kadar olan hasta sayısını idare edemedikleri görülüyor. Mardin'de Alman Kamyon Kollan'nın boş arabalan tarafından sabah saat 6 'da naklolunan 500-600 kadar hasta zayıf insan kafilesi gördüm. Hastalar son derece acınacak bir durumda ve pis bir haldeydiler... vs".

Diğer bir hekim olan Doktor Nikau 24 Aralık 1916'da Harput'tan yazıyordu:

"Buraya getirilen hastalar acınacak bir haldedir. Kirli ve bitli olmaları bir yana, gıdasızlık ve zayıflık sebebiyle hayatları tehlike

altındadır. Ordu sıhhiye reisinin yardımıyla mezarlık yapmak üzere iki yer tedarik edebildim. Defnedilen ölü miktarı ayda 900 kadardır".

2. Ordu'da büyük ölümler başlamıştı. 1916 senesi, Kafkas cephesi için hiçbir şekilde başarılı ve memnuniyet verici olmamıştı.

Irak

Kutülamare'de kuşatılmış olan General Tawnsend'ın birliklerini kurtarmak maksadıyla 1916 senesinin ilk dört ayı içinde İngilizler pek çok teşebbüste bulunmuşlardı. Bunun için Fransa cephesinden iki tümen ile diğer bir takım birlikler Basra'ya getirilmişti. Türkler, Dicle'nin iki tarafında birbiri arkasında üç müstahkem mevzi hazırladılar; 7/9 ve 13/14 Ocak'ta şiddetli muharebelerden sonra ilk iki mevzilerinden geriye atıldılar. Fakat üçüncü mevzide, Ingiliz taarruzları büyük zayiat verdirilerek püskürtüldü. 7 Mart'ta Elsin civarında kısmen taze birliklerle yapılan yeni İngiliz taarruzları da aynı şekilde başarısızlığa uğradı.

Daha sonra Türkler ikinci hat olan Felâhiye mevziine çekildiler. Burada 9 ve 22 Nisan'da şiddetli taarruzlara uğradılar. Fakat İngilizler bu saldırılarında muvaffak olamadılar.

Türk raporlarına göre son muharebe sırasında Kutülamare kuşatmasının devam ettirilmesi için yalnız 2 bin Türk piyadesi bırakılmıştı. General Tavvnsend'ın birlikleri uzun süren muhasara sebebiyle o kadar kuvvetten düşmüşlerdi ki bu zayıf kuvvetlere karşı bir yarma hareketi yapmaya muvaffak olamamışlardır. General Tawnsend 29 Nisan'da teslim oldu. Mareşal von der Goltz 6 Nisan'da Bağdat'ta tifüsten ölmüştü. Bu son aylardaki başarının mükâfatını görememiş olması esef vericiydi.

Çok fazla hürmet edilen bu komutan ve askerî eğitimcinin kaybından dolayı Osmanlı subaylarının tamamı kederliydi. 2 4 Haziran 1916'da İstanbul'da Mareşal için büyük bir cenaze merasimi yapılarak cenazesi Tarabya'daki mezarlığa nakledilerek dünyanın en güzel noktalarından birinde ebedi istirahata konuldu. Mareşalin şahsının Türkler üzerindeki büyük nüfuzundan dolayı vefatı Alman menfaatleri açısından ayrıca bir kayıp olmuştur.

Sonunda Kutülamare'nin düşmesi, Halil Paşa'mn -Enver'in çok genç olan amcası- komutanlığı sırasında gerçekleşti. Mareşalin hastalığı sırasında vekâletini de Halil Paşa üstlenmişti. Başarılı sonucun alınmasında Halil Paşa'mn inkâr edüemeyecek gayret ve çabası gerek kendisinde ve gerekse diğer Türklerde kendine güven hissini o kadar artırmıştı ki artık bu cephede Almanların tavsiyelerini hemen hiç dinlemez oldular. Fakat Mareşalin yokluğu kısa zamanda kendini olumsuz olarak hissettirmiştir.

Goltz'un yokluğunun ilk neticesi, Irak'ta kaybedilen geniş araziyi tekrar ele geçirmek için Ingilizlere yeniden taarruz etmek üzere Kutülamare başarısından faydalanıl maması oldu. 13. Türk Kolordusunun tarafsız olan İran topraklarında ileri hareketi başladı. 11 Temmuz 1916'da aşağıda aynen anlattığım ve bugün de hiçbir şey ilave etmeye gerek görmediğim düşüncelerimi bir raporla

tespit etmiştim:

"Irak'ta 6. Ordu'da açık bir sevk ve idare yok gibi görünüyor. Halil Paşa ordu komutanından başka her şeydir; Kutülamare muzafferiyetinden sonra Ingilizlere Felâhiye'de taarruz ederek Irakın hiç olmazsa bir kısmını tahliyeye mecbur edecek yerde, çok nüfuzlu ve akıllı fakat çok entrikacı ve Alınanlara dost olmayan İhsan Paşa'yı Hanikin üzerinden Kirmanşah'a gönderiyor ve Rusların birkaç taburla (2-3), birkaç süvari alayına (5 kadar) karşı, Türk basını tarafından göklere çıkarılan kolay bir takım başarılar kazanmak peşine düşüyor.

İran'a karşı yapılan bütün bu harekât boşluğa kılıç sallamak gibidir. Çünkü birincisi oradaki başarı devamsızdır; İkincisi halkı as-

kerliğe alışmamış ve güvenilmez olan İran üzerine yapılması tasarlanan baskının, Dünya Savaşı'nın sonucu üzerine hiçbir tesiri yoktur."

Türklerin hareketsizliğinden dolayı Ingilizler Felâhiye'de kalabildiler ve mevzilerini inşa ve ikmal ettiler; bir taraftan da sonradan Bağdat üzerine yeni bir harekete girişmek üzere sağlam esaslar temin etmek için nehir ve kara ulaşım yollarım yavaş yavaş fakat sistematik bir şekilde ıslah ve tanzime başladılar.

Kutülamare'nin düşmesinden birkaç hafta sonra buralarda birkaç ay için büyük harekât yapılmasını imkansız kılan sıcaklar başladı. Sonbaharda iklim harekâta tekrar müsait olduğunda Türklerin elinde her hangi bir büyük hareket için gerekli birlik yoktu. Çünkü o sırada 13. Kolordu Hemedan'a kadar ilerlediğinden Ingilizlere karşı kullanılamayacak durumdaydı. 6 . Ordu'nun cephedeki kuvveti 45., 51. ve 52. tümenlerden ibaretti. Bu tümenler saldırı bir yana müdafaa için bile yeterli değildi.

İran, o vakit Türk siyasetinde büyük bir rol oynuyordu. Fakat ne yazık ki Almanya bile İran işine, akıl erdirilemeyecek kadar çok karıştı; ben buna başından beri esef duyuyordum.

Almanya daha 1915 kış mevsiminde, İran'da Türklerin yardımıyla askerî düzenleme yapmak üzere subaylardan oluşan bir heyet göndermişti.

Alman programının özünü teşkil eden "İran'ın Almanlar ve Türkler tarafından hiçbir menfaat gözetilmeksizin kurtarılması" politikası tabiidir ki yüce bir maksattı. Fakat pratikte hiçbir şekilde uygulanabilir değildi.

inancıma göre, Dünya Savaşı'nda zaferi kazanmak gerekliydi; bu maksadın dışında her hangi bir istikamette bir tek subay ve erin kullanılması hata olurdu.

İranlIlardan yeni birlikler kurularak Rusların kuzey İran'dan sürülüp çıkarılmasını öngören planın başardı olması için tamamen başka esaslara dayanmak gerekiyordu.

Bu zamana kadar orada, İsveç subayları tarafından büyük bir gayret ve faaliyetle talim ve terbiye edilmiş sadece bir jandarma birliği vardı. Askerî maksatlara çok az kabiliyetli olan yerli halkla ve hükümetin ayırabildiği çok küçük bütçe ile İsveç subayları şüphesiz geniş kapsamlı bir iş göremezlerdi.

Şimdi ise Alman subayları, Türklerin yardımıyla savaşa eiverişli Iran birlikleri kurmakla görevlendirilmişlerdi. Alman subayları bu konuda işe, jandarmalardan ve gönüllülerden başladılar. Kirmanşah eski valisi, Iranlı Mareşal Nizamüssaltana'nm şahsında kendilerine askerî ve siyasî bir dayanak buldular. Bu iş için büyük meblağda Alman parasının sarfedilmesi gerekiyordu.

Aslında önceden de tahmin edildiği üzere, Ruslarla çarpışmada bu birliklerin kıymetinin çok düşük olduğu görüldü. 1916 Nisan ve Mayıs ayında Ruslar doğudan Bağdat genel istikametinde yaklaşık bir süvari tümeni ve birkaç taburla Osmanlı hududuna doğru ilerlediği zaman Mayıs başında bu birlikler tamamen dağıldı. Jandarmalar her yana dağılmışlar ve bu arada düşman tarafına bile geçmişlerdi. Bundan dolayı Alman subaylarının Bağdat kuzeyinde Yakube'ye çekilmeleri emredildi. Bu olayın,

genel görünüm itibarıyla, gerek Türklerin ve gerek İranlIların gözünde Alman subaylarına şeref kazandırmadığı açıktır.

Almanların İran işlerine karışmaları aleyhinde vaktiyle fikir beyan eden birçok ileri görüşlü Alman subayı bulunuyordu. Fakat bunların sözünü kimse dinlemedi. Almanya Iran heyetinin yukarıda bahsedildiği üzere Mayıs ayı başında dağılmasına rağmen, Almanya Hariciye Nezareti bu politikada önceki sınırlarını değiştirmemişti.

Enver büyük bir karargâh kadrosu ile 1916 Mayısında Bağdat'ta bulunduğu sırada, Almanların İran'daki harekâta beraberce devam etmelerine dair birçok konuda kendisiyle Alman askerî temsilcisi arasında yeniden görüşülüp anlaşmaya varıldı.

O sıralarda Halil Paşa'run Alman kurmay başkam olan Albay von Gleich, Mayıs ve Haziran raporlarında Almanya'nın İran'a

müdahaleden vazgeçmesini kesin bir dille tavsiye etmişti. Fakat o da dersini almıştır.

Albay von Gleich, İran'ın askerî yardımının kıymet derecesini şu şekilde tarif ve tasvir ediyordu:

"İran jandarmalarının sayısı duruma göre değişir; muharebe olursa azalır, maaş dağıtılırsa artar."

23 Mayıs'ta diyordu ki:

"İran teşebbüsünün başarısı hakkında bütün ümit ve güvenimi kaybettim ve bu konuda para sarfetmenin bir ziyan ve israf olduğu kanaatindeyim."

Yine aynı subay 11 Haziran'da şöyle yazıyordu:

"...Bundan dolayı şu hususu kesinlikle arz ederim ki şimdi veya gelecekte ya da en azından bu savaş müddetince lranlılardan bir birlik kurulması mümkün değildir."

Aynı raporunda son hükmü de şöyledir:

"Biz hiçbir zaman İran'da memleketin bağımsızlığım sağlayabilecek

derecede bir askerî kuvvet kazanamayacağız düşüncesindeyim. Diğer taraftan İran, Almanların yardımıyla bile iç işlerindeki zorluklan gideremeyecektir."

Albay von Gleich'in bu isabetli düşünceleri fiilen hiçbir tesir gösterememiştir. İran jandarmasının bir kısmından menzil hizmetinde faydalanmak istenildi. Bunlardan başka, İran işleri hakkında Türklerle Almanlar arasında önceden olduğu gibi şimdi de

birçok görüş ayrılığı ve iki tarafın bir diğerine karşı güvensizliği kendini gösteriyordu.

Bazı tedbirler 6 . Ordu Komutanı Halil Paşa tarafından emrediliyor ve bu emirlerden Alman olan kurmay başkam ve Alman subaylarının bilgisi olmuyor veya geç haberleri oluyordu. Bir süre sonra Albay von Gleich'in sağlığı iklim şartlan sebebiyle bozulduğundan Almanya'ya geri döndü. Yerine Saksonyalı Kurmay Binbaşı Kretzmen getirildi.

Şüphesiz ki Enver de Bağdat'ta bulunurken Nizamüssaltana ile gizli görüşmelerde ve anlaşmalarda bulunmuştur. Bu İran mareşali, bundan sonra Türklerle daha sıkı ilişkilerde bulundu.

Bu vesile ile şunu da kabul edelim ki İran askerî rütbelerini, diğer ordularda olduğu gibi ciddiye almamak gerekir. Alman astsubay başçavuşu olup savaşta gösterdiği başandan dolayı subay yapılıp teğmen olan Hasse, -aslmda çok kabiliyetli ve değerli bir kişidirdaha savaştan önce İran'da çok çabuk albay oluvermiştir.

Nizamüssaltana'nm beraberinde bulunan heyetteki Mesut Han'ın yetişme şekli çok açık değildi. Bu zat, Nizamüssaltana'nm kurmayları arasında -yegâne uzman sıfatıyla- büyük bir mevki işgal ediyordu. Bu adam İran İhtilali'nden önce Tahran'da bir dükkânda çalışan eski bir Fransız astsubay okulu talebesiydi.

Enver ile Alman irtibat subaylığı arasında anlaşmaya varılan kararlarda, Alman Albayı Dük Adolf Frederich von Meklemburg'un İran'a yürüyüşte Musul koluna komuta etmesi kararlaştırılmıştı.

Bir süre sonra Halil Paşa, Dük'e zorluk çıkarmaya başladı.
Musul kolu anlaşmaya göre başta bir tümen kuvvetinde olacakken, bir piyade alayıyla bir süvari tugayı ve bir makineli tüfek müfrezesine indirilmiş, en sonunda da 700 tüfek mevcudunda zayıf bir Türk alayından ibaret bırakılmıştı. Bundan başka diğer bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktığından, Dük görevinden ayrılarak Avrupa savaş alanına geri döndü.
Liman von Sanders 169
13. Türk Kolordu'sunun Iran harekâtına biz Almanlar da 14. ve 15. Türk İstihkâm Taburlarına bir Alman müfrezesi ve çok miktarda istihkâm subayı vermek suretiyle katümıştık. Bunlardan Bağdat-Kirmanşah yolunda en basit bir tarzda yol inşaatına nezaret etmek hususunda faydalanıldı. Alman birliklerinin bu şekilde kullanılmasını ben uygun görmediğimden Almanya'ya bildirdim ve subayların bir kısmının geriye alınmasına muvaffak oldum. Süleymaniye ve Kirmanşah'ta da Alman Menzil Hastaneleri kurulmuş ve 13. Kolordu menzil yoluna Alman kamyonları tahsis olunmuştu. Eylül ajanda Alman havacı subayları ile 6 . Ordu’dan gelen diğer Alman subaylarından Dicle'de İngiliz cephesi arkasında tren hattı inşaatının süratle ilerlediğine ve bu nehir üzerinde her cinsten İngiliz nakliye gemilerinin sayısının önemli ölçüde arttığına dair çok kesin haberler aldım.
Bu haberleri Enver'e bildirmekle beraber, yakın bir gelecekte Bağdat'ın ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu konusunda dikkatini çektim.
Birkaç hafta önce 3., 2. ve 6 . Orduların yani Türkiye'nin Doğu Cephesi'nin birleşik bir komuta altına alınmasına dair olan teklifim hakkında da Enver henüz bir karar alamamıştı.
Bağdat'ın emniyet altına alınmasına dair tedbirlerin yerine getirilmesi konusunda İstanbul'dan bir sonuç alamayınca tam da bu sıralarda Türkiye'de bulunan İmparatorun yaveri General von Chelius'a bu konudaki endişelerimi bildirdiğim gibi metnini aşağıda

verdiğim raporumla da General Ludendorffa müracaat etmiştim. General von Chelius bu raporu Pless'te bizzat General Ludendorffa vermişti. Bu raporum üzerine şifahî malumat vermek üzere Ocak ayında Pless'teki Genel Karargâh'a davet edildim.

Bu konunun ayrıntılarını daha sonra vereceğim.

170 T ürkiyeJ'de B eş Sene

RAPOR

1916 Senesi Ekim Ayı Sonunda Türkiye Cephelerindeki Durum

Doğu Cephesi: 3. Ordu'nun ricatinden sonra cephe hattı yaklaşık olarak kuzeyden güneye doğru olmak üzere Tirebolu-Kemah hattında.

Ruslar Sarıkamış tren hattını Hasankale üzerinden Erzurum civarına kadar -şimdi belki de Erzurum'a kadar- uzatmışlardır. 3. ve 2. Ordular arasında şimdiye kadar Türkler için olduğu kadar Ruslar için de nüfuz edilmesi mümkün olmayan asi Kürtlerle meskûn olan Dersim bölgesi bulunuyor.

2. Ordu yaklaşık olarak Demirbey-Kiğı-Oğnut-Muş güneyi-Bitlis hattında bulunmaktadır. Bu ordunun kuzeydoğu istikametinde yaptığı taarruz kolaylıkla durdurulmuştur. Çünkü Ruslar, 3. Ordu'yu ricate mecbur ettikten sonra 6 0 İ kanatlarına kuvvetli birlikler sevk etmeye vakit buldukları halde, Türk 2. Ordusu için geriden ihtiyacı karşılayacak derecede sevkiyat yapılamamaktadır.

Ruslan Türk topraklanndan atmak için her iki ordunun başanlı bir taarruz yapmaları, şimdiden kış şartlannm başlamış olduğu sarp ve dağlık arazide mümkün görülmemektedir. Aynı zamanda Doğu Cephesi için yeni ve taze birlikler tahsis edilmesinin mümkün olmadığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Ruslar tarafından işgal edilmiş olan Türk topraklan ortalama 200-230 km. derinliğine ulaşmış olup bu bölgede başlıca ulaşım yolu olmak üzere yukanda bahsedilen demiryolu ile Erzurum-Erzincan yolu, düzeltilmiş olan Trabzon-Erzurum ve Trabzon-Erzincan yolları, bunlardan başka Erzurum'dan Karakilise Üzerinden Bayezid'e oradan

İran'a giden eski askerî yol zikretmeye değerdir. Karadeniz'in Kafkas sahilleri tamamıyla Rus filosunun hâkimiyeti altındadır.

2. ve 6. Ordular arasında küçük müfrezeler faaliyette bulunmakta olup bunların harekâtı önemsizdir.

Buralarda Ruslann ilerleme ihtimali olan mıntıka Rumiye Gölü güneydoğusundaki Savçbulak, Sakız, Bîcar bölgesidir. Çünkü Ruslar için bu mıntıkada bağlantı hatları dolayısıyla önemli faydalar vardır.

İstanbul, 25 Ekim 1916

Lim an von Sanders 171

Musul'da kuzeye, doğuya veya güneye karşı etkili olabilecek kuvvetli bir grubun teşkili hakkında 1916 Ocak ayında Enver Paşa1-ya yaptığım teklif ne yazık ki kabul görmedi.

6. Ordu: Bu ordunun durumu hiçbir şekilde ümit verici değildi. Ingilizleri Irak'ta geriye sürmek için Kutülamare zaferinden istifade edilemedi. Ingilizler şimdi orada 1916 Nisan ayı sonundaki durumlarından daha uygun bir stratejik konumda bulunuyorlar.

Mevsim uygun olur olmaz tngilizlerin Bağdat'a karşı tekrar harekete başlayacaklarına şüphe yoktur. Bu durumda tngilizlerin yazın Basra'dan Kuma üzerinden ilerlettikleri geniş hat, hareketlerini kolaylaştıracaktır. Bu hat, büyük Bağdat hattının hedefleri açısından da önem taşıyacaktır.

Kirmanşah üzerinden Hemedan'a ilerlemiş olan 13. Kolordu'-nun Bağdat güneyinde yapılacak bir harekete yetişebileceği farzedilemez. Çünkü aradaki mesafe bir yana, kendi karşısındaki Ruslar -ekserisi süvari- tarafından yerinde tespit edilmiş bulunacaktır.

Felâhiye-Kut mıntıkalarında bulunan üç Türk tümeni genel itibarıyla iyi birliklerden oluşmuştur. Bölükler 120-150 tüfek kuvvetindedir. Hastaların sayısı çok fazladır. Yazın Bağdat'ta hastaların sayısı (malarya, dizanteri vs.) ortalama 10 bin kişiye ulaşmıştı. Ağır topçu; 15 cm'lik iyi bir Alman obüs bataryası müstesna olmak üzere, çok düşük kıymettedir.

Nasıriye'de bulunan küçük bir Türk grubunda ağır topçu yoktur.

6. Tümen şimdi Nasıriye'ye doğru yol almaktadır.

Irak'ta başanlı olabilecek bir Türk taarruzu yapılması benim zan ve kanaatime göre şu anki durum itibanyla bütün temel şartlardan yoksundur.

Benim tahminime göre 6. Ordu daha uzun zaman önce takviye edilmiş olmalıydı. Çünkü Doğu Cephesi'nde harekâtın ağırlık merkezi Irak'tır.

Bu görüşüme dayanarak Enver Paşa'ya daha iki ay önce 2. ve 3. Orduların kesin olarak savunmada kalmalan ve mevzilerini tahkim etmeleri hakkında emir vermesini teklif etmiştim. Bu şekilde 6. Ordu'ya gönderilmek üzere bazı kuvvetler elde edilebilecekti. Bu teklifim kabul edilmedi. Çünkü Enver Paşa bu teklif yerine getirilirse, Kafkasya'daki Rus kuvvetlerinin her hangi bir sebeple fazlasıyla za172
T ürkiye’de Beş Sene
y ı f düştükleri görüldüğünde, 3. ve 2. Orduların Ruslara vaktinde saldırıya geçemeyeceklerini düşünüyordu.

Aynı şekilde 3., 2. ve 6. Orduların birleşik bir komuta altına alınmasına dair olan teklifim de kabul edilmedi. Hâlbuki benim fikrime göre ancak bu tedbir, Doğu Cephesi'nde etkili bir şekilde faaliyet gösterilmesine esas teşkil edebilirdi.

Bu arada gerek birliklerin harekâtı için ve gerekse her çeşit sevkiyat için mesafenin büyüklüğü de göz önünde bulundurulmalıdır. Bir birliğin Îstanbul-Bağdat yolunu aşması için ortalama iki aylık bir zamana ihtiyacı vardır.

Hicaz: Medine'nin 60 km. güneybatısında asi Araplar Türklere başansız bir taarruzda bulundular. Medine-Mekke arasındaki mesafenin kuş uçuşu 350 km. kadar olması isyan hareketinin önemli ölçüde genişlemiş olduğuna ve bu harekâtın önemsiz olduğunu büdiren haberlerin gerçeği yansıtmadığına bir delildir.

Yemen'deki Türk birlikleri hakkında uzun zamandan beri hiçbir haber alınamamaktadır.

4. Oıdu: 1. Taarruz Kuvveti nin (Baron von Kress komutasında)
şu andaki kuvvetiyle El-Ariş'ten itibaren tekrar ileri harekete geçmesi
düşünülemez.
Ingilizler Sina Yanmadası'nın işgalini düşünüyorlarsa -ki,
Katya üzerinden tren hattının uzatılması buna delalet edebilir- bu
düşünceleri hakkında bir yorumda bulunamam. Daha 1916 senesi
başından beri tngilizlerin Kartal'ı emniyet altına almak üzere Kanal-
'm doğusunda sağlam bir hat vücuda getirmek için çalışma yaptıktan
görülmekteydi.
Denize hâkim olan Ingilizler için Mısır'daki kuvvetlerinin takviyesi
her an kolaylıkla mümkündü. Biz ise uzun ve yorucu kara yoluna
bağlıyız. Bundan başka tngilizler birliklerimizin mevki değiştirmelerinden
Araplar aracılığı ile tam zamanında haberdar olmaktadırlar.
Bu sebepten dolayı ben, ilk Kanal seferinden beri Mısır'da İngiliz
kuvvetlerini tespit etmek için ancak küçük teşebbüsler yapılmasına
taraftardım. Yeterince kuvvet hazırlanıp daha geniş imkânlara
dayanmadan ve ulaşım yollan temin edilmeden ciddi bir saldırı yapılmasına
taraftar değildim.
Irak'ta, Hicaz'da ve Kartal'ın doğusunda meydana gelen olaylara
daima bir bütün olarak bakmak daha uygun olur. Suriye'de ArapLiman
von Sanders 173
lar, Cemal Paşa'nın olağanüstü sert yönetiminden dolayı, Türklerin
aleyhine dönmüşlerdir. Bu ay Şam civarında, ancak asker! kuvvetlerle
bastınlabilen önemli karışıklıklar çıkmıştır.
Savaşm başından beri sorumluluk sahibi olan makamların yaptığı
düzenlemelerde; yukarıda bahsedilen dört ordu için de İstanbul'la
yegâne bağlantı ve can damarının Toros ve Amanos üzerinden
geçtiği ve bunun için elde bulunan bütün amele kuvvetinin ilk
önce oraya ayrılması gerekeceği yeterince takdir edilememiştir. Bu
husus gereğince dikkate alınmış olsaydı Toros ve Amanos yolunun
dört ordunun ihtiyacı için yeterli olabilecek şekilde tamamlanmadan,
Ankara-Sivas hattına, Diyarbakır hattına ve sair bazı büyük yol

inşaatlarına başlanmazdı. Harekâtı sekteye uğratan birçok gecikmenin sebebini bu hata izah eder.

5. Ordu: 5. Ordu'nun Karadeniz sahilindeki Midye'den, Akdeniz'de Alanya'ya kadar uzayan mıntıkasında düşman şimdiye kadar sahilin her hangi bir noktasmda karaya ayak basmaya muvaffak olmamıştır. 5. Ordu, 26 Tümenin ayrılmasından sonra eski kuruluşundan yalnız İzmir'deki 16. Tümen ile Çanakkale Boğazının Anadolu sahilinde 24. ve Rumeli sahilinde 42. Tümenlere sahipti. Diğer bütün birlikleri ise yeni teşkilatlanma henüz ikmal edilmediğinden yaşı kırkı geçmiş müstahfaz askerlerden oluşuyordu.

1. Ordu: 1. Ordu İstanbul civarı ile Karadeniz sahilinde bulunan iki tümenden oluşmuştu. Selanik bölgesinde kuvvetli bir düşman ordusu bulundukça ve sahillerimiz karşısında bulunan adalar düşman için dayanak noktası olarak kaldıkça Çanakkale'ye karşı gelecekte yeni bir teşebbüs yapılmasının imkânsız olmadığına dikkat çekmek isterim. Bunun içindir ki, Çanakkale'yi kullanılmaya elverişli birliklerden tamamen yoksun bırakmak bence doğru değildir.

İtilaf Devletleri, geniş ölçüde yaygınlaştırılmış olan casus teşkilatı sayesinde birliklerimizin bütün harekâtını takip ediyorlar. Düşmanlarımız için şüphe yok ki, zorlanmadan bir muvaffakiyet ihtimaline imkân verildiği takdirde böyle bir teşebbüste bulunmaktan geri durmayacaktan muhakkaktır.

Türkiye'nin batı sahillerinde diğer mühim bir nokta da, 4. Ordu mıntıkasındaki İskenderun Körfezi ve Mersin'dir. Kuvvetli bir teşebbüsle burada dört ordunun merkezle bağlantısı kesilebilir. Selanik taraflanndaki harekât başarısız olduğu takdirde oradaki İtilaf

kuvvetlerinin bu maksat için sevk edilebileceği unutulmamalıdır. Fakat Kıbrıs Adası şimdiye kadar bir hareket üssü olarak hazırlanmadığından bu durum şimdilik muhtemel görünmemektedir.

Süvari Orgeneral Liman von Sanders

Mısır

1916 Şubat ayında Süveyş Kanalı’na karşı büyük bir harekât yapılması plânlanmıştı. Bu maksatla tahsis edilmiş olan Alman ve Avusturya takviye birlikleri tren nakliyatındaki büyük kesintilerden dolayı aylarca gecikmeden sonra bölgeye ulaşabileceğinden bu hareketin yapılması yaza kalmıştı.

Alman Genel Karargâhı, İngilizlerin Mısır'dan Avrupa cephelerine yeniden birlik getirmeye başladıklarına dair haberler aldığından, İngilizlere tekrar Kanal'm muhafazasını düşündürmek yani orada askerlerini alıkoydurmak için tasarlanan büyük hareketten önce daha Nisan ayında çeşitli sınıflardan oluşan küçük bir müfreze ile bir taarruza teşebbüs edildi.

Müfreze -üç tabur piyade, altı bölük süvari, bir topçu bataryası ve bir makineli tüfek bölüğünden oluşuyordu- Kantara istikametinde ilerledi. Kanal'ın yaklaşık 45 km. doğusunda Katya civarında bir İngiliz süvari alayını ordugâhında bastırmaya ve alayın büyük bir kısmını esir almaya muvaffak oldu ve bununla bu teşebbüsten beklenilen maksat kazanılmış oldu.

Temmuz ayı ortasında tertip olunan büyük taarruz başladı.

Artık en son Alman takviye birliğinin gelmesi beklenmedi; çünkü bu beklemenin hiç sonu gelmiyordu.

Taarruz kuvvetinin harp düzeni aşağıdadır:

Türk birlik^ri: Albay Refet Bey komutasında takviye edilmiş 3. Türk Tümeni,

Alman birlikleri: Altı makineli tüfek bölüğü, bir 15 cm’lik ağır sahra obüs bataryası, bir 10 cm'lik ağır uzun top bataryası, dört uçaksavar topu, bir uçak müfrezesi, otomobil teşkilatı, iki seyyar hastane.

Liman von Sanders 17 5

Bunlardan başka her biri altışar toptan oluşan iki bataryalı bir Avusturya sahra obüs taburu bulunuyordu.

Bu hareket, yukarıda bahsedildiği gibi Şubat ayında yapılmağı kararlaştırılmış olduğu halde şimdi en sıcak ve en uygunsuz

mevsimde icrasma teşebbüs olunuyordu.

Harekâta katılan Türk birlikleri sarf edilen mesaiye rağmen yeterli derecede yetişmemiş ve noksan olarak donatılmışlardı. Özellikle subay kadrosu çok eksikti. Alman ve Avusturya birliklerinde hastalık fazla idiyse de buna rağmen durumları yine de iyiydi.

Başlangıçta harekât yolu olarak 1799'da 1. Napolyon'un da geçmiş olduğu sahil yolu, yani El-Ariş-Katya-Kantara kadim kervan yolu seçilmişti. Bu yol su tedariki ve geri ile irtibat açısından nispeten en iyi şartları taşıyordu.

Taarruz kuvvetlerine verilmiş olan direktife göre -bu direktif İstanbul'dan verilmiş ise de kim tarafından verildiğini bilmiyorum- taarruz kuvveti; deniz ulaşımını uzun menzilli toplarla taciz etmek üzere mümkün olduğu kadar Kanal'ın yakınma sokulmaya çalışacaktı.

Bu direktiften bence hiçbir şey anlaşılmıyordu. Çünkü ne kadar zaman için bu şekilde topçuyla Kanal'ın kapatılmasına devam edilebilirdi? Şayet bu durum uzun zaman için isteniyorsa -ki, asıl maksat bu olmalıydı- buradaki sorun, İngilizlerin bu teşebbüse karşı hareketsiz kalıp kalmayacaklarına, Türk ve Alman birliklerinin bu maksadı zor kullanarak başarıp başaramayacaklarına bağlı bulunuyordu. Her iki şık için verilecek cevap şüphesiz olumsuzdu. Bu direktif ne tam ne de yarımdı. Bu durum parmakları ıslatmadan elleri yıkamaya çalışmaya benzetilebilirdi.

Bundan başka diğer bazı durumların da ortaya çıkması bu teşebbüsün yerine getirilmesine engel oluşturmaktaydı.

176 Türkiye ''de Beş Sene

Albay Baron von Kress durumu gayet iyi değerlendiriyor ve hiç hayale kapılmıyordu. Albay ileri hareketten dört gün önce, 4 Temmuz'da, aşağıdaki raporu bildirmişti;

"Ingilizler, şu birkaç ay içinde büyük miktarda insan, savaş malzemesi ve para sarf ederek Kanal'ın doğusunda her çeşit sayısız

irtibat hatlanyla örülü mükemmel bir müdafaa şebekesi kurarak bizim zayıf taarruz kuvvetlerimize kat kat üstün birliklerle bizi beklemektedirler”.

Fakat zor olan, her durumda sorumluluk isteyen bir görevi üstlenip yapmaya mecbur olan herkesin bildiği üzere, savaşta bazen de ümitsiz olduğu bilinen bir harekâtın yapılmasına mecbur kalınır. İşte böyle zamanlarda bu acı mecburiyet anında görü* len olağanüstü bir gelişmeyle her şeyin tekrar düzelebileceğine dair zayıf da olsa ortaya çıkan bir ümit ışığı, komutam yeniden gayrete getirir ve teselli eder.

İleri yürüyüş, su tedarikindeki zorlukları gidermek için -her su mevkii ancak belirli ölçüde su verebilirdi- üç kol halinde kademeli bir şekilde yapılabiliyordu. Genellikle topuklara kadar kuma batılan dalgalı ve kumlu arazide çok zorlu bir yürüyüş yapılıyor, sıcaklığın etkisini hafifletmek için ve düşman uçaklarının görmesinden sakınmak için yalnız geceleri yürüyüş yapılıyordu.

Yedi gün yürüyüşten sonra Ağustos'un dördüncü günü Kanal'ın yaklaşık 40 km. doğusunda tngilizlerin müstahkem Romani ordugâhına taarruz edildi. Taarruz asıl ordugâhın en zayıf tahkim edilmiş olan batı cephesine yöneltilecekti.

Bu taarruz -ki Türk ve Alman birlikleri tarafından beraberce yapılmıştır- tamamıyla sonuçsuz kaldı. Çünkü saldırı için ayrılan kuvvet çok zayıftı. İleri yürüyüşten lngilizler haberdar olmuşlardı. Taarruz kuvveti de, düşmanın karşısına geldiğinde tamamen yorgun ve halsiz durumdaydı. Fakat lngilizler bu defa kendilerini futbol oynarken yakalatmamışlardı.

Tasarlanan kuşatmaya karşı, çok ustalıkla sevk ve idare edilen İngiliz süvarisi ile Kantara'dan trenle sevk edilen takviye birlikleri tarafından, taarruz kolunun sol kanadı kuşatıldı. Başta düşman, taarruz kolunu çok şiddetli takip ettiyse de sonuçta taarruz kolu sıyrılmayı başardı. Taarruz kuvveti, saldın sırasında ve El-Ariş’e ricat ederken mevcudunun yaklaşık üçte birini kaybetmişti.

Bu hareket, Türklerin Mısır'a ve Süveyş Kanalı'na karşı ikinci

ve son büyük teşebbüsleri oldu.

Şimdi roller değişmişti. Şimdiye kadar Türkler taarruz ediyor, lngilizler savunmada kalıyorlardı. Bundan sonra îngilizlerin taarruz stratejileri -Lord Cramer'in yukarıda bahsedilen düşünceleri dairesinde- başladı. İngiliz plânı sömürge savaşlarında kazanılmış geniş tecrübelere dayanarak aceleci olmadan ve askerî hedeflerden sapmadan yerine getirildi. Plânın tatbik ve icrasını, Arapların siyaseten lngilizler tarafına geçmelerini sağlayarak kıymetli yardımlarının temin edilmesi hususu da kolaylaştırdı.

1916 yazmda Filistin ve Suriye'de İtilaf Devletleri tarafından himaye ve yardım gören isyan hareketi yayılmış ve Mekke Emiri İngilizlerle ittifak ederek bağımsızlığını ilan etmişti. Bu şekilde sistematik bir tarzda idare edilen Arap bağımsızlık hareketi faaliyetlerinde kuvvetli bir dayanak bulmuştu.

Araplara karşı Cemal Paşa tarafından yürütülen siyaset de tam manasıyla başarısızlığa uğramıştı.

Enver Mekke'yi geri almak ve yeni bir emir tayin etmek üzere bir Hicaz'a bir kuvvet göndermeye karar verdi. Fakat Hristiyan olan askerlerin katılabilmesinin mümkün olmadığı bu kuvvetin oluşturulup kurulması Türkler için o kadar zor bir teşebbüs hâlini aldı ki daha sonbaharda bundan vazgeçilmek zorunda kaimdi.

1915 senesi Ekim ayının 21'inde İngiliz bakanlarından Chamberlein Hindistan Genel Valisine çektiği bir telgrafta:

"Araplar tereddüt içindedirler. Eğer biz büyük menfaatler sağlamak suretiyle onları yanımıza alamazsak Türklerden ayrılmamaları muhtemeldir"

demişti.

1916 yazında Arap meselesi Ingilizlerin lehine dönmüştü. Ingilizler için sadece hazırlanan esaslar üzerinde faaliyete devam etmek kalıyordu. Araplar ile olan bu çatışma Ingilizlerin o kadar

işlerine yaradı ki, Mısır Seferi diye anılan bu seferin daha sonraki aşamalarında, lngilizler, sanki kendi memleketlerinde savaşıyormuşçasına müsait şartlar altında savaştılar. Türkler ise kendi memleketlerinin bir kısmında doğrudan doğruya düşmanca duygular besleyen yerli halk arasında savaşmaya mecbur olmuşlardı.

lngilizler, artık Sina Yanmadası'nda başlamış olan sistematik ileri hareketlerini; ihtiyaçtan kadar, geri ile olan irtibat hatlarının tamamlandığı ölçüde ilerletiyorlardı. Bu durum, Türkiye'de takip edilen ve bütün harekâtlarda geri ile irtibat kurma zorluklarının önemini takdir edememekten ileri gelen usulün tam tersiydi.

lngilizler denize hâkim olmalarına ve sahilden çok uzak olmayan Kantara-El-Ariş kervan yolu gibi Türklerin anlayışına göre mükemmel bir irtibat hattına sahip olmalarına rağmen bile; geri ile bağlantıyı tamamıyla sağlama almak için, bu yol boyunca günlük ortalama bir km ilerleyen bir demiryolu inşa ediyorlardı. Bu demiryolunun El-Ariş doğusundan geçen Türk-Mısır sınırına bu hesaba göre yaklaşık olarak 1917 Ocak ayında ulaşabileceği tahmin olunuyordu.

Türkler tarafından ise düşmanın, yavaş fakat emin bir şekilde ilerlemesine karşılık, yeni ve kuvvetli birliklerin bölgeye getirilmesi gerekiyordu. Ancak elde sevk edilebilecek birlik yoktu.

Çünkü Galiçya'da, Romanya'da, Makedonya'da ve iki ordu ile Kafkasya'da, bundan başka Irak ve İran'daki cephelerde birlikler bağlanmıştı. 5. Ordu ise önemli görevine ve her türlü ihtara rağmen depo birliklerinden oluşan bir ordu görünümündeydi. 4. Ordu'nun Adana ve Mersin civarında yerleştirilen birliklerinin iyi halde olmaması ve talim ve terbiyelerinin ciddi bir muharebe için yeterli olmamasından dolayı bunlardan faydalanmak hususu asla mevzuubahis olamazdı.

Bu durumda hiç olmazsa Türk birliklerinden elde bulunan ve kullanılabilir olanlarının hepsini ve çölde dağıtılmış ve Kudüs'e kadar olan araziye serpiştirilmiş olan kuvvetlerin tamamını, ilk

önce tehdide maruz olan bölgede toplamaya karar vermek gerekirdi. Bu bölge ise Gazze civarıydı. Durumun lâyıkıyla takdir edilerek daha şimdiden bu mıntıkada kuvvetli bir savunma hattı kurulması ve bunun için de Sina Yanmadası'ıun boşaltılması lâzımdı. Fakat bazı siyasî görüşler, bu çok basit ama önemli askeri tedbirlerin alınmasına engel olmuştur. Türkler dünyaya ve Araplara karşı hâlâ Sina Yanmadası'ru rehin olarak elde tutabileceklerini zannediyorlardı. Bu sebeple çöl vaktinde boşalhlamayarak peş peşe bozgunlukların yaşanmasına sebep olunmuş ve hatta 1916 senesi sonunda El-Ariş güneyindeki Magdebe civarında yalnız başına bulunan karma bir müfreze tngilizler tarafından esir edümişti. El-Ariş tahliye edildi. 1917 Ocak ayında Han Yunus civarında bir bozgundan soma -ki makineli tüfek bölüğüyle bir alayın ve bir bataryanın kaybedilmesiyle neticelenmişti- Türk birlikleri yavaş yavaş Gazze-Birüssebi mıntıkasına çekildi.

Muhtelif Hadiseler

İzmir'de 1916 senesi yaz mevsiminde -aylardan beri çeşitli yerlerde ve özellikle menzil yollarında tek tük vakalarla görülen ve karantina tedbiriyle zorlukla önü alınan- kolera çok şiddetli bir salgın halinde ortaya çıktı ve ilk zamanlarda her sımf halktan birçok kurban verildi.

Bu sırada İzmir'de Rumlar birçok defa bana gelerek gözyaşlarıyla İzmir'in mahvolmakta olduğunu söylediler. Ya kendilerinin İzmir'i terk etmelerine izin vermemi veya İzmir'in koleradan kur-

tanlmasını rica ettiler. Biz daima onları teskine çalışarak kendilerine yardım vaadinde bulunurduk. Fakat İzmir'i terk etmelerine müsaade edilmedi.

İzmir Valisi Rahmi Bey tehlikeyi tam zamanında fark ederek Türk tabiplerinin zorluk göstermelerine rağmen Doktor Binbaşı Rodenvvaldt'ı geniş yetkilerle salgına karşı mücadeleye memur

etti. Diğer Alman tabipler ve özellikle Doktor Sauerwaldt ve Doktor Zeiss tarafından yapılan etkili yardımla beraber, bu önemli ve tecrübeli doktorun gayretleri sayesinde salgının kısa zamanda şiddetinin hafiflemesine ve birkaç hafta sonra tamamen ortadan kalkmasına muvaffak olundu.

Aynı zamanda Alman tabipleri İzmir'de bir poliklinik açmışlardı. Bu kurum hemen hemen sadece Rumların işine yaramıştı. Kendi mesleklerinin icrasma dokunduğundan dolayı Türk tabipler bu teşebbüsün aleyhine idiler.

Alman tabipleri pek çok defa mevcut sıhhî teçhizatla donatılarak Aydın vilayetinin içlerine gönderildiler. Burada kolera, lekeli humma ve malarya hastalıkları ile mücadeleye ve mümkün olduğunca düzenli sıhhî tesisler kurmaya memur edildiler. Buna karşılık onlara bir teşekkür bile edilmedi.

Mütareke'den soma İzmir'i terk etmeye mecbur olan bütün Almanlarla beraber sıhhiye subayları, Rum Levantenlerinin hemen değişmiş olan hâl ve hareketleri ile takındıkları düşmanca tavırdan şikâyetçiydiler. Bizzat ben de aynı hâle maruz kaldım. İzmir'de ve Anadolu'nun bütün sahil bölgelerinde birçok durumda ben Rumları Türklere karşı korumuştum. Teşekkür göstergesi olmak üzere resmimi büyük bir Rum okuluna asmışlar ve İzmir'deki Rum cemaatinin ileri gelenleri bana bir ziyafet vermişlerdi. Çalışma odamın önünde hiçbir zaman kadın ve erkek Rum ricacıları eksik olmazdı. Mütareke'den sonra ise bilhassa bunlar tarafından baştan sona hayalî olarak uydurulan Rumlara yapılan baskı iftiralarına hedef oldum. Bizlerin, Yakındoğu'nun bu kısım

halkının karaktersizliklerine karşı sempati ve muhabbet duymamamızın sebebini tabii ki herkes anlar.

Ne din adamları vasıtasıyla yaptırdığımız vaazlar ve nasihatler, ne de başvurduğumuz diğer çarelerin hiç biri 1916 senesinde sahil bölgesindeki Rumların casusluk yapmalarına engel oldu.

İtilaf Devletleri elinde olan adalar ile yalnız kayıklar vasıtasıyla değil, teknik araçlarla da haberleşiyorlardı. İzmir'de bu teknik araçların ortaya çıkarılması için bir Alman uzmanı tarafından yapılan araştırma o kadar dikkat çekici sonuçlar verdi ki; yüksek bir makamda bulunan bir kişinin dahi işin içinde olduğunun ortaya çıkmaması için bu araştırmadan vazgeçilmek zorunda kaimdi.

İzmir'in en asil ailelerinden birisine mensup bir kişide bulunan hatıra defterinde, İzmir'deki Kolordu Komutanı General Trommer'in ve -İzmir'de bulunduğum zamanlarda- benim, yaptığımız askerî işler tamamıyla kaydedilmişti. Tesadüfe bakın ki bu zatın kardeşi, İzmir sahili önünde bulunan düşman gemilerinden birinde subaydı!

Senenin ilk yarısında bu casusluk tertibatı ve ihbarlarıyla, Anadolu'nun en uç sahillerinde bulunan Türk köyleri karşılarındaki adalardan gelen Rum çeteleri tarafından basılarak kadın, çocuk ve hayvanlar götürülmekte ve köyler yakılmaktaydı. Senenin son yansında küçük çapta yaptığımız faaliyetlerle bu eşkıyalık hareketlerini önlemeye muvaffak olduk.

8 u küçük faaliyetler sırasında çeşitli Alman subaylan ve özellikle bunlar arasında, her ikisi de süvariden yetişmiş olan ve şimdiye kadar Bavyera göllerinde kazandıkları tecrübelerden başka denizcilikle alakası olmayan Yüzbaşı Schüler ile Üsteğmen Hesselberger çok yararlılık göstererek öne çıktılar.

Bu cümleden olarak 18 Eylül'de Ayvalık'ın batısındaki Çimno Adası'ndaki silahlı düşman çetelerine baskın yapılarak ele geçirilen birçok şeyler arasmda casusluk hakkında bilgi içeren önemli

belgeler de elde edilmişti. Bu baskında Üsteğmen Linsmayer öne çıkmıştır.

Üsteğmen Hesselberger tarafından sevk ve idare edilen bir teşebbüs de 18 sandal içinde 180 kişi ile gerçekleştirilmişti. Düşman,

3 Kasım'da Akdeniz'de Meis Adası doğusundaki Kekova Adası'nda bastırıldı. Ağır kayıp verilmesi göze alınarak yapılan şiddetli muharebeden soma, düşman Meis'e kaçtı.

Anlatılanlardan başka Akdeniz'de ve Adalar Denizi'nde yapılan pek çok böyle küçük teşebbüsler sonucu olarak Türk topraklarına yapılan baskınlar gittikçe azalmaya başladı.

1916 Aralık ayı başında Çanakkale'de bulunduğum sırada Alman Genel Karargâhı'nca bizzat bazı açıklamalarda bulunmam istendiğine dair General Ludendorfftan 5 Aralık'ta bir telgraf aldım. Bu davet birçok bakımdan benim için memnuniyet veririydi. İlk olarak yukarıda bahsettiğim Bağdat hakkındaki endişelerimi anlatmak isterdim. Soma da, yine İstanbul'dan Almanya'ya aksettirilen ve fakat bu defa aslı olmayan, Enver'le aramızda bir I anlaşmazlık çıktığına dair söylentileri düzeltecektim.

6 Kasım 1916'da Askeri Kabine'den aldığım bir yazıda, Enver'e karşı daha uzlaşmacı davranmam gerektiği tavsiye olunmuştu. Bunun üzerine 18 Kasım'da Askerî Kabine Başkanlığı'na yazdığım telgrafta bu yazının sebebinin tarafımdan anlaşılmadığını bildirdim. Aynı zamanda, kasten Türkler tarafından uydurulan haberlere veyahut gerçeğe dayanmayan Alman raporlarının içeriğine bu konuda görüşüm alınmaksızın önem verildiğim ilave ettim. Alman Askeri Heyeti Başkanlığı'run, Almanya tarafından himaye edilmezse nüfuz ve mevkiini koruyamayacağım da bildirdim.

Bizzat sözlü olarak teklifte bulunmak üzere Pless'e davet edilmemin, Enver ve Türk Genel Karargâhınca istenen bir durum I olmadığı şüphesizdir. Nitekim Enver'e bu seyahate muvafakat etmek çok zor geldi ve ancak yaklaşık bir hafta soma şöyle bir I yazı ile muvafakat etti:

Liman von Sanders 183

"Mareşal von Hindenburg, sadece Alman Askeri Heyeti hakkında sizinle görüşmek istediğinden Pless'e gidebilirsiniz."

18 Aralık'ta Yüzbaşı Prigge ile beraber Pless'e ulaştığımızda,

buraya Enver'den bir telgraf gelmişti ki şöyle diyordu:
"Şayet orada bir Alman subayı tarafından Bağdat civarındaki
dunun hakkında görüş belirtilecek olursa bu görüşe önem verilmemesi
rica olunur".
Kastedilen Alman subayının kim olduğunu söylemeye her
halde gerek yoktur! Mareşal von Hindenburg, Türk Genel Karargâhına
bu telgrafın lâyık olduğu cevabı vermiştir.
18 ve 19 Aralık'ta Türkiye hakkmdaki endişelerimi Mareşal'e
ve 26 Aralık'ta da önceden Verdun cephesinde iken o tarihte
dönmüş olan General Ludendorff a arz ve izah ettim.
Sonuç olarak da Alman Genel Karargâhından telgrafla Enver'e
Bağdat civarındaki birliklerin, 2. Ordu'dan gönderilecek 3-4
tümenle takviye etmesi tavsiye olundu. Bunun üzerine Enver
cevap olarak Bağdat civarındaki vaziyetin kendilerince iyi durumda
olduğunu düşündüklerini ve bundan başka Halil'in mevsim
uygun olur olmaz Irak'ta bir taarruza karar verdiğini bildirdi.
Bağdat civarındaki birliklerin bu şekilde geniş çapta takviyesi
hakkmdaki teklif hiçbir sonuç vermedi.
Mareşal von Hindenburg ve General Ludendorff ile bahsetmiş
olduğum görüşmelerim sırasında bizzat İmparator hazretlerine
de arzda bulunmak üzere Potsdam'daki saraya gitme emrini
almıştım. Bu arzım esnasında ben çok şey söylemedim. Çünkü
İmparator hazretleri Çanakkale Savaşlarından ve Türk birliklerinin
Galiçya'da gösterdikleri başarılardan bahsettiler. İmparatora
Çanakkale'ye dair her halde yanlış bilgi verilmiş olacak ki kendileri
denizaltıların oradaki savaşta tahminlerin çok üstünde olarak
184 Türkiye'de Beş Sene
muharebelere katılmış olduklarım zannediyorlardı. İmparatorun
uzun süren ifadelerinden sonra Gelibolu önünde denizaltıların
çok sınırlı kalmış olan faaliyetlerini doğru bir şekilde ifade ederek
arz ettiğimde şimdiye kadar olan bilgilerinin bu şekilde düzeltilmesinin
İmparatorun pek hoşuna gitmediğini hissettim. Bu zamana

kadar her fırsatta hakkımda iltifatlarım esirgemeyen İmparator, bu defa konuşmayı çok kısa kesti.

Bugünlerde Başbakan von Bethmann-Holtweg'e de Türkiye'nin durumu hakkında bilgi vermek fırsatı buldum. Enver'e I karşı gereğinden çok müsaadekârlığımız ve Türkiye'nin Müttefik- I lerine yaptığı yardımın kıymet derecesi hakkında yapılan beyan- I Iarımız Türklerin gurur ve kendine güvenlerini aşırı ölçüde artır- I dığını ve Türkiye'deki Alman Askerî Heyetinin faaliyet ve mev- I kilerini zor durumda bıraktığım söyledim.

İstanbul'da Alman-Türk Dostluk Yurdu'nun kuruluşu -ki bu I maksatla Profesör Yaeckh tarafından gösterilen büyük çaba saye- I sinde büyük miktarda para toplanmıştı- Türkler tarafından kendi- I lerine karşı iyilik ve dostluk maksadının dışında bir maksada I hizmet için kurulduğu gibi garip ve menfi bir düşünceye kapıl- I mışlardı. Bu bizim ancak en son yapacağımız bir şeydi. Çünkü I Türklere karşı daha vakur bulunmak bize hürmet göstermelerini | sağlamak için gerekli olduğu gibi Almanlık şerefi için de böyle I olması dana uygundu.

Türkiye'yi kısa bir süreliğine ziyaret etmiş ve bundan dolayı I bu ülkenin durumu hakkında yüzeysel bilgi sahibi olmuş kimse- I ler tarafından Almanya'da Türkiye'ye dair çok yanlış hükümler I neşredilmişti. Bunlar Türkiye'nin medeniyet alanındaki ilerleme- I lerini haddinden fazla olarak övmekteydiler.

Ne yazık ki İstanbul'da öyle Almanlar görülüyordu ki gelişle- I rinin üzerinden birkaç hafta geçer geçmez Türk âdetlerine fazla- I sıyla uyarak kendilerinin resmî faaliyetlerini daha kolay yerine getirebileceklerini zannediyorlardı. Bir defasında Sadrazamın odasında başları fesli üç sivil şahsa rastladım. Konuşmadan, saLiman von Sanders 185

dece Türk usulünce sağ ellerini göğüs, ağız ve alınlanna götürerek beni selamlamışlardı. Türk'e pek benzetemediğim bu üç kişinin isimlerini sorup araştırınca öğrendim ki bunlar bizim aziz

Alınanlardan imişler -birinin ismi Schmidt'ti- ve kısa süre önce bir hizmet için devletçe Türkiye'ye çağınlmışlar.

Bundan başka Türk üniforması giymemizin de milliyetimiz açısından yanlışlığa meydan verebileceğini birkaç gün önce Potsdam daki yeni sarayın hükümdar dairesinin kabul salonunda fark etmiştim. İmparatorla yapacağımız görüşme hakkında daha önceden kendisine bilgi verilmeyen nöbetçi yaveri, Süvari Yüzbaş ı Prigge ile beni Türk üniforması içinde görünce biraz emniyetsizlikle süzdükten soma Fransızca olarak hiç alakası olmayan şu sözlerle güya konuşmak istedi: "Le soleil vient déjà". Bunun üzerine ben de, ortamı biraz soğuk bulduğumu Almanca olarak kendisine söyledim. Bu şekilde yanlış anlama bertaraf edildi.

Alman devlet adamları ve memurlarının da, Türkiye'nin durumunu ne kadar yanlış tahmin ve takdir ettiklerine delil olarak, 1916 senesinde uzun müddet Almanya'dan Türkiye'ye askerî eşya ile yüklü olarak giden vagonların, pusula ve yaftalan üzerinde Enverland' kelimesini içeren işaretler taşıdığını da belirtmek isterim. Bu çeşit yazılar Türk subaylarında çok ciddi memnuniyetsizlikler uyandırıyordu. Üstelik Enver'in subay kadrosu içinde zaten pek çok şahsi düşmanı vardı. Bu uygunsuzluğa bir süre sonra son verildi.

30 Aralık'ta İstanbul'a geri döndüm.

Enverland: Enver'in ülkesi demektir. (t.h.n)

1917 Senesi

Yıldırım Grubu'nun Kuruluşundan

Önceki Olaylar

Alman Askerî Heyeti

Alman Askerî Heyeti 1916-1917 kışında yeni Kurmay Başkam Albay Lenthe'nin idaresi altında olarak yeni görevler almıştı. Türkiye'deki Alman ordusu mensuplarının gereği gibi idaresi için maksada uygun görünen her türlü tertibat ve iş bölümünü yerine getirmek Askerî Heyet'in görevleri arasına katılmıştı.

O zamana kadar ülke dışındaki cephelerde bulunan Türk birliklerinde vazifeli olan Alman subayları ve Türkiye'de mevcut az sayıdaki Alman teşkilatı ile olan irtibat ve münasebet, başlıca menzil noktalarında bulundurulan irtibat subayları vasıtasıyla yerine getiriliyordu. Yeni alınan karardan soma Askerî Heyet - Alman subay ve erlerinin özlük işleri ve hukukî işleri ile meşgul olmakla beraber- memleketin her tarafına yayılmış bir şekilde geniş bir menzil idaresi halinde teşkilatlandı. Karargâha başlangıçta çok kabiliyetli ve çalışkan olan Yüzbaşı Bohnstedt daha sonra Yüzbaşı Tzschimer vs. gibi sık sık değişen kurmay subaylar katıldı.

Alman sıhhiye teşkilatının mükemmelliği sürekli ilerleyip gelişti. Yeni hastaneler ve hasta odaları kuruldu. Mevcut sıhhiye depolarıyla menzil sıhhiye depolarına ilave olarak yeni sıhhiye depolan kuruldu.

188 T ürkiye’de B ej Sene

Askerî Heyet'in tecrübeli levazım memuru, Levazım Müşaviri Burchardi teşkilatçdık maharetim göstererek geri hizmeti içjn mevcut tertibatı genişletti, depolan büyüttü. İstanbul ve civarında her türden fabrika ve imalathaneler kurdu. İşlerin büyümesine ve çoğalmasına rağmen 1916 Kasım ayından 1917 Ocak ayma kadar 93 Alman subayı ile sıhhiye subayı, Alman Başkomutanlığının isteği doğrultusunda Almanya'ya geri gönderildi.

Enver'in Alman Askerî Heyeti'nin yetkilerini azaltmak konusunda açıktan açığa yaptığı çalışmaya rağmen, Alman yüksek makamları tarafından himaye olunup desteklenen yeni tertibat değer kazanmıştır. Bu hâl, dayanaklarını yalnızca Türklerin I nezdinde aramış olan Enver'in karargâhımdaki bazı Alman subay- I lan için de faydalı bir ders olmuştu.

Yeni teşkilatın hiçbir politik gaye gütmediğini -bunun aksine I olarak ortalıkta dolaşan söylentilere rağmen- herkes tasdik etme- I ye mecburdur.

Alman yüksek makamlan, daha 1916 senesi başında Türki- I
ye'ye gönderdikleri özel memurlar vasıtasıyla gerek maden ve I
gerekse bazı yerli ürünlerin toplanarak Almanya'ya sevk edilme- I
sine başlamışlardı.
Bu memurlar, çok defa Almanya'da yanlış olarak zannedildi- I
ği şekilde Alman Askeri Heyeti'ne katılmış değillerdi. Bunlarla I
meşgul olmak için Türkiye Harbiye Nezareti'nde doğrudan bir I
kalem kurulmuştu. Bunlar ya doğrudan doğruya veyahut sefaret I
veya askerî delege vasıtasıyla Almanya'daki makamlar ile haber- I
leşip işlerini yürütüyorlardı.
Bütün bu ekonomik çalışmaların sonucu sınırlı kalmıştır; bu I
yüzden çeşitli yönlerde sürekli anlaşmazlıklar hüküm sürmek- I
teydi.
Aslında bu memurların gönderilmesinde birlik ve düzen yok- I
tu. Münferit memur ve komisyonların gönderilmesi için daha I
önceden bir anlaşma da yapılmıyordu.
Liman von Sanders 189
Türkiye'de bunların hepsine karşı özel bir takım engeller türemekteydi.
Çünkü bu kadar çeşitli Alman mesaisinin takip ettiği
yollar -genellikle kendilerinin bilgisi dışında- bütün ekonomik
kudret ve nüfuzu elinde tutmuş olan Türkiye levazım reisinde
birleşiyordu. O ise kendi emri altında her tarafa dal budak salmış
vasıtalarla dışarıya mal ihracını engelliyor veya geciktiriyordu,
levazım reisi olmayacak şeyler için emri altındaki şahısları kullanıyor,
birini diğerine karşı kullanılmaya alet ediyor -hatta bazen
bu hususta Avusturyahlan kullanıyor- ve genel olarak sırf kendi
planlarını ve hedeflerini takip ediyordu. Bir şey verecekse bunu
ancak yerine getirilmiş olan bir hizmetin zaruri olan karşüığı olmak
üzere verirdi.
Türk harp sahnelerinde yaşananların cereyan şeklini kısaca
tasvir etmeden önce, 1917 senesi başında Türk Ordusunun dağılımı
hakkında aşağıdaki hulasanın yapılması lâzımdır:

Kafkasya Cephesi

3. Ordu: Komutam, Vehip Paşa

1. Kafkas Kolordusu (9., 10., 36. Kafkas Tümenleri)

2. Kafkas Kolordusu (5., 11., 49. Kafkas Tümenleri)

2. Ordu: Komutam, Vekâleten Mustafa Kemal Paşa

2. Kolordu (1. ve 47. Tümenler)

3. Kolordu (Bu kolordunun 7. Tümen'i Genel Karargâh'm

emriyle İstanbul'a gitmek üzere yürüyüştedir. Kolordu

Karargâhı ve 14. Tümen 6. Ordu emrine verilmiştir)

4. Kolordu (11. ve 12. Tümenler)

16. Kolordu (5. ve 8. Tümenler)

Irak Cephesi

6. Ordu: Komutanı, Halil Paşa

18. Kolordu (45., 51. ve 52. Tümenler)

190 Türkiye'de Beş Sene

13. Kolordu -İran'da- (2. ve 6 . Tümenler)

4. Tümen (Musul civarında)

Suriye ve Filistin

4. Ordu: Komutanı, Cemal Paşa

8 . Kolordu (27. ve 43. Tümenler)

12. Kolordu (41. Tümen)

1. Seferi Kuvvet (3. Tümen)

Adana Kolordusu (23. ve 44. Tümenler)

22. Hicaz Tümeni

53. Tümen ve 3. Süvari Tümeni (Halep civarında)

Çanakkale ve Anadolu Cephesi

5. Ordu: Komutam, Liman von Sanders Paşa

14. Kolordu (42. Tümen)

19. Kolordu (24. ve 55. Tümenler)

17. Kolordu (56. Tümen)

21. Kolordu (57. Tümen)

İstanbul

1. Ordu: Komutanı, Esat Paşa

1. Kolordu (54. Tümen geçici olarak bu kolordunun emrine verilmiş, daha sonra Halep'e sevk edilmiştir)

16. Tümen (Genel Karargâh emrindeydi, daha soma Halep'e sevk edildi)

Avrupa Cepheleri

15. Kolordu (19. ve 20. Tümenler)

6 . Kolordu (15., 25. ve 26. Tümenler)

20. Kolordu (46. ve 50. Tümenler)

Liman von Sanders 191

Bunlardan başka, Yemen'de 7. Kolordu (39. ve 40. Tümenler), Asir'de 21. Tümen bulunuyordu. Burada bahsedilmeyen münferit müfreze ve birlikler de vardı.

Daha önce bahsedildiği şekilde Türkiye cephelerindeki münferit birliklerin insan kuvveti daha o zamanlar bir diğerinden çok farklı bir hâl almış ve pek çok birliğin nitelikleri; birliklerin sürekli parçalanması, iyi yetişmiş asker mevcudunun azalması ve esaslı talim ve terbiye için yeterli zaman bulunmaması yüzünden 1915 senesine nispetle bir hayli azalmış bulunuyordu.

Kafkasya Cephesi

Ruslar, 3. Ordu'ya karşı büyük taarruzlarını sona erdirdikten sonra, cephelerinin geri ile olan irtibatlarını esaslı bir şekilde ıslah etmişlerdi. Sankamış-Erzurum ve Trabzon-Gümüşhane sahra demiryolu hatları tamamlanmış ve işlemeye başlamış bulunuyordu. Bu şekilde, Ruslar tarafında daha önceleri büyük şikâyetlere sebep olan iaşe sorunu, eski hattını muhafaza eden ve şimdi Trabzon, Erzincan, Muş ve Van'ı da içine alan bütün Rus cephesi üzerinde düzene sokulabilmişti.

Iğdır-Bayezid-Karakilise hattı tamamlanmıştı ve bu hattan ayrılan Karakilise-Tutak-Malazgirt hattının da toprak düzenlemesine başlanmış bulunuyordu. Türk kaynaklarında mevcut haberlere göre Culfa-Tebriz geniş hattı da Rumiy.e Gölü'nün doğusuna

kadar uzatılmış ve Batum-Trabzon arasında da geniş bir hat inşasına başlanmıştı.

Orduyu, bir sonraki hareketten önce lâyıkıyla hazırlamak isteyen Grandük Nikolai'nin kuvvetli eli her yerde his ve fark olunmaktaydı. Rus İhtilali bütün o geniş çaplı plânlara burada bir son verdi.

İhtUal'in ortaya çıktığı 1917 Nisan ayına kadar, bahsetmeye değer büyük askeri hareket olmamıştır. Senenin ilk aylarında cephelerde meydana gelen ufak tefek çatışmalar azami olarak ileri arazide her hangi önemsiz bir tepenin bir elden diğer ele geçme192 Türkiye ‘'de Beş Sene sinden ibaret kalıyordu. Fakat bu bile çok ender oluyordu. Cepheler çok geniş olduğundan iki taraf mevzileri genellikle birbirinden kilometrelerce uzakta bulunmaktaydı. îhtilal'in başlamasını takiben Kafkas ordusunda hemen farklı siyasî cereyanlar görülmeye başladı ve taarruz arzu ve hevesi akamete uğradı. Muharebe veyahut taarruz için ciddi bir arzu ve azim, ancak bazı subaylar ile özel olarak yetiştirilmiş az sayıda birlikte mevcuttu.

Diğer taraftan Türkler de müdafaa ile yetinmeye mecburdular; çünkü ne 3. Ordu'nun ve ne de 2. Ordu'nun hâli büyük askerî harekât yapmaya uygundu. Her iki orduda insan mevcudu az, yiyecek kıttı. Elbise, teçhizat ve cephane yetersiz ve her çeşit taarruz hareketinin ilk şartını teşkil eden nakliye vasıtaları daha önce anlatıldığı üzere en gerekli ihtiyaçlara bile yetmeyecek sayıdaydı.

Türk Genel Karargâhı'nın, her iki ordudan İzzet Paşa'nın emrinde bir Kafkas Ordular Grubu kurması, durumda bir değişiklik yapmadı, sadece isim değişti. Ordular grubunun kurmay başkanlığına AlmanyalI Binbaşı von Falkenhausen tayin olundu.

Grup evvela karargâhını Diyarbakır'da, daha sonra Harput'ta kurdu. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa artık asaleten 2. Ordu'ya komutan oldu.

2. Ordu, şiddetli kıştan son derece etkilenmişti. Bu ordunun

bulunduğu bölge Ermenilerin tehciri dolayısıyla kısmen boşaltılmış, ıssız kalmıştı. Bütün ekonomik faaliyet bu yüzden tamamen durma noktasına gelmişti. Arazinin büyük kısmı ekilmemiş olarak duruyordu. Sanatkâr kalmadığından sanatla ilgili bütün tezgâhlar durmuştu. Bundan dolayı memleketin bu bölgesi ordunun ne iaşesini ve ne de diğer ihtiyaçlarını yeterli derecede temin edebiliyordu. Geriden sevkıyat ise tamamen yetersizdi ve o kadar az verimli olabiliyordu ki, daha önce de bahsedildiği üzere, cephede binlerce insan açlıktan yahut takatsizlikten ölmüştü. Doktor Liebert isminde bir Alman tabibi, o zaman Elazığ'dan şöyle yazıyordu:

"Zayıf düşmüş askerlerin ne kadar az dayanıklı oldukları en basit müdahalelerde bile ortaya çıkıyor. Ameliyat yapılmazsa ölüyorlar, ameliyat yapılırsa yine ölüyorlar."

Lekeli humma, sıhhî teşkilatın yetersizliği yüzünden, binlerce insanı silip süpürüyordu. Gerek her çeşit temizlik için ütülerin ve gerekse hastanelerin düzenli olarak ısıtılması için odun yoktu. Bununla beraber Resülayn'da yeterli miktarda sıhhî malzeme vardı fakat nakliye vasıtası olmadığından getirilemiyordu. 2. Ordu emrinde bulunan Alman sıhhiye memurlarından birçoklan hastalandılar ve vatanlarını bir daha göremediler. Lekeli humma salgınının en şiddetli olduğu Şubat ayında, yalnız bu hastalıktan 42 Türk tabibi vefat etti.

Ermeni tehcirinin Türk ordusunu bu kadar derinden etkilemesi kaderin bir tecellisi gibi telakki olunabilir! Türklerin Ermenileri tehcir etmelerinin sebebini tartışmaya açmak bu kitabın konusu değildir. Fakat bu yüzden Türk idarecilerine yöneltilen suçlama ve ithamlara karşı adil olmak gerekirse, şu husus göz önünde bulundurulmalıdır: Türkiye'nin Ermeni siyasetini oluşturanlar bu idareciler değildir. Onlar bu fikrî cereyan içinde yetişmişler, büyümüşler ve bundan dolayı devlete düşman unsurları uzaklaştırdıkları takdirde, gelecek için ülkelerine vatanperverine bir hizmet

yapacaklarını zannetmişlerdir. Kapitülasyonların kaldırılmasından beri 'Türkiye Türklerindir" sloganı her tarafta söylenerek insanların karakter ve mizaçları daha fazla ateşlenmiş, düşünme ve muhakeme yetenekleri dumanlandırılmıştı. Tehcire yol açan sebepler her yerde fazlasıyla mevcuttu, çünkü Ermeniler sınırı geçip Türk topraklarını işgal eden Ruslarla işbirliği etmişler ve Müslüman ahaliye karşı çeşitli mezalimde bulunmuşlardı. Tehcirin icrasında elim ve nefretle karşılanacak bazı hatalı hareketlerin büyük kısmının; yüksek makamlardan emredüen tedbirlere, şahsî kin ve soygun gibi hiç hesapta olmayan sonuçlar ilave eden alt seviyedeki uzuvlara ait olduğunda kesinlikle şüphe yoktur. Tehcirin icrası birinci derecede kendilerine ait olan küçük

memurlar zümresi ile bilhassa jandarmalar, Kafkasya bölgesinde şüphesiz Avrupa medeniyetiyle yetişmiş olarak yaşamıyorlardı. Fakat Alman subaylarının Ermeni takibatına katıldığı hakkındaki Levanten isnat ve iftiralarına uzak bölgelerde nasıl olup da inanılmış olduğu anlaşılır gibi değildir. Bunlardan Ermenilerin bulunduğu bölgelerdeki karargâhlar ve birliklerde görev yapan çok az sayıdaki Alman subayları en müşkül iaşe ve asker yetiştirilmesiyle görevliydiler. Alman subayları çok defa olaylar ve askerî tertibat hakkında bile Türk komutanları tarafından yeterli derecede bilgilendirilmiyorlardı. Nerede kaldı ki iç siyasetten vaktinde ve zamanında yeterince haberdar olabilsinler. Alman subaylarının taşıdıkları rütbe ve yetki dışında bir etkide bulunmalarına muktedir olduklarını düşünmek onların mevkiini tamamen yanlış değerlendirmeye sebebiyet verir. Çünkü Türkler, onların yetkileri dairesinde kalmalarına son derece dikkat ediyorlardı. Bu kötü iftiraların bana da yöneltilmiş olması, Türkiye'nin durumunu bilen herkes için şaşılacak bir şey değildir. Savaştan mağlubiyet ve çöküntü ile çıktıktan sonra Levantenler tarafından her türlü kabahatin Alınanlara yüklenmesi tabüdir.

Haritaya şöyle bir bakmak dikkat sahibi herkesi hemen ikna ve temin edebilir ki, benim ordu komutam sıfatıyla Türkiye'deki askerî görevim, doğu vilayetlerinin çok uzağında, oraya 1 0 0 0 km'lik bir mesafede, Osmanlı İmparatorluğu'nun batı ucundaki bölgeye münhasırdı. Ermenilerin bulunduğu bölgeye ve hatta ona sınır olan araziye bugüne kadar ayak basmadım.

Irak

1917 Ocak ayında, Bağdat'ın zaptıyla sonuçlanan İngiliz ileri harekâtı başladı.

İngiliz taarruzu karşısında o zaman yalnız elde mevcut 18. Türk Kolordusu, büyük kısmı ile Bağdat'ın kuş uçuşu 170 km. güneydoğusunda Dicle'nin iki tarafında bulunuyordu. Burada nehir Kutülamare'den kuzeydoğuya keskin bir şekilde kıvrılmakta ve daha sonra Ümmülhanne mevkiinde Basra Körfezi'ne doğru eski istikametini almaktadır. Nehir mecrasının kuzeydoğuya yönelik olan ve Bağdat için bir ileri mevzi makamında olan bu kısmının uzunluğu, yaklaşık 35 km'ye ulaşır. Türk sağ kanadında Şattülhay Suyu'nun -ki Garaf da denir- Dicle'ye karıştığı yerde Kutülamare mevkii bulunmaktadır. Sol kanatta Ümmülhanne'nin yaklaşık 4 km. batısında, birkaç toprak kulübeye Felâhiye adı verilmiştir. Bu isme oralarda sıklıkla rastlanır. Türk sağ kanadında 45. ve 52., sol kanadında 51. Tümenler bulunuyordu.

Buradan 150 km. kadar sağ ileriye Nasıriye mıntıkasında Aşağı Fırat mecrasına doğru kademe oluşturmak üzere 156. Piyade Alayı ile 3. Süvari Bölüğü ve iki bataryadan oluşan Fırat Müfrezesi sürülmüştü, tngilizler kendilerinin Basra ve Kuma ile bağlantılarını kolaylaştırmak için Nasıriye civarına kadar bir sahra demiryolu hattı döşemişlerdi.

Bağdat'tan kuş uçuşu 400 km'yi aşan bir mesafede, İran yaylalarında bulunan Hemedan civarındaki 13. Kolordu'yu, Dicle'nin alçak arazisinden, aşılması zor olan dağ silsilesi ayırıyordu. Aynı zamanda bu kolordu, cephesi karşısında bulunan büyük kısmı

süvarilerden oluşan Rus birlikleri tarafından bağlanmıştı.

18. Kolordu'nun yegâne takviyesi olan 2. Ordu'nun 14. Tümen'i yürüyüş hâlindeydi. Çünkü Enver ile müşavirleri Bağdat için bir tehlikeyi muhtemel görmemişler ve Aralık ayı sonunda Mareşal von Hindenburg ile General Ludendorff tarafından, oraya önemli sayıda takviye kuvveti gönderilmesi hakkında verilen fikir ve tavsiyeyi dinlememişlerdi.

Zamanında yapılan ve sağlam esaslara dayanan ihtarlara rağmen Bağdat'ın düşmesinden önce Türk Genel Karargâhı'nın benimsemiş olduğu ihtiyatsızlıktan daha fazlasının başka hiçbir karargâhta yapıldığı görülmemiştir. Enver'in Alman müşavirleri - stratejik kararların bariz üvey evlatları- diğer birçok halde olduğu gibi burada da, Türk harbinin istikametinde ve olayların cereyanından önce yeniledikleri hatalı davranışlarını değiştirip düzeltLiman von Snnders 195

196 Türkiye'de Beş Sene

meleri için kendilerine yapılan ihtarlara açık bir ısrar ile kulaklarını tıkamışlardı.

9 Ocak'ta Kutülamare'nin kuzeyinde nehrin büküntüsündeki Îmam-ı Muhammed civarmda bulunan Türk mevzilerine karşı düşmanın büyükçe bir taarruzu başladı. Türk raporlarının bildirdiğine göre taarruz edenler 3. Hint Lahor Tümeni imiş. Üeri-geri bir muharebeyi müteakip Türkler birinci hatlarını tahliyeye mecbur oldular. 11 Ocak'ta Kutülamare ve Imam-ı Muhammed mevzilerinin topçu ateşi ile dövülmesini müteakip ayın 1 2 'sinde îmam-ı Muhammed üzerine daha küçük bir taarruz yapıldı.

Türk Genel Karargâhı'nın 14 Ocak 1917'de Alman Genel Karargâhı'na gönderdiği gizli raporda harfi harfine şöyle denilmişti:

"Kuttilamare civarındaki vaziyet kesinlikle elverişli olarak telakki olunabilir. Bizzat oradaki orduda da durum başka şekilde kabul olunmamaktadır."

Bu andan itibaren düşman saldırılan sürekli devam etmekte,

Türk birlikleri adım adım mevzilerinden geriye atılmaktaydı.
Türk birlikleri çok cesurca dövüşüyordu. Fakat üstün İngiliz kuvvetlerinin çok üstün topçu ile sistematik bir şekilde ilerlemesine karşı duramazlardı. Cephenin yan taraflarındaki İngiliz süvarisi, sürekli devam eden ilerleyişleriyle Türklerin yan ve gerilerini tehdit ediyordu.
Bundan sonraki İngiliz saldırılan da Garafa -diğer ismiyle Şattülhay- ve lmam-ı Muhammed civarına yöneldi. lmam-ı Muhammed civarındaki ileri mevzi 18 Ocak'ta düştü. Kutülamare civarındaki ileri mevzi de 3 Şubat'ta mecburen terk edildi. 9 Şubat'ta gerideki yeni Türk hatlan Ingilizler tarafından zapt edildi ve Türkler de yaklaşık 1300 metre kadar geride tekrar savunma hattı kurdular.
Bu sırada 14. Tümen'in kolbaşısını oluşturan 41. Piyade Alayı biraz dağ topçusuyla Aziziye civarına vasıl olmuştu.
Liman von Sanders 197
Gar afin batısındaki Türk mevzii de şiddetli bir muharebeyi müteakip 15 Şubat'ta mecburen tahliye edildi. Birliklerin geri kalanı 16 Şubat gecesi Dicle'nin sol sahiline alındı. Bu şekilde nehrin batı sahili Ingilizler için artık serbest kalmıştı.
6 . Ordu'daki bütün Alman subaylarıyla Alman teşkilatı emri altına verilmiş olan Bağdat'taki General Gressmann, 16 Şubat'ta çektiği aşağıdaki telgrafla durumu Türk Genel Karargâhı'ndan daha isabetli olarak değerlendiriyordu:
"Dicle Cephesi'ndeki durum ciddidir. Çünkü tngüizler insan ve cephane yönünden önemli üstünlüğe sahiptir".
Felahiye civarında Türk sol kanadını oluşturan 51. Tümen'e karşı 17 Şubat'ta şiddetli bir topçu ateşini takiben bir piyade saldırısı başladı. Bu saldırıda -Türk raporlarına göre Mahrat'ta Hint Tümeni'nin kısımlarından oluşan- düşman, başlangıçta iki Türk hattını zapt etti. Ancak Türklerin karşı saldırısıyla bu mevzileri tekrar kaybetti.

Dört gün devam eden topçu ateşini, ayın 22'sinde şiddetli bir düşman piyade saldırısı takip etti. Bu taarruz her iki taraf için de değişken safhalar gösterdikten sonra en son gece, Türklerin büyük zayiatla gerideki bir mevziye çekilmeye mecbur olmalarıyla sonuçlandı.

23 Şubat'ta; tngüizler Şamran dirseğinde, Dicle'nin doğu sahiline birlik geçirmeye muvaffak oldular. Bu birlikler orada siperler kazarak tutundular ve karşı taarruz ile püskürtülemediler. tngilizler burada bir köprü kurdular.

24 Şubat'ta; bu köprüden geçen birliklerin şiddetli bir taarruzu, 52. Tümen'in merkezini deldi. 40. Türk Piyade Alayı bu sırada hemen tamamen mahvedildi. Türkler 25 Şubat gecesi Tavil mevziine çekildiler.

Kutülamare hizasındaki nehir kıvrıntısında vuku bulan ilk muharebe safhası sonunda, bütün Türk mevzileri kullanılamayacak şekilde elden çıkmıştı. Türklerin zayiatı son derece yüksekti.

Çok kayıp veren 45. Tümen lağvedilmek zorunda kalınmış, bu tümenin geri kalan erleri diğer tümenlere dağıtılmıştı.

Nihayet 25 Şubat'ta Bağdat'm tehlikeye maruz olduğu gö2 önüne alınarak 13. Kolordu'nun kolbaşısı Hemedan'dan, Hanikin istikametinde yürüyüşe geçirildi. Daha önceden de tahmin edildiği şekilde, Rus süvarisi derhal bu birliği takibe koyuldu. Kolordunun son kısmı ancak Mart ayının l'inde Hemedan'dan çekilebildi.

13. Kolordu’nun Bağdat civarındaki muharebelere yetişemeyeceği açıktı. Bundan başka kolordunun Hemedan'dan hareketi ile beraber Iranlı olan birliklerinin yarısı da hemen firar etmişti ki buna hiç kimse şaşırmadı.

25 Şubat'ta düşmanın yaklaşık bir piyade tümeni Tavil mevziine bir km. mesafeye kadar yaklaştı. Bir düşman süvari alayı Türk sol kanadının arkasına sarktı, ağırlıklar ve nakliye kolları üzerine saldırdı ve orada büyük bir karışıklık meydana getirdi.

Dicle Nehri üzerinde bile muharebe edildi. Dört İngiliz topçekeri,

Türk yaralılarını taşıyan Basra Vapuru ile Selman-ı Pak ve Doğan topçekerlerini zapt etti.

İngilizler daha o gün 18. Kolordu'nun mevziini yardılar. Kolordu bunun üzerine 26 Şubat gecesi büyük zayiat ile Aziziye üzerine çekildi. Piyade ve süvariden oluşan bir düşman tümeni Aziziye'ye kadar Türkleri takip etti.

18. Kolordu, 27 Şubat gecesi, geri yürüyüşüne devam etti ve 28 Şubat'ta Selman-ı Pak'ın güneydoğusundaki nehir kıvrımına ulaştı, orada hemen tahkimata başlandı.

Düşman ileri hareketinde kısa bir duraklama oldu. Türk raporlarına göre İngilizler bu duraksama ile Aziziye civarında bir dayanak mevzii kurmuşlardır. Ancak dayanak mevzii kurmaktan çok, bunların Bağdat üzerine bitirici son hareketten önce toplandıklarını ve irtibat hatlarmı düzenlediklerini kabul etmek belki daha doğru olur. İngiliz birliklerinin harekâtına dair, Mart ayı başındaki Türk raporları aşağıdadır:

198 Türkiye ’de Beş Sene

Liman von Sanders 199

"Aziziye civarında tngilizlerin iki piyade tümeni ile bir süvari tümeni bulunduğu zannedilmektedir. Bagile yolu üzerinde, Hintli olması muhtemel, bir piyade tugayı gruplar hâlinde görülmüştür. Askerle dolu nakliye gemileri oraya doğru hareket hâlindedir. Motorbotlar Aziziye istikametinde tombazlar çekiyorlar."

14. Tümen'in kısımlarıyla takviye edilen 18. Kolordu'nun toplam kuvveti o vakitlerde yaklaşık 6 . 2 0 0 tüfek ve 80 makineli tüfek olarak bildirilmiştir. Top mevcudu, kısıtlı cephane ile 22 sahra, 12 dağ topu ve çeşitli modelde 21 obüs topundan ibaretti. Topçunun bir kısmı son çetin geçen muharebede ve geri çekilme sırasmda kaybedilmişti. Artık Bağdat'ın tahliyesine başlandı ve son muharebelerin hafif yarakları Samarra'ya naklolundu.

5 Mart'ta muharebeler yeniden alevlendi. Düşmanın bir piyade tümeniyle bir süvari tümeni taarruz ediyorlardı. Süvari tümeni

Türk sol kanadını çevirdi. 18. Kolordu 6 Mart gecesi Diyale mevziine çekildi.

Daha 6 Mart'ta düşman Diyale Suyunun Dicle'ye karıştığı yere yaklaşmaya başladı. 9 Mart gecesi İngilizler, Türk mevziini kuvvetli topçu ateşi altma aldılar. Bu ateşin himayesi altında, piyade ve makineli tüfekleri, kayıklarla Diyale'nin sağ sahiline geçirmeye muvaffak oldular. İleri sürülmüş olan bu birlikler, 51. Tümen'e bağlı 44. Piyade Alayı'nın şiddetli taarruzlarına rağmen orada tutunabildiler. Bu şekilde tedarik ve hazırlanmış olan himaye sayesinde İngilizler bir köprü kurdular ve bu köprü üzerinden hemen sahilin kuzeyine kuvvetli birlikler geçirdiler. Türk raporlarına göre bu birlikler 15 tabur ve bir süvari tümeni kuvvetindeymiş.

9 Mart öğleden sonra burada piyade saldırısı başladı, bu taarruz ilk zamanlarda başarılı olamadı.

10 Mart gecesi düşman, 44. Piyade Alayı'nı geri attı ve taarruzunu yeniledi. Birçok muharebe ve uzun geri çekilmeler dolayısıyla zayıflamış olan Türk birlikleri nehrin her iki sahilinde cephede ve dış kanatlarda üstün düşman kuvvetleri tarafından tehdit

edilmekteydi. Bundan dolayı Diyale mevziini de terk etmeye mecbur olundu. Dicle'nin sağ sahilindeki 51. ve 52. Piyade Tümenleri ve sol sahilindeki 14. Piyade Tümeni kuzeye doğru geri çekilmeye başladılar.

Bu şekilde 10/11 Mart gecesi Türkler Bağdat'ı kaybetmiştir.

Daha Bağdat'ın düşmesinden önceki son günlerde her türlü mühimmat kuzeye naklolunmuştu. Henüz tamamıyla bitirilmemiş olan Bağdat'taki büyük Alman telsiz-telgraf istasyonu tahrip edildi. Taşınabilir olan demiryolu malzemesi Samarra istikametine sevk edildi.

13. Kolordu, hafif muharebeler ederek 14 Mart'ta kolbaşısı ile Hanikin'e ulaştı, bu sırada kolordunun artçısı Kerind civarında bulunuyordu. Ruslar ise bir süvari tümeni ve birkaç tabur ile onu

takip ediyorlardı. 13. Kolordu Kızılrabat yönünde yürüyüşüne devam etti.

Daha önce bahsedilmiş olan Fırat Müfrezesi 15 Mart'ta, geri yürüyüşle Felluce'ye kadar gelmiş ve 19 Mart'ta orada taarruza uğradıktan sonra Ramadiye Kalesi'ne çekilmişti.

Mısır

Tih Çölü yoluyla ileriye uzatılmış olan İngiliz demiryolu Ocak ayında El-Ariş Vadisi'ne varmıştı.

Genellikle siyasi gelişmelerin etkisinde kalarak hareket eden Enver, orduya El-Ariş üzerine bir taarruz mümkün olup olmadığım soruyordu; hâlbuki bu önemli mevki çok kısa bir süre önce Türk kuvvetleri tarafından terk edilmek zorunda kalınmışta. Bu kuvvetlerin komutanı bu soruya kesin bir dille olumsuz cevap verdi. Birlikleri ne kuvvet, talim ve terbiye, iaşe bakımından işe yarar durumdaydı, ne de nakliye hayvanlarının sayısı her hangi büyük bir askerî hareket için yeterliydi. Elde mevcut binek, koşum ve mekkâri hayvanlan da devamlı bir şekilde yem azlığı yüzünden uzun vadeli zorluklara dayanacak halde değildiler. Bundan dolayı Enver saldırıdan vazgeçmeye mecbur oldu.

Liman von Sanders 201

İngilizler, çöl yoluyla ilerlemiş olan birliklerini 1917 senesi Mart ına kadar yavaş yavaş ama sürekli takviye etmişlerdi. Fakat Türk birliklerine de bazı yardımlar yapılmıştı, tki zayıf alaydan oluşan 3. Süvari Tümeni Ocak ayında bölgeye ulaşmıştı. Daha sonra 5. Ordu'dan gelen 16. Tümen de Şubat'ta bu kuvvete katıldı. Bundan başka Halep'te bulunan 53. Tümen Mart'ta cepheye yetişmişti. Türk birlikleri Gazze'den Birüssebi'ye kadar gruplar halinde bulunuyordu.

İngilizler, Mart ayı başında kuvvetli süvari ile Han Yunus a karşı ilerledikten sonra 8 Mart'ta bu mevkii işgal ettiler. Kısa süre sonra El-Ariş-Tellürrefah sahasında büyük kuvvetler topladılar. 22 Mart'ta birçok İngiliz keşif birliği Gazze Vadisi'ne karşı ilerlemişlerdi

ve sonraki günlerde Han Yunus havalisinde büyük
düşman kuvvetlerinin toplanmakta olduğu görüldü.
26 Mart'ta Birinci Gazze Muharebesi başladı.
Sabah saat 9'da bir tümen, Gazze'nin güneyindeki Türk mevzilerine
karşı yayıldı. Kuvvetli İngiliz birlikleri Tellülcuma civarında
Gazze Vadisi'ni geçtiler. Topçu ile birlikte iki tugay
Gazze'nin kuzeyine ilerledi. Sabah saat 10'da Gazze kuşatılmıştı.
Türklerin 125. ve 79. Piyade Alayları ve 81. Piyade Alayı'mn 2.
Taburu makineli tüfeklerle ve topçu ile birlikte şehirde bulunuyordu.
Bunlarla irtibat öğleden sonra ancak telsiz telgrafla kurulabildi.
Muharebenin kuvvet noktasını Gazze şehrinin güneyindeki
83 rakımlı tepe oluşturuyordu. İngilizler, şiddetli savunmaya
rağmen orayı almaya ve onun gerisinde bulunan Avusturya bataryasına
kadar ilerlemeye muvaffak oldular. Hemen yapılan bir
karşı saldın tepeyi tekrar Türklerin eline geçirdi. Aynı gün içinde
tepe üç defa el değiştirdi; nihayet akşama doğru İngilizlerin elinde
kaldı.
İngilizler kuzeyden, doğudan ve güneydoğudan şehre girdiler.
Şehirde sokaktan sokağa, evden eve muharebe yapıldı.
İngiliz saldırısını müteakip hemen silah başı eden Cemame
ve Tellüşşeria gruplan, Türklerin alışılagelmiş gecikmeleri sebebiyle
Gazze'ye imdat için ancak öğleden sonra yürüyüşe geçebildiler.
1. Grup düşmana Gazze'nin kuzey ve doğusundan, 2. Grup
güneyinden taarruz edecekti. Fakat her iki grup ileri yürüyüşte
birkaç defa durdurulduğundan, 26 Mart'ta bunların bir etkisi
olamadı. Ancak 27 Mart'ta sabah saat 9'a doğru Gazze'ye yaklaşmışlar
ve kendilerini göstererek Gazze'nin yükünü hafifletmeye
başlamışlardı.
Gazze Grubu, cesurca bir savunma ile şehrin güney kısmında
tutunmaktaydı.
İngilizler, şimdilik kuzeyden ve doğudan yaptıkları taarruzdan
vazgeçmek zorunda kaldılar ve 83 rakımlı sırtı da Türklerin

bir süngü hücumu neticesinde kaybettiler. Saat ll'de kuşatmayı kaldırmakla görevli birlikler Gazze Grubu ile bağlantı kurdular. İngilizler Gazze Vadisi'nin batı sahiline ricat ediyorlardı. Başlangıçta doğu sahilinde bıraktıklan artçılarını da karanlıkta geriye aldılar. Bu şekilde ayın 28. günü sabahı vadinin doğu sahili düşman tarafından tamamen boşaltıldı.

Cemame Grubu, İngilizleri vadiye kadar takip etti. Tellüşşeria ve Birüssebi Grupları 27 Mart akşamı Tellüşşeria'ya geri çekildiler.

Türkler tarafından yaklaşık 1500 İngiliz ölüsü gömüldü. 12 makineli tüfek ve 20 otomatik tüfek ele geçirildi. Türk birliklerinden 125. Alay ve Alman subaylarından Binbaşı Tiller bu çarpışmalarda büyük yararlılık göstermişlerdi.

Albay von Kress'in komutası altmda şiddetli muharebe ile elde edilen bu muvaffakiyet; İngilizleri, Kanal'd an itibaren uzun ve sistematik bir ilerleyişten sonra, ciddi bir duraksamaya uğratması dolayısıyla büyük bir önem taşır.

Savaşan Türk birliklerinin, her iki muharebe günündeki harekâtında, şüphesiz kısmen de olsa birliklerin sürekli devam eden yiyecek sıkıntısına maruz kalmış olmasından ileri gelen bazı ke202

Türkiye’de Beş Sene

Liman von Sanders 203

siklikler ve arızalar meydana gelmişti. Bunun için birliklere rahat hareket imkânı ve daha büyük taarruz kudreti sağlayan gruplar halinde tertibat değiştirildi. Düşman hücumuna en çok maruz kalan Gazze-Tellüşşeria cephesinde kesintisiz bir savunma hattı kuruldu.

Bu hattın sol kanadı dayanaksızdı ve cephe, birliklerin mevcuduna göre çok uzundu. Fakat bu mahzurlara rağmen durumu böyle kabul etmek zorunluydu.

Türk birliklerinin Nisan ayı ortasında dağılımı şöyleydi:

Gazze civarında: Takviye edilmiş 3. Piyade Tümeni

Gazze ile Tellüşşeria arasında: Takviye edilmiş 53. Piyade
Tümeni
Cemame civarında: 3. Süvari Tümeni
Tellüşşeria civarında: 16. Piyade Tümeni
54. Piyade Tümeni Birüssebi civarında toplanıyordu ve 7. Piyade
Tümeni de naklolunmaktaydı.
19 Nisan'da İngilizler saldırılarını, İkinci Gazze Muharebesi'yle
tekrarladılar. Asıl darbe bu sefer Gazze ile Tellüşşeria arasındaki
53. Tümen'in mevziine yöneltilmişti ve Türk cephesinin
merkezi delmek istenilmişti.
19 Nisan sabah saat 5'te Gazze civarındaki 3. Piyade Tümeni'nin
mevziine karşı şiddetli topçu ateşi başladı. Bu ateşe denizden
iki kruvazörün ve çok sayıda torpidobot ve sair gemilerin
büyük çaptaki topları da katılıyordu. Gemilerin ateşi ancak çok az
bir tesir yapmaktaydı.
Bundan biraz sonra, 53. Piyade Tümeni'nin cephesi çok şiddetli
bir topçu ateşi altına alındı. Saat 8 'den itibaren bunu şiddetli
piyade saldırılan takip etti. Bu saldırılar sırasında 53. ve 3. Tümenlerin
ileri mevzileri kısmen kaybedildi. Fakat bunların büyük
kısmı öğleden sonra yapılan süngü hücumu ile yine geri alındı.
204 Türkiye’de Beş Sene
53. Tümen'in sol kanadına karşı bir saldın sırasında ingilizler,
16. Tümen'in yan ateşine ve 53. Tümen'in sağ kanadına karşı bir
taarruz sırasında 3. Tümen'in yan ateşine maruz kaldılar.
İngiliz süvarisi de 3. Tümen'in sol kanadına ve 16. Tümen'in
sağ kanadına karşı hücumlarda bulunduysa da başarılı olamadı.
3. Türk Süvari Tümeni ile Tellüşşeria Vadisi'nin güneyindeki
Birüssebi müfrezesinin taarruzları İngiliz süvarisini geri çekilmeye
mecbur etti.
Akşam saat Tye doğru muharebe gevşedi.
Düşman, genel itibanyla eski mevzilerine kadar geri atılmış
veyahut kendiliğinden oraya kadar ricat etmişti.

Yalnız Gazze Cephesi önünde düşman biraz arazi kazanmıştı,
burayı da, 21 Nisan'da kısmen kendiliğinden tekrar tahliye etti.
20 Nisan sabahı İngilizlerin sağ yanına karşı yapılması düşünülen
Türk taarruzu cephane eksikliğinden dolayı yapılamamıştı.
O gün öğle vakti Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan gelen bir telgrafla,
muzaffer muharebe komutanı von Kress, böyle bir taarruz
hareketinden men ediliyordu.
Türkleri aldatmak için muharebeden önce İngiliz telsiz telgrafının
ilan edip duyurduğu Gazze gerisindeki bir çıkarma hareketi
tabii ki gerçekleşmedi.
İngilizler meydan muharebesinden sonra yaklaşık olarak
Tellünnebiye-El Şaluf-El Mansure-El Müşerrefe hattını işgal ederek
burayı sağlamlaştırdılar ve özellikle sağ yanlarına önem vererek
kuvvet kaydırdılar.
Bu muharebede Türklerin zayiatı 391 şehid, 1336 yaralı ve
242 kayıptı. İngilizlerden 6 subay, 266 er Türklerin eline esir düşmüştü.
İngilizlerin zayiatı Türkler tarafından çok büyük sayıda
tahmin edilmiş ve İngiliz esirleri tarafından bu tahmin doğrulanmıştı.
Bundan sonraki aylar içinde bu cephede kayda değer askerî
olaylar olmadı.
Fakat kuvvetler arasındaki oran, İngilizlerin sürekli yeni
kuvvetlerle takviye edilmesiyle gittikçe Türklerin aleyhine dönmekteydi.
Gazze civarındaki İlkbahar muharebelerinin, yukarıda geniş
olarak anlatılmasına, bu cephedeki Sonbahar muharebelerinin
doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için lüzum görülmüştür.
Anadolu
1917 senesi başında Anadolu sahilleri cephesinde, bu sahillerin
faal olarak savunulması için gerekli olduğu düşünülen bir
harekât yapıldı. Fakat bu cepheyi tutan 5. Ordu'nun emrinde bir
tane bile savaş gemisi bulunmadığı şimdiden göz önünde bulundurulmalıdır.
Mesele, Akdeniz'deki Meis Adası limanına bir baskın yapılmasından
ibarettir. Burası düşman birlikleri tarafından işgal edilerek

toplar, telsiz telgraf istasyonları ve saire ile donatılmıştı.
Sahillerimize karşı yapılan çeşitli harekâtlar için bir hareket üssü olarak kullanılmaktaydı.
Dört haftalık çok zahmetli çalışmalar ile bu hususta hazırlık yapıldı. Bir obüs ve bir dağ bataryasının, demiryolunun son noktası olan Baladiz'den itibaren, önce oldukça düzgün yollar üzerinden, sonra yolsuz dağlardan aşırılarak, adanın karşısında kayalık bir buruna getirilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı yaklaşık 50 km'lik bir mesafe boyunca uzayan bir keçi ve katır yolu birkaç yüz amele sayesinde, 3 metre genişliğinde nispeten iyice bir yol olarak genişletilerek düzeltildi. Bu şekilde obüsler sahile ulaştırılabildi.
Üzerinden aşılan dağ silsilesi 1500 metre, sahildeki burun 2 2 0 metre yüksekliğindeydi.
6 Ocak'ta bataryalarımız, torpil ağı ile korumaya alınmış olan liman girişine yaklaşık 5 bin metre mesafede mevzi almışlardı. Toplar bu torpil ağının 50 metre genişliğindeki geçitine doğrudan doğruya ateşlerini yöneltebileceklerdi. Cephane yaklaşık 400 deve ile getirilmişti. Düşman hiçbir şeyin farkına varamamıştı.
Liman von San ders 205
9 Ocak't a, topçularımız tarafından kruvazör olarak tahmin edilen, fakat sonradan uçak gemisi olduğu anlaşılan, kül rengi boyanmış büyük bir savaş gemisi limana girdi ve ihtiyatsız bir şekilde hemen girişte demirledi.
Öğleden sonra saat 1.30'da her iki batarya ateş açtı. Birkaç tam isabetten sonra büyük gemi ateş aldı. Gemi artık toplarını kullanacak bir halde değildi. Daha sonra cephaneliği patladı ve gemi su almaya başladı. Ayın 10. günü sabahı, gemi iki bacasının gerisinden parçalanmış, ön kısmı neredeyse tamamen su altında, hurda bir halde demirlediği mahalde yatıyordu.
Bundan başka limanda istim üzerine bulunan iki torpidobot ve silahlandırılmış bir ticaret gemisi de pek çok isabet aldılar, ancak kaçmaya muvaffak oldular. Adanın telsiz telgraf istasyonları

da bataryalarımız tarafından yerle bir edildi.
Adadaki düşman bataryaları ve torpidobotlar tarafından ateşle karşılık verilen Türk bataryaları geçici olarak geriye alındılar.
Bu harekâttan sonra Meis Adasından Türk sahillerine karşı artık hiçbir baskın yapılmamıştır.
Bu kadar ön hazırlık ve zahmetlerle kazanılmış olan bu baskının şerefi, daha önce kendilerinden bahsedilmiş olan Süvari Yüzbaşısı Schüler ve Üsteğmen Hesselberger ile topçu komutam Binbaşı Schmidt Kolbow ve Yüzbaşı Ittmann'a aittir.
Yüzbaşı Ittmarın bir sene sonra Filistin Cephesi'nde kendi vatanı için can verdi.
5. Ordu ancak bu gibi küçük teşebbüslerle muharebe hevesini canlı tutabiliyordu. Çünkü ordu, Türk Genel Karargâhı tarafından birlik, asker ve malzemece sürekli soyulmuş ve soyulmaktaydı.
Şubat ayı başında ordu, 16. Tümen'i de verdikten sonra, 53. Tümen'i takviye için üç taburunu daha 4. Ordu'ya göndermek ve Mart'ta bütün taburlarının 4. bölüklerini de 2. Ordu'ya nakletmek mecburiyetinde bırakılmıştı. Bu birlikleri sevk etmeden önce silah

ve er noksanlarını diğer birlik mevcutlarından tamamlamak gereİtiyordu.
Bütün birliklerin uöyle sürekli olarak parçalanması dolayısıyla, tabiidir ki Türk ordusunda artık hiçbir üst rütbeli alt kadrosunu tanıyamaz oldu. Erler de ne komutanlarını ne de arkadaşlarını tanır oldular. Eğer bir ordunun sürekli hatalı tedbir ve usullerle nasıl mahvedilebileceği hakkında bir yarışma açılmış olsaydı, şüphesiz Türk Genel Karargâhı birinciliği kazanırdı.
Bundan sonra Nisan ayında Enver tarafından 5. Ordu'ya; 18 taburunu, Cemal Paşa ordusunun 18 Arap taburuyla değiştirmesi hakkında hiç duyulmamış bir talepte bulundu. Çok kesin itirazlarıma rağmen Enver bu değişiklik hakkında ısrar ettiğinden aşağıdaki telgrafı Alman Sefiri Kühlmann'a gönderdim;

23 Nisan 1917

İsrarlı ve ciddi tavsiyelerime rağmen Enver Paşa; 4. Ordu'nun göndereceği Arap taburlarının, 5. Ordu'nun taburlan ile değiştirilmesini şimdi emretti. Yürürlükte olan önceki emre göre değiştirilecek taburların adedi 18'dir.

4. Ordu'nun vereceği taburların düşman önünde kullanılmaya tamamen elverişsiz bir hâlde olduklarını oradaki Alman subaylarından öğrendim. Bu taburlar, ne talim ve terbiye edilmiş ve ne de disiplin altına alınmışlardır.

Alman komutası altında bulunan 5. Ordu için böyle bir değişikliğin asker! açıdan imkânsızlığı konusunda Binbaşı Niemann'a gerekli bilgi verilmiştir. Bu durum siyasi açıdan da; hemen hemen tamamen Rumlarla meskûn olan geniş ve dağınık sahillerin muhafazasında disiplinden mahrum birliklerle, her tarafta sahile yakın olan ve düşmanın işgali alfanda bulunan adalara yapılacak casustuk ve firarların engellenemeyeceği ilave olunabilir. Bundan dolayı, 5. Ordu komutanlığından istifamın kabulünü ricaya mecbur oldum. İmparator hazretlerine arzını rica ederim.

Uman von Sanders

208 Türkiye'de Beş Sene

Anlaşmazlığın halli için General Ludendorff müdahale etmiş, ti. 28 Nisan'da ona şu raporu yazdım:

"Eğer tamamıyla disiplinden yoksun olan Cemal Paşa'nın Arap taburlan Anadolu'nun Türkler tarafından baskı altında tutulan Rum sahil ahalisi arasına sokulacak olursa burada siyasî ve askerî işlerin idare olunamayacağı kanaatindeyim.

Bu hâlin, Rum ahali, bütün cephe boyunca sahilden birkaç kilometre uzaktaki adalarda ve İngiliz gemilerinde bulunan Venizelos birlikleriyle temasa geçtiği takdirde, şimdiye kadar henüz bozulmayan bu yegâne Türk cephesinde kötü sonuçlar doğuracağı muhakkaktır."

28 Nisan'da Almanya'daki Askerî Kabine başkarundan içeriği aşağıda olan bir telgraf aldım:

"İmparator hazretleri, sizin şimdiki durumda ordu komutanlığından çekilmenizin uygun olmayacağı fikrindedir. İmparator, çıkan anlaşmazlığın halledilmesi için bir yol ve çare bulunabileceğini ifade ediyorlar. Bu konuda imkânlar kullanılmalıdır... vs."

İşte daima böyle oluyordu. Ben ne zaman Türk Genel Karargâhının adeta manasız olan tedbirlerine karşı muhalif vaziyet alır ve son kararımı verirsem, yumuşak ve anlayışlı davranmam için talimat alır ve yerimde kalmaya mecbur olurdum.

General Ludendorff'un tesir ve müdahalesi ile o zaman Enver'in değişiklik emri sadece dört tabura indirildi.

Bu sıralarda, Türk askerî adliyesinin nasıl işlediği konusunda kısa bir bilgi edinmek fırsatım da bulmuştum. Alman subayı sıfatıyla bu işlere müdahale etmek benim için yasaktı. Ne ben, ne de benim Alman karargâhım Türk ceza kanunlarım bilmediğimizden ve yazı diline de vâkıf olmadığımızdan, böyle bir müdahale gerçekten de uygun değildi.

İzmir'de tanınmış bir Rum ailesinin oğlu bir subayla kavga ettiği için tutuklanmıştı. Bu konuda benim yardıma olmam rica edildi.

Tercümanın tercümede yaptığı bir hata sonucu olarak, askeri tutuklulann bulunduğu binaya götürüldüm.

İçeriye girdiğim zaman tutuklulann eşya olarak duvar kenarlarında bulunan kerevetler üzerinde yakmakta olduklarını gördüm.

Tutuldular hep birden etrafımı sardılar ve tercümanım vasıtasıyla benim yardımımı rica ettiler. Bunların büyük kısmı, bugüne kadar neden hapsedildiklerinin bile kendilerine söylenmediğini ifade ettiler. Diğer bir kısmı da, olay mahallinde bulunmadıklan halde, cinayet veya hırsızlıkla itham olunduklarını anlatıyorlardı.

Her halde bu durum, tamamıyla keyfi ve mesnetsiz bir kanun karşısında bulunduklarını hisseden pek çok zavallı insanın yardım talebiydi.

Tutuklulann bağlı bulunduğu Türk askeri adliye memurlannı

buraya getirttim ve her tutuklunun neyle suçlandığını bu memurlar huzurunda söyleterek bu adamların hiç olmazsa ifadelerinin niçin alınmadığım sordum. Genellikle aldığım cevap, şahitlerin ve ilgili kişilerin uzak ve muhtelif harp cephelerinde bulunmalarından dolayı tahkikat ve sorgulamaya şimdilik imkân ve mahal olmadığı üzerineydi. Bunun üzerine kendilerine şunu sordum: "Bu şahitlerin ve ilgililerin en başlıcaları bu sırada mesela şehid oldularsa ne yapacaksınız? " Bu soruma hiçbir cevap veremediler. Bu tüyler ürperten durumu hemen Enver'e yazdım. Başka bir şekilde resmî olarak etkili olmam mümkün değildi.
Liman von Sanders 209

Yıldırım

2. Ordu'nun büyük taarruz hareketi -ki başarısızlığa uğradığı yukanda zikredilmişti- Erzurum'un düşmesinden sonra başlamıştı. Bağdat'ın kaybedilmesinden sonra da; her yönden çok önem taşıyan bu şehrin İngilizlerden geri alınması için açıkça bir taarruz maksadıyla -fakat büyük zorlukları dikkate alınmaksızın- Yıldınm Ordular Grubu kuruldu.
İlk defa I. Napolyon'un Mısır Seferi sırasında Türkler tarafından kullanılmış olan Yıldırım tabiri bu defa yine kullanıldı.
Yıldırım teşkilatını burada biraz açıklamam lâzımdır. Çünkü Türkiye'de Alman faaliyetinin ve bununla beraber Alman Askerî Heyeti'nin de şimdiye kadar dayandığı esas, bu teşkilatın kurulmasıyla tamamen değişiyordu.
Bu esas; Türkiye'ye mutedil bir şekilde askerî yardım yapılmasından ibaretti. Sulh zamanında bu yardım ordunun düzenlenmesiyle sınırlıydı. Harp zamanına gelince; Alman subaylarının sayısının biraz daha artmasından, Sina Cephesi'ne bir-iki Alman teşkilatı ve bazı bataryalarla uçak teşkilatı, bu cepheye ve diğer cephelere otomobil kollan gönderilmesinden ve bunlardan başka para ve savaş malzemesi verilmesinden ibaret kalmıştı.

Almanlar; askeri öğretmen ve kısmen de -Türklerle beraber çalışmak üzere- birlik komutanı mevkiinde bulunuyorlardı. Fakat komutanlıklarında Alman ve Türk subay lan arasında ortaya çı212 Türkiye'de Beş Sene
kan bazı anlaşmazlıklar -kısmen büyük münakaşalarla- bir yete kadar hallediliyordu.

Yıldırım ise; büsbütün başka bir esas üzerine kurulmuştu.

Bunun başında, bir Alman ordu komutam ile Alman teşkilat tarzına göre yapılmış bir ordular grubu karargâhı bulunacak ve bu karargâhın subayları tamamen Alınanlardan olacaktı.

Ordular grubu; bazı Alman birlikleri ve çokça Alman yardımcı teşkilatı ile bunlara katılacak olan Türk ordularından meydana gelecekti. Türkiye cephelerinde savaşm sevk ve idaresine çok fazla etkisi olan iaşe sıkıntısının yarattığı büyük zorlukları hafifletip kolaylaştırmak üzere Yddınm'a; Alman para yardımı olarak -o zaman için tedariki cidden çok güç olan- beş milyon lira altın para ayrılmıştı.

Yıldırım Orduları komutanlığına; Prusya eski Harbiye Nazın ve daha sonra Alman Ordulan Genelkurmay Başkanı olan ve en son Romanya'da bir ordu komutanlığını üstlenen General von Falkenhayn tayin edilmişti. Bu zat -başlangıçta incelemede bulunmak üzere- 7 Mayıs'ta İstanbul'a geldi.

Yıldırım Ordulan'na Almanca verilen unvan "F. Ordular Grubu" idi. ''F' harfi Falke kelimesinin karşılığıydı.

Öncelikle burada F. Ordular Grubu'nun -Prusya Harbiye Nezareti'nin 2 Temmuz 1917 tarihli emriyle de tayin edilen -savaş düzenindeki Alman birlik ve teşkilatını veriyorum:

1- F. (Falke) Ordular Grubu Komutanlığı

2- II numaralı Paşa Karargâhı

3- Uç karargâh taburu (piyade)

4- Üçer bölüklü ve 701,702,703 numaralı üç piyade taburu

5- Altışar tüfekli üç makineli tüfek bölüğü

6 - iki makineli tüfekli üç süvari takımı

7- Dörder hafif toplu üç bomba birliği

8 - Bir topçu taburu karargâhı

Liman von Sanders 213

9 - İki batarya hafif sahra obüsü (16 modeli)

10- Bir batarya sahra topu (16 modeli)

11- Bir hafif cephane kolu (karma)

12- Bir havan topçu takımı (hafif cephane kolu ile)

13- İki dağ obüs takımı (hafif cephane kolu ile)

14- Bir batarya uçaksavar topu

15- Bir otomobil cephane kolu (hafif bomba toplan için)

16- Bir istihkâm müfrezesi (patlayıcı malzeme takımı ve hafif köprü malzemesiyle)

17- Bir ordu telefon müfrezesi

18- Bir tümen telefon müfrezesi

19- Üç ağır telsiz telgraf istasyonu

20- Beş hafif telsiz telgraf istasyonu

21- Dört uçak müfrezesi

22- Bir sıhhiye bölüğü (No: 300)

23- İki seyyar hastane (No: 218 ve 219)

24- Otomobil kademesi

Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı; 65 Alman subayı ile sadece birisi üst rütbeli olmak üzere küçük rütbeli 9 Türk subayından oluşuyordu.

Bu teşkilat ile Almanya Türkiye'ye bu ana kadar olduğu gibi sadece istenilen yardımı yerine getirmiyor; Türk ordu mekanizmasının içine nüfuz ederek bu şekilde büyük bir sorumluluk altına girmiş oluyordu. Bundan dolayı meydana gelecek bir başarısızlığın Almanya hesabına geçirileceği şüphesizdir.

Almanya merkezî makamları, Türk ordusunu ve Türk memleket ve ahalisini hakkıyla tanımış ve değerlendirmiş olsalardı artırılmasına karar verilen yardım için her halde başka yollar seçerlerdi.

Türkiye'nin askerî durumu hakkında hemen hemen üç buçuk senelik bilgi ve tecrübeye sahip olan Alman Askerî Heyeti tamamen unutulmuş, bahsedilmiş olan plan ve teşkilattan kesinlikle haberdar edilmeyerek bir oldubitti karşısında bırakılmıştır.

Anlaşılması güç olan bir nokta da şudur ki; Türk Genel Karargâhında uzun zamandan beri topçu, nakliye, ulaşım vasıtaları ve sağlık hizmetlerinde çalışarak bu hususta pek çok bilgi ve tecrübe elde eden Albay Schlee, Bischof ve Potschemick ile sömürge savaşlarında uzun seneler bulunmuş, tecrübe ve hizmeti ile temayüz etmiş olan Türkiye Sahra Sıhhiye Hizmetleri Reisi Doktor Jungels gibi Alman Askerî Heyeti'ne bağlı seçkin kişilere önceden danışılmamıştı. Görevinde fevkalade gayreti görülmüş olan Türkiye'deki Alman sağlık hizmetleri reisi Profesör Doktor Collin'in bile bahsedilen teşkilat hakkında görüşü alınmamıştı.

Yıldırım teşkilatını kuranların düşüncesine göre, güya bu teşkilat Bağdat'ın düşmesinden sonra birdenbire meydana gelmişti ve kuruluş tamamlanana kadar esasları ve ayrıntıları Alman Askerî Heyeti'nden bile gizli tutulacaktı.

Bu meselede Türkiye'deki Alman Askerî Heyeti'nin ihmal edilmesi Alman orduları genelkurmay başkanının emri üzerine olmamıştır. 1917 Kasım ayında; Kreuznach'daki Alman Genel Karargâhı'na çağrılmıştım.

General Ludendroff orada bana söylediğine göre, kendisi Yıldırım için yapılan bütün tekliflerin benim olumlu yönde görüşüm ile yapıldığını düşünerek kabul ediyormuş ve bütün bu teşebbüsün sorumlusu İstanbul'daki Alman askerî delegesiymiş.

Daha önce de bahsedildiği üzere Yıldırım'm ilk işi; Bağdat'ın geri alınmasıydı. İlk hazırlık tedbirlerinden olmak üzere Türk Genel Karargâhı tarafından 11 Haziran 1917'de Cerablus'ta Fırat Menzil Müfettişliği kuruldu.

Aynı ay içerisinde otomobil subayları -Üsteğmen Kühner ve

Üsteğmen Herkner- vasıtasıyla Halep-Hit yol kısmının keşfinin yapılması emridildi. Keşfin esası her biri üçer tonluk 500 adet Liman von Sanders 215
yüklü kamyondan oluşan bir nakliyenin yapılmasıydı. Bundan başka gerekli olan malumat; yani gerek yürüyüşlere ve gerek harekâta sahne olacak mıntıkalardaki yolların hâli ile değişik mevsimlerde içme suyunun bulunup bulunmadığı hakkında gerekli bilgiler önceden yeteri kadar öğrenilememişti.

Daha sonra ordular grubu tarafından yaptırılan keşifler ve yine diğer suretlerle yapılan araştırmalar, bu planın uygulanma imkânları hakkında çok çeşitli tereddüüere meydan vermiştir. Bu tereddütler son kararın alınmasını mecburen geciktirmekteydi.

Ekserisi Türkiye'yi ve Türk ordularının durumunu çok az tanıyan veyahut hiç tanımayan subaylardan oluşan Yıldırım Alman karargâhı için yabancı bir memlekette büyük zorluklar ortaya çıkmaktaydı. Bu subaylardan bazılarının önceden Türkiye'de harita hazırlama işiyle uğraşmış olması veyahut Türk ordusunda her hangi bir vazife ile istihdam edilmiş bulunması ve yine Yıldırım karargâhında bir kaç Türk subayının da bulunması; bu zorlukları gidermeye ve hafifletmeye yetmiyordu.

Karargâhın Alman subayları tabiidir ki Alman cephelerinde kazandıkları tecrübeleri kendi hareketleri için esas kabul ediyorlar ve verilen emirlerin burada da Almanya'da olduğu gibi her zaman uygulanıp yerine getirileceğini zannediyorlardı. Bu zan çok hatalıydı ve bu sebeple çeşitli kesinti ve arızalara yol açıyordu.

Türkiye'de gayet güzel planlar, kâğıt üzerinde mükemmel emirler hazırlanabiliyorsa da bunların yerine getirilmesi istenildiği zaman ya başka bir şekilde yapıldığı veyahut muhtemelen hiç yapılmadığı görülür.

Tercümanlar bile sürekli anlaşmazlığa sebep oluyordu. Emirleri yerine getirmekle görevli olanların sebep oldukları anlaşmazlıklar ise bundan daha fazlaydı. Bu kişiler Alman emir ve kararlanm

kalben itirazsız olarak çok nadiren tasdik ve kabul etmekteydiler.
Onların kanaatine göre bu korkunç Alman aceleciliği lüzumsuzdur
ve bu yüzden birçok şey istenilenden başka bir şekil,
de gerçekleşecekti.
Kuran-ı Kerim'de yazılı olan Arapça "El aceletü mineşşeytan"
cümlesi' gibi bu din kitabında bulunan kutsal esaslar; Türklerin
daha başka birçok konulara ait karakterlerinin anahtarı hakkında
bize malumat vermektedir.
Pek çok yönden hürmete değer olan Ordular Grubu Kurmay
Başkanı Albay von Dommes, Türklerin sınırsız olan kayıtsızlık ve
gevşekliği karşısında şüphesiz pek çok kere acı acı içini çekmiştir.
Türkler arasında; doğrudan doğruya red cevabı vermek nezaketsizlik
olarak kabul edildiği için Yıldırım tarafından talep
olunan her şeye; merkezî makamlardan vaatlerde bulunulur ve
fakat bu vaatler tamamen başka bir tarz ve yolda yerine getirilirdi.
Yıldırım bir Alman teşkilatı sayıldığı için daha en baştan itibaren
Türk subayları arasında olumsuz düşüncelerle karşılandığına
hiç şüphe yoktur.
Bu menfi kanaatler vilayetlerde kısmen sivil memurlara kadar
çeşitli mevki ve makamlarda gizli bir direnme meydana getirmekteydi.
En başından beri Alman Askerî Heyeti; Yıldırım'a karşı, yapılabilmesi
mümkün olan yegâne hareket yolu olmak üzere, yapabileceği
her şeyi yaparak kayıtsız şartsız yardımda bulunmakta
tereddüt etmemiştir. Fakat Yıldırım Ordular Grubu, memleketin
ve idarenin özel durumları açısından, tecrübe sahibi kişilerin caiz
görmeyeceği birçok tadilat -özellikle menzil işlerinde- yapma
gayretinde olduğundan bu yardımın yerine getirilme tarzına bir
sınır ve derece tayini her zaman kolay bir mesele değildi.
Menzil hatlarının Almanlar tarafından idaresi konusunda
Alman Askerî Heyeti ile Yıldırım arasında yazın kararlar alınmış
216 Türkiye'de Beş Sene
Bu cümle ayet-i kerime veya hadis-i şerif değildir. Uman Paşa'nın bu beyanatı

yanlıştır, (t.h.n)

Liman von Sanders 217

ve Istanbul-Halep mıntıkası Alman Askerî Heyeti, Halep'in güneydoğusundan itibaren Musul dâhil olmak üzere olan mıntıka da Yıldırım tarafından üstlenilmişti. Alman Asker! Heyeti; icabına göre Halep'e kadar Yıldırım için olan bütün sevkıyatın tertibat, teşkilat ve idaresi işlerine bakıyordu.

Almanların Asya Kolu; Yıldırım için yeni tertip edilen bir müfreze olup bunun daha önce ”F. Ordular Grubu" teşkilat şemasında gösterildiği üzere "II Numaralı Paşa Karargâhı" adıyla bir karargâhı ve yine aynı şemada gösterilen düzende birçok birliği vardı. Asya Kolu'nun esas kuvvetini 701, 702, 703 numaralı Alman piyade taburları oluşturuyordu. Bu taburların kadrosu sıcak iklime dayanabilecek askerlerden seçilmişti. Taburlar ağır ve hafif makineli tüfekler ve bol miktarda bomba toplan ile kapsamlı bir şekilde donatılmış ve eksiksiz bir birlik hâline getirilmek üzere her birine birer süvari takımı ile topçu ve istihkâm birliği de verilmişti.

Asya Kolu; Albay von Frankenberg’in komutası altındaydı.

Askerlerin haddinden fazla bol şahsî ve sıhhî donanımı; bunların senenin her mevsiminde sıcak iklimlerde istihdam edilebilmesini sağlayabilecek şekilde hesaplanarak verilmişti. Asya Kolu'na, Türkiye'de alışılmış olandan çok fazla sayılabilecek derecede araba bile verilmişti. Fakat bu arabalar için gerekli hayvanlar ancak Türkiye'den satm alınabilecek ve çok sayıda nakliye askeri de Türk erlerinden tedarik edilebilecekti. Bu teşkilatın kurulup faaliyete geçirilmesi için uzun zamana ihtiyaç olup kesintiye uğramadan icrası da mümkün değildi. Asya Kolu'nun bütün bu teşkilat ve ilave birliklerinden dolayı, tek hatlı olan demiryoluyla, İstanbul'dan cepheye nakli -Türk askerinin alışılmış olan basit nakliye ihtiyacına oranla mükemmel olarak kabul edilebilecek derecede» çok vagon ve trene ihtiyaç gösteriyordu. Arkası kesilmiş Alman birlikleri malzeme ve ihtiyacının ve yeni gelen teşkilatın

cepheye nakledilmesi ise daha büyük zorluklara sebep olmaktaydı.

Alman birliklerinin Türkiye'de devamlı bir yabancı olarak kalacağı, Osmanlı Hükümetinin uzak hudutlarında bu birliklerin savaş kabiliyetini korumak için, benzer Türk birlikleri menzil ihtiyaçlarına oranla yaklaşık üç misli kuvvet sarfı gerektiği Almanya'da tamamen anlaşılmamış olsa gerekir.

Asya Kolu'nun fazlasıyla olan ihtiyaçlarıyla Yıldınm'a katılan diğer Alman birliklerinin malzeme ihtiyacım karşılamak için Alman menzil askeri sayısının sonradan bir hayli artırılması gerekiyordu. Çalınma ihtimali dolayısıyla her büyük nakliyata muhafız olarak asker ayrılması mecburiyeti vardı.

Yıldırım için ayrıca Alman menzil erleri verilmediğinden yüksek ihtiyacın kısmen Alman birlik ve teşkilatından karşılanması zorunluydu. Bu da cepheyi kesinlikle arzu edilmeyen bir derecede zayıflatıyordu.

Cephe mevcudundan her halde daha fazla sayıda bir Alman kuvveti; menzil hatlarında, cephe gerisinde istihdam ediliyordu.

Bahsedilen bütün bu zorluklar; Asya Kolu'nun büyük kısmının Halep'e nakli için hafta ve aylarca beklenmesi ve 1917 Kasım ayma kadar Haydarpaşa'daki ordugâhlarında kalmasını gerektirmişti.

Herkesin bildiği üzere; Yıldırım'm hedefi, 1917 Sonbaharı'nda Bağdat'tan, Sina Cephesi'ne yöneldi. İkinci Gazze Muharebesi'nden beri Ingilizler Füistin Cephesi'ni, Türklerin vaziyetini kesin bir şekilde tehdit edecek tarzda sürekli takviye ettiler.

Bağdat'ın geri alınması planından tabii ki İngilizler haberdar olmuşlardı. Onun için buna mani olacak en etkili yol olmak üzere Filistin'e şiddetli bir saldın yapılmasına karar vermişlerdi.

O sırada Türk Genel Karargâhı; 1917 senesi yaz mevsiminden istifade ederek toplayabildiği bütün birlikleri Bağdat veyahut Filistin cephesi için hazırlamaktaydı.

Yaz başında 7. Ordu'nun kurulması emredildi. Bu ordu 3. ve

bu zamana kadar Galiçya'da kullanılan 15. Kolordulardan oluşaLiman
von Sanders 219
t çaktı. 7. Ordu'nun komutanlığı Enver tarafından başlangıçta
i Vehip Paşa'ya verildi. Ancak kısa bir süre sonra vazgeçilerek ko-
[j^utanlığa Mustafa Kemal Paşa tayin edildi. Lâkin onun da bu
görevde kalması ya istenilmedi veyahut kendisi kalmak istemedi.
I 7 . Ordu hareket ve faaliyete başlamadan önce Mustafa Kemal'in
I yerine Fevzi Paşa getirildi.
Toroslarm güneyine şevki gereken birliklerin ekserisi îstan-
I bul'da ikmal ve takviye edilecekti. Bu birliklerin kıymeti; daha
[önce bahsedilen sebepler dolayısıyla azalmış olduğu gibi uzun
i süren nakliyat sırasında meydana gelen çok sayıdaki firarlar yüzünden
birliklerin mevcutlan da önemli ölçüde azalmaktaydı.
11 Haziran 1917'de 19. Tümen'in Galiçya'dan, 20 Haziran'da
[5 0 . Tümen'in Makedonya'dan nakline başlandı. 1 Temmuz'dan
itibaren de Çanakkale'deki 24. Tümen'in gönderilmesine başlandı.
I 8 Ağustos'ta Galiçya'dan 20. Tümen ve 18 Ağustos'ta Aydın'dan
I 5 9 . Tümen ve bunlan takiben Eylül'de Çanakkale'den 42. Tümen
[hareket ettiler. Bu birliklerin tamamına hareket hedefi olarak Ha-
| lep gösterilmişti.
Doğu Cephesi'nden de önceden 2. Ordu'ya bağlı olan 48.
I Tümen ve 3. Ordu'nun Kafkas Süvari Tugayı Ağustos ayında
r hareket ettirildi.
Yıldırım Karargâhı Ağustos ayı sonunda Halep'e nakledildi.
îlk ve mühim hareketin Filistin'de yapılması kararlaştırıldık-
[tan sonra Türk Genel Karargâhı'ndan aşağıdaki emir verildi; bu
I emir çeşitli makamlara Ekim ayı başında ulaşmıştır:
Genel Karargâh Harekât Şubesi
1/235
Gizlidir
4. Ordu'ya,
Yıldırım Ordular Grubu'na

1-4. Ordu Komutanlığı lağvedilmiştir.

220 Türkiye'de Beş Sene

2- Bahriye Nazırı Korgeneral Cemal Paşa, Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'deki birliklerin komutanlığım, Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı adı altında yerine getirecektir.

3- Yıldırım Ordular Grubu'na mensup 7. Ordu, Sina Cephesi'ne naklolunacak ve bu ordu Sina Cephesi'nde bulunduğu müddetçe, hâlen Sina Cephesi Komutanlığı'na mensup birlikler Yıldırım Grubu Komutanlığının emri altına girecektir.

4- Yıldırım Ordular Grubu; Sina Cephesi ile Kudüs sancağındaki askerî harekâtı bağımsız olarak idare edecek ancak bu harekâttan Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı'm haberdar edecektir...

vs.

Enver

Türk Genel Karargâhı nm bu tertibatının daha açık olarak anlaşılması için ilave etmek gerekir ki; şimdiye kadar Albay von Kress komutasında Sina Cephesi ni oluşturan birlikler 8 . Ordu adıyla Yıldınm'ın emrine girdiler ve 7. Ordu da Sina Cephesi'ne getirildi. Bu iki ordunun harekât bölgesini, kuzeyden Akdeniz'de Kudüs sancağının kuzey sının, batıdan da Lût Gölü ile sınırlıydı. Irak harekâtının idaresi de Yıldınm'ın emrindeydi.

Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı'na ait birlikler; 7., 8 . ve 12. Kolordular ile Hicaz Seferi Kuvvetleri idi.

Sina Cephesi'nin Yıldırım (F. Ordular Grubu) tarafından devralınması işinin, Bahriye Nazın Cemal Paşa ile bazı anlaşmazlıklar çıkarması normaldi. Çünkü Cemal Paşa, 1914 Sonbaharından yani yaklaşık üç seneden beri o bölgenin genel komutanlığında bulunmuş ve bütün o memlekette kendisini kral gibi göstermişti. Filistin cephesinin yan ve geri mıntıkasında komutayı Cemal Paşa'ya vermek suretiyle hâl yoluna gidilen bu hareket tarzı, savaşın ilerlemeye veya gerilemeye başlamasıyla beraber bozulmaya mahkûmdu.

Belirgin ortak sınırlar tayini ile anlaşmazlık çıkmasının önüne geçilmesi mümkündü. Çünkü taraflar vadide birbirlerine dayanarak ortaklaşa çalışmak mecburiyetindeydiler.

Liman von Sanders 221

Bundan başka Cemal Paşa'nın sivil memurlar üzerinde o kadar nüfuz ve tesiri vardı ki Yıldırım Ordular Grubu'na mahalli kaynaklardan yardım edilmesi mutlaka onun emir ve onayına bağlıydı- Toroslardan itibaren Enver'in nüfuzu az çok kınlıyordu. Eski mevkiinden oynatılan Cemal Paşa'nın ise büyük yardımlar yapma arzusu yoktu.

Cemal Paşa, Aralık ayında Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanı unvanıyla izin alarak İstanbul'a döndü ve diğer görevi olan Bahriye Nazın işleriyle meşgul olmaya başladı.

Bu suretle Cemal Paşa'nın emri altındaki birlik ve askerî makamlar da Yıldınm'ın emrine girdi.

Yıldınm'ın emrine verilen sahada ilkbahardan beri meydana gelmiş olan olaylar aşağıda özetlenerek anlatılmıştır:

Irak

18. Kolordu 11 Mart 1917'de düşman cephesinden, yaklaşık olarak Bağdat'm 22 km. kuzeyine çekilmişti.

6 . Ordu şimdi, Dicle'deki 18. Kolordu ile Cebel-i Hamrin'de bulunan 13. Kolordu'dan oluşan iki grup halinde hareket ediyordu.

13. Kolordu emrine, 25 Mart'ta Deli Abbas civarında bulunan 14. Tümen verilmişti.

9 ve 10 Nisan'da 18. Kolordu'nun her iki tümeni; birçok muharebeyi müteakip Samarra güneyindeki İstiblât'ta hazırlanmış olan mevzilere çekildiler.

Ruslar, Kızılrabat'a kadar ilerlemişler ve İngilizlerle bir süreliğine irtibat kurmuşlardı.

18. Kolordu büyük zayiatla sonuçlanan muharebeleri müteakip 22 Nisan'da mecburen Samarra üzerinden Dûr'a kadar geri çekildi.

Bu şekilde Bağdat-Samarra hattının son noktası terk edilmiş
: oldu. Demiryolu hattı ile malzemesi daha önceden tahrip
. edilmişti.
222 Türkiye \'de Beş Sene
Bu sırada 13. Kolordu Demirkapı güneyinde bulunuyordu.
Mayıs ayı ortasında 14. Tümen tekrar Tikrit'teki 18. Kolordu'ya
katıldı. Yıldırım'm olaylara dâhil olduğu zaman da işte bu za»
mandı. Sıcak mevsim, harekâta bir dereceye kadar sükûnet ge.
tirdi.
Türklerin istihbaratına göre o sırada Felluce ile Fırat'm sol sahilindeki
kanal Ingilizler tarafından çok kuvvetli tahkim edilmişti,
28 ve 29 Eylülde îngilizler tarafından Ramadiye civarındaki
Fırat Grubu'na başarılı bir taarruz yapılmış ve bu taarruzda Türk
birliklerinin büyük bir kısmı esir düşmüştü.
Nisan ayında Makedonya'dan geri dönen 46. Tümen ise hâlen
Dicle tarafına doğru yürümekteydi.
Elde edilebilen bilgiye göre tngilizlerin Bağdat cephesinde 1 ,
ve 3. Hint Kolorduları bulunuyordu.
Düşman tümenlerinden 3., 7., 13., 14. ve 15. Tümenlerle bir
süvari tümeninin varlığı haber verilmemişti. İngilizler Bağdat-
Bakûba arasında bir dekovil hattı inşa ve Bağdat-Samarra hattını
da kendileri için tekrar tamir etmişlerdi.
Sonbahar'da; İngilizlerle Ruslar arasındaki bağlantı kesilmiş
durumdaydı.
Yavaş yavaş ama sürekli bir ilerleme ile İngilizler; 6 Kasım'da
Tikrit'i işgal edip bu şekilde yaklaşık olarak Bağdat'ın 150 km.
kuzeyine kadar ilerlemiş ve Musul'a da yaklaşık 200 km. yaklaşmış
oldular.
18. Kolordu; Fethiye mevziine geri alındı.
Mısır
Yaz ayları boyunca birçok defa Birüssebi'ye karşı kuvvetli İngiliz
süvarisi keşif ve harekâtta bulundu. Düşmanın demiryolu

hattının inşaatı da Birüssebi istikametinde yavaş yavaş ilerlemişti.

Yaz ortasında Türk tarafının durumu şöyleydi:

Liman von Sanders 223

Gazze'nin güneyinde 7. ve 53. Tümenler, bunların doğusunda

Tellüşşeria'ya doğru 54. Tümen, Tellüşşeria'mn güneybatısında

1 6 . Tümen, Birüssebi'de 27. Tümen ile 3. Süvari Tümeni, Huç'ta

ihtiyat olarak 3. Tümen bulunmaktaydı. îlkbahar'da Romanya'dan

getirilen 26. Tümen Remle civarında toplanıyordu. Bu

tümen başlangıçta geçici olarak Genel Karargâh emrinde idi. Sonradan

20. Kolordu emrine verildi.

Eylül ayında îngüizler; sol kanatlarında Türk mevzilerine biraz

yaklaşmışlardı. Bunların o zamanki bütün kuvveti 8 tümen

olarak tahmin ediliyordu.

Türk tarafında ayrıca, yeni gelmekte olan takviye birliklerinin

vaziyeti aşağıdaki gibiydi:

24. Tümen Remle'de toplanmakta; 19. Tümen, 24. Tümen'i takip

ederek Remle'de toplanmak üzere bulunuyor; 59. Tümen,

sahra topçusu olmadan Halep'teydi. 20. Tümen'in de Haydarpaşa'dan

nakline 12 Eylül'de başlanmıştı.

1917 senesinde bütün engel ve zorluklara rağmen bu kadar

çok birliğin Anadolu demiryolu hattı ile Suriye'ye naklinin mümkün

olması şaşırtıcı olmakla beraber takdire değerdi. Hâlbuki

sonraki 1918 senesi Mart ayı başından Sonbaharına kadar İstanbul'dan

cepheye tam olarak bir tümen bile naklolunamamıştır.*

2. Ordu'dan gelip Şam-Dera arasına taksim edilmiş olan 48.

Tümen, 8 . Kolordu'ya bağlı olarak bu şekilde Suriye ve Batı Arabistan

Genel Komutanlığı emrimdeydi.

2. Ordu'dan ayrılan 1 . Tümen Kasım ayı sonunda Şam'a ulaştığı

sırada, daha önce yine 2. Ordu'ya bağlı olan 11. Tümen de

Halep'e gelmek üzere emir almıştı. Bu iki tümen de Filistin Cephesi'ne

tahsis edilmişti.

Yıldırım, Falkenhayn'ın emri altındayken mümkün olabilen nakliyat. Yıktıran,

Liman von Sanders’in emri altına girdikten sonra acaba neden mümkün olamadı! Bunun sebebini yine en iyi Liman'ın bilmesi lâzımdı. (t.h j \)

224 Türkiye ‘de Beş Sene

1917 Kasım ayından 1918 Mart ayı başına kadar cereyan eden olayları anlatmaya gerek görmüyorum. Çünkü bu olaylar tamamen Alman komutası altında cereyan etmiş olduğundan ayrıntılarından haberim olmamıştır.*

Yalnız genel hatlanyla önemli gördüğüm şu noktayı anlatmak lâzımdır:

1917 senesi Haziran ayında Doğu Şeria toprağının limanını oluşturan Akabe, Türklerin elinden çıkmış ve kısa bir süre sonra oraya Şerif Faysal girmişti.

En sonunda F. Ordular Grubu (Yıldırım) için öneme değer olan bir olay da; 6 Eylül'de Haydarpaşa İstasyonu'ndaki büyük cephane yığınlarının havaya uçması sonucunda rıhtım ve demiryolu binalarının büyük bir kısmı ile zahire ambarı ve yiyecek malzemesi depolan ve saire birlikte mahvolmuştur. Avrupa'nın hemen yansını geçerek gelmiş olan cephanenin -o zaman duyulduğu üzere- bir sandığın hızlıca atılmasıyla patlayacak şekilde bir kaza olmadığı şüphesizdir. Bundan dolayı Türkiye'nin harp harekâtına zarar verip kesintiye uğratmak için bu patlamanın kasten yapılmış olduğu akla daha yakındır.

Bu olaylar, Hüseyin Hüsnü Emir Bey'in "Yıldırım" adındaki eserinde bütün aynntılanyla anlatılmıştır. (t.h.n)

Türkiye'nin Yıldınm'm Haricindeki Cephelerin Olayları

Türkiye'nin diğer cephelerinde Ükbahar’dan itibaren 1917 senesi sonuna kadar önemli bir olay cereyan etmemiştir.

Kafkasya

Ruslar Nisan ayı sonunda 2. Ordu cephesinde bazı mevkileri kendiliklerinden terk ve tahliyeye başladılar ve bazı birlikleri geri çektiler. 1 Mayıs’ta Ttirkler Muş'u tekrar savaşmadan ele geçirdiler.

3. Ordu cephesinde ise Mayıs ayında biraz keşif kolu faaliyeti ile münferit topçu atışlan meydana geldi. Müteakip yaz aylarında her iki ordu cephesinde sükûnet hüküm sürdü.

Rus birliklerinden bir kısmının geriye çekilmesi; kış mevsimine kadar devam etti. Kasım ayında 3. Ordu cephesinde çok az harp faaliyeti meydana gelmiştir. Espiye, Giresun, Terme, Sinop gibi bazı Türk limanlan ara sıra birkaç Rus gemisi tarafından taciz edildi. 7 Aralık'ta yapılan mütareke ile bunlar da sona erdi.

Anadolu

Türk Genel Karargâhında gayet güzel hazırlanarak Alman Genel Karargâhı'na da gönderilen harp düzenleri, 5. Türk Ordusu'na dair, orada çok yanlış düşünceler doğurabilirdi. Nitekim

1917 Temmuz ayı içinde Türk Genel Karargâhı tarafından General Ludendroff'a 5. Ordu'dan iki tümenin Temmuz ayı sonunda ve iki tümenin de Ağustos ayı sonunda kullanılabilecek bir hâlde olacağı bildirilmiştir. Ben bu bilgiyi; aşağıya aynen aldığım yazı ile düzeltmek zorunda kaldım:

20 Temmuz 1917

Temmuz ayı sonunda iki ve Ağustos ayı sonunda tekrar iki tümenin kullanılabilecek bir halde olacağına dair size verilen bilgi pek doğru değildir.

Temmuz ayı sonu için şu eksiklikler vardın

a- 60. Tümen: Bugünkü 20 Temmuz tarihinde bu tümene ayrılmış altı sahra bataryasından henüz beş bataryası eksiktir. Bundan başka yine bu tümene ait 9 makineli tüfek takımı ve daha birçok ayrıntı mevcut değüdir.

b- 61. Tümen: Bu tümenin de henüz 4 sahra bataryasıyla 9 makineli tüfek takımı ve daha birçok ihtiyaçtan noksan bulunmaktadır.

Ağustos sonu için de şunlar vardır

c- 47. Tümen: Bunun yalnız bir piyade alayı, kadro mevcudunun yaklaşık yansı kadar bir sayıda askerle oluşturulmuştur. Tümenin

geri kalan kısımlan ise henüz kadrodan ibarettir ve toplam sayısı 600 kişidir. Toplan, makineli tüfekleri ve hayvanları hiç yoktur.

d- 49. Tümen: Bu tümen de henüz kadrolardan ibarettir ve toplam olarak 600 mevcutludur. Toplan, makineli tüfekleri ve hayvanlan yoktur.

Bu dört tümene gerekli ikmal erleri; şu andaki büyük güçlükler dolayısıyla ancak zar azar toplanabilecek erler ile tedarik ve temin olunabileceği... vs.

Liman von Sanders

Birlikleri firari erler ile ikmal ve takviyeye imkân olsaydı, mevcudu kadro fazlasına bile yükseltmek kolay olurdu. Henüz oldukça disiplinli ve düzenli olan kendi ordu mıntıkamda 16.000 kadar tahmin edilen firari vardı.

Liman von Sanders 227

Bunlar memleket içinde asayişi bozarak her çeşit tahribata sebep olmaktaydılar. Bandırma civarının bunlardan muhafazası için bizim karargâh muhafız bölüğünün bile defalarca görevlendirilmesi mecburiyeti doğmuştu. Hatta bir defasmda çıkan çatışmada bu bölükten beş er kaybedilmişti.

Sahillerin savunulması için kullanılan ve memleketin hemen her sahil mıntıkasında kullanılmak üzere yer değiştirilen birkaç uzun menzilli topun ara sıra işe yaradığı görülüyordu.

Bozcaada; birçok defa etkili bir şekilde bombardıman ve oradaki telsiz telgraf tahrip edilmişti. İmroz (Gökçeada) Adası'nın doğu sahilindeki limanlardan biri de ateş altına alınabilmişti.

İzmir'in batısındaki Çeşme'ye yakın Konidi mevkiinde 12 metre boyunda su bombalanyla donatılmış bir motorbot 2 1 Temmuz'da ele geçirildi.

17 Ağustos'ta Kalo Limnos Adası'nın feneri; İzmir'de inşa edilmiş üç motorbottan biri tarafından tahrip edildi.

13 Aralık'ta Antalya civarında Ava yakınında bir düşman yardıma kruvazörü topçu ateşiyle batınldı ve 52 kişilik mürettebatı

esir edildi.

Bunlardan başka sahillerin karşısında bulunan birçok adaya yapılan ufak tefek teşebbüsler başan ile sonuçlanmıştır.

Diğer Olaylar

Alman Askerî Heyeti'nin, 1917 Sonbaharında sözleşme gereği görev süresi doluyordu. Askerî Heyet Sözleşmesi'nin yerini almak üzere, İstanbul'daki Alman askerî temsilcisi tarafından, mevcut Alman makamlarının da tesir ve yardımlarıyla, 1917 İlkbaharını müteakip bir Türk-Alman Askerî Sözleşmesi'nin müsveddesi kaleme alınmıştı. Bu sözleşmeye göre Türkeye'de bulunacak Alman subayları için başkanı olduğum Alman Askerî Heyeti'nin kurulmasından önceki durum -yani heyet hâlinde çalışmak yerine her uzman sınıfın bağımsız olarak çalışması- geri geliyordu. Aradaki fark en kıdemli subaya bulunduğu birimdeki diğer Alman subayları üzerinde bir dereceye kadar nezaret etme hakkı tanımyordu. Türk ve Alman subaylarının tamamıyla eşit mevki ve yetkide bulunmalan tespit ve Türk subaylarından büyük bir kısmının Almanya'da tahsil ve eğitim görmeleri kararlaştırılmıştı. Bundan başka Türk tümenlerinin tamamen Alman teşkilatına uyacak bir tarzda kurulması ve bu şekilde savaş hâlinde tümenlerin değiştirilebilmesi imkânı göz önüne alınmıştı.

Fakat Türk ordularını talim ve terbiye edebilecek derecede mükemmel bir hâlde bulunması gereken Türk subay heyetinin; öncelikle pek çok yönden değişikliğe muhtaç olduğu tamamıyla unutulmuştu. Bütün bu askeri sözleşme bence kesinlikle bir hataydı; böyle bir sözleşmenin teklif ve tertibi ise hata üstüne hataydı.

Yalnız bu yeni sözleşmenin yürürlülüğe ve uygulamaya konması için bir başlangıç ve bitiş süresi belirlenmediğinden bu mesele ile ancak Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra meşgul olmak lâzım geleceği kanaatindeyim. Şimdiden bu konuyla ilgili yorum yapmayı gereksiz gördüğümden bana gönderilen müsvedde hakkında birkaç kelime söylemekle yetinmiştim.

Şimdiye kadar kararlaştırılan konularda aslında mevcut Askeri Heyet düzeninden Askeri Sözleşme düzenine ne şekilde geçileceğine dair de hiçbir şey düşünülmemiş ve tespit olunmamıştı.

Düşünceme göre zaten bu da ancak seferberliğin sona ermesiyle mümkün olabilirdi. Çünkü Askerî Heyet'in bünyesinde olan, birçok sabit kurumlara sahip o büyük menzil teşkilatını da hesaba katmak gerekirdi. Askeri Heyet'in sözleşmesinin de henüz 14 Aralık 1918 tarihine kadar geçerliliği vardı. Kararlaştırılan bu sözleşmenin her asker için hayret uyandıracak yönü; Almanya Hükümetinin Türkiye'ye göndermiş olduğu Askerî Heyet'e bu düşünce ve maksadı hakkında kesinlikle bilgi vermeksizin böyle kararlar almasıydı! Bununla beraber daha garip olan bir durum davarmış!

1917 Ekim ayında, İmparatorun Türkiye'yi ve Çanakkale savaş alanını ziyaret edeceğinden haberdar edildim. Bu habere ilâve

olarak İmparatorun bu ziyareti vesilesiyle, Askerî Sözleşme'nin her iki tarafın Harbiye nazırlarınca imzalanarak uygulamaya konulacağım da öğrendim.

Askerî Heyet teşkilatının, Askerî Sözleşme teşkilatına dönüştürülmesinde, ilgili subayların haklan ihlal edilmeksizin uygulanmasının yegâne yolunun Askerî Heyet sözleşmesinin tamamen feshi ile benim Almanya’ya gönderilmemden ibaret olduğunu derhal telgrafla Prusya Harbiye Nazın von Stein'a bildirdim. Askeri Heyet sözleşmesinin maddelerine zaten şimdiye kadar çok az uyulmuştu.

Ben bu gelişmelerle, tahammül edilemez bir şekil ve vaziyet alan görevimden kurtulacağımı ümit ediyordum. Fakat cevaben aldığım telgrafta; yeni Askerî Sözleşme'nin uygulanmasının savaşın bitimine kadar ertelendiği bildirildi.

Askerî Sözleşme; gerçekten de İmparatorun ziyaret günlerinde

Harbiye Nazırları von Stein ve Enver tarafından imzalandı.

İmparator, 17 Ekim'de Çanakkale savaş alanlarım ziyaret etti. Suvla Koyu'nda İmparatora yüksek rütbede birçok bahriye subayının da bulunduğu büyük bir maiyet grubunun önünde yaptığım kısa konuşma sırasında, Çanakkale önünde Alman denizalblannın yapmış oldukları tesirin çok az olduğunu gerekçeleriyle anlatmıştım. Bu konuşmam İmparator tarafından hiçbir şekilde yanlış anlaşılmadı.

Kasım ayında çağırıldığım Kreuznach'taki büyük genel karargâhta Türk ordularının sürekli kötü idare edilmeleri hakkındaki endişe ve düşüncelerimi ayrıntılı olarak anlattım.

Yaklaşık on gün sonra İngiliz gazetelerinde; Türkiye hakkında önemli açıklamalarda bulunmak üzere büyük genel karargâha gittiğim ve İmparatorla uzun bir konuşma yaptığım yazıldığından, düşmanın Kreuznach ile de irtibatta olduğu hükmünü vermek gerekir!

Aralık ayında Enver'in maiyetine Genelkurmay Başkanı olarak General von Seeckt tayin edildi. Bu general, savaşta Alman ve

Avusturya cephelerinde fevkalade yararlılık göstermişti. Ne yazık İd Türkiye'yi ancak kâğıt üzerinde tanıyordu.

Kendisini zamanında aydınlatabilmek için 13 Aralık'ta, Türk ordularının o zamanki durumu hakkında metnini aşağıda verdiğim küçük bir rapor yazarak takdim ettim ve bir suretini de Alman Genel Karargâhında Doğu Harekât Şubesi Müdürlüğü'ne gönderdim:

Bandırma: 13 Aralık 1917

Türk Ordularının Bugünkü Durumu

Birçok yanlış tedbirin sonucu olarak Türk ordularının muharip birlik sayısı çok fazla azalmış ve birliklerin savaş kudreti göz ardı edilemeyecek derecede zayıflamıştır. Çözüm imkânı bulunabilmek için her iki hâlin sebeplerinin açıkça ortaya konması gerekir.

Aslında yol ve nakliye vasıtalarının perişan ve yetersiz olmasından dolayı çözüm bulunması hususu diğer birçok zorluklara da katlanmayı gerektirmektedir.

1 - İnsan mevcudu:

Türk Ordusu çeşitli cephelerde yaptığı muharebelerden dolayı büyük sayıda kayıp vermiştir. Fakat bundan başka tamamen yanlış birçok tedbir ve icraat yüzünden de bir hayli zayiat vermiştir. Biraz dikkat gösterilmek suretiyle bu kayıplardan sakınmak mümkündü. Gelecek için bu durumdan ders almak gerekir.

Bahsedilen tedbir ve icraatın başlıcalan şunlardır:

a) 1914 Aralık ayı ile 1915 Ocak ayında yapılan Sarıkamış Harekâtı:

Enver Paşa'nın komutasında olup. General von Bronsart'ın kurmay başkanlığında bulunduğu 3. Ordu mevcudu, 1914 Aralık ayı başında yaklaşık 90 bin iyi yetişmiş askerden oluşmaktaydı.

3. Ordu; sınıra yakın Hasankale civarındaki dağlar üzerinde gayet uygun savunma mevziinde ve kendisinden kesinlikle üstün olmayan Rus kuvveüeri karşısında bulunuyordu.

3. Ordu başanlı muharebelerle dağlardan geçmeye muvaffak olsa bile muhasara toplan olmadığından Kars Kalesi'ni hiçbir zaman zapt edemeyecekti. Hâl böyleyken kesin olarak yapılan tavsiye ve

engellemelere rağmen Sankamış-Kars üzerine saldın harekâtı yapılmasına karar verilmişti.

Sol kanatta karlı dağların keçi yolları üzerinde yetersiz hazırlık ve iaşe ile hareket eden iki kolordunun akıbeti her ikisinin de yenilgisiyle sonuçlandı. Diğer bir kolordu da bu sırada cephede başarısız muharebeler yaptı. Resmî belgelere göre harekâta katılan 90 bin kişiden çok kötü bir hâl ve durumda olarak geriye dönebilen askerlerin sayısı ancak 12 bin kadardı. Geri kalanı vurulmuş, açlıktan ölmüş, donmuş veya esir düşmüştü.

Harp tarihi, bu taarruz için hiçbir zaman makul ve haklı bir sebep

bulamayacaktır.

b) 1916 yazı başında yetersiz kuvvetle Ruslara karşı yine 3. Ordu tarafından yapılan taarruz:

Bu taarruzun sonunda meydana gelen ricatta, ordunun büyük bir kısmı dağılmıştı.

c) 2. Ordu'nun 1916 yazında toplanıp gereksiz yere yaklaşık Van Gölü-Muş-Kiğı hattından Erzurum istikametine doğru yaptığı ve daha başlangıçta başarısızlığa uğrayan taarruz:

Düşmanın yan ve gerilerine doğru yapılması planlanan bu harekât; ne ileriye doğru yollar, ne de geride kullanılabilecek bağlantı hatları mevcut olduğundan ve bundan başka hareket kabiliyeti için gerekli kollar ve nakliye vasıtaları da tamamen eksik olduğundan aslında gerçekleştirilmesi mümkün değildi.

Bu ordudan da en az 60 bin kişi açlık, hastalık ve daha sonra da soğuktan, çok az bir kısmı da düşman silahıyla kaybedilmişti.

d) Askerlik stratejisi bakımından büyük bir hata olan, 13. Kolordunun İran'a doğru 1916 yaz mevsiminden itibaren bütün kış devam eden taarruzu:

İngilizlerin Irak'tan, Basra'ya kadar olmazsa bile Kuma'ya kadar kesin olarak geri atılmadan önce bu saldın hareketinin yapılması asla doğru değildi. Bağdat'ın kaybı bu hareketle alakalıdır. Çünkü 1917 Mart aymda 13. Kolordu, Bağdat için kesin sonuç alınacağı anda orada bulunamamıştır.

Bu konu hakkında 25 veya 26 Ekim 1916 tarihinde General von Chelius aracılığıyla General Ludendroffa yazılı ve aynı senenin Aralık ayında Pless'teki Genel Karargâh'ta bizzat sözlü olarak arzda bulunmuştum.

232 Türkiye i'de Be§ Sene

e) Birliklerin başan ihtimali olmadığı halde, Mısır'ın zaptı için 1916 Ağustos'unda Süveyş Kanalına doğru yapılan harekât:

18 bin kişilik muharip kuvvetle yapılan ve en başından beri başarısızlığı mahkûm olan bu hareket o zamanlar sadece Süveyş Kanalı'nı

muhafaza etmekle yetinen Ingilizleri Tih Çölü'nden beriye çekmiş ve Filistin'de bugünkü ilerlemelerini doğurmuştur.

Buna ait olan raporumu da General Ludendroff'a 1916 Ekim ayında takdim etmiştim.

Ben de çok iyi biliyorum ki; harpte daima en mükemmel şey yapılamaz ve en kusursuz kişiler veyahut en mükemmel tedbirler bile başarısızlığı önleyemez. Fakat ben şunu da biliyorum ki, hiçbir başarı ihtimali olmadığı halde, taarruz etmek mi yoksa savunmada kalmak mı gerektiği bilinmeksizin bu kadar kıymetli birlikler feda edilemez.

f) Türk ordularında her türlü ölçünün üzerindeki firarlar:

Türk ordularının firar etmiş asker sayısı bugün 300 bini aşmaktadır. Bunlar düşmana katılmak üzere firar etmiş olmayıp büyük kısmı geriye memleket içlerine kaçmıştır ve orada yağma ve hırsızlıkla emniyet ve asayişi bozmaktadırlar. Bu firarilerin takibi için her tarafta takip müfrezeleri kurulup sevk edilmek mecburiyeti doğmuştur. Bu kadar büyük sayıda firari çıkmasına ait sebepler bu raporun ikinci kısmında anlatılacaktır.

Türk ordularının muharip kuvvetleri sayısının bugünkü seviyeye düşmesinin iç yüzünü ancak Türkiye'nin durumunu iyi bilenler takdir edebilir.

1. Ordu, İstanbul ve civarındaki ikmal birliklerinden ve aslında gerçek manada askerî bir kıymeti olmayan ve mevcudu kuvvet olarak yalnız kâğıt üzerinde görünen amele birlikleriyle, kendisine ancak geçici olarak verilmiş tümenlerden oluşmuştur.

Kafkas Ordular Grubu adını alan 2. ve 3. Ordulann toplam kuvveti, Grup Komutam izzet Paşa'nın birkaç gün önce bana söylediğine göre; cephede kullanılabilecek halde ancak 2 0 binden biraz fazla askerden ibarettir.

Bulgar smınndan Akdeniz'de Alanya'ya kadar tahminen 2.000 km'lik sahil mıntıkasının muhafazasıyla görevli olan 5. Ordu ise, 26 bin küsur muharipten oluşmaktadır.

6 . Ordu'nun yaklaşık iki ay önceki toplam kuvveti, bu ordunun o zamanki Kurmay Başkanı Binbaşı Kretzschmer'in ifadesine göre, 13 bin kadardı. Suriye ve Filistin'de bulunan orduların muharip kuvveti sayısını şimdilik bilmiyorum.

2- Harp kabiliyetinin azalması:

Türk askeri ve özellikle Anadolu askeri, mükemmel bir cevherdir. Güzel bir şekilde ihtimam gösterilip yeterli derecede yiyecek sağlanarak iyi bir talim ve terbiye verildiğinde ve sakin ve emniyetli bir şekilde idare edildiğinde bu askerlerle büyük işler başarmak mümkündür.

Arapların da büyük kısmı, askerlik hizmetlerinin en başından beri sert ama adil muamele edilmek şartıyla, iyi bir asker olarak yetiştirilmeleri mümkündür.

Ordunun birçok kısımlarında harp kabiliyeti eksikliğinin en başta gelen sebebi, Türk Genel Karargâhı'nın aldığı yanlış kararlardan ileri gelmiştir.

Neredeyse iki seneden beri birliklerin büyük bir kısmı, talim ve terbiye için kendilerine ayıracak zaman bulamamışlardır. Küçük ve büyük birlikler henüz sağlam bir teşkilat hâlini alamadan sürekli birbirinden ayrılmış ve parçalanmıştır.

Münferit bölük ve taburlar ve makineli tüfek bölükleri, batarya mürettebatı sürekli olarak alınmış ve öteye beriye gönderilmiştir.

Sevk edilecek birlikler, en son anda çok az talimli veya hiç talim ve terbiye görmemiş erlerle veyahut hazır olmayan birliklerle tamamlanmakta, daha sonra da bu birlikler yine henüz sağlam bir şekil almadan başka yerlere asker veya birlik vermek mecburiyetinde kalıyorlardı.

Birlikler sevk edilmek üzere trene bindirildikleri zaman, erlerin büyük bir kısmı ne birbirlerini ne de ekseriyetle komutanlarım tanıyorlardı. Onlar yalnız durumun iyi gitmediği her hangi bir yere gönderildiklerini bilirler.

Bunun için kaçarken vurulmak tehlikesine rağmen her fırsatta

kaçmaya teşebbüs ederler. Firarlar, trenden atlayarak veya kapalı arazide yol kolundan ayrılarak yapılmakta veyahut ordugâh ve karargâhlardan yapılmaktadır.

Hiçbir tümen yoktur ki, doğuya veya Toroslann güneyindeki harp cephelerine hareket ve nakil sırasında binlerce er kaybetmemiş olsun.

234 Türkiye \'de Beş Sene

Türk askeri; kendisine karşı muamelede biraz dikkat ve ihtimam gösterilmeye muhtaçtır. Bu şekilde komutanına karşı emniyet ve güven kazandıktan sonra onunla her şeyi yapmak ve her işi başarmak mümkündür.

ölçüsüz bir derecede meydana gelmekte olan şimdiki firarlar, Türk ordularına geçmişten miras kalmış bir kusur değildir. Son derece itimat ve emniyete değer bir zat olan Kafkas Ordular Grubu Komutanı İzzet Paşa'nın bana söylediğine göre; daha önceleri bu şekilde firarlar görülmüş değildi.

Sevkıyat yollan ile nakliye vasitalannın ve iaşe tarzının kötülüğü de şüphesiz bu hususta etken olmuştur. Fakat Türk ordularının bugünkü durumu; şimdiye kadar takip edilen hareket tarzının yanlış olduğunu göstermekte ve başarılı olmak için başka bir yolun seçilip takip edilmesinin gerekli olduğunu ispat etmektedir, tkmal erlerinin ve kaynaklanırın çok daraldığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Liman von Sanders

1918 Senesi

1 Mart*a Kadar Olan Olaylar

1917 senesinin son dört ayındaki durumu daha iyi anlamak ı için verilen emir üzerine, kısa bir süre için Alman Batı Cephesi'n-I de General Friedrich Sixt von Armin komutasında bulunan 4. t Ordu bölgesine gittim.

Hareketimden bir gün önce, büyük adalardan birisine karşı [yapılacak bir harekâta katılacak olan bir birliğin özel eğitimi için [kendime birkaç deniz astsubayı istemek üzere İstanbul Haliç'te

[demirli bulunan ve içine filonun Alman komuta heyeti yerleşti-
[rilmiş olan general gemisine gittim.
Orada filo kurmay başkanına, Saros Körfezinde mermi isabe-
I ti ile tahrip edilmiş küçük bir vapurda bulmuş olduğumuz, Ça-
[nakkale Boğazı önündeki mayın tarlalarını gösteren bir haritayı
I bir iki gün içinde vereceğimi vaat ettiğim zaman o, bu vaadi ertesi
I güne bırakmayıp haritayı kendisine hemen vermemi ısrarla rica
I etti. Meğer Goeben ile Breslau ertesi gün Çanakkale'den dışarıya
I bir hücum yapmak için o saatte Boğaziçi'nden hareket edecekler-
■miş.
Ben haritayı hemen getirdim ve Goeben'e yetiştirebildim. Fakat hücumdan önce durumun gizlice bana bildirilmesi gerektiği konusunda filo komutanının dikkatini çektim. Çünkü Gelibolu Yarımadası'nm dış sahili ile Çanakkale Boğazı'nın Anadolu sahi236 Türkiye'de Beş Sene
ündeki asker benim komutam altında bulunuyordu. Bu askerlerin, gemiler dışarıya çıkarken silah başı etmeye hazır olması mutlaka gerekliydi.
Silah başı hazırlığının niçin yapıldığını hiç kimsenin önceden bilmesine elbette lüzum yoktu. Fakat dış sahilde bulunan topçumm top başında ve uçakların kalkışa hazır bulunmaları gerekliy.
di. Bu şekilde tarafımdan da telgrafla emir verildi. Buna ne kadar lüzum ve ihtiyaç olduğunu ise bu çıkış hareketinin herkesçe bilinen cereyan şekli açıkça ispat eder.
Bu şekilde hareket edilmeseydi, durumun asla farkında olmayacak olan Türk bataryaları seher vakti yanlışlıkla ve bilmeden kendi gemilerini topa tutabilirlerdi. Gemilerin bu çıkış harekâtından sonra yaralanmış olarak geri dönen Goeben, Nara da demirlemiş olduğu zaman onu himaye için İzmir'deki uçakları da getirtmiştim.
22 Ocak 1918 akşamı İstanbul'dan hareketle Avrupa'nın ortasından geçerek Belçika'daki Tilt'e kadar gittim.
Flandr sahilindeki deniz cephesinden başka Wichete kıvrımındaki

muharebe meydanlarından bir kısmını iyice görmeye ve
sonra da Namur'daki İstihbarat Mektebi ile Sedan'daki Harp Akademisi'ni*
ziyaret edebildim.
Binbaşı Prigge'den başka 5. Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım
Bey'i de beraberimde götürmeme müsaade edilmişti. Kâzım
Bey, 1914 senesi Sonbaharından beri kurmay başkanı sıfatıyla
bana sadakâtle yardım ve yoldaşlık etmiş ve karşılaşmış olduğum
bazı zorlukları bertaraf etmişti. Fakat buna rağmen Türkiye'de bir
Alman generali olarak zorluklardan kurtulmuş değildim.
Seyahat dönüşü, Şubat aymda Kreuznach'daki Alman Genel
Karargâhı na uğradım. Orada yeni Türk Genelkurmay Başkanı
Tuğgeneral von Seeckt'in, Türkiye'de Askerî Heyet tarafından
kurulup idare edilen genel Alman menzil kuru mİ arını da yakında
Bir yanlışlık olsa gerek. Sedanda Harp Akademin yoktu. (t.h.n)
Liman von Sanders 237
üstleneceğini göz önünde bulundurmam gerektiğine dair hiç beklenmedik
bir tebligat aldım. Türk Genel Karargâhı bu şekilde
bütün ordulara geriden yapılmakta olan sevkıyatın tamamına
doğrudan doğruya etki edecek demektir.
Dışarıda bulunup Türkiye'nin özel durumunu bilmeyenler için
bu teklif doğru ve hşkh bulunabilirdi. Çünkü bu teklif her şeyi
bir elde topluyordu. Fakat dört seneden fazla bir süre gayret sarf
ederek Türk ordusunun İdarî muamelatının iç yüzünü öğrenmiş
olan benim gibiler için yapılan bu teklifin bir hayli tereddütlü
karşılanması normaldi.
Türk genelkurmay başkanının mevki ve vaziyeti çeşitli konularda
Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bağlı, Alman Askerî
Heyeti'ninki ise her türlü anlaşmazlığa rağmen aradaki sözleşmenin
hükümleri çerçevesinde az çok bağımsızdı. İşte asıl bu bağımsız
yönü sebebiyle Askerî Heyet, Enver'in işine gelmiyordu.
Menzil hatlarında Askerî Heyet'in Türk makamlarıyla birlikte
çalışması elbette çok mükemmel yürümüyordu. Fakat yine de pek

çok şeye muvaffak olunmuş ve pek çok şey ıslah edilmişti. Kanaatime göre; Türkiye'de her türlü ıslahat için verilmesi gereken mücadeleyi bilmeyen, Enver'in memlekete yeni getirmiş olduğu genelkurmay başkanı -ki, gerek ortamın kendisine yabancılığı ve gerek başkomutan vekilinin şahsına karşı göstermesi gereken saygı dolayısıyla bazı kayıtlara uyması zaruriydi- bu işlerle senelerden beri uğraşıp alışmış olan Askerî Heyet'ten çok daha zor idare edebilir.

Türk ve Alman menfaatleri çatışınca Türk Genel Karargâhının Alman üyeleri için, dediğini yaptırmak ve nüfuzlarını göstermenin genellikle mümkün olmadığını demiryolu hatlarmda ve kömür tedariki hususundaki hâller açıkça ispat eder. Ne demiryolu şubesi, ne de kömür şubesi; demiryolu ve kömür konusunda kendi sahalarında yaşanan son derece edepsiz durumları o tarihe kadar bertaraf etmişlerdi.

238 Türkiye'de Beş Sene

Herkes tarafından bilindiği üzere demiryolu vagonların^ tahsisi hususunda rezilce bir ticaret yapıldı. O kadar ki, bu ticareto vagonları askerî maksatlar ve halkın iaşesi için gerekli olan nakliyattan çalıyor, çekip alıyordu. Bu ticaret o dereceyi bulmuştu ki gerek İzmirde ve gerekse Adana'da, Halep'te ve Şam'da bir vagon kiralamak için özel şahıslara 1 0 0 0 liraya kadar para veriliyor. du. Bu paralar genellikle, emirleri altında vagon bulunan Türk memurlarının cebine giriyordu. Haftadan haftaya Almanya'dan gelen yahut Türkiye'nin Zonguldak, Soma, Söke gibi maden kömürü ocaklarından çıkarılan kömürlerin dağıtılmasında ekseriyetle askerî ihtiyaçlardan tamamen farklı ihtiyaçlar dikkate alınmış ve bu hâl orduların sayısız şikâyetlerine sebep olmuştu.

Genel Karargâh bu iki uygunsuz hareket tarzını değiştirememişti. Türk askerlerinin cephede yan aç yan tok veyahut tamamen aç olmasına ve çoğunlukla yırtık pırtık elbise giymesine de göz yummaya mecbur kalan bu karargâh subaylarının uhdesine

şimdi Alman birliklerine geriden yapılan bütün sevkıyat da verilecekti. Bu hâl zaten bozuk olan Türkiye'nin durumunda iyi bir netice veremezdi. Benim kanaatime göre Alman Askerî Heyeti'nin Türk Genel Karargâhına katılması Alman menfaatlerinin ihlâli demekti.

Alman Genel Karargâhı'nm Doğu Harekât Şubesi başkanı tarafından verilen bu bilgi üzerine, ben bir emrivaki karşısında kaldığımdan, şube başkanına Türkiye'den derhâl geri alınmam ricasında bulunduğumu -orada bulunmayan- General Ludendroffa bildirmesini istedim. Bu durumu Mareşal von Hindenburg'a da bizzat arz ettim. Şimdi artık çok geçmeden Almanya'ya kesin olarak döneceğimi ümit ediyordum ve vakit geçirmeden Türkiye'ye dönerek bu konudaki karan bekledim.

19 Şubat'ta Enver beni Harbiye Nezareti'ne istetti. Fakat bu davet, talep etmiş olduğum şekilde Almanya'ya geri çağrılmam için değildi. Enver bana Filistin'deki F. Ordular Grubu'nun (Yıldırım) komutanlığını üstlenip üstlenmeyeceğimi sordu. Ben de İmLiman

parator hazretlerinin ve başkomutanlığın arzusuyla örtüştüğü takdirde bu komutanlığı kabule hazır olduğumu söyledim. Enver'e dedim ki:

"O cephede şu anki durumun ben pek müsait olmadığına hükmediyorum. Ancak Türk Genel Karargâhı beni gerek askeri ve gerekse diğer konularda desteklerse elde bulunan mevzileri şimdilik muhafaza edebileceğimi ümit ediyorum. Bu yardım, ileride yapılacak olan başarılı bir direnmenin mümkün olabilmesi için esas şarttır".

Enver bu yardımı yapmaya muvafakat gösterdi.

Daha sonra benim isteğim doğrultusunda Irak taki 6 . Ordu'nun Yıldınm'm emri altından çıkarılması kararlaştırıldı. Çünkü aradaki mesafenin fazlalığı sebebiyle oradaki askerî harekâta bir tesir ve nüfuz yapabileceğimi zannetmiyordum. Bundan başka benim o ana kadar kurmay başkarum olan Albay Kâzım Bey'i ve

1914 senesi sonbaharından beri maiyetimde çalışan 5. Ordu Karargâhı Türk subaylarından bir kısmını beraberimde götürmek istedim. Bu talebim de kabul olundu.

Azerbaycan'da yeni büyük bir askerî hareket daha o zaman Genel Karargâhça hazırlanmaktaymış; bu konuyla ilgili Enver bana tek bir kelime olsun bir şey söylemedi. Bu noktaya özellikle dikkat çekmek isterim. Bundan haberim olsaydı, Türkiye'den geriye çağınlmama dair daha önce Almanya'da yaptığım müracaatınım kabulünde ısrar ederdim. Çünkü Türkiye'nin daha o tarihte gerek insan ve gerekse mühimmat ve diğer malzeme mevcudunun yalnız bir cephede şiddetli bir savaş yapmaya yeterli olduğunu ve bir cepheden fazlasına gücünün yetmeyeceğini çok iyi biliyordum. Türk ordusu hakkında 13 Aralık 1917 tarihli raporum -ki yukanda aynen kaydokmmuştu- bunu yeterince ispat eder. Memleketin diğer bir uzak sınırında yeni bir Türk askeri harekâtının yapılacağını anladığım anda Enver'in Filistin Cephesi hakkında vermiş olduğu sözü tutmayacağına şüphem kalmadı.

işte ben bu müzakerede, bana ordular grubu için onayı verilen istisnasız tam yardım sözüne güvenip dayanarak grup komutanlığını üstlendim.

Alman Genel Karargâhı'ndan bir kabine emri yani İmparatorun onayı henüz gelmemiş olduğundan Filistin'e hareketimi birkaç gün ertelemeye mecbur oldum. En sonunda İmparatorun onayının bana telgrafla bildirileceği haber verilerek hareket etmem emredildi.

24 Şubat günü akşamı İstanbul'dan ayrıldım. Fâkat ilk engel daha hareketim sırasmda ortaya çıktı. Seyahatimin Almanya'da alışageldiğimiz süratte yapılması bililerinin işine gelmemiş olmalı ki benim ve kurmay heyetim için tahsis olunan özel trene Türk Genel Karargâhı muhafız süvari bölüğünü taşıyan birçok vagon da eklenmişti. Genel Karargâh, Halep'e gitmeye karar vermiş ve

bu durumu ben o ana kadar bilmiyordum. Trene böyle fazla yük ilâve edilmesi sebebiyle ertesi sabaha kadar hareket programında beş saatlik bir gecikme meydana geldi. Bunun bir saati karargâh süvari bölüğünün hayvanlarını demiryolu hattı üzerindeki herhangi bir çeşmeden sulama ile geçmişti. Onun için süvari bölüğünü taşıyan vagonları Eskişehir'de trenden ayırttım. Ne bölük, ne de Genel Karargâh Halep'e gitti. Süvari bölüğü trenle tekrar sâlimen İstanbul'a geri döndü.

Toros Tüneli'nin henüz tamamlanmamış olması ve Toroslarm güneyindeki demiryolu hattının farklı genişlikte olması sebebiyle birkaç defa tren değiştirdikten sonra, Mart'ın 1. günü öğle vakti Taberiye Gölü'ndeki Samah istasyonuna ulaştık.

Filistin Cephesi'nde Mart Ayı

Filistin harekâtının bu son kısmım, Harp Ceridesi'ndeki aylık I kayıttan içeren bilgilere göre anlatacağım. Bu kayıtların bazı noktalan burada tamamlandı. Bu arada önemsiz görülen pek çok şey [de çıkarıldı.

Burada askerî olaylardaki ayrıntılara biraz fazla değinmek gerekiyor, çünkü Almanya'da kısmen de olsa büsbütün yanlış haberler öyle kişiler tarafından yayıldı ki bunlar asla Filistin cephesinde bulunmadıkları gibi gerçek durumu ve yaşanan muhare- I beleri yakından bilmiyorlardı.

İngilizceden Almancaya tercüme edilip yayınlanan bazı ra- I porlar, Filistin harekâtının son yarım senesinin bir İngiliz zaferi I imiş gibi tamamen yanlış bir zan ve fikir oluşturmuş olduklann- I dan dolayı bu harekâtın büyük ölçüde ayrıntılı olarak izah edil- | mesi gerekiyor.

1918 senesi Eylül'ünün 19'una kadar bu zan ve fikrin gerçeğe I ne kadar az yakın olduğu aşağıdaki açıklamalardan anlaşılır:

Sonbaharda Filistin Cephesi’nde Türk ordularının kendile- I rinden çok üstün kuvvette olan düşmana artık mukavemette bu- I lunmamalarınm sebeplerini ve birçok Türk birliğinin ricat esna-

I sında düzenlerini niçin kaybettikleri aynı şekilde izah edilecektir.
Filistin'in kuzey kısmı ile Suriye'nin Türkiye tarafından kaybım doğuran olayları anlamak için bu olaylara ait olarak tutulan yazışmaların en önemli kısımlarım aynen nakletmeye lüzum görülmüştür. Bu kısımlar, gelecekte yazılacak bir eser için itiraz edilemeyecek kıymetli bir kaynak oluşturacaktır. Herkes bunlara dayanarak kendi hükmünü çıkarabilir.

Sam ah İstasyonu'nda 7. Ordu'nun Kurmay Başkanı Binbaşı von Falkenhausen'e karargâhının birçok subayıyla birlikte rastladım. Onlar Dera üzerinden Amman'a hareket etmek üzereydiler. 7. Ordu karargâhı Nablus'tan oraya nakledilecekti. Kurmay başkanmın verdiği bilgiye göre Ordu Komutanı Fevzi Paşa, Şeria doğusundan Amman'a gidiyormuş.

Ben bu kimselerin daha ileriye gitmemelerini rica ettim, çünkü ben ordu grubu komutanlığını fiilen üzerime alır almaz 7. Ordu Karargâhı'm derhal Nablus'a geri aldırmak düşüncesindeydim. Mükemmel ve dirayetli bir kurmay subay olan Binbaşı von Falkenhausen, İngilizlerin cepheyi her an ve istedikleri her yerden yarabilecek derecede bütün cephe hattında üstün olduklarını bana söyledi. Bu söz benim kararımı değiştirmemiştir.

Öğleden sonra saat 3'e doğru Nasıra'nın demiryolu istasyonu oyan Afule'ye ulaştık. Oradan Nasıra'ya otomobillerle gidecektik. Fakat ilk önce 3 km'lik temelsiz bir kır yolunu geçecek ve sonra keskin kavislerle yukarıya, Nasıra tepesine çıkan dönemeçli yolu takip edecektik. Biz -Genel Karargâh süvari bölüğünü trenden ayırmamız sayesinde- İstanbul'dan Nasıra'ya kadar genelde 10 gün hesap edilen yolu 5 günden daha az bir zamanda almıştık.

Ordular Grubu Karargâhı, Kazanova isimli hacılara mahsus bir otelde bulunuyordu. Burada hemen Ordular Grubu komutanlığını üzerime aldım. General von Falkenhayn, Alman cephelerinde bir ordunun komutanlığına tayin edilmişti.

Ben daha o gece trenle Nablus'a hareket etmeye mecbur oldum.

Çünkü 3. Kolordunun cephesi önünde Nablus yolu üzerinde
büyük sayıda İngiliz kuvvetinin toplandığı haber verilmişti.
Orada büyük bir İngiliz taarruzu bekleniyordu.
Ordular Grubu'nun 1 Mart'taki durumu aşağıdaki gibiydi:
242 Türkiye \'de Beş Sene
Kudüs ile Yafa'nın kaybedilmesini takip eden uzun ricat muharebelerinden
sonra 20 Şubat'ta Eriha'mn terk edilmesi gerekmişti.
Eriha 21 Şubat'ta tngilizler tarafından işgal edilmişti.
7. ve 8 . Orduların oluşturdukları cephe şöyleydi: Sağ kanat
bölgesi yaklaşık olarak Kalkiliye tren istasyonu hizasında olmak
üzere, deniz sahili ile dağlık arazi arasında, üzerinde tepeler bulunan
ve kumsal arazide her tarafı aynı anda görmenin mümkün
olduğu bu sahil bölgesinin genişliği yaklaşık 14 km. idi. Sonra
cephenin dağlık arazideki kısmı geliyordu. Bu arazi genellikle
çıplak tepe ve sırtlarla; kısmen çok dik şekillerde milyonlarca
büyük kaya parçalarıyla dolu olarak Şeria Nehri'ne kadar uzanıyordu.
Sahil bölgesinden sonraki Türk mevzileri bu dağlık arazinin
batı kenarından yüksek tepeleri izleyerek önce güneye, sonra
biraz güneydoğu istikametinde giderek Nablus yolunu dik olarak
keserek Telâzur üzerinden Avce boyunca Şeria Nehri'ne ulaşıyordu.
Deniz ile Şeria arasındaki Türk cephesi uzunluğunun kuş uçuşu
yaklaşık 75 km. idi. Daha sonra cephe Şeria'mn doğusuna
geçiyordu. Çünkü 7. Ordu'ya bağlı olan 20. Kolordu Eriha'mn
| terkinden sonra oraya geçmişti. Nehrin batı sahilinde yalnız
Eriha-Tellünnemrin yolunun geçtiği köprübaşmda karma bir
ı müfreze bırakılmıştı. Oradaki eskiden kalma Şeria köprüsünün
gerektiğinde havaya uçurulması için de hazırlık yapılmıştı. Şeria
i Nehri'nin Lût Gölü'ne kadar olan mecrası az sayıdaki süvariler
j tarafından gözetleniyordu.
Bu durumda iki muharebe sahası bulunuyor demekti. Biri
| Şeria'run batısı olup burada İngilizlerin Filistin ordusunun asıl
, kısmı karşımızda bulunuyordu. Diğeri Şeria'run doğusu olup

: burada da Ingilizler tarafından yönetilen ve her çeşit savaş vasıtaj
sıyla donatılan Araplar bize karşı savaşıyorlardı.
Batı Şeria arazisi ile doğu Şeria arazisi birbirinden kuzeyden
I güneye doğru uzayan derin ve büyük bir vadi ile ayrılıyordu.
Liman von Sanders 243
244 Türkiye 'de Beş Sene
Şeria veya diğer ismiyle Ürdün Nehri, Cebel-i Şeyh'in (Hermun)'
güney eteği hizalarından itibaren bu vadinin içinden geçerek Lût
Gölü'ne dökülür. Tabanı deniz seviyesinden 200-400 metre kadar
alçak olan bu arazi yarığı Ed-Damiye Geçiti hizasından Lût Gölü'nün
kuzey kenarına kadar olan mesafede ortalama olarak 7-lo
km. genişliğindedir. Vadinin her iki tarafı dik yamaçlarla kaplıdır.
Bu yamaçların üzerinde vahşi yarıklar meydana gelmiştir. Şeria
Nehri yaz aylarında çok şiddetli sıcak olan bu çukur vadinin içinden
pek çok kavisler oluşturarak meyilli olduğu için hızla akar.
Geçit verdiği yerleri azdır; bu yerlerde de yazın bile suyun derinliği
genellikle göğüs hizasına gelir.
Şeria'nm yaz ortasında suyunun kuruyarak engel oluşturmayacak
dereceye indiğine dair, güya uzmanlar tarafından bana
verilen bilgi diğer birçok şeyler gibi tamamıyla yanlış çıkmıştı.
Nehir, yaz mevsiminde suyunu Cebel-i Lübnan ile Cebel-i Şarkîde
karların erimesinden alıyordu.
Şeria'run doğu bölgesinin, kısmen volkanik menşeli olan ağaçsız,
geniş arazi ve ovalan daha doğuya doğru büyük Suriye
çölü ile birleşiyordu.
Mart ayında Şeria'nm doğu bölgesinde yalnız, hayli uzak olmak
üzere Hicaz Demiryolu muhafız birlikleri vardı ki, 4.
Ordu'yu bağlıydılar. Bundan başka bu ordunun yegâne büyük
birliği olan 8 . Kolordu nun; kendilerine Asya Kolordusu'ndan bir
tabur katılmış olan kısımlan, Lût Gölü'nün güneydoğusunda
zengin hububat arazisinin ortasında olup âsi Araplar tarafından
işgal edilmiş olan Tufeyle'ye karşı askerî harekât yapıyorlardı.

Benim maiyetime kayıtsız şartsız olarak yalnız 7. ve 8 . Ordular verilmişti, karargâhı Şam'da bulunan 4. Ordu da menzil hizmetini yürütüyordu. Fakat bu ordu aynı zamanda doğrudan doğruya Türk Genel Karargâhı'na bağlı olan 6 . Ordu'yu da Musul Cephesi'nde iaşe ile görevliydi.

Cebel-i Şeyh (Hermun) silsilesi Şam'ın batı ve güneybatı taraflanndadır. (t.h.n)

Karargâhı Halep'te bulunan 2. Ordu doğrudan doğruya Türk Genel Karargâhı na bağlıydı. Bu ordu Hayfa ile Beyrut arasındaki ortalama bir hattan itibaren kuzeye doğru İskenderun Körfezi ilerisine ve oradan sonra da Mersin ilerisine kadar sahil savunmasını üstlenmişti. 2. Ordu, Yıldırım Ordular Grubu'nun doğrudan doğruya geri mıntıkasında bulunduğu hâlde, emir ve komuta konusunda Yıldınm'a bağlı bulunmaması uygun bir durum değildi.

Mart ayının 2. günü sabahleyin Nablus'a ulaştım. Oldukça büyük ve ahalisinin çoğu Müslüman olan bu şehir, Şeria ile Akdeniz çırasındaki geçidin girişindeki dağların tam ortasında bulunuyordu. Burada ben Çanakkale Savaşlarından kendisini tanıdığım 8 . Ordu Komutam Cevat Paşa'ya rastladım. Kendisi denizle Şeria arasındaki bütün birliklerin komutasını henüz üstlenmiş ve bölgedeki durumu anlayabilmek için geçici bir süreliğine buraya gelmişti. Hicaz hattında Amman'da bulunan Fevzi Paşa bundan böyle Şeria'nm doğu tarafında bulunan bütün birliklere komuta edecekti.

Cevat Paşa ile enine boyuna müzakereden sonra kendisinin Tulkerem'e geri dönüp 8 . Ordu'nun komutasını üstlenmesini rica ettim. Fevzi Paşa ile karargâhım da telgrafla Nablus'a geri çağırdım. Nablus'ta bütün askerî telefon ve telgraf hatları ve telgraf makineleri kaldırılmış olduğundan hepsinin yeniden kurulması gerekiyordu. Bu anda orada en yüksek askerî yetkili bir süvari binbaşısı olup emri altında birkaç menzil teşkilatı kalmıştı.

3. Kolordu Komutam Albay İsmet Bey'den vaziyet hakkında bilgi almak için Nablus yolundan atla bu kolordunun cephesine

gittim. Kudüs'e giden bu eski yol üzerinde hayvanla yol almak
pek de iyi bir şey değildi. Devamlı yağan yağmurlardan dolap
gerek yol ve gerekse yolun her iki tarafı çamur deryası hâlini almıştı.
Havare mevkiine* kadar olan kısacık mesafede saplanıp
kalmış 17 adet Alman kamyonu saydım ki bunlar kısmen dingil-

Nablus'un yaklaşık 12 km. güneyinde. (t.h.n)

lerine kadar çamura batmıştı. Kudüs'e giden yolun yeni bir dağ
silsilesine kıvrılarak tırmandığı Hanluban mevkiine kadar olan 22
km'lik mesafeyi gücü tükenmiş, yorgun atlarla geçebilmek içi*
tam beş saat harcadık. Orada Türk komutanlarının en çalışkanlarından
biri olan ismet Bey'e11 rastladım. Durum şüphesiz ciddiy.
di. 3. Kolordu'nun cephede bulunan iki tümeni olan 1. ve 24. Tümenler,
Alman Yarbay Guhr ve Albay Boehme'nin komutasın,
daydılar. Bu tümenler iyi halde ve iyi mevzilerdeydiler. Fakat
kuvvet sayısınca, bütün Türk birlikleri gibi zayıftılar. İhtiyatları
yoktu. Kolordunun sol kanadı açıktı. Çünkü bu kanatla Şeria arasında
yaklaşık 20 km. genişliğindeki saha ancak birkaç küçük
müfrezenin muhafazasına terk edilmişti.
Bundan dolayı Hanluban'dan telefonla, 20. Kolordu'ya:
"İki gece içinde daha kuzeyde bulunan geçit yerlerinden
Şeria'yı geçip geriye, batı sahiline gelmesi ve bu tarafta 3. Kolordu
ile Şeria arasına girmesi"
emrini verdim.
Düşmanı aldatmak için geniş mesafe ile açılmış bir küçük
müfrezenin Şeria köprübaşında kalması kararlaştırıldı. Gerektiğinde
bu müfreze köprüyü havaya uçurup nehrin doğu sahiline
geri çekilecekti.
20. Kolordu'nun gece yürüyüşü ve geride bırakılan müfrezenin
daha sonra kıyı değiştirmesi maharetle yapıldı.
Mart'ın 3. günü sabahleyin tekrar Nasıra'ya döndüm. Daha

önce -1 Mart'ta- oraya ulaştığım zaman, daha o geceden verilmiş olan emirlere uyularak, grup kurmay heyetinin bazıları vaktiyle Grup Karargâhı'nın yerleşmek istediği Şam'a nakledilmiştiler. Bunlar şimdi geriye, Nasıra'ya döndüler. Ordu grubunun kendi muhafız birliği de dâhil olduğu halde grubun yakınlarında bulunup savaşmaya elverişli olan birliklerin hepsi 3. Kolordu'yu takviye için derhal cepheye hareket etme emrini aldılar.

11 İsmet İnönü, (h.n)

Şam civarında bulunan 11. Tümen Nasıra üzerinden Nablus'a sürate ilerlemek için talimat aldı.

İngilizler, Nablus yolu üzerinde yığınak yapmaya devam ediyorlardı. Fakat hâlâ saldırıya geçmemişlerdi.

5 Mart ta Cevat Paşa ile birlikte sahil mıntıkasını ve daha sonra Arap amele tarafından inşa edilmekte olan oradaki 2. ve 3. mevzileri teftiş ettim. Sahil mıntıkasında iyi durumda tabii mevziler bulunmuyordu. Buraya en yakın ve kıymete değer savunma hattı gerideki Kermel silsilesinde bulunuyordu.

Fakat ben sağ kanadı Kermel'e kadar geri alamazdım. Çünkü bu kanat zaten cephenin genel durumuna göre geriye sarkıyordu. Burayı geri aldığım takdirde cephenin diğer kısımlarım da irtibatı korumak için Cenin-Bisan hizasına kadar geri almak gerekecekti. Fakat bu şekilde hareketle Filistin'in büyük bir kısmını daha terk etmiş olurduk. Hâlbuki ben Enver'in kesin emrine göre, Filistin'in son üçte birlik kısmmı muhafaza ve müdafaa etmeye mecburdum. Hem de bu şekilde hareketle Şeria doğusunda tngilizlerin Salt-Amman üzerinden Araplarla doğrudan doğruya bağlantı kurmalarını kolaylaştırmış olurdum.

Atla yaptığım bu gezinti vesilesiyle ordu komutanı Cevat Paşa ile muhtemel bir geri çekilme esnasında alınması gereken tedbirler hakkında müzakerede bulundum. 8 . Ordu, geri çekilmeyi, cephesine dik olarak mıntıkadan mıntıkaya geçerek yapacaktı. Cenin üzerinden güneyden kuzeye doğru giden büyük yol ona

kalıyordu. Ben de o zaman şu düşünce oluşmuştu: Çok üstün olan İngilizler, kuvvetlerinin çoğunu her nerede toplarlarsa orada bizim cephemizi yarmalan istisnasız mümkündü.

Cephede gördüğüm Türk taburlarının mevcudu ortalama olarak 120 ila 150 tüfekti. 8 . Ordu'nun raporuna göre bu ordu kendisinin 28 km. genişliğindeki sol taraf bölgesini savunmak için emri altında 3902 tüfeğe sahip bulunuyordu. Bu durum her tarafta aynıydı.

Liman von Sanders 247

248 Türkiye’de Beş Sene

Mart'ın 8 'inde tekrar 3. Kolordu'nun cephesine gittim. O sırada 20. Kolordu'nun son kısımları kendilerine emredilmiş olan cepheye ulaşmışlardı. Yine bunun gibi ileriye gönderilmiş olan küçük takviye birlikleri 3. Kolordu emrine girmişlerdi.

Mart'ın 9'unda, 1 Mart'tan beri beklenilen büyük İngiliz taarruzu Nablus yolu üzerinden başladı. Buna Türkler Turmuş Aya Muharebesi adını verdiler.

9 Mart'tan 11 Mart'a kadar üç gün, her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği şiddetli muharebeler oldu. Tellülazur tepesi hiç durmadan devam eden karşılıklı saldırılarla beş defa el değiştirdi. En sonunda Ingilizlerin elinde kaldı. İkinci ve üçüncü gün muharebenin başka bir odak noktasını oluşturan Turmuş Aya mevkii ise Türklerde kaldı. Türk cephesi Nablus yolunun iki tarafında biraz geriye doğru sürülmüş oldu; fakat hiçbir taraftan yarılamadı.

Muharebelerin ağırlık merkezi Nablus yolunun doğusu olduğundan, 20. Kolordu'nun tam zamanında 3. Kolordu ile Şeria arasına girmiş olmasırun büyük önemi ortaya çıkmıştı. Bu sayede 3. Kolordu cephesinin hayli kısalmış olmasında başka ona; 20. Kolordu'nun sağ kanat tümeni olan 26. Tümen vasıtasıyla fiili bir yardım da yapılmış oldu. Taarruz bir kolordu yerine iki kolorduyla karşılanmıştı.

İngiliz ölülerinin üzerinde bulunmuş olan emirlerden anlaşılmıştır

ki, Ingilizlerin maksadı bu taarruzu Nablus'a kadar ileri götürmekti. Fakat onlar bu hedefe 6,5 ay sonra ulaşabildiler.

20. Kolordu'nun Şeria köprübaşmda küçük müfrezesi aldatma görevini tamamen yerine getirmişti. Ne kendi kuvvetinin azlığının ve ne de 20. Kolordu'nun bütün kuvvetiyle Şeria batısına çekildiğinin İngilizler tarafından farkına varıldı. Bu sebeple muharebenin cereyanı sırasında İngilizler köprübaşına karşı büyük kuvvetler bırakmışlardı.

Bu üç günlük muharebelerden sonra Türk askerlerinin şevk ve neşesi yerine geldi.

Liman von Sanders 249

Albay Boehme tarafından komuta edilip taarruzun ağırlık merkezini taşımış olan 24. Tümen çok fazla kayıp vermişti. Bereket versin, arası çok geçmeden 11. Tümen'in kolbaşılan ulaştı ve 2 4 . Tümen eksiklerini tamamlamak için cephe gerisinde Kubalan'a alındı.

Bu tümen Ordular Grubunun, önümüzdeki aylarda zaman zaman ihtiyat olarak kullarulabilen yegâne tümeniydi.

Ordular Grubu'nun emriyle Nablus-Beytülhasan-Bisan yolunun hızla inşa edilmesi için bütün vasıtalarla işe başlanıldı. Çünkü şimdiki cephenin savunması artık mümkün olmadığı takdirde bu yol 7. Ordu'nun sağ kanadı ile merkezinin esas çekilme hattını oluşturacaktı.

Bu yolun inşası olağanüstü zor oldu. Eski bir mekkâre yolunu takip ederek Nablus'un birkaç kilometre arkasında, dik yamaçların kazılması veyahut oyulması gerekiyordu. Beytülhasan civarında Bisan'a ve Ed-Damiye'ye ayrılıncaya kadar kısmen keskin dönemeçlerle dik uçurum yamaçları boyunca gidiyordu. Yol vadide eski bir Arap su değirmeniyle, Beytülhasan diye isimlendirilmiş harap bir kerpiç kulübeye uğruyordu. Etrafta bunlardan başka uzak yakın hiçbir meskûn mahal yoktu. Görüş mesafesini sınırlayan dik, çıplak kaya duvarlar üstündeki gökyüzünde kartallar

daire çiziyorlardı. Ölmüş gibi görünen bu tabiat parçasındaki yegâne hayat izi bundan ibaretti.

Bizim en önemli bağlantı yollarımızdan birini oluşturan böyle bir yolu bir Avrupalı tasavvur edemez. Beytülhasan'dan Ed-Damiye'deki Şeria geçitine giden yol da araba geçmesi mümkün bir hâle getirildi. Ed-Damiye'de nehirden geçmek için yeni sallar yapıldı. Çünkü sular yükseldiği zaman dayanıklı bir köprü yapılmasına elverişli malzeme yoktu.

Şeria doğusunda komutanlığı Ali Rıza Paşa üstlendi ve Yarbay von Hagen onun kurmay başkanı oldu. Tufeyle'deki kuvvetler geri gelene kadar Ali Rıza Paşa'run emri altında ancak çok az asker bulunuyordu. Hâlbuki Şeria doğusunda durum vehametini

koruyordu. Çünkü isyan hâlindeki Arapların teşkilatı gittikçe büyük ve etkili bir şekil almaktaydı. Onlara İngiliz subayları, makineli tüfekleri, topları, uçakları ve zırhlı otomobilleri verilmişti

Akabe'nin işgalinden sonra deniz yolu Ingilizlerin semereli yardımları için açık bulunuyordu. Hicaz Demiryolu, patlayıcı maddelerle beraber verilmiş olan İngiliz istihkâm erleri yardımıyla Şerif Faysal'ın Arap askerleri tarafından tekrar tekrar bozuldu. Bu faaliyetlere zayıf kuvvetli Türk askerleri, büyük kısmı çöl arazisinden geçen uzun mesafede engel olacak bir halde değildi.

Şerif Faysal'ı 1914 senesi yaz mevsiminde İstanbul'da yakın- I dan tanımıştım. O tam bir büyük Arap efendisiydi. Tamamen I Avrupa terbiyesi görmüş, mükemmel İngilizce konuşuyordu. Bizi I o zaman spora olan merak çeşitli yerlerde bir araya getirmişti. I Birbirimizi evlerimizde de ziyaret etmiştik. Türkiye T lükümeti'nin I hatalı Arap politikası sebebiyle şimdi kendisi Türklere düşman I kesilmişti.

Hicaz Demiryolu, Mekke âsilerin eline düştükten sonra, I Fahreddin Paşa Kolordusu tarafından büyük bir başarıyla savu- I nulan Medine'nin merkezle biricik bağlantı yoluydu. Bütün Hicaz |

hattının şimdiki durum altında nasıl olup da savunulmasına de- i
vam edileceğine askerlik açısından akıl erdirmek zordu. Bu hat- i
tın, asilerin arazisinde savunulmasının zorluğunu anlamak için I
Dera'dan Medine'ye kadar olan uzunluğunun yaklaşık 220 km. I
olduğunu göz önüne almak yeterlidir. Enver'in, Medine'nin ve I
oraya olan yegâne bağlantı yolunun öneminin büyüklüğüne tek- I
rar tekrar dikkat çekmesi ancak Türk siyasî ve dinî meseleleriyle I
açıklanabilirdi. inşası için bütün Islâm âleminin gönül rızasıyla I
yardımda bulunduğu Hicaz Demiryolu hattı; Medine'de ve bu I
büyük Arap memleketinde Türklerin yegâne dayanak noktası I
olarak kalmıştı. Kızıldeniz'de Türk gemilerinin seyr u seferi uzun 1
zamandan beri yapılamadığından bu hat, Osmanlı Hükümetinin E
Islâm'ın kutsal makamlarına bağlantısını sağlıyordu.

Sırf askerî görüş esas kabul edilmiş olsaydı, Şeria'nın doğu I
arazisindeki savunma hattının, çoktan beri hiç olmazsa Lût Gö- I
lü'nün yaklaşık olarak güney sahili hizasında bulunan Kalatü'l-1
bassa mıntıkasına kadar geriye alınması gerekirdi. Lût Gölü'nün
batısında ve güneybatısındaki bütün arazi çoktan düşman elinde
bulunmakta olduğundan Medine'ye kadar olan geniş arazinin
savunmasına devam olunması normal değildi ve sürdürülmesi de
mümkün değildi.

Kalatü'l-hassa mıntıkasını savunmaya ve orada tutunmaya
m u v a ffa k olunursa bununla yetinmek gerekirdi. Bu durumda Lût
Gölü'nün doğusundaki zengin araziden faydalanmak da Türklere
kalmış olurdu.

Hicaz hattının uzun kolu üzerinde çok fazla ileriye sürülmüş
i ve dağılmış olan Türk askerlerini de o zaman toplamak ve bir
! arada kullanmak mümkün olurdu.

Yukarıda sıralanan görüşlerin dikkate alınması için Mart'ta
i ve Nisan'da Türk kurmay başkanım vasıtasıyla pek çok kere tef
şebbüste bulundum. Fakat müthiş bir mukavemetle karşılaştım.
[Bu mukavemet ancak Türk millî görüşleriyle açıklanabilir.

îngilizler Eriha ovasını zapt ederek Şeria Nehri'nin aşağı kı-
[sim i arından da doğuya geçme imkânını elde ettikten sonra,
t Şeria'mn doğu bölgesinin savunulması daha fazla zorlaşmıştı.
Şeria'nm aşağı kısımlarına karşı doğu sahilinde yalnız daha
I önce bahsedilen postalar ile Tellünnemrin'de bir güvenlik müfre-
I zesinin oluşturduğu küçük bir ihtiyat birliği bulunuyordu.
Bu kısımda zayıf kalmanın sebebi, 20. Kolordu'nun Şeria'nm
I batı sahiline alınmasıyla oluşan faydaya karşılık ortaya çıkmış bir
E sonuçtu. Fakat buna katlanmak gerekiyordu. Çünkü aksi takdirde
K Ordular Grubu'nun cephesi savunulamazdı.
İngüizleri şaşırtarak vakit kazanmaya çalışmak için bu ilk
E haftalarda mümkün olan her yol tarafımızdan uygulandı. Pek çok
E defa seyyar telsiz istasyonları bir kanada veya gerideki noktalara
I gönderildi ve oralardan Ordular Grubu'na yardımcı kuvvet gel-
I mekte olduğu haberleri verildi. Bu haberler şifre ile veriliyordu.
I Biz bu şifrelerin îngilizler tarafından çözüleceklerini kesin olarak
t biliyorduk. Nitekim -İngilizlerin şifre anahtarlarının sık sık değiş-
Liman von San ders 251
252 Türkiye'de Beş Sene
tirilmesine rağmen- genellikle onların telsiz şifrelerini de biz çözüyorduk.
Bizim telgrafların Îngilizler tarafından anlaşılmış olduğunu,
onların uçaklarının telgraflarımızda bahsi geçen arazi
üzerinde o telgrafları muntazam bir şekilde takip eden keşif uçuş,
lanndan anlardık. Uçakların, o araziden askeri kuvvet gelmekte
olduğunu tasdik edebilmeleri için her seferinde bu arazi mıntıkasında
atlıların ağırlıklarla birbirinden uzak mesafe ile açılmış bazı
yürüyüş kollarıyla gösteriş faaliyeti yapıyorduk. Ne kadar çok
takviye kuvveti almış olduğumuz o zamanlar genellikle lngili2
gazetelerinde okunuyordu.
Ordular Grubu'nun şimdiki durumunda, elde bulunan bütün I
süvarileri Şeria doğusunda istihdam için açık ve tehlikeye maruz I
bulunan Şeria'nm sol kıyısında toplamak gerekiyordu. Bu süvari- i

ler o anda 8 . Ordu'da yani sağ kanatta bulunuyordu. Kafkas Sü- I vari Tugayı, Cevat Paşa'nın ihtiyatı olarak geriye alınmış olduğu I halde, tamamıyla batıda deniz sahüinde duruyordu. Diğer büyük I bir süvari birliği olan 3. Süvari Tümeni -mızrakla silahlandırılmış I iki süvari alayı ile bir süvari bataryasından oluşmuştu- 8 . Ordu'- i nun cephe hattına dahil edilmişti.

Bu süvari kuvvetini oradan dışarıya çekip istenilen yere nak- § letmek ancak yavaş yavaş yapılabilirdi. Çünkü Ordular Grubu'- 1 nun süvarilerin yerini tutmak üzere 8 . Ordu'ya verebileceği hiç E yedeği yoktu. Bu yedek kuvveti, Ordular Grubu'nun gerisindeki I sahalardan tedarik etmek gerekiyordu. Çünkü takviye birlikleri I İstanbul'dan ancak peyderpey geliyordu.

Ordular Grubu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey, çok çalış- I kan bir Türk kurmay subayı olan Binbaşı Muzaffer Bey'in de yar- t dımıyla, geri bölgelerde bazı acayip birlikler buluyordu. Şam'da i bu çeşit bir bölük keşfedildi ki, bu bölük her türlü askerin katılı- i mıyla yavaş yavaş mevcudunu 1200 kişiye yükseltmişti. Türk E Genel Karargâhı'nm harp teşkilatında tabii ki bu gibi birlikler I gösterilmemişti. Bizim memlekette olsa, bir askeri birlik maaş | almak için hemen ortaya çıkmaya mecbur olurdu. Fakat bu sebep j burada mevcut değildi. Çünkü erler zaten maaş almıyorlardı. Bölük yiyecek ihtiyacını oradaki depoların dağıtım yerlerinden f

isteyip daima almıştı. Her halde büyük bir makamın bu teşkilatı koruma altına aldığı zannedildi. Bölüğün aylarca hiçbir görev yapmadığı şüphesizdi.

Diğer bazı yerlerde, topu olmayan topçu erleri, başka yerlerde de topçu eri ve koşum hayvanı olmayan toplar ortaya çıkarıldı. Yalnızca Afule İstasyonunda yaklaşık 700 er ele geçirdik. Bunlar oraya azar azar gelmiş ve birikmişlerdi. Bir Alman bu askerleri hiçbir zaman fark edemezdi; ancak Binbaşı Muzaffer buluyordu. Bunların tamamı cephenin takviyesi için ileriye gönderildi. Hepsi

bol bol dinlenmiş, istirahat etmişti.

Ordular Grubu heyetinin tertip şeklinde çarçabuk geniş ölçekte değişiklik yapıldı; çünkü çok sayıda Türk subayının katılması sebebiyle birçok Alman subayına artık gerek kalmıyordu.

Kanaatime göre onda dokuzu Türk askerlerinden ibaret olan Türk ordularının tamamı Alman olan bir heyetle sevk ve idaresi mümkün değildi.

Bununla beraber Enver heyet içerisinde yapılmış olan bu değişiklikten sonra da, çok defa grubu atlayarak Türk olan ordu komutanlarıyla doğrudan doğruya temasa geçip haberleşiyordu.

Hele Almanların herhangi bir karardan haberdar edilmemeleri, yahut olsa olsa geç haberdar edilmeleri uygun görüldüğünde, bu durum daima uygulanırdı. Bu çeşit olaylardan olmak üzere Enver; Mart'ın 20'sine doğru grubun içinde bulunan bütün Musevîlerin 7. ve 8 . Ordulardan çıkarılarak Kafkas cephesine gönderilmesini, ordulara emretmişti. Ben tesadüfen bundan haberdar olunca o emrin yerine getirilmesini engelledim.

Görevimin daha ilk haftalarından sonra, yeni bir askerî harekât için, grubun görüş ve düşüncelerini bildirmesi hakkında Enver'in bir talebini aldım. Kanaatime göre askerî harekât hiç düşünülemezdi. Yapılabilecek şey olsa olsa şimdiye kadar elde bulunan mevzilerin korunup savunulması olabilirdi. Enver tarafından sorulan bu soru üzerine; "suda boğulmak üzere olan bir adama, ertesi gün sahilden bir yüzme yarışmasına katılır mısın?" diye bağırdan fıkrayı hatırladım. Tabii ki askerî harekâta dair görüş bildirmekten kaçındım.

Mart ayının ikinci yansında, Ingilizler Mecdel Yaba civarında 7. Tümen'in birliklerine karşı bir saldın yaptılar. Maksatlan; kendilerine orada rahatsızlık veren cephe kısmını -ki güneye doğru ileriye çıkmış olan yüksek hattan düşmanın sahil mıntıkasını yan ateşine alıyordu- geriye sürmekti. Bu taarruzla ıngilizler yalnız birkaç önemsiz mevzi elde ettiler. Asıl mevziler tamamıyla korunmuştu.

Tufeyle'deki birlikler şiddetli ve başarılı bir kaç muharebe vermişti. Bu muharebelere katılan askerler Mart'ın 20'sinden I sonra Hicaz Demiryolu'na doğru geriye yürüyordu.

Birinci Şeria Meydan Muharebesi

Mart ayının 26'sında Ingilizler çabucak kurduklan tombaz I köprü üzerinden geçerek ve Şeria'nın bir geçitinden faydalanarak I kuvvetli süvari ile Şeria'nın aşağı kısmından birden bire doğuya I ilerlediler. Bu süvarileri, develi süvariler, piyade ve topçu da ta- I kip etti. Nehrin doğu sahilindeki Türk topçulan ve bunun gibi I Tellünnemrin'deki emniyet birliği çiğnenmiştiler. îngilizlerin asıl I kuvvetleri -ki bunlardan Avustralya Süvari Tümeni, bir piyade I tugayı, topçu kolları ilk önce görüldü- Salt-Suveyle üzerinden I Hicaz Demiryolu'nun Amman istikametini tuttu. Az sayıda bir I kuvvet de güneydoğu istikametine doğru ilerledi.

Zırhlı arabalara sahip diğer süvari kuvvetleri Şeria'nın doğu I sahili boyunca doğrudan doğruya kuzeye, Ed-Damiye'den ileri I sürülmüş süvari emniyet birliklerimiz üzerine yöneldi ve bu bir- I liklerle muharebeye tutuştu. İngiliz harekâtının bu kısmını biz, I asıl büyük harekâtın yanlarını koruma gayreti olarak değerlen- I dirdik.

Amman'da üç zayıf Türk piyade bölüğü ile bir Alman uçak I müfrezesi, otomobil kollan ve menzil işlerinde kullanılan bazı küçük Alman teşkilatı bulunuyordu.

254 Türkiye 'de Beş Sene

Liman von Sanders 255

Düşmanın ilerlemesinin Amman istikametinde bir yarma hareketi olduğu belli olur olmaz, Ordular Grubu; gerek Şam'da ve gerekse Toroslann güneyinde trenle nakledilmekte olan bütün birliklerin ve ikmal erlerinin, son süratle Amman'a yetiştirilmesi emrini verdi. Aynı zamanda Tufeyle'de bulunan birliklere de, trenlerle Kantara üzerinden Amman'a gelmesi için emir verildi. Bütün bu takviye birliklerinin nakledilme işi bir hayli zorluklarla

karşılaştı. Çünkü Dera ile Amman arasındaki demiryolu hattı ve yine Amman'ın güneyindeki hat düşman süvari keşif kollan ile Araplar tarafından aynı zamanda çeşitli yerlerden tahrip edilmişti. Asker taşıyan trenlere defalarca baskm yapıldı. Hattın tamiriyle uğraşılarak çok değerli zaman harcandı. Ancak sonunda engeller aşıldı ve birlikler kısmen yürüyerek varabildüer.

İngiliz öncü birlikleri, Mart'ın 28'inde Amman'ın yaklaşık 3 km. batısındaki tepeleri tutmuş olan Amman muhafız birliğinin direnmesiyle karşılaştılar. Hangi teşkilata bağlı olursa olsun, ele geçen her asker buradaki savunmaya katılmışlardı. Bundan dolayı karşılıklı bir ateş muharebesi başladı; bu sırada da arkadan takviyeler yetişmekteydi. Bu kuvvetler, takviye edilmiş olan düşmanın saldırılarım, şiddetli muharebelerle Amman'ın batısındaki tepelerde tekrar tekrar durdurmayı başardılar.

İngilizlerin harekât planlarında önceden hesaba katmadıklan bazı engeller ortaya çıktı. Salt'tan sonra düzgün yol yoktu. Birkaç gün devam eden yağmur zemini yumuşatmıştı. Onun için buralann killi ve yapışkan toprağı henüz yürüyüşte olan kısımların ilerlemesini zorlaştırmıştı. Özellikle topçunun ve topçu kollarının yürüyüşleri zor oluyordu. Develer bile sürekli ayakları kaydığından bu zemini güçlükle geçebiliyordu. Ele geçirdiğimiz İngilizce bir telsiz konuşmasında yana yakıla bu zorluklardan şikâyet edilmekteydi.

Şeria'dan Amman'a kadar olan uzun İngiliz bağlantı hattı daha başka şeküde de tehlike altındaydı. Ordular Grubu tarafından 7. Ordu’ya, elinde bulunan bütün vasıtalarla, düşmanın gerisindeki bağlantı hatları üzerine baskı yapması emredilmişti. Çünkü düşman harekâtının en zayıf yeri burasıydı. Bu emir üzerine, 3 Süvari Tümeni’nin cesur komutam Albay Esat Bey; en etkili istikamet olan Salt üzerine ilerledi. Emri altında yalnız birkaç süvari bölüğü -çünkü süvarinin büyük kısmı henüz 8 . Ordu'daydı- ve 145. Piyade Alayı'nın iki bölüğü ile dağ topu vardı. Bu kuvvetlerle fevkalade dik ve geçilmesi zor olan ve kısmen de kaya tabakaları

üzerinden geçen bir patikayı takip ederek Salt tepesine ulaştı, îngilizlerin zayıf emniyet birliğini geriye attıktan sonra, oradan Salt civarında alçakta bulunan yol üzerindeki piyadeyi ateş altına aldı. Bunun sonucu olarak İngiliz bağlantı hatları Salt güneyinden dolaşmak zorunda kaldı; orada ise yollar daha da kötüydü.

Amman'da muharebe çok kızışmıştı. Türklerin sağ kanadını birkaç defa kuzeye doğru uzatmak gerekmişti. Çünkü düşman oradan Türk birliklerini kuşatmaya çalışıyordu. Düşmanın tekrar tekrar yaptığı taarruzlar üzerine Mart'm 30'unda Türk mevzilerinin bazı mahallerde geriye alınması gerekmişti. Fakat hâlâ Amman'ın batısındaki tepelerde cephe hattı batıya dönük bir şekilde duruyordu.

30 Mart'ta, gerektiğinde yapılması muhtemel geri çekilmenin kuzey ve kuzeydoğu istikameti tehlikeye maruz kaldığından Amman'daki mevzilerin savunulmasına devam olunup olunmayacağı hakkında, Türk komutanlığınca yapılan her türlü müracaatı bir kenara bırakarak bütün kuvvetlerle savunmaya devam edilmesi emrini verdim.

Mart'm 30. günü akşamı Osmanlı cephesinin sağ kanadı, özellikle Yüzbaşı Grassmann'm komutasında bulurum 703 numaralı Alman piyade taburu bir karşı taarruz yaparak karşısında bulunan düşmanı geri attı. Aynı senenin Eylül ayında kahramanca çarpışarak ölen von Sydovv bu harekâtta kendini göstermişti.

Ingilizler tarafından başarıdan emin bir şekilde hazırlanan baskın hareketi, taktik bakımdan istenilen sonucu vermediğinden irtibat hatları fevkalade zor bir durum aldı. Birliklerimiz ise sü-

reVcli takviye edilerek sol kanatta başarıyla icra edilen bir karşı taarruzla İngilizleri geriye püskürtmüştü. Bunun üzerine Paskalya gününe rastlayan 31 Mart Pazar gecesi Ingilizler bütün cephe boyunca geri çekilmeye başladüar.

Ne Amman şehri ve ne de istasyonu bütün bu muharebeler sıra sınd a Ingilizler tarafından ele geçirilememişti. Düşman bu saldırılarında çok fazla zayiat vermişti. Bu muharebelerin son safhasında birliklerin komutanlığını, Ordular Grubu tarafından Şam'dan getirilen 4. Ordu Komutam Cemal Paşa12 üstlenmişti. Bu komutan, daha önce Suriye ve Filistin'de ordu komutanı olan Bahriye Nazın Cemal Paşa ile aynı ismi taşımakla beraber onunla en küçük bir yakınlığı yoktu. Osmanlı ordusunda birkaç tane Cemal Paşa vardı. Bahsi geçen komutan bu bölgede uzun süre görev aldığından dolayı bölgenin durumunu ve Arap lisanını çok iyi derecede biliyordu. Aklı başında ve âdil bir komutan olarak tanındığından yerel halkın emniyet ve güvenini kazanmıştı. Bundan dolayı bölgesel isteklerin yerine getirilmesi için Hükümet nezdinde pek çok defa aracılıkta bulunmuştu. Bu Cemal Paşa hiç şüphesiz akıllı bir generaldi ve kendisiyle iş görülebilirdi.

Osmanlı birlikleri daha geceleyin, başarıyı perçinlemek için, düşmanı takip etmek emrini aldı. Bununla beraber Türkler tarafında, birkaç keşif kolundan başka hiç süvari kuvveti bulunmadığından düşmanı takip ederek yürümek mümkündü; ancak hakkıyla bir takip yapmak mümkün değildi. İngiliz artçıları, geri çekilirken düzeni sağlamak maksadıyla, birkaç defa kısa bir zaman için mevzi almışlardı. Fakat bu kısa artçı muharebelerinin bir önemi yoktu.

Düşman yürüyüş kollarının tamamı Sait'in güneyinden ilerleyerek doğrudan doğruya Şeria üzerinden geçerek geriye gittiler.

Türk birlikleri, Tellünnemrin hizasına kadar onlan takip ettiler ve orada Şeria'ya karşı yeni bir cephe oluşturdular. İngilizlerin, düzenli ve kuvvetli birliklerle Şeria'nın doğusunda tutunabilmek

12 Burada bahsi geçen komutan, Mersinli Cemal Paşa'dır. (h.n)

maksadıyla yaptıkları ilk harekât bu muharebelerle engellenmişti Eğer Ingilizler başarılı olsaydı, sadece Tufeyle müfrezesi ile gıj.

neyde bulunan bütün birliklerin geri çekilme yollan kesilmeyeçekti. Bundan daha kötüsü Ordular Grubu'nun Yermuk vadisinden ve Dera üzerinden Şam'a giden yegâne irtibat yolu olan demiryolu hattı da tehlikeye düşecekti.

Suriye-Hicaz demiryolu hattının muharebenin bu günlerinde fevkalade bir şekilde yardımı olduğunu da burada belirtmek gerekir.

Nisan Ayı

Ingilizler Şeria'nın doğusunda başarısızlığa uğrayan yarma harekâtından sonra buna katılmış olan birlikleri dinlendirmek üzere geriye çektiler. Ingilizler geri çekilirken kendilerine rehberlik eden veya Ingilizlere yardım edip bizim birliklerimize karşı yapılan taarruza katılan Arap ahalisinden birçoğunu da beraber götürdüler. Ingilizler tarafından bu ahaliye, Şeria'nın doğusunda bulunan memleketlerine yakında geri döneceklerinin vaad olunduğu bir süre sonra duyulmuştu.

Ordular Grubu, gerek bu söylentilerden ve gerek Şeria'nın aşağı kısmında ve Eriha civarında yapılan düşman istihbaratından Şeria'nın doğusunda yapümış olan yarma harekâtının kısa bir süre içinde tekrar edileceğini beklemekteydi.

Tekrar edecek yarma harekâtına karşı Ordular Grubu tarafından alman tedbirler aşağıdadır:

Amman'da savaşan bütün birlikler Albay Ali Fuat Bey'in13 komutası altında olarak Tellünnemrin'deki kuvvetli mevzileri tutmak üzere ileriye alındı. Bu birliklerin büyük kısmı 8 . Kolordu'yu bağlı bulunduğundan bu müfrezeye 8 . Kolordu adı verildi. Kolordu yeterli derecede birliğe sahip olur olmaz iki tümene ayrıldı. Mevziler derhal mükemmel bir şekilde inşa ve ıslah edildi. ' ^

13 Orgeneral Ali Fuat Erden. (h.n)

260 Türkiye ’de Beş Sene

8. Kolordu, gerçi az sayıda Alman ve Avusturya topçusuyla ve 5 Nisan'da Salt'a ulaşan 146. Alman Piyade Alayı'nın 4. Bölüğü

ile takviye edildi. Bundan başka bir miktar Türk birliği ile ikmal erleri de ulaştıkça hızlı bir şekilde bu kolorduya gönderiliyordu.

4. Ordu karargâhı Salt'a nakledilmişti. Bu ordunun kurmay başkanlığına Binbaşı von Papen tayin edilmişti. Salt şehri, Şeria Nehri'nin doğu kısmının kuzeyinde bulunan bir Arap kalesi hükmündedir.

Ed-Damiye'nin güneyinde, Mafid Cozele'de söğüt çalılıkları arasında gizlenerek Şeria'dan geçmek için vasıta hazırlığı yapıldı. Mart ayı içinde Şeria'ya doğru getirilmeye başlanan 3. Süvari I Tümeni'yle Kafkas Süvari Tugayı'nın gelişi Nisan ayı içinde ta- I mamlarunıştı. Albay Esat Bey'in komutası altında birleştirilen bu I süvari birlikleri büyük kısmı toplu bir halde Şeria'nın batı sahi- I linde Mafid Cozele hizasında kaldı. Ancak diğer küçük kısmı I emniyet ve gözetleme vazifesi ile beraber 8 . Kolordu'yla irtibat I sağlamak için nehrin doğu sahiline sürüldü. Albay Esat Bey'in | emri altına bir Alman makineli tüfek müfrezesiyle 205 numaralı I Alman istihkâm bölüğü verildi.

Esat Bey'in Şeria vadisinde Roma yolunda bulunan karargâ- f hına ilk gittiğim zaman karargâhı çok zorlukla bulabilmiştim. Bu i karargâh çok ustaca kurulmuştu. Bir ordugâha benzer kalabalık I asla görülmüyordu. Çadırlar veya çardaklar Bedevilerde olduğu i gibi düzensiz bir şekilde arazi üzerine teker teker serpiştirilmişti. I Hayvanlar ise hiç görünmüyordu. Yakından bakınca ortaya çıktı I ki tavlalar ye mevcut çukurluklarda ve hendeklerde kurulmuş I veyahut çukurluk ve hendek olmayan yerlerde zemin kazılarak I yer seviyesinden aşağıda yapılmıştı. Bunların tamamının üstü I ağaç dallarıyla örtülmüştü. Bu şekilde güneşin yakıcı etkisinden i korunduğu gibi uçakların da burada bir süvari ordugâhı bulunduğunu keşfetmeleri engellenmişti.

Liman von Sanders 261

Karargâhı Mecdel Berû Fazl'da bulunan 20. Kolorduya Şeria vadisine batı sahilinden hâkim olan tepeye hafif topçu göndermesi

emri verildi.

Yukarıda bahsedilen İngilizlerin ikinci bir yarma hareketine karşı Ordular Grubu'nun eldeki sınırlı imkânlarla alabildiği tedbirler bunlardan ibarettir.

Tufeyle müfrezesinden geri dönen 703 numaralı Alman Piyade Taburu, Asya Kolu'nu takviye etmek üzere 8 . Ordu'ya verildi.

Nisan'da Ordular Grubu'nun cephesinde genellikle yalnız hafif muharebeler olmuştur. Ancak 10 Nisan'da 8 . Ordu'nun Albay von Frankenberg tarafından komuta edilen sol grubuna karşı büyük bir taarruz yapılmış ve muharebe üç gün devam etmiştir*. Çok şiddetli olan bu çarpışmaların odak noktasını Elkefr ve Berukin mevkileri oluşturuyordu. Taarruz genel itibarıyla püskürtüldü ve Ingilizler verdikleri büyük zayiata rağmen önemli sayılabilecek derecede arazi kazanamadılar. Hücumun ağırlık merkezini Asya Kolu ile 46. Tümen taşımıştı. 7. Ordu, Ordular Grubu'nun emrine uyarak Albay von Frankenberg birliklerinin sol kanadında taarruzun püskürtülmesi iç'n takviye kuvveti hazırlamıştı. Bu muharebelerde Osmanlı taburlarının durumu birbirine hiç uymuyordu. Bazı taburların gayet iyi savaşmalarına karşın, diğer bazı taburlar çok az cesaret ve tahammül göstermişlerdi**.

Elde edilen İngiliz emirlerine göre, bu taarruzun Kalkiliye İstasyonu hizasına kadar ilerletilmesi kararlaştırılmıştı. Bunu başarabilselerdi, İngilizler yaklaşık 14 km. derinliğinde arazi kazanmış olacaklardı. Gerçekte ise taarruz bazı noktalarda bir kilometreden biraz fazla ilerleyebilmişlerdi. Bu taarruzda başarı sağlansaydı, bunu takiben sahil mıntıkasında bir İngiliz taarruzunun yapılacağım kesin olarak kabul etmek gerekir.

Bu muharebe Liman von Sanders'in dediği gibi 10 Nisan'da değil, 9 Nisan sabahı başlamış ve üç gün değil, yalnız iki gün devam etmiştir, (t.h.n)

Birlikler arasında böyle bir tezat hakikatte görülmemiştir. (t.h.n)

Nitekim bu bölgede, biraz geride olmak üzere, kuvvetli Ingi.

üz süvarisi toplanmıştı bile. Bundan maksat Kalkiliye'ye kadar ilerleyecek olan yarma hareketini düz sahil araziden son hedefe kadar götürmekten ibaret olduğuna şüphe yoktur. Nisan ayının ikinci yarısında İngiliz süvarisinin 4. Ordu'nun Şeria'daki yeni cephesine karşı Tellünnemrin tepeleri yönünde ve yine kuzeydoğu istikametinde birkaç cebri hücumları olmuşsa da bu hücumlar her seferinde süvarinin ricatıyla sona ermiştir. Bu hücumlardan maksat oradaki birliklerimizin kuvvetini ve yaptıkları hazırlıkları keşfetmekten ibaretti.

Ingilizler bu sırada Eriha'dan Tellünnemrin'e giden yolun her I iki tarafında olmak üzere Şeria'da geniş bir köprübaşı oluşturdu- I lar ve bunu sürekli olarak engellerle takviye ettiler; yine oraya I topçu da yerleştirdiler. Bundan başka biraz daha kuzeyde olmak I üzere Şeria'nın yukarı kısmında bir geçit yerinde yeni bir köprü- I başı kurulmakta olduğu gözlendi. Uçaklarımız bu köprübaşlan I içinde defalarca yıkılıp yapılan veyahut yeri değiştirilen, muhtelif I tombaz ve piyade köprülerinin bulunduğunu bildiriyorlardı. Bu | değişikliklerden bazılarının uçaklarımızı şaşırtmak için yapıldığı I kabul edilebilir.

Fiüstin'in deniz sahilinde düşman gemilerinin harekâtını gö- 1 zetlemek üzere birkaç bahriye erinden oluşan iki posta vardı. I Hayfa'daki postayı, gerektiğinde muharebe edebilecek bir seviye- I de takviye etmek istiyordum. Çünkü düşmanın sahile asker çıka- I rarak şimdiki mevzileri tehlikeye düşürmesi ilk olarak oradan I mümkündü. Gerçi Hayfa Limanı mayınlarla kapatılmıştı. Fakat I limanın dışında da pekâlâ çıkarma yapılabilirdi. İstanbul'dan K hareketimden önce, Ordular Grubu'nun o zamanki sahasında 1 bahriyeden 300 ile 500 erin görevli olduğunu haber almıştım, I Hâlbuki; Suriye ve Filistin sahilinde bulunan yaklaşık 2 subay ile | 50 erden başka diğerlerinin, 6 . Ordu'nun menzil mıntıkasında ve i çoğunun Fırat menzilinde bulundukları ortaya çıktı. Bunlarm 1 orada gerekli oldukları bildirildiğinden, Filistin'de bahriyenin I

262 Türkiye’de Beş Sene

Liman von Sanders 263

daha (azla ortak çalışma yapması konusundaki düşüncemden vazgeçmeye mecbur oldum.

Nasıra'ya getirilen 17. Depo Alayı'na, Türk olarak yalnız hastanelerden çıkan veya tesadüfen ele geçirilen az sayıda erden başka hep Arap ikmal eri verilebiliyordu. Birlikler, Arap erlerini yeterli derecede talim ve terbiye görmüş de olsalar, istemeyerek kabul ediyorlardı. Çünkü Arap hareketi İngilizler lehine başlayalıdan beri, onlara artık tamamen güvenmiyorlardı. İstanbul'dan gönderilen talim ve terbiye görmüş ikmal erleri ise ancak, muharebe zayiatını telafi etmeye ve bir de Şeria cephesinde ve Hicaz hattında bulunan 4. Ordu'nun en çok gerekli görülen kısımlarının takviye edilmesine yetiyordu.

İkmal eri verilmesi meselesi görevimin daha ilk haftalarından itibaren Enver'le aramızda fikir çatışması doğurdu. Kendi imzasını taşıyan 11 Nisan tarihli bir telgrafta Ordular Grubu'na, olup biteni bilmemesinden dolayı, bazı suçlamalar da bulunmuştu. Güya Ordular Grubu'na tahsis edilen Alman birliklerinin -yani Alman 146. Alayı'nm- demiryoluyla yapılan nakliyatında, Osmanlı birliklerinin nakliyatına öncelik vererek onlann boşu boşuna beklemesine sebep oluyormuşum. Bu takdirde bahsedilen Alman birliklerinin başka şekilde kullanüması gerekeceği bildiriliyordu.

Bu telgrafın 9. maddesinde aynen şöyle deniyordu:

"Bu birliklerin hareketsiz bırakılması ve onlardan istifade olunmaması kesinlikle kabul edüemez. Onlardan istifade edilmeyecekse, bu durumda bahsi geçen birliklerin tekrar Alman Başkomutanlığı'na geri gönderilmeleri gerekmektedir."

13 Nisan'da şöyle cevap verdim:

"Telgrafınızın 9. maddesine cevap: İrtibat subayı Binbaşı Beckert'in anlatacaklarını dinlemenizi sizden rica ederim. Osmanlı ikmal eri nakliyatına öncelik vererek Alman birliklerinin nakliyatını

geciktirdiğime dair olan suçlamayı kesinlikl e reddederim. Ordular

Grubu'nda, Alman birliklerine oranla on misli ve daha fazla OsmanlI birliği bulunduğundan, birçok şiddetli muharebeler sonucunda Osmanlı ikmal erlerine ihtiyaç olduğu elbette sizin de malumunuzdur. Alman birliklerinin İse daha komutayı üstlendiğim ilk günden beri sürekli olarak şevklerinin çabuklaştırılmasını istemekteyim."

Cevabımın sonunda, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığın,

dan affımın ve değiştirilmemin Padişaha arz edilmesini Enver'den istedim. Tamamen asılsız olan bu suçlama ile, yakın bir zamanda daha pek çok zorluklara maruz kalacağımı anlamıştım, Üzerimde bulunan ağır ve orantısız vazifeye ilâve olarak o zorlukları da üzerime almaya hevesli değildim.

Filistin'e giderken, başarılı olma konusunda ancak çok az Ümit veren bu komutanlığı üstlendiğimden dolayı Osmanlı Genel Karargâhı tarafından bana teşekkür edileceğini sanıyordum. Hâlbuki daha şimdiden bu düşüncemin büyük bir hata olduğunu anladım.

Hiç kimsenin, cephede sürekli düşmanla muharebe ederken aynı zamanda arkadan yapılan saldırıları önlemeye gücü yetmez. Enver, istifa kararımın Padişaha arz olunmasından kaçınarak bana yan özür diler, yan kaçamak üslupla olmak üzere açıklamada bulundu.

Alman Askerî Heyeti'ne ait mücadeleler de ümit ettiğim gibi son bulmuş değildi. Askerî Heyet'in Kurmay Başkanı General von Lenthe; Heyet'in, Askerî Sözleşme ile tespit edilen yeni şekil ve tarza uydurulması konusunu görüşmek üzere İstanbul'da bir komisyonun kurulduğunu bana yazıyordu. Komisyon; Alman Askerî Temsilcisi, Alman Genel Karargâhı'nın ve Prusya Harbiye Nezareti'nin birer vekili ve General Lenthe ile Askerî Heyet'ten gerekli olan imzalardan oluşuyordu.

14 Nisan'da General Lenthe'den aldığım bir telgrafta aynen

şöyle deniyordu:

Liman von Sanders 265

"Alman Genel Karargâh memuru ile Harbiye Nezareti memurlarının gizli tutulmak şartıyla söylediklerine göre. Askeri Sözleşme'-de bahis konusu olan en kıdemli subayın şimdiki Türk Genelkurmay Başkanı olacağı ve kendisine bazı vazifeler ve yetkiler verilerek gelecekteki durumu için hazırlık yapılacağı..."

Bunun üzerine 15 Nisan'da General Ludendroff'a aşağıda yazılı olan telgrafı gönderdim:

"Alman Genel Karargâhı tarafından Askeri Heyet Sözleşmesiyle ve ekleriyle kararlaştırılan hakların göz önüne alınmadığı ve yerime başka birinin tayin edildiği doğru ise, emrim altında bulunan subaylarla bu konuda İstanbul'da görüşme yapılmazdan önce bana doğrudan doğruya bir haber verilmesini, şimdiye kadar tarafınızdan hakkımda her zaman esirgemediğiniz lütufkârlığa güvenerek rica ederim. Emin olunuz ki, eğer Genel Karargâh'm Türkiye hakkındaki düşüncelerine şahsım bir engel teşkil ediyorsa, imparator Hazretlerinden buradan geri alınmamı istirham etmeye her an hazınm.

Bugün mevcut olan duruma ve İstanbul'da meydana gelen muamelelere göre; mevkiimi dört sene dört ay birçok mücadele ile koruduğum Türklere karşı, burada bulunan en kıdemli Prusyalı general olarak son derece zor ve lâyık olmayan bir duruma düşüyorum."

Yukarıda yazılı olan ve 13 Kasım 1917 tarihinde alınan kararların eki, aynı tarihli olup şöyledir:

"Zikredilen bütün birlikler, teşkilat ve Alman ordusuna mensup askerler, kendi içerisindeki bütün idart muamelelerde, yani cezalandırma yetkisi (uyarı cezası), divan-ı harp, Alman teşkilatında boşluklann doldurulması, yiyecek, giyecek, para, posta, tedavi vs... konularında Askerî Heyet başkarunın emri altında bulunacaktır".

General Ludendroff'tan 17 Nisan'da aşağıdaki cevabı aldım:

266 Türkiye'de Beş Sene

"Şimdiki Osmanlı Genelkurmay Başkanının en kıdemli Alman subayı olmak üzere müstakil vaziyetinin daha şimdiden bazı görev ve yetkiler verilerek hazırlanması tasavvurundan haberim yoktur. Alman Askerî Heyeti var olduğu sürece, size sözleşme gereği tanınan haklar tamamen korunacaktır."

Görüşmelere ara verildi ve Alman Genel Karargâhı ile Prusya Harbiye Nezareti'nden gelmiş olan iki görevli geri döndüler. Bu olaya ait bahsi son bir üave olarak bunu anlatarak kapatıyorum.

Ordular Grubu, Mayıs ayının ilk gecelerinin birinde, İngiliz, lerin zayıf ileri birlikleri tarafından işgal edilen Musallabe tepesi, ne karşı bir hareket yapmayı plânlamıştı. Bu küçük, oldukça sarp meyilli tepe, Şeria'nın batı kıyısında İngilizlerin Avce üzerinden kuzeye doğru ileri sürülen en uç postasını oluşturuyor ve bize çok rahatsızlık veriyordu. Dome'ye getirilen 24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni bu gece harekâtım yapmakla görevlendirilmişti.

Fakat Nisan'ın 30. günü sabahı, Şeria'nın doğusuna karşı İngilizlerin beş gün devam eden İkinci Şeria Muharebesi diye adlandırılan taarruzları başladı.

Mayıs Ayı

İkinci Şeria Muharebesi

İngilizlerin Birinci Şeria Muharebesi'nde doğrudan doğruya Amman üzerine yapüan hücumları, oradaki inatçı mukavemetten ve bağlantı yollarının uzun ve yetersiz olmasından dolayı başarısızlığa uğramasından sonra, ikinci büyük teşebbüsleri -gelecekte yapılacak taarruzlara hareket üssü sağlanmak üzere- Sait'in süratle ve baskm suretiyle zaptını öngörüyordu.

Ingilizler 8 . Kolordumuzu geri püskürttükten sonra Salt mevziini ele geçirmeye muvaffak oldukları takdirde 7. ve 8 . Orduların da Yermuk vadisi hizasma kadar geriye çekilmeleri gerekecekti. Çünkü İngiliz birlikleri Salt tepelerinin işgaliyle 7. Ordu'nun sol kanadının gerisine sarkacak ve aynı zamanda Bisan-Dera ve Amman-Dera hatlarını tehdit etmeye başlayacaklardı. Ordular

Grubu'nun geriden ikmali Şam'dan Dera yolu üzerinden yapılıyordu.
Böyle bir durumda nakliyat yolu kesilmiş olurdu.
Ingilizler bu defaki yarma hareketi için yapılan gerekli hazırlığı
o kadar gizli ve derece ustalıkla yapmışlardır ki bu hazırlığın
en büyük ve son kısmı bile gerek keşif uçuşlarımız gerekse diğer
keşif ve gözetleme vasıtalarımız tarafından fark edilememiştir.
Nisan'm 30. günü sabahı saat 4.30'a doğru, topçu ve zırhlı otomobillerle
beraber çok kuvvetli İngiliz süvarisi Şeria Nehri'ni

Eriha-Tellünnemrin yolunda altı köprü üzerinden Mendese'de*
geçti. Bir süvari tümeni derhal kuzeye, diğer bir süvari tümeni d
Ereh üzerinden kuzeydoğuda Salt istikametine yöneldi.
Bunu takiben çok şiddetli topçu ateşinin koruması altında
takviye edilmiş bir piyade tümeni zayıf 8 . Kolordu'ya karşı cep.
heden hücum etmek üzere büyük köprübaşmdan yayıldı.
Bundan biraz sonra da Şeria'nın batı sahilinde Avce'nin aşa.
ğısından İngiliz birliklerinin başka bir taarruzu 7. Ordu'nun sol
kanadında bulunan 53. Türk Tümeni'ne karşı başladı.
Ordular Grubu'nun bütün cephesinde denizden Şeria'ya 1«.
dar düşmanın topçu ateşi artmaktaydı.
Doğrudan doğruya kuzeye yönelen süvari tümeni Şeria'n^
doğu vadisinde bulunan Osmanlı süvarilerini kısa sürede gerj
çekilmeye mecbur etti. Bunu takiben esas kuvvetleriyle dağm
eteği boyunca uzayan yolu, Ed-Damiye hizasına kadar takip etti
Bahsi geçen bu süvarinin -bir tugay tahmin edilen- diğer kısımları
Mafid Cozele'nin karşısında bulunan yassı tepeye yöneldi. Geri
çekilmekte olan Osmanlı süvari alayı buraya kadar çekilmişti ve
3. Süvari Tümeni komutanı tarafından derhal buraya Alman makineli
tüfek müfrezesiyle Alman istihkâm bölüğü de gönderilmiş,
ti. Burada da bir bakıma köprübaşı mevzii kurulmuş oldu. Topçu I
ve sayısız makineli tüfekler tarafından himaye olunarak ve bu I
küçük tepeye karşı toplu bir şekilde kollara ayrılarak sevk edilen I

bu süvarinin tekrar eden taarruzları oradaki direnci kırmaya muvaffak olamıyordu. Tepe Türkler tarafından muhafaza edildi.

Doğrudan doğruya kuzey istikametinde ilerleyen süvari tü-1 meninin büyük kısmı sabahleyin saat 7'den az sonra Ed-Damiye I karşısına ulaştı. Fakat tümen orada bulunan Şeria geçitini zapt ve I işgal etmeyip gerideki dağ yamaçlarında cephesi batıya dönük I olmak üzere tertibat aldı. Sonradan anlaşıldığı üzere bu kuvvetin I görevi Ereh üzerinden Salt'a doğru ilerleyen süvari tümeninin yan ve gerisini örtmek ve aynı zamanda Ed-Damiye civarında Türk birliklerinin nehirden geçmesini engellemekti. Kuzeye gelen

bu süvari Şeria vadisini yaklaşık 1,5 km. aralıkla takip eden küçük bir yayla ile çok oyuklu ve yarıklı olan sahil tepelerinden ayrılmıştı. Ingilizler bu tepelere yalnız küçük postalar gönderdiler. İngiliz süvari topçusu Ed-Damiye batısında bulunan yüksek yamaca karşı hemen ateş açtı.

Bu sırada Tellünnemrin'de bulunan 8 . Kolordu'ya karşı İngilizlerin taarruzu, sürekli takviye birlikleri gönderilmesiyle çok şiddet kazandı. 8 . Kolordu'nun sağ kanadıyla gerisi kuzeydoğu istikametinde ilerleyen süvari ile tehlike maruz göründüğü gibi gol kanadı da tahminen 15 bölük kadar süvari tarafından kuşatılmakla tehdit ediliyordu.

Fakat Albay Ali Fuat Bey'in komutası altında bulunan kolordu büyük kahramanlıklarla muharebe ve mukavemet etmekteydi.

Nasıra'da bulunan Ordular Grubu, Şeria'da meydana gelen bu büyük İngiliz harekâtına dair ilk bilgileri ancak sabahleyin saat 7.30'da aldı. Haberleşme hizmetinde karşılaşılan kesintiler, bazı telgraf ve telefon hatlarının Araplar tarafından kesilmesinden ileri gelmişti. Ordular Grubu Kurmay Başkanı Kâzım Paşa, 4. Ordu komutanıyla görüşmek için o sabah erkenden uçakla Amman'a uçmuştu; oradan otomobille Salt'a gidecekti.

Durum hakkında ilk haberlerin gelmesi üzerine, saat 8.30'da

telefonla 7. Ordu Komutanlığı'na, 24. Tümen'in Şeria'ya doğru harekete geçirilmesi emrini verdim. Bu tümen muharebenin durumuna göre ya Ed-Damiye'ye gidecek veya Mafid Cozele'de kalacaktı.

Bundan başka 3. Süvari Tümeninin de bu geçit yerlerinin birisine doğru toplanmasını emrettim. Sonradan bu tümenlerin ikisi de Şeria'yı geçerek doğuya doğru taarruz edeceklerdi.

Samah'tan Dera'ya kadar Yermuk vadisinde bulunan savunma hattı birlikleri silah başı edilip Ordular Grubu tarafından takviye edildi. Şam'daki demiryolu görevlilerine, Şam'ın kuzeyinde nakil hâlinde bulunan bütün birliklerin Dera'ya doğru süratle sevk edilmesi için telgrafla emir verdim. Gerekli diğer emirle« [sonradan verilecekti.

Öğleden önce saat 10'dan biraz sonra Ereh üzerinden ilerle, yen düşman süvarisinin ileri kısımları Sait'in önündeki tepelerin yüksek noktalarında göründü. Bu süvariler, Arapların kılavuzlu, ğu ile bizce bilinmeyen yollardan ve tahminen Ebu Tara Deresi t vadisi istikametinden sevk olunmuş ve Salt'a doğru olan dik yo. | kuşu tırmanmaktan da kurtulmuştu.

Taarruzun hareketinin ilk gününde İngiliz süvarisinin yap. İ mış olduğu yürüyüşlerin mükemmel olduğunu kabul etmek ge. rekir.

Salt'ta 4. Ordu Karargâhı'nın muhafazası için el altında bu- I lundurulan birkaç Türk bölüğü toplattırılıp düşmanın avcı muha- | rebesi yapmak üzere yapılan en ilerideki süvari bölüklerine karşı I mevzi aldırıldı. Bu küçük Türk müfrezesi Alman telefon ve şoför l erleriyle takviye edildi.

Şeria'ya doğru 24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni'nin Ordular I Grubu tarafından emrolunan ileri hareketlerinde gecikmeler I meydana geldi. Çünkü 24. Tümen'in Komutanı Albay Boehırıe, i Musallabe'ye karşı yapılacak harekât için keşifte bulunmak üzere | subaylarının bir kısmı ile daha sabahleyin erkenden ileriye doğru 1

atla gitmiş ve öğleye doğru geri dönmüştü. Bundan dolayı tümen [

ancak öğleden sonra saat 1.30'da Şeria yönünde yürüyüşe başladı, f

Şeria vadisine doğru sarp ve çok çetin inişten dolayı tümen nehir [

kıyısına kadar yaklaşık beş saatlik bir yürüyüş yapacaktı.

3. Süvari Tümeni'ne gelince; bu tümenden nehrin sol sahilin- deki ileri hatta birkaç süvari bölüğü gönderilmiş olduğundan E

tümen toplanmadan önce, cephedeki bölüklerinin 145. Türk Pi- E

yade Alayı tarafından değiştirilmesi gerekiyordu.

24. Tümen'in yürüyüşü, az kalsın felaketle sonuçlanacak bir |

hâl alıyordu ve 3. Süvari Tümeni de yolda kalıyordu.

7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa -ki onun da kurmay başkanı Binbaşı von Falkenhausen sabahleyin erkenden Şeria'ya doğru 1

cepheye gitmişti- Şeria'nm batısında bulunan sol kanadı için yani

5 3 . Tümen için endişeleniyordu. Fevri Paşa oraya yapılan İngiliz

taarruzunun burada bir yarma denemesi olduğu kanaatindeydi.

Bundan dolayı tarafımdan verilen emrin yenilenmesini ve 3. Süv

a r i Tümeni nin Şeria'nm batısındaki eski mevziinde bırakılması

ve 24. Tümen'in de yine Şeria batısında 7. Ordu emrine verilmesi

şeklinde değiştirilmesini istiyordu. Hâlbuki ben bu taarruzu başka

şekilde yorumlamakta ve onu ancak birliklerimizi Şeria'nm

batısına bağlatmak için düşmanın bir hilesi olarak kabul etmekteydim.

Buna dayanarak esas emrin vakit geçirilmeden yerine

getirilmesini, 7. Ordu Komutanlığı'na tekrar bildirdim. Her nedense

bu iki tümenin Şeria'da toplanabilmeleri karanlık bastıktan

sonraya kaldı.

Öğleden sonra saat 4'e doğru Salt'ta kesin sonuç alındı. Kuvvetli

İngiliz birlikleri ilerleyerek şehri zapt etti. Şehri tutan zayıf

birliklerimizin bir kısmı esir düştü. 4. Ordu Komutanlığı Salt'tan

kuzeye doğru bir çıkış yolu bulup o istikamette biraz daha geriye

gitti. Birkaç küçük birlik ordu emrinde alıkonulup diğerleri Sevile

yönünde geri çekildiler. Öğleden sonra saat 4'ü müteakip Ordular Grubu'nun Salt ile olan bağlantısı kesildi. Telefonla verilen son haber; “Ingilizlerin şimdi Salt'a girdiklerini“ bildiriyordu.

Bunun üzerine demiryolu ve menzil görevlilerine, trenle sevk edilmekte olan askerlerle, her ne şekilde olursa olsun ele geçirilebilecek askerlerin süratle Amman'a yetiştirilmesi emrini verdim.

Akşama doğru Albay Boehme'nin komutasındaki 24. Tümen ile Albay Esat Bey'in emrindeki 3. Süvari Tümeni Ed-Damiye'nin dağlık mahallerinde toplanmışlardı. Bisan üzerinden tam bu sırada gelen 146. Alman Piyade Alayı'nm 1. ve 2. Bölükleri 24. Tümen'in emrine verildi.

Karanlık bastıktan sonra her iki tümen derhal Şeria'nm doğu sahiline geçmeye başladılar. Cephe kuvvetleri çok zayıf olduğun-
; dan ve öncelikle muharip birlikler karşı tarafa geçeceğinden, sahil
i değiştirilmesi kendi vasıtalarımızla yapılacaktı. 3. Süvari Tümeni

Şeria'nm doğusundaki kesik sırtlara doğru postalar gönderdi Bunlar oradan düşman postalarını geri attılar.

Akşam geç vakit 8 . Kolordu, sağ kanadında biraz arazi kay.
bından başka, bütün düşman taarruzlarını püskürtmeye muvaf.
fak olduğunu ve birliklerinin morallerinin de düzgün ve metin olduğunu bildirdi.

Mayıs'ın 1 . günü, gün ağarmasıyla beraber 7. Ordu Komutanlığı'nın Nablus'ta bulunan karargâhına otomobil ile gittim. Bir telefon hattı kurularak irtibat sağlanan 4. Ordu Komutanlığı'yia buradan tekrar haberleşmek mümkün oldu. Amman'dan Salt'a giden yolun Sevile civarındaki kısmına mümkün olduğu kadar süratle gelmesi 4. Ordu Karargâhına emredildi. Amman üzerinden gelmekte olan bütün birlikler, daha sonra Salt üzerine ilerlemek üzere o civarda toplanacaktı.

24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni Mayıs'ın 1. gecesi Ed-Damiye civarında nehri geçme işini düşmana hiç fark ettirmeden yaptılar.

Gün ağardığı zaman -24. Tümen güneydoğu yönünde, 3. Süvari Tümeni doğrudan doğruya doğu yönünde olmak üzere- her iki tümen, gerideki dağ yamaçlarında bir gün önceki tertibiyle duran İngiliz süvari tümenine karşı taarruz için ilerlediler. 3. Süvari Tümeni'nin süvari bataryası, Osmanlı süvarilerinin ilerideki kısımlarıyla kesik tepeli arazinin yokuşunu tırmandı ve derhal düşmanın süvari bataryalarını etkili ateş altına aldı. Bu sırada 24. Tümen'in ilerideki avcı hatlarıyla Esat Bey'in süvarileri düşmanın önünde bulunan küçük yaylayı geçtiler.

Taarruz, düşmana karşı tamamıyla bir baskın şeklinde oldu. Osmanlı süvarileriyle hücum için ilerleyen avcı hatları daha yaklaşmadan önce, düşman süvarileri bu taarruzdan kaçarak düzensiz birlikler halinde güney yönlerine doğru dörtnala geri kaçtılar. Yalnız bir süvari alayı kuzeye doğru saptı.

Düşman topçusu kısmen güneye, kısmen de doğuya doğru olan dağ çukurluklarına kaçmaya çabalıyordu.

Liman von Sanders 273

Güneye doğru giden bataryalardan biri Osmanlı piyadesi tarafından ele geçirildi. Dağ yamaçlarında saplanıp kalan diğer toplardan da bir miktarı az sonra zapt edildiğinden sabah saatlerinde İngiliz süvari tümeninin hasar görmemiş 9 adet topu ile diğer bir birliğe ait bir top ele geçmiş bulunuyordu. Bir miktar esir, çok sayıda hayvan, topçu cephanesi, sıhhiye malzemesi ve erzakla yüklü deve kolları, bir zırhlı otomobil vs. Osmanlılarm eline geçti.

3. Süvari Tümeni tekrar toplandıktan sonra vakit kaybetmeden dar bir dağ patikasından Sait'in batısında bulunan tepelere doğru çıkmaya başladı. Süvari bataryasını daha önceden 24. Tümen'in bir dağ bataryasıyla değiştirmişti.

Şeria'nm batı sahilinde 53. Tümen'e karşı yapılan düşman taarruzu daha Nisanın 30'unda başarısızlığa uğradığından 1 Mayıs'ta 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa14 Ed-Damiye'de karşıya

geçen birliklerin komutanlığını üstlendi.

24. Tümen, 8 . Kolordu'nun sağ kanadının yükünü hafifletmek için Şeria vadisinde güney yönünde ilerledi. Mafid Cozele'nin karşısındaki tepede görevleri sona eren birlikler bu tümene katıldı.

Tellünnemrin tepelerinde 8 . Osmanlı Kolordusu'na sürekli ve şiddetli düşman taarruzları tekrarlanıyordu. Ancak Kolordu bundan sonra da mevkiini güzel muhafaza etti. Yalnız sağ kanadında bulunan tümen Elhud Dağı'nın yamacında biraz arazi kaybetmişti. Fakat bundan dolayı kolordunun genel durumuna bir zarar gelmiyordu.

Şeria vadisinde ilerleyen 24. Tümen aniden ciddi bir direnişle | karşılaştı. O kadar ki akşama kadar ancak çok az mesafelik arazi ; kazanabildi.

3. Süvari Tümeni Sait'in batısındaki tepelerde, Türk raporla- | rina göre piyade ve istihkâm erleriyle takviye edilen İngiliz süvari i tümeninin avcılarına karşı muharebeye girişti.

4. Ordu Komutanlığı heyeti Sevile'ye ulaştı ve orada şimdiye t kadar toplanan Türk birliklerinin komutasını üstlendi. Bu birlik14

Korgeneral Ali Fuat Cebesoy. (hji)

lere Miskal Paşa'nın emri altında bulunan bir Arap kabilesi <je katılmıştı.

Salt'ta bulunan İngiliz süvarilerinden bir tugay Amman ıstj. kametinde ilerlemişti. Bu süvariler Sevile'de bulunan Türk birlik lerine rastladı ve burada sabit bir ateş muharebesi başladı.

Üç yönden tehdit edilen 8 . Kolordu akşamleyin, topçu cep. hanesiyle erzakının çok azalmış olduğunu bildiriyordu.

O gece bu kolorduya, vadiler üzerinden geçen patikalardan her iki ihtiyacı da deve kollarıyla gönderildi. Salt’tan güneye doğ. i ru çıkarılmış olar İngiliz süvari bölükleri buna engel olamadılar.

Mayıs'ın 2. günü sabahleyin bizzat Şeria vadisinde Ed- I Damiye tepelerine otomobil ile gittim.

3. Süvari Tümeni bu zamanda Sait'in batısındaki tepelerde I
muharebe etmekte ve biraz arazi kazanmaktaydı. Sevile'den Türk I
ileri harekâtının henüz bu tarafa doğru etkisi görülmüyordu. Ma. |
alesef öğleden önce tümenin kahraman Komutam Albay Esat Bey I
ağır şekilde yaralandı ve mecburen komutayı, Türklerde âdet f
olduğu üzere kendi kurmay başkam Yarbay Mahmut Bey'e ver- f
di.'

Gece geç vakte kadar muharebe eden birliklerin yorgunlu- I
ğundan dolayı öğleden önce kendi mevzilerinde dinlenmekte I
olan 24. Tümen verdiğim emir üzerine öğleye doğru güney yö- E
nünde yeniden taarruza başladı.

8 . Kolordu cephesinde düşmanın hücumları muharebenin üçüncü günü olan bugün de büyük şiddetle tekrarlandı. Kolor- I
dunun sağ kanadı biraz daha arazi kaybetti. Fakat kolordu yine E
mevkiini muhafaza ediyordu. Bu kolordunun durumu bugün I
daha fazla ciddiyet kazanmıştı. Çünkü Salt'tan güneye doğru §
çıkarılmış olan süvari kısımları daha çok ilerlemişti ve kolordu- I
nun yaklaşık 10 km. mesafe arkasında bulunuyorlardı. Ali Fuat I
Türklerde hiç de böyle bir âdet yoktur. Mahmut Bey tümenin en kıdemli siydi,

(t-hjı)

gey buna karşı arkada bir emniyet hattı kurdu. Kolordunun cephesinde
muharebe eden Avusturya bataryasının mermileri bitince
bataryanın topçu erleri, filinta ile silahlandırılarak arkada kurulan
hu emniyet hattını takviye etti.

Sevile'de bulunan Türk birlikleri, trenle Amman'a çıkardan
takviye birlikleriyle -ki bir Alman obüs bataryası da aralannday-
¿ı- yavaş yavaş kuvvetlenmişti. Cemal Paşa'nm komutası altında
bulunan Sevile Grubu gündüzün karşısında bulunan düşman
süvarisini püskürtmeye ve Salt'a doğru yaklaşmaya muvaffak
oldu.

Sol kanadıyla, Salt'tan Şeria'ya doğru alçalan tepelerin aşağı

yamaçları boyunca ilerleyen 24. Tümen tekrardan kuvvetli bir direnişle karşılaştığından 8 . Kolordu yönünde ancak zorlukla arazi kazanıyordu. Burada Mayıs'ın 3. günü sabahın ilk saatlerinde yeni bir taarruz yapılması tarafımdan emrolundu.

Öğleden sonra geç vakit otomobil ile Nablus'a geri döndüğüm zaman Beytülhasan civarında şoförüm birdenbire "Karşımızda kuvvetli Ingiliz süvarileri var!" diye bağırdı. Hâki renkte elbiseli ve sıcak iklimlere mahsus -başlıklı uzun bir kolun Beytülhasan civarındaki yol dönemeçlerinden aşağıya doğru inmekte olduklarını gördük. Daha sonra bu kolun 146. Alman Alayı'nın 1. Taburu'nun subaylarıyla ağırlık hayvanlan olduğu anlaşıldı. 146. Piyade Alayı, taktığı bu sıcak iklimlere has başlıklanyla her yerde yanlışlıkla İngiliz zannediliyordu. Tabur komutanı kendi kolunun Bisan'dan buraya doğru yoldayken pek çok kere dağlardan Türkler tarafından ateşe tutulduğunu bana anlattı. Bundan dolayı bu başlık bundan sonra bütün Alman birlikleri için yasaklandı.

Mayıs'ın 3. gününün sabahına kadar durumda öneme değer değişiklik meydana gelmedi. Bununla beraber Şeria vadisinde bulunan 24. Tümen'in kuvveti maalesef o kadar eksildi ve zayiatı o derece arttı ki bu tümenle Vadi-i Retem'e kadar ilerlemek ve bu suretle İngiliz birliklerinin Salt'a doğru olan bağlantı yolunu kesmek hususundaki maksadım uygulanamadı.

Bu muharebelerin iyi bir sonuca ulaşması için gelecek yin*,, dört saat içinde Salt'ta kesin bir sonuç almamız gerektiğine kesinlikle şüphe kalmıyordu. Çünkü dört günden beri çetin muharebelerde bulunan birliklerin tahammülleri sonuna yaklaşıyordu. Fakat ne Ordular Grubu'nun ne de 7. Ordu'nun elinde ihtiyat vardı, Onun için her ne fedakârlığa mâl olursa olsun Sait'in, Sevile'den ilerleyen birliklerle 3. Süvari Tümeni tarafından zapt edilmesi lâzımdı.

Sevile Grubu akşama kadar gayret göstererek şehrin doğu tarafı yakınında bulunan tepeye kadar yaklaştı. Alman obüs bataryasıyla

Osmanlı topçusu doğu tarafından şehri ateş altına aldı. 3
Süvari Tümeni de batı tarafında arazi kazanmıştı.
Akşamleyin 4. Ordu Komutanlığı ile 3. Süvari Tümeni'ne, o
gece taarruz yapmalarını ve bütün kuvvetlerin pervasızca kullanılmasıyla
kuzeyden şehre girilmesini emrettim. Ordu kuzey yönünden
ilerlemeye daha fazla müsait olduğu için, kuzey istikametleri
seçilmişti. Fakat İngilizlerin Salt'tan güneybatı istikametinde
geri çekilmelerini de mümkün kılmak istiyordum. Salt'ta
bulunan İngilizlerin geri çekilme yolunu kesmek üzere taarruzun
güneyden yapılmasını emretmem, Nasıra'da bulunan kendi karargâhımın
yeşil masasından telefonla benden rica edildi. Hâlbuki
zayıf ve çok yorgun olan birliklerimizin ümitsizce bir muharebeyi
yapabilecek kudreti kalmadığı bence şüphesizdi. Çünkü Ingilizler
kendi ricat yolunun doğrudan doğruya tehdit altında bulunduğunu
gördükleri takdirde ümitsiz bir gayretle muharebe edeceklerdi.
Böyle bir muharebe ise bizim için mağlubiyet getirirdi. Bu
sebeple kararımı değiştirmedim.
Emredilen taarruz gece saat 1 0 'a doğru başladı. Sevile Grubu'nun
sağ kanadı ucunda bulunan birkaç bölük yönünü kaybederek
esir düştü. Ancak grubun diğer kısımları ile 3. Süvari Tümeni
ve Miskal Paşa'nın Arap kabilesi şiddetli muharebelerle
gece yarısına doğru kuzey yönünden şehre girmeyi başardılar.
tngilizler vakit kaybetmeden şehri tahliye etmeye ve güneybatı
yönünde Era üzerinden geri çekilmeye başladılar. Böylece
Salt geri alınmıştı.
276 Türkiye'de Beş Sene
Sevile Grubu'yla 3. Süvari Tümeni daha geceleyin Era'ya
doğru düşmanı takip ettiler.
24. Tümen, kamyonlarla getirilen taze İngiliz piyadesinin
karşısında bulunuyordu. Bu piyadeler beraberlerinde getirdikleri
tel örgülerle hemen cephelerini takviye etmişlerdi. 8 . Kolordu'ya
karşı yapılan saldırı Mayıs'ın 4. günü sabahleyin hafiflemişti.

Öğleden önce düşmanın Şeria'nın batı sahiline doğru geri çekilmekte olduğu fark edildi. Yeniden hücum etmesi için 8 . Kolordu'ya emir verildi. Bunun gibi 53. Tümen'e de Şeria'nın batı sahilinde hücuma geçmesi için emir verildi. Fakat birlikler, başarıyı perçinlemek için maalesef savaşacak kudrette değildiler.

Düşmanın Şeria üzerinden geri çekilmesi bütün öğleden sonra ve akşam, hatta gece de devam etti.

Osmanlı süvarisi daha akşamleyin Şeria vadisinin aşağı kısmında Benimusa istikametinde hücum etti. Fakat daha sonra üstün kuvvetlerin karşısında doğu sahiline doğru geri çekilmeye mecbur oldu.

Uçaklar geriye giden düşmana karşı bütün kuvvetleriyle harekete geçtiler. İkinci Şeria Muharebesi bütün cephe boyunca kazanılmıştı.

Ancak bu başarıdan istifadeye, ihtiyatın olmaması engel olduğu gibi Şeria'nın batı sahilindeki tepelerin de gece hücumuyla ele geçirilmesine aynı sebep engel olmuştur.

Filistin Cephesi'ndeki genel durum için bu hususun yani başarıdan takip ile istifade ve batı sahilindeki tepelerin geri alınmasının büyük önemi vardı. 8 . Kolordu'yu nehrin batı sahiline almak mümkün olduğu takdirde 7. ve 8 . Orduların çok fazla geniş olan cephelerini epeyce kısaltmak mümkün olacaktı. Elde edilen başarıdan istifade edilebilseydi bu da mümkün olurdu. Bununla birlikte düşmanın Şeria'nın doğu sahilinde yerleşmesine bu defa da engel olunmuştu.

Times gazetesinde bile tngilizlerin bir hezimeti şeklinde gösterilen bu başarının, Araplar üzerinde fazla bir tesir yaratmadığı şüphesizdir. Çünkü Araplarla Türkler arasında o kadar derin

278 Türkiye’de Bej Sene

anlaşmazlıklar vardı ki fevkalade güçlü olan düşmana karşı kg. zamları geçici bir başarı bunları bertaraf edemezdi. Daha muharebeden bir-iki gün sonra Maan'a ve bunun daha güneyinde bulu.

nan Hicaz Demiryolu istasyonlarına karşı Araplar yeniden taarruz

etmeye başladılar. Her ne kadar çoğu yerlerde bu taarruzla, püskürtüldüyse de bazı yerlerde hattın tahrip olunmasına engel olunamadı. Köprü ve rayların tekrar tekrar tahrip edilmesinin etkileri de artıyordu. Çünkü tamir için gerekli malzeme azalmaya başlamıştı.

Demiryolunun zaman zaman kesilmesiyle Medine düşürülemezdi. Medine'nin savunmasına Fahreddin Paşa'nın kuvveti ye. tiyordu ve iaşe için de bir hayli özel kaynağa sahipti. Gerçekten de gerek kendisinin ve gerek askerinin açlıktan telef olacaklarını Ordular Grubu'na her vakit telgrafla yazıyordu. Fakat bu dunun Türklerce alışılmış olan bir mübalağadan ibaretti. Nitekim sonuçta Mütareke'den çok sonraya kadar direnebildiği görülmüştü.

İstanbul yakınında bulunan Osmaniye büyük telsiz istasyonu tarafından Şeria Muharebelerine dair bütün dünyaya Almanca olarak duyurulan Türk Genel Karargâhı raporlarında yapılan büyük yanlışlıklar, bu tarzda yayınlara şiddetle karşı olmaya beni mecbur ediyordu.

İlk muharebe gününe dair olan rapor aynen şöyleydi:

"Filistin Cephesi: Şeria Nehri'nin batısında ve nehir boyunda yeniden muharebe faaliyeti olmuştur. Nisan'm 30. günü sabahleyin kuvvetli İngiliz piyade ve süvari birlikleri Şeria'nın batısındaki hatlanmıza girmeye çalışmışlardır. Fakat taarruz eden birlikler cengâver askerlerimizin ateşi altonda bozguna uğradılar. Mevzilerimiz tamamen elimizde kalmıştır. Şeria'nın kuzeyinde bir süvari keşif kolu ilerlemeye teşebbüs etmişse de yine ateşimizle püskürtülmüştür."

Bu tarzdaki bir raporla gerçek durumun ne kadar değiştirildiğini göstermek için yalnız her ikisinde de doğu ve batı istikametlerinin karıştırıldığına ve raporun ait olduğu günde Sait'in

Liman von Sanders 279

S Jngilizter tarafından ele geçirilmiş olduğuna ve bir keşif kolunun E değ'l' belki takviye edilmiş bir İngiliz süvari tümeninin kuzeye i doğru ilerlediğine, Şeria'nın doğrudan doğruya kuzeyden güneye

S doğru aktığına ve bundan dolayı Şeria'nm kuzeyi demek, onun
[kaynağındaki araziyi göstermesi gerektiği ve hâlbuki oraların
t fjarp alanından 180 km. uzakta bulunduğunun dikkate alınması
[y e te r lid ir .
5 Mayıs tarihli Genel Karargâh raporu aynen şöyleydi:
"İngilizler Şeria'nın doğu tarafında taarruz ettilerse de püskürtüldüler.
Şeria'nın bağlantı yollarım ele geçirmek için kuvvetli hazırlık
yapmışlar ve pek çok asker toplamışlardı. 30 Nisan sabahı tepelerde
bulunan askerler ve topçu Şeria'yı geçti."
"Eriha ve Salt civarında biraz ilerleyen İngilizler arkamıza
düşmek için süvari, topçu ve makineli tüfeklerle Şeria boyunca taarruz
ettiler... vs."
Haritaya bakılırsa bu raporun tamamıyla saçma olduğu orta-
I ya çıkar. Her yerde resmen ilân edilen böyle bir raporun kötü bir
i etki yaratacağından bahsedip şikâyette bulunarak Osmanlı Genel
I Karargâhı'na yaptığım müracaatıma cevaben önce 5 Mayıs'ta
I Osmanlı Genelkurmay Başkanlığından (yani von Seeckt Paşa'-
■ dan) aldığım telgrafta; "Raporda açık olmayan ve gerçeğe aykın bir
I durum göremediğini" bildirmiştir.
Daha sonra 7 Mayıs'ta gönderdiği telgrafta ise 5 Mayıs tarihli
K Genel Karargâh raporunun bizde yapılan tercümesinde hata ya-
1 pilmiş olacağını bildiriyordu. Fakat Genel Karargâh raporları
I Osmaniye Telsiz İstasyonu'ndan Almanca yayınlanmakta oldu-
I ğundan bu görüş tutarlı değildi.
Sonradan anlaşıldı ki büyük Osmaniye telsiz istasyonunun
Alman amiri Yüzbaşı Schlee'nin defalarca yapmış olduğu müracaatlarına
rağmen raporlar Osmanlı Genel Karargâhı'ndan kendisine
yalnız Türkçe olarak verilmekteymiş. Bu hatalar oradaki tercümeler
dolayısıyla duyurulara giriyormuş. Bu münasebetle b®.
lirtmek isterim ki gerek memleket içinde ve gerek cephelerde^
hemen bütün telsiz istasyonlarının görevlileri genellikle sadeç.
Almanlardan oluşuyordu. Onun için Genel Karargâh raporların^,

Almanca verilmesi kendi kendine olan doğal bir durumdu.
Türklerin harp harekâtına dair pek çok haberlerin niçin hatalı olarak ilân edildiği hakkındaki sebeplerden hiç olmazsa birinin I anlaşılması için bu olayın anlatılması gerekmiştir.
Yukarıda anlatılan muharebelerin sonuçlanmasını takiben 4 f Ordu Salt tepelerini sahra mevzileriyle sağlamlaştırmak için emir I aldı. Ereh'te 8 . Kolordu ile 7. Ordu'nun sol kanadı arasında bir § irtibat grubu kuruldu. Yeniden meydana gelebilecek bir süvari I yarma hareketine karşı -8 . Kolordu'nun sol kanadından biraz açık i olmak üzere- Er-Rame'de yeni bir muharebe grubu kuruldu. Bu I grup şimdilik iki süvari alayıyla bir Alman makineli tüfek müfre- I zesinden oluşmuştu. Evvela Osmanlı Kurmay Yarbayı Kemâl E Bey'in daha sonra Albay von Schierstaedt'in emri altında bulunan I bu grubun görevi Şeria'nın aşağı kısmında düşman süvarisine I karşı taarruz hâlinde bulunmaktı. Şeria'nın doğu bölgesindeki I Arap kuvvetleriyle doğrudan doğruya bir irtibat kurmak için, bu I bölgeye doğru düşmanın üçüncü bir yarma hareketi yapması I imkânsız değildi.
Mayıs ayı içinde demiryoluyla yavaş yavaş ulaşan 146. Al- E man Piyade Alayı'nın daha bazı kısımları da Salt'a getirildi. 146. § Alman Piyade Alayı'ndan sonra Filistin'e 11. Alman İhtiyat Avcı | Taburu gelecekti. Her ikisi de Makedonya Cephesi'nden gelmek- E teydiler.
İkinci Şeria Muharebesi'nin şiddetli çarpışmaları üzerinden E ancak birkaç saat geçmişti ki Alman birliklerinin sıcak mevsimde I sağlık bakımından daha uygun olan dağlık bölgelerde yerleşti- | rilmelerini isteyen Alman Genel Karargâhı'run emri, Osmanlı | Genelkurmay Başkanlığı tarafından 6 Mayıs'ta bana bildirildi.
Almanya'dan gelen bu tavsiyenin sebebini o zaman anlayamamıştım. Çünkü Suriye'de Alman birliklerini düşünecek, onla-
280 Türkiye 'de Bej Sene
Liman von Sanders 281

rln sorumluluğunu idrak etmiş bir Alman komutanı vardı. Bundan başka Alman birlikleri 1916 ve 1917 yazında çok daha güneyde bulunan Tih Çölü'nde, Kutülamare karşısında ve Musul ile Bağdat arasında, yani Türkiye'nin en sıcak yerlerinde bulunmuş, hâlen de kısmen bulunmaktaydı.

Ayrıca bu Alman birlikleri özellikle sıcak iklimde kullanılmak üzere seçilerek donatılmış ve büyük bir kısmı cepheye henüz yeni ulaşmış olduğundan bu tavsiye ve düşünceyi nasıl kabullenip uygulayacağımı bilemiyordum. Bu konudaki düşüncelerimde bir boşluk da meydana geliyordu. Çünkü Yıldınm'ın teşkilinden sonra kurulan bütün Alman yardımcı teşkilatı yani Alman uçak, haberleşme ve demiryolu birlikleri, otomobil kolları, sıhhiye teşkilatı... vs. hep geriye çekilmesi gerekecekti. Bununla beraber bu yardımcı teşkilat yalnız Alman birlikleri için değil, Türk birlikleri için de getirilerek istihdam edilmişti.

Bundan dolayı Asya Kolu'nun aslında dağlık bölgede bulunduğunu ve diğer Alman birliklerinin ise sağlık şartlarının gerektirdiği gibi istihdam edileceğini ve şimdilik Alman birliklerinin geri çekilmesinin, gerek düşmanla temas hâlinde bulunulmasından ve gerek siyasî sebeplerden dolayı uygun olmadığını cevaben bildirdim.

Bu cevaptan sonra konunun kapandığını zannediyordum.

Fakat bir-iki hafta sonra anlaşıldı ki öyle değilmiş, konu kapanmamış."

10 Mayıs tarihine doğru Türkiye Hükümeti'nin, Suriye'nin siyasi iç işlerini de bana vermek düşüncesinde olduğundan gizlice haberdar edildim.

Suriye'nin o zamanki iç siyasî durumu hakkında burada biraz malumat verilmesi uygun olur. Çünkü Osmanlı Hükümeti'nin şimdiye kadar takip ettiği esas kaidelere aykırı olarak bu yolu niçin seçtiği ancak bu şekilde anlaşılabilir.

Denilebilir ki, Suriye'nin iç işleri o zaman tamamıyla ümitsizdi. Halk üzerinde etkili bir şekilde nüfuz kurmanın önde gelen

şartı olan düzenli ve emin bir mülkî idare mevcut değildi. Asır,
lardan beri süregelen kötü idare, az sayıdaki birkaç istisna
sayılmazsa, büyük ve küçük memurlar ile jandarmanın başıbozukluğu
bu memlekette genel bir hoşnutsuzluk doğurmuştu.

Hangi milletten olursa olsun fakir halk -savaş zamanındaki
durum ile çelişen- her çeşit keyfî idare ve ağır vergilere maruz
kalmaktaydı.

Kadim bir medeniyetin gelenekleri içinde yaşayan ve 1 5
maddelik Beyrut Islahat Programı'na kendi hak ve taleplerini
sokan bu halk, savaş sebebiyle haklarından her zamankinden I
fazla mahrum bırakılmıştı.

Hâkimleri, memleketin lisanı olan Arapçayı bilmediği böyle I
bir memlekette bir hakkın korunması nasıl mümkün olabilirdi?

Samî ırkının çoğunlukta olduğu Suriye'nin kanşık milletler [
topluluğu içinde çok sayıda hâlis Arap ahalisi de vardı. Gerçek I
bir Suriyeli; usta bir tacir, girişken bir ticaret adamıdır. Genel ola- |
rak büyük ticaret Hristiyan, küçük ticaret de Müslüman Suriyeli- 1
lerin elinde bulunur denilebilir. Ticaret ve sanayinin gelişmesine i
hükümet tarafından yardım ve kolaylık gösterilmesi gerekirken i
Osmanlı memurları rüşvet alamadıkları takdirde, ticaret ve sana- [
yide sürekli zorluk çıkarıyorlardı.

Bundan dolayı milletin büyük kısmının, muntazam ve ka- I
nunlarla korunmuş bir düzen kurulmasını -ki ancak bir Avrupa I
devletinin himayesi altında mümkün olabilir- arzu etmelerine, I
Türklerin vaatlerini tutmamalarından sonra hiç de şaşmamak I
gerekir.

Türklerle Suriyeliler arasındaki anlaşmazlığı belki en iyi bir I
şekilde şu Suriye atasözü anlatır: "Türklerin ayak bastığı yerde I
yüz sene ot bitmez".

İstanbul'daki hükümet de bu memleketin haklı isteklerini ka- I
bul etmeye niyeti yoktu. Hükümet bu memleketin özerklik gibi i

bir tarzda idaresi için ileriye dönük teminat vermekten de kaçını- I
yordu.

Liman von Sanders 283

Hükümetin malî itibarı bütün memlekette çok azdı. Çünkü birçok müteahhitlere henüz geçen senenin borçlarım ödememişti. Ordular Grubu defalarca yaptığı ısrarlı taleplerine rağmen kendi erzağının satın alınması için gerekli olan parayı tamamen değil ancak taksit taksit alıyordu.

Eğer o zamanlar satın alma için para harcanabilmiş olaydı, Ordular Grubu'nun bütün ihtiyaçları ve bundan başka ihtiyat olarak da çok miktarda erzak satın alınıp tedarik edilmiş olacaktı. Fakat para verilmediğinden bu zahire memleketinde bulunan mahsulün büyük kısmı ve binlerce deve yükü buğday Dürzîlerin sâkin bulunduğu Havran'dan -bedelini altın ile ödeyen- İngilizlere geçti.

Bu hususlann hepsinden haberdar edilen İstanbul Hükümeti hiçbir nasihat kabul etmediği gibi, Suriye ve Arabistan'da uygulanması mümkün olmayan bir zahire vergisi koymak için emirler vermekteydi. Memleketi gayet iyi tanıyan ve o zamanlar Türkiye'nin en nüfuzlu valileri olan Suriye, Beyrut ve Halep valileri bu uygulamaya itiraz ettiler; ancak her üçü de görevlerinden alındılar.

Enver vasıtasıyla bana gizlice ulaştınlan Hükümet'in teklifini bütün zamanımın askeri işlerle dolu olduğu özrünü beyan ederek kesin bir şekilde reddettim. Çünkü Türk Hükümeti'nin idaresiyle durumun değiştirilmesine muvaffak olamayacaktım. Bundan dolayı zaten ümitsiz olan durumun devam etmesi üzerine sorum-
■ luluk bana yüklenmiş olacaktı.

İkinci Şeria Muharebesinden sonra 24. Tümen çok fazla ka-
[yıp veren birliklerinin mevcudunu ikmal erleriyle doldurmuş ve
[Mafid Cozele civarına doğru geriye alınmıştı. Bu tümenin 2. Ala-
1 yı'nı muharebeden sonra gördüğüm zaman mevcudu yaklaşık
| 150 erden ibaretti. Yine büyük zayiata uğrayan 3. Süvari Tümeni

I Ed-Damiye civarına doğru geriye alındı.

Mayıs ayırun sonuna kadar 7. ve 8 . Ordulara karşı düşmanın,

| daima başarısızlıkla sona eren alelade küçük harekâtı meydana

i gelmekteydi. Yalnız ayın 29. ve 30. gecelerinde 8 . Ordu'nun sahil

bölgesindeki harp harekâtı büyük oldu. 29 Mayıs'ta beş Hint ta.

buru Hatar Köprüsü-Miske yolunun batısından taarruz için iler

lediler ve ilk hücumda asıl mevzilerin önünde bir-iki tepe kazan,

dılar. Karşı hücumla tepeler geri alındı. Sonraki gece de aynı arazide

taarruz tekrarlandı ve düşman yine büyük zayiatla püskür,

tüldü.

İkinci Şeria Muharebesi'nden kısa bir süre sonra Hicaz Demiryolu

hattında, İngiliz ve Arapların muharebe harekâtı

fazla şiddet kazandı. Besbelli son büyük muharebelerdeki başarısizliğin

kötü etkisi küçük başarılarla telâfi edilmeye çalışılıyordu.

8 Mayıs'ta Lut Gölü güney kenarının hemen hemen hizasında bulunan Katrana Istasyonu'na kuvvetli Bedevî kollan tarafından I

taarruz edildi. Taarruz püskürtüldü; fakat bir Osmanlı bölüğü bu I

sırada esir düştü. 9 Mayıs'ta taarruz başarısız bir şekilde tekrarlan- I

dı. 12 Mayıs'ta daha fazla sayıda topçu kullandığı üçüncü bir taar- I

ruz da püskürtüldü. 15 Mayıs'ta El-Hasa İstasyonu Araplar tarafın- (

dan basıldı ve ele geçirildi. Orada bulunan çeşitli demiryolu mal- I

zemesi tahrip edildi. 4. Ordu'nun kuzeyden sevk ettiği bir müfreze I

çok geçmeden El-Hasa'yı geri aldı. Düşman ciddi zayiatla güneye I

doğru çekildi. Hicaz Demiryolunda işletmenin düzenli bir şekilde I

yapılmasının ne kadar zor olduğu, 1-19 Mayıs tarihleri arasmda 25 I

demiryolu köprüsünün tahrip edilmesinden anlaşılabilir.

30 Mayıs'ta El-Fifre Araplar tarafından kuşatıldı. Orada bu- I

lunan Türk askerleri bir gece sonra düşman hatlarını yararak 1

Katrana'ya doğru çekilerek kurtuldular. Daha sonra El-Fifre de I

tarafımızdan geri alındı.

Alman Askerî Heyeti'nin 14 Ocak 1918'de sona erecek olan I

sözleşmesinin -Alman Genel Karargâhı'nın da uygun görmesiyle- t
yenilenmesini düşünmediğini 26 Mayıs'ta Enver bana bildirdi. S
Fakat bana bu tarihten sonra şahsî bir mukavele yaparak Osmanlı I
ordusunda kalmamı teklif etti. Osmanlı ordusunda daha fazla 1
kalmak ve şahsî bir sözleşme yapmanın benim için imkânsız ol- E
duğunu, 27 Mayıs'ta kendisine cevaben bildirdim.

Haziran Ayı

1 Haziran'da 11. Alman Avcı Taburunun son kısmı Mesudiye
îstasyonu'na -Tellülkerim'e giden demiryoluyla Nablus'a giden
şosenin kesiştiği yerde- ulaşmıştı.

Tabur, gerekli olan diğer yedek harp malzeme ve eşyasını geride
bırakarak parça parça, çeşitli vasıtalarla acele olarak cepheye
nakledilmiş ve bununla Grup Komutanlığı, sonunda bir ihtiyat
birliğine sahip olabilmişti.

Takviye için şimdiye kadar İstanbul'dan gelen perakende
Türk taburlarıyla ikmal erleri -4. Ordu'dan mecburen derhal cepheye
gönderilenler hariç- ancak 7. ve 8 . Orduların âcil ihtiyaçlarını
bir dereceye kadar telâfiye yetiyordu.

Bundan başka, gönderilen Türk taburlarında elverişli subay
hemen hiç mevcut değildi ve bu taburlar her türlü talim ve terbiyeden
mahrumdular. Onun için ordu komutanları genellikle bunları
ikmal erleri gibi birliklere dağıtmayı tercih ediyorlardı.

11. Alman Avcı Taburu, seçkin bir askerî birlikti. Yaklaşık 800
er ve pek çok makineli tüfeğe sahip olan bu tabur, talim ve terbiyesinin
mükemmelliği sayesinde Filistin Cephesi'ndeki durum
için büyük bir önem taşıyordu. Bu tabur, Mesudiye ile Nablus
arasındaki vadide Deyr-i Şerife yerleştirildi. Böylece gerektiğinde
8 . Ordu'da ya da 7. Ordu'da kullanılmak üzere süratle sevk edilebilirdi.

286 Türkiye'de Beş Sene

Çeşitli harp alanlarında kendini göstermiş olein Tabur Komutanı
Binbaşı von Menges talim ve terbiyelerinin geliştirilmesi için
Türk subaylarının sırayla taburunda görevlendirilmesi hakkındaki

isteğimin uygulanmasını üstlendi.

İngilizler ilkbaharda birliklerini kısmen değiştirdiler. General Allenby'nin ordusu Hint birliklerinden çok fazla sayıda takviye kuvveti aldı. Bu birlikler senenin sıcak mevsiminde Şeria vadisinde kullanılmaya özellikle çok uygundular. Fransa'dan bir Hint süvari tümeni Filistin Cephesi'ne getirildi. Fakat buna karşılık Ingilizlerin Filistin ordusundan da İngiliz birliklerinin takviyesi için Fransa'ya çeşidi büyük birlikler gönderdi. Yeni gelen Hint birliklerinin kadrosunun kalabalık olmasından dolayı bu değişiklikle düşmanın sayısı daha da fazlalaştı. Hint piyade tümenlerine bir tngüiz taburu karıştırılmıştı ve bu tümenlerin bütün büyük komutanları İngiliz subaylanndandı. Piyade ve süvarilerdeki makineli tüfek teşkilatlan; sevk, idare ve tüfek hizmeti itibarıyla (yani subay ve tüfeği kullanan erler itibarıyla) tamamen veyahut çoğunlukla İngilizdi. Fazla olan er ve subaylardan da yeni birlikler kurulduğu esir ve muhbirlerden öğreniliyordu.

Buna karşılık Türk birliklerinin yeterince ikmal eri alamamaları bir kat daha esef edilecek bir durumdu.

Haziranın ilk haftasında İngiliz topçu ateşi sahil bölgesinde pek çok defa özellikle şiddetini artırıyordu. Uçaklarımız burada düşman birliklerinin çoğaldığım görmüşlerdi. Ingilizlerin keşif için yaptıkları birçok hücum püskürtülmüştü. Bundan dolayı tngilizlerin bir taarruz hazırlığında oldukları zannedildiğinden Alman Avcı Taburu tarafımdan oraya gönderildi.

9 Haziranda kuvvetli düşman piyadesi Hatar Köprüsü-Miske yolunun batısından taarruz için ilerledi. İleride bulunan zayıf birliklerimiz asıl mevzilere geri sürüldüler. Şiddetli süngü ve el bombası muharebeleriyle -ki, muharebe sırasında kum tepeleri pek çok defa bir taraftan diğer tarafa el değiştirdi- taarruz püskürtüldü. Tamamen sahilde Arsuf ve Harabetülmentar'dan

ilerleyen düşman taburları geri püskürtüldü. Taarruz sekiz taburla

yapılmıştı, lngilizler yalnız mevzilerimizin ileri kısımlarında
ver kazanabildiler; kayıplan önemli derecedeydi.
Alman Avcı Taburunun müfrezeleri düşman siperleri içerilerine
kadar uzayan cesur keşif taarruzlarıyla öne çıkarak Filistin
harp cephesinde ilk şan ve şöhretlerini kazandılar. Daha önce de
bahsedildiği üzere, 11. Alman Avcı Taburu nun son kısımlan henüz
4 Haziran'da ulaşmışlardı.
10 Haziran'da Enver'in aşağıdaki telgrafı geldi:
"Alman Genel Karargâhının emriyle 11. Alman Avcı Taburu
Filistin'dan İstanbul'a gönderilecektir.
Başkomutan Vekili"
Hemen cevap verdim:
"Alman Ava Taburu hakkında biraz daha ayrıntı verilmesini
yüksek şahsınızdan rica ederim. Çünkü bu harp alanında başan isteniyorsa
bu seçkin birliğe burada ihtiyaç vardır.
Liman von Sanders"
Buna şimdilik hiçbir cevap gelmedi.
Türk Genelkurmayı ikinci Başkanlığı'nın bir yazısına dayanarak
General von Lenthe'nin 11 Haziran tarihli telgrafıyla; taburun
Karadeniz'de Batum'a naklinin muhtemel olduğunu öğrendim.
13 Haziran'da Türk Genelkurmay Başkanlığından şu telgraf
geldi:
“Alman birliklerinin Şeria vadisinde değil dağlarda barındırılması
hakkında Alman Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı yeniden
talimat veriyor. Buna sebep 703. Tabur'dan başka 146. Alay'dan bir
taburun da Şeria vadisinde kullanılmasıdır. Alman Genel Karargâhı,
bir İngiliz taarruzu tehdidi olduğu takdirde birliklerin Şeria doğusundaki
dağlarda barınmalarının uygun olacağı kanaatindedir... vs.
von Seeckt"
288 Türkiye ’de Beş Sene
Bugünlerde benim askerî konularda durum değerlendirmesi
yapma melekem kaybolmuştu. 4 bin km. ötedeki Almanya'nın

Spaa şehrinden; taktik açıdan Şeria'daki taburların nasıl barmdınlacağının belirlenmeye çalışılmasını anlayamıyordum.

Cevap verdim:

"Daha 7 Haziran'da bunaltıcı sıcaklar başlayınca Şeria vadisinde kullanılan Alman birliklerini -ki 146. Alman Alayı'nın 1. Taburu ile 703 Numaralı Tabur'dan ve 205 Numaralı İstihkâm Bölüğünden ibarettir- Şeria'nın doğu ve batısındaki dağlara çekmiştim. Olayların değerlendirilmesinde yanlış anlamaya mahal vermemek üzere, aşağıdaki vukuatın anlatımında, karşılıklı yazılan telgrafları da kısmen ve aynen ortaya koymaya mecburum.

15 Haziran'da Enver şu telgrafı çekiyordu:

İstanbul, 15.6.1918

"Harbin genel durumu gereğince Alman Genel Karargâhı Filistin'deki Alman birliklerini geri çekmeyi düşünüyor, öncelikle Avcı Taburu'nun naklini emretti. Diğer Alman birliklerinin geri alınması hakkında henüz ayrıntılar kararlaştınlmamıştır. Alman Genel Karargâhı ile yapılan görüşmeler açıklık kazanınca sizin düşüncelerinizi de soracağım."

"Osmanlı Genel Karargâhı Harekât Şubesi

Numara: 1210"

Bu telgraf 16 Haziran öğle vakti saat 12'de Nablus'ta elime geçti.

Enver'e derhal yazdığım cevap şöyleydi:

"Nablus, 16.6.1918

Saat: 14.00, Nasıra üzerinden"

"Yüce şahsınızın, Harekât Şubesi'nden yazılan 1210 numaralı gizli telgrafını aldığımı hürmetle arz ederim. Alman Genel Karargâhı, Alman birliklerinin buradan alınarak bütün harbin sonucunun bağlı bulunduğu Alman batı cephesine gönderilmelini gerekli görLiman von Sanders 289

düğü takdirde, Filistin cephesinin durumu tehlikeli bir hâle düşecek olsa bile tabii ki yerine getirilmelidir.

Gelecek ilk büyük İngiliz taarruzu sırasında Yıldırım Ordular

Grubu'nun mecburen geri çekilmesi ve Filistin ile Suriye'nin peyderpey elden çıkarılması sorumluluğunu hiçbir şekilde üstlenemem.

Cephedeki durum o hâle gelmiştir ki Alman birlikleri gelecekteki bütün harekâtların belkemiğini oluşturuyor. Nisan'ın 10. ve 12. günlerinde Rafat ve Burukin'deki büyük taarruzlarını ancak Alman birliklerinin yardımı sayesinde püskürttük ve ancak bu birliklerin yardımıyla her iki Şeria muharebesini kazanmaya muvaffak olduk/

7-9 Haziran'da sahil mıntıkasındaki son taarruz esnasında Alman Avcı Taburu Ordular Grubu'nun yegâne ihtiyatını oluşturuyordu.

En sonunda bunu da cepheye sürmek mecburiyeti doğdu.

Üç aydan beri devam eden şiddetli muharebeler ve büyük kayıplar sebebiyle en kuvvetli Türk piyade alaylarının mevcudu makineli tüfeği olmaksızın, ortalama 350-400 tüfeğe düşmüş ve birçok Türk piyade alayı bundan daha zayıf bir hâlde bulunmaktadır.

Mevcutları 800-1000 askerden oluşan Hint taburlarıyla değiştirilen Ingiliz birliklerinin sayısı artmıştı. Şimdiye kadar cepheye sevk edilen Hint birlikleri iyi savaşmaktadır. Düşman, piyade kuvveti açısından bizden üç-dört kat daha kuvvetlidir ve topçu sayısı ise çok üstündür. Buna ilâve olarak Doğu Şeria arazisindeki Araplar, İngilizler tarafından teşkilatlandırılarak sürekli çoğalmaktadır.

Gerçek durum böyledir.

Türk birlikleriyle hâlen omuz omuza savaşmakta olan Alman birliklerinin geri çekilmesinden doğacak olan manevî olumsuzluklar çok büyük olacaktır. Bu durum karşısında asi Arapların takınacakla-

Rafat ve Burukin Muharebelerinin 10, 12 Nisan değil 9, 10 Nisan'da yapıldığını yukarıda bahsi geçtiğinde açıklamıştık. Şimdi ise bu Doğu Şeria taarruzlarının "ancak Almanların yardımı sayesinde" püskürtüldüğünden bahsediliyor. Bu, bir hatadan çok olayı saptırmadır. 9 ve 10 Nisan 1918'de düşman 46. ve 16. Tümenlerin cepheleriyle yine bu iki tümen arasındaki Alman Asya Kolu cephesine taarruz etmişti. 46. Tümen, muharebe sırasında yalnız 124. Alay'ın 80-90 mevcutlu bir piyade taburuyla takviye olunmuş ve düşman taarruzlarını püskürtmüştü. 16. Tümen de aynını yapmıştı. Alman Asya Kolu na gelince; bu Alman birliği mevzilerini

kaybetmemesini, takviye olarak almış olduğu birçok Türk taburuna borçludur.

10 Nisan akşamüzeri yapılan karşı taarruzda Türk taburları birinci hatta idi. Fakat şeref Almanların oldu. (t.h.n)

r

n tutumun tesiri ise daha ağırdır. Çünkü Alman subay ve birliklerinin Araplar üzerinde büyük etkisi vardır .

Alman birlikleri, Türkiye ile müttefiklerinin kaderinin tayin edileceği Alman batı cephesinde; ancak ve ancak o cephede kullanılmak üzere geri çekiliyorsa bu durum mazur görülebilir. Ama diğer bir Türk cephesinde kullanılmak için geri almıyorlarsa bu durumda hiçbir mazeret kabul edilemez.

Liman von Sanders"

Enver'in 15 Haziran tarihli yukarıdaki telgrafı sonrasında, başka kararlar alınmadan önce hiç olmazsa benim cevabımın bekleneceğini zannediyordum. Fakat öyle olmadı. Benim cevabım henüz oraya ulaşmadan önce daha 16 Haziran öğleden sonra saat 5.10'da bana İstanbul'daki Türk Genelkurmay Başkanlığından aşağıdaki telgraf çekilmişti:

"İstanbul, 16 Haziran, öğleden sonra saat 5.10

Bütün Alman birliklerinin peyderpey Filistin cephesinden geri alınması hakkında Alman Genel Karargâhı tarafından karar verilmiştir.

11. İhtiyat Avcı Taburu'nu takiben 146. Alman Piyade Alayı nakledilecektir... vs."

Telgrafın devamında; yapacağım teklif üzerine Ordular Grubu için gerekli olan özel birlik ve kuruluşların geri alınmayıp yerinde bırakılmasının muhtemel olduğu bildirilmişti. Bundan başka Ordular Grubu'na Kafkasya'dan bir ve İzmir civarından da bir tümenin gönderilmesinin düşünüldüğü de bildiriliyordu. Son alınan tedbirlerin uygulamaya konulabilmesi için yani bu iki tümenin gelmesi için aylar geçeceğini çok iyi biliyordum.

Enver'e gönderdiğim telgrafı yeterli gördüğümden bu telgrafa cevap yazmayı lüzumsuz gördüm. "Muharip Alman birlikleri-

290 Türkiye 'de Beş Sene

Bu tahmin ve yorum gerçeğe aykırıdır, (t.h.n)

Liman von Sanders 291

nin geri alınmasının icap ettiği" hakkındaki asıl karar; benim bu konudaki fikrim dinlenmeden verilmişti.

Buna ilâve olarak kaydetmek gerekir ki, sayısı çok az olan Alman taburlarının Alman batı cephesinde kullanılmak üzere bizden alınmaları gerekçesi ihtimal dışı idi. Çünkü her şey bir yana, bu birliklerin sayılarının azlığı bunu gösteriyordu. Aynı zamanda bu birliklerin Alman cephesine katılması için aylar geçmesi gerekiyordu.

Aşağıdaki telgrafı 20 Haziran öğleden önce Alman Sefiri Kont Bernstorffa çektim. Bu telgrafın aynı gün öğlen saat 12'de Almanya Sefarethanesi'ne ulaştığı imzalı makbuzundan anlaşılmaktadır:

20 Haziran 1918

İstanbul'da, Almanya Sefiri Kont Bernstorffa,

Osmanlı Genel Karargâhı'nm, F. Ordular Grubu (Yıldınm) birliklerine uyguladığı muamelenin Almanya'nın askerî ve siyasî menfaatlerine müthiş bir şekilde zarar verdiğini İmparator hazretlerinin vekili sıfatıyla size arz etmeye mecburum.

Ne Alman esaslarına göre kurulmuş olan F. Ordular Grubunun başkomutanı sıfatıyla düşüncem sorularak; ne de Türkiye'deki Alman birliklerinin korunup kollanmasından birinci derecede sorumlu olan Alman Askerî Heyeti Başkanlığım sıfatıyla görüşüm alınarak; Türk Genel Karargâhı, Filistin Cephesi'ndeki bütün Alman birlik ve teşkilatının geri alınması için karar almıştır. Böyle bir uygulama Filistin Cephesi'nin çok kısa bir zamanda düşmesini doğuracak ve sonra da bunun siyasî sonuçlan Almanya'nın hesabına yazılacaktır.

Ancak Türk birliklerinin arkasında Alman askerî kuvvetlerinin bulunmasıyla ve Araplann gelecekte kendileri için yegâne teminat olarak gördükleri bölgedeki Alman varlığı sayesinde siyasî hırsları bastırılarak; Filistin'in önemli bir kısmını ve bütün Suriye'yi müttefikimiz

olan Türklerin ellerinde tutması mümkün olmuştur.
Bu durumun ortadan kaldırılması hâlinde artık Araplar için
İngiliz etkisine ve İngiliz parasına karşı durmak imkânsız olur. Ko-
Araplarda böyle bir görüş hiçbir zaman olmamıştır, (t.hjı)
292 Türkiye'de Beş Sene
mutam altındaki bölgede bulunan ve buradaki durumu bilen her
Alman subayı kayıtsız şartsız aynı fikir ve düşüncededir.
Burada bulunan Türk birlikleri cepheyi yalnız başına tutmaya
muktedir değildir. Geri çekilme esnasında ise Türk birliklerinde ne
gibi hâllerin ortaya çıkacağı daha önceki tecrübelerden anlaşılmıştır.
Burada özellikle baştan aşağı yetersiz ve kötü beslenmiş, elbise ve
ayakkabı mahrumiyeti içerisinde bulunan Türk birlikleri söz konusudur.
Eğer yukarıda bahsedilen tedbirler burada hemen uygulamaya
konulursa bütün mahzurlar kısa bir zamanda ortaya çıkacaktır.
Buna ilâve olarak buradaki sorumlu makamların bildirdiğine
göre son derece sınırlı vasıtalarla çalışmakta olan demiryolu; Alman
birlik ve teşkilatının nakline tahsis edildiği takdirde burada kalan
Türk birliklerine yiyecek ve harp malzemesi artık yetiştirilemeyecekti.
Ayrıca Alman Askeri Heyeti Başkanı sıfatıyla bu heyetin sözleşmesinin
bana tanımış ve yüklemiş olduğu hak ve mecburiyetlerden
ve yine 2 Ağustos 1914 tarihli İttifak Muahedesi'nin "fiilen tesir"
hususunda şahsen bana tanıdığı hak ve mecburiyetten doğan vazifem
dolayısıyla beyan ederim ki, Türk ordusunun şimdiki hâli, aldığım
duyumlara göre, Kafkasya'da yapılması tasarlanan geniş ölçekli
harekâta hiçbir şekilde müsait değildir.
Bugün Türk firari erlerinin sayısı, silâhaltında bulunanların sayısından
fazladır. Birliklerin iaşe durumlarının teinini için Türkler
tarafından kesinlikle sorumluluk alınmıyor. Bu durum vaat ediliyor
ancak yerine getirilmiyor.
Emrim altında bulunan orduların elbiseleri o kadar kötü durumdadır
ki birçok subay yırtık elbise giyiyor ve hatta öyle tabur
komutanları var ki potinleri olmadığından çarık giymeye mecbur

oluyorlar. Alman ve AvusturyalIlar tarafından imkân dâhilinde yardım ediliyor; ancak bu yardımlar ihtiyacın büyüklüğü sebebiyle sadece küçük bir yardım yerine geçiyor.

Irak'taki 6. Ordu'da bulunan Alman subayları tarafından Prusya Harbiye Nezareti'ne gönderilen raporlarda, 1918 Nisan'ında sona eren son kış mevsiminde açlıktan ve bunun sonuçlarından 17 bin askerin öldüğü bildiriliyor.

Bütün bu olanlar ortadayken Türk esaslarına dayanılarak geniş çaplı bir teşebbüse girişilmemelidir. Türk ordusunu yeterince tanıLiman von Sanders 293

yan herkes için bu teşebbüslerin hatalı ve başarısızlığa mahkûm olacağı bilinmektedir. İran içlerine doğru yapılan harekâtla -ki yapılmamasını ısrarla ihtar etmiştim- Tilrkler Bağdat'ı kaybettiler; Yıldırım teşebbüsüne Bağdat'ın hedef alınarak girişilmesi Türklerin Kudüs'ü kaybetmelerine sebebiyet verdi. Şimdi de Kafkasya'ya karşı yapılacak hesapsız teşebbüsle Filistin ve Suriye ile bütün Arabistan'ı kaybedecekler. Buna ait sorumluluk da bir gün Almanya'ya yüklenilecektir.

Türkiye Hükümeti'ne ve Türk ordusuna gereken şey, dışarıda geniş işgal planlan değil, içerdeki cephelerinin takviye ve tahkimidir. Tabii zamanla ve gelişmekte olan takviye ve tahkimatın derecesine göre kaybedilen arazinin tekrar kazanılmasına teşebbüs olunmalıdır.

Bunlar benim dört buçuk sene içinde Türk ordusu hakkında kazandığım tecrübe ve bilgilerime dayanan kanaatlerimdir.

Kesin olarak karşı çıkmama rağmen Alman birlik ve teşkilatı başka cephelerdeki Türk teşebbüsleri için buradan alındığı takdirde birçok vilayet daha kaybedilecektir. Münasip olmayan bu teşebbüs yüzünden bir Prusyalı generalin sorumlu ve kabahatli duruma düşmemesi için derhal Ordular Grubu komutanlığından istifa ederim. Durumda bir değişiklik olduğunda hemen telgrafla bildireceğim.

Bu konunun İmparator hazretlerine arz edilmesini yüce şahsınızdan rica ederim.

Uman von Sanders"

Enver 20 Haziran öğleden sonra saat 3.10'da telgrafla, Filistin'deki Alman birliklerini başka bir Türk cephesinde kullanmak düşüncesinde olmadığını bildiriyor ve bu fikrin bende nasıl oluştuğunu soruyordu.

Daha önce bahsedilmiş olduğu üzere Alman Avcı Taburunun Batum'a naklinin kararlaştırılmış olduğunu Alman Askerî Heyeti vasıtasıyla 11 Haziran'dan beri biliyordum. 21 Haziran'da Kont Bemstorff da aşağıdaki telgrafla Ava Taburunun Gürcistan'a gönderileceğini bildiriyordu:

"21 Haziran 1918

F. Ordular Grubu Karargâhı'nda Liman vcm Sanders Hazretle*

rine,

Şahsıma gösterilen güvene karşı samimi şükranlarımın kabulünü yüksek şahsınızdan rica ederim. Gerçek durumun bir yanlış anlama olduğunu zannediyorum.

Gürcistan'a gönderilmek üzere Alman Genel Karargâhı nm emriyle yalnız bir avcı taburu geride alıkonulmuştur.

Bunda güdülen gaye; Türklerin arzusunu yerine getirmek değil, belki aksine olarak Kafkasya'da düzeni sağlayıp oradaki bütün Türk ordusunun Rumiye ve Tebriz üzerinden İran'a yürüyebilmesidir.

Karşı karşıya kaldığımız meseleler hakkında sizinle birlikte çalışmak benim için her zaman memnun edicidir.

Bemstorff'

Anında verdiğim cevap şöyleydi:

"21 Haziran 1918

İstanbul'da, Sefir Kont Bemstorff a,

Sonsuz teşekkürlerimle birlikte arz ederim ki yüce şahsınız - anlaşıldığı kadanyla- olup bitenler hakkında tamamen yanlış bilgilendirilmiştir.

Filistin Cephesi'ne gönderilmiş olan bütün Alman birliklerinin, bunlar arasında Ava Taburu da olduğu hâlde, Türk Genel Karargâhı'nm emriyle trenle İstanbul'a geri gönderilmesi gibi çok ciddi bir

durum sözkonusudur.

Alman birlikleri olmaksızın Filistin Cephesi'nin elde tutulmasındaki imkânsızlığı ve peşinden kısa bir sürede cephenin düşeceğini; bu durumun getireceği sonuçları dün çektiğim telgrafın ilk kısmında sorumlu komutan sıfatımla size arz etmiştim.

Benim kesin olarak itirazıma ve doğuracağı sonuçlan da hatırlatmama rağmen alınan karan değiştirmeyi başaramadığımdan Ordular Grubu Komutanlığından istifa ettiğimi bugün Enver Paşaya bildirdim.

Liman von Sanders"

Liman von Sander» 295

General Ludendorff 21 Haziran öğleden sonra saat 5'te Avcı Taburu'nun Kafkasya'da kullanılacağını telgrafla bildiriyordu. Böylece Ava Taburu'nun Kafkasya'da istihdam edileceğini bilmeyen tek kişinin Enver Paşa olduğuna inanmak bana çok zor görünüyordu.

Aşağıdaki telgrafla artık komutanlıktan istifa ettiğimi Enver'e bildirdim:

"21.6.1918

İstanbul'da Enver Paşaya,

Yüksek şahsınıza aşağıdaki cevabı arz etmekten şeref duyanm:

Filistin Cephesi'ndeki Alman birliklerinin geri alınması hakkında emir verilmezden önce -ki Harekât Şubesi'nin 1213 numaralı gizli emirleriyle bu iş kısmen yapılmıştır- F. Ordular Grubu'nun (Yıldırım) sorumlu komutanı sıfatıyla bunun imkânı ve yapılış tarzı hakkında görüşümün sorulması gerekirdi.

Aynı şekilde Türkiye'de bulunan Alman birliklerinin idare ve iaşesi başkanı olduğum Alman Askerî Heyeti ne birinci derecede ait olduğundan bu konuda da düşüncemin sorulması gerekliydi. Bunların her ikisi de yapılmamıştır.

Alman birliklerinin Filistin Cephesi'nden geri alınması hakkındaki ilk teşebbüs Mayıs ayı başında yapılmış ve sağlık sebeplerine

dayandırılmıştı.

Gereği olup olmadığı hakkında yalnız benim tarafımdan burada cephede karar verilmesi mümkün olan böyle bir tedbire önceden kesin olarak muhalif bir tutum takınmıştım 11. Alman İhtiyat Ava Taburu'nun Kafkasya'da istihdam edileceğini İstanbul'dan gelen güvenilir haberlerden anladım. Bu haberler, Alman Genel Karargâhı Harekât Şubesi'nin 8758 numaralı gizli telgrafıyla da doğrulandı. İstihbaratıma göre buradan geri alınacak Alman birliklerinin Batı Cephesi'ne nakli. Alman Genel Karargâhı tarafından ne 16.6.1918'de; ne de 20.6.1918'de düşünülmüştür. Yalnız burada kullanılan Alman birliklerine ikmal eri gönderilmesindeki güçlükler bir sorun yaratmakta ve buna da çözüm yolu aranmaktaydı.

Eğer bu konuda görüşüm alınsaydı, ikmal eri gönderilmesi meselesi, Alman birliklerinin hiçbir zaman geri alınmasını ve tekrar İstanbul'a geri gönderilmesini gerektirmezdi.

Osmanlı Genel Karargâhı'nm tebligatının bir kısmının tamamen yanlış olduğuna maalesef hiç şüphe kalmamıştır. Elimde bulunan birçok delillerden yalnız aşağıdakini belirtmekle yetiniyorum: "Şeria Muharebelerine ait resmî tebligat" .

Ancak benim kararlı müdahalemle bu durum kısmen değiştirildi.

Filistin Cephesi Komutanlığını üstlendiğimden beri yüce karargâhınız tarafından sürekli zorluklarla karşı karşıya bırakıldım.

Bunun resmî olarak çözümü, son karan verebilecek olan Alman makamlarına aittir. Fakat şimdi ortaya çıkan mesele sınırları aşmıştır. Mesele hakkında bir görüşüm olup olmadığı soruimaksızın ve dinlenmeksizin; yoklukları hâlinde cephenin tutulması mümkün olamayacak en değerli birliklerimin buradan geri almması emri verildi.

Geri alınmaları durumunda burada savaşın devam ettirilmesinin mümkün olmayacağı diğer Alman teşkilatının da Harekât Şubesi'nin 1213 numaralı gizli telgrafıyla nakli ihtimali bildirildi. Muhalefetim hiçbir şekilde önemsenmedi.

Bundan dolayı Ordular Grubu Komutanlığından istifaya

mecburum.

Durumun Padişah hazretlerine arz edilmesini yüce şahsınızdan rica ederim. Bundan başka komutayı kime bırakacağımın da lütfen derhal bildirilmesini rica ederim. Cevat Paşa, üç ordu komutanı arasında en kıdemlisidir. Komutanlığı bıraktığıma dair Alman İmparatoru hazretlerine bilgi verilmesi hususunda da teşebbüste bulundum.

Liman von Sanders"

Ordular Grubu Komutanlığından istifaya mecbur olduğumu daha 22 Haziran öğleden önce Alman Askerî Kabine Başkanı vasıtasıyla İmparator hazretlerine arz ettim.

O günün akşamı Enver'den uygunsuz ve karşı fikirde bir telgraf geldi, ki mana ve içerik bakımından tamamen usulsüz ve

Bu delil kitabın asıl nüshasında yazılmamıştır. Yukarıda bahsi geçen ve Osmaniye telsizine atıfta bulunulan durum olsa gerektir, (t.hjn)

ölçüsüzdü. Bu sebeple telgrafı burada kaydetmekten kaçınıyorum.

Ertesi günü, yani 23 Haziran'da Alman Genel Karargâhından aşağıdaki emri aldım:

"Haşmetli İmparator hazretleri komutanlıktan istifa etmenize onay vermediler, tkind bir emre kadar makamınızda kalmanızı temenni ediyorlar.

İmparatorun emri ile

Alman Askerf Kabine Başkanı

von Lyncker"

Alman Askerî Kabinesi'nin 7 Temmuz tarihli bir yazısıyla bu karar sonradan tekrar ve ayrıntılı olarak açıklandı. Bu şekilde makamımda kalmaya mecbur edildim.

Sonraki günlerde Avcı Taburu'nun kafileler hâlinde nakline başlandı. Filistin Cephesi'ne gönderilmekte olan diğer Alman takviye birlikleri, özellikle topçu -kolbaşı Şam'a kadar erişmiş olduğu halde- demiryolu hattında bekletildiler. Yine bunlar da

İstanbul'a geri gönderildiler.

Şunu da ilâve edeyim ki bu Avcı Taburu'nun savaş boyunca bir daha düşman karşısında kesinlikle kullanılmamış olduğunu, taburun komutanı daha sonra bana bildirmişti. Bu tabur önce Sırbistan'daki İvranya'ya, daha sonra yukan Silistre'ye gönderilmişti. Avcı Taburu'nun sıcak iklimde savaşmak üzere donatılması yüz binlerce Marka mâl olmuştu.

146. Alman Alayı'nın geriye nakli için Alman Genel Karargâhı sonradan karar verecekti.

Bu ay içinde General von Kress pek çok Alman subay ve memuruyla Tiflis'e gönderildi ve emrine girmek üzere birçok Alman birliği onu takip etti. Bu Alman grubuna zırhlı trenler de

verilmişti. F. Ordular Grubu'nun (Yıldırım) böyle trenlere son derece ihtiyacı olduğu halde bir tanesine bile sahip değildi.*

Ordular Grubu imkânları dâhilinde kendi kendine yetmeye mecburdu. Haziran ayında Ordular Grubu Baalbek’te Binbaşı Würth von VVürthenau komutasındaki 13. Depo Alayı'nı Nasıra'ya getirtti. Alay talim ve terbiye edilmiş kısımlarım cepheye gönderdikten sonra kendisine ancak Arap ikmal erleri verilebiliyordu.

Yaz boyunca Ordular Grubu’nun sağ kanadı gerisinde bir ikmal tümeni -tabii sadece Arap ikmal erlerinden- oluşturmak maksadıyla Binbaşı Blell'in komutası altındaki 17. Depo Alayı da Nasıra'dan Hayfa'ya nakledildi.

Bu ay içinde Filistin Cephesi'nde artık bahsetmeye değer bir olay olmadı; ancak Şerif Faysal komutasındaki Arap birliklerinin Şeria'mn doğu kısmındaki faaliyeti sürekli artıyordu.

Haziran'da Alman Askeri Kabinesi'nin bir yazısıyla, Alman Askerî Heyeti Başkanlığına İstanbul'da vekil olarak General von Lenthe'nin tayin olunduğu bildirildi. Ancak önemli konularda karar alınması asıl başkan olarak benim üzerimde kaldı. Bu tamamen isteğime uygundu. Hâlen bulunduğum Nasıra'dan İstanbul'a

olan mesafe; bütün bu işlere ait ayrıntılarla uğraşmam için çok fazlaydı. General von Lenthe'ye kurmay başkanı olarak Albay Dove verildi.

General Gressmann başka bir yerde istihdam edilmek üzere Almanya'ya geri çağırüdığmdan, Irak'ta 6 . Ordu'da bulunan Alman ordusu mensupları da daha sonra Alman Askerî Heyeti emrine verildiler.

General von Kress'in Tiflis'e gönderilme sebebi; orada Osmanlı emel ve menfaatlerine karşı bir sınır ve engel oluşturmaktı. Von Kress'in birlikleri silahlı olarak adeta Osmanlı kuvvetlerinin karşısına çıkmıştı. Kafkasya'da Türkiye'yi engellemek için her türlü vasıtayı kullanan Almanya; Türkiye'ye karşı borçlu olduğu yardımı yerine getirmek için artık kendisinde bir heves duymuyordu. (t.h.n)

Temmuz Ayı

Birliklerin kadro mevcutlarının sürekli azalmakta olmasından dolayı 7. ve 8. Orduların bâriz bir şekilde zayıflayan ve gerginleşen cephesi; tümenlerin nöbetleşe değiştirilerek istirahat ettirilmesi mümkün olmadığından, sıcak mevsimde gittikçe daha fazla yıpranmalarına sebep olmaktaydı. Gevşemiş olan hatların çeşitli kısımlarında düşmanın topçu ve uçaklarının tesiri altında kalan askerlerimizin istirahatı mümkün olmuyordu. Buna ilâve olarak da su, yazın en sıcak zamanında genellikle kilometrelerce uzaktan getirilebiliyordu. Geride bulunan askerin sayısının az oluşu sebebiyle bunlar ancak ileri hatları desteklemek için kullanıldığından; geride su taşımak için gerekli teşkilatı meydana getirmek mümkün değildi. Binek ve koşum hayvanlan su kıtlığından dolayı son derece hırpalanıyor ve günde bir defa sulamak için bunlar genellikle çok uzak mesafelere götürülüyordu. Çeşitli yerlerde istihdam edilmekte olan Alman kuyucu müfrezeleri yorulmak bilmez bir gayretle çalışıyorlardı. Ancak suyun az olduğu bir memlekette bunların başarılan da sınırlı oluyordu.

7. ve 8. Ordulann cephesinin kısaltılması; ancak Şeria Nehri'nin

batı sahilindeki 7. Ordu mevzilerinin nehir tarafındaki kısmının 4. Ordu tarafından tutulmasıyla mümkündü. Bu ise hiç ihtiyatı olmayan 4. Ordu için, ancak geriye doğru derin bir girinti oluşturan Ereh kıvrımında ve onun güneybatısında bulunan birliklerin bu maksada ayrümasıyla mümkündü.

Fakat bu maksat için Musallabe'ye doğru ileri sürülen düşman mevzii ile bu tepenin iki tarafında bulunan zayıf düşman cephesinin Avce yönünde geri atılması gerekiyordu. Bu başarılırsa düşmanın Şeria'nın doğusuna doğru üçüncü defa bir yarma hareketi yapma ihtimali azalırdı; çünkü Ingilizlerin yayılabileceği saha darlaşacaktı.

Musallabe'deki cepheye karşı bir teşebbüs ancak düşmana I ani bir baskın yapılması şeklinde olabilirdi. Çünkü çok sayıdaki İngiliz ihtiyatlarının vaktinde yetişmesine ancak bu şekilde engel I olunabilirdi. Bu ani darbenin vurulması görevi, 20. Kolordu I Komutanı Ali Fuat Paşa'ya verildi. Bunun için Alman I birliklerinden 702 ve 703 Numaralı Piyade Taburları ve 1 1 . Alman I Avcı Taburu'ndan henüz geriye gönderilmeyen bir bölük emrine f verildi. Türk birliklerinden de o civarda bulunan 53. Tümen ile i komutanı Albay Boehme -maalesef hastaydı- olan yaklaşık bin 1 silah kuvvetindeki 24. Tümen ve 3. Süvari Tümeni'nin zayıf i kuvvette iki alayı tahsis edilmişti.

Ordular Grubu, bu baskının 13/14 Temmuz gecesi yapılma- | sim emretmişti. Taarruz şöyle yapılacaktı: Esas taarruz Musallabe | ile onun iki tarafına karşı yapılacak ve aynı zamanda ikinci dere- I cede bir taarruz ile de Mellaha Vadisi ile Şeria arasındaki dar del- | tada bulunan İngiliz birlikleri geriye sürülecekti. İkinci derecede I olacak olan taarruz için 4. Ordu, 146. Alman Piyade Alayı'ndan I iki bölükle iki Türk taburu tahsis edecekti. Bundan başka 4. Ordu i tarafından Şeria Nehri'nin aşağı kısımlarında düşmanı aldatıcı I gösteriş taarruzları yapılarak düşmanın dikkati oraya çekilecekti.

Çok sayıda düşman uçağının keşif uçuşlarına rağmen, taar- 1
ruzla görevlendirilen birliklerin yerlerini alma hazırlığı, düşmana I
fark ettirilmeden yapılabildi.
Ali Fuat Paşa asıl taarruz için; 11. Alman Avcı Taburu nun I
bölüğü ile iki Alman taburunu merkeze almış, bunların sağında I
58. ve 163. Türk Alaylarını, solunda 32. Türk Alayı'nı yerleştirmiş 1
ve 2. Türk Alayını da merkez gerisine almıştı.
Liman von Sanders 301
14 Temmuz sabaha karşı saat 3'te, gece karanlığında fark edilmeksizin
düşman hatlarına yaklaştırılmış olan birlikler harekete
geçeceklerdi. Alman birlikleri belirlenen saatte harekete geçerek
düşmanın ileri mevzilerini baskın yaparak ve çok az kayıpla
işgal etti. Sonrasında ikinci hat mevzilerine girdiği gibi kısmen de
daha ileride, Avce'nin kuzeyinde bulunan dağınık haldeki Ingiliz
ordugâhlarına kadar gittiler. Düşmanın engelleme ateşi çok geç
faaliyete geçmişti.
Fakat ne yazık ki Türk piyade birlikleri ilerleyemediğinden
Alman birlikleri yalnız kaldı. 58. Piyade Alayı yaklaşık 300 metre
kadar ilerledikten sonra Ingiliz ileri hattından başlayan hafif piyade
ateşi karşısında durdu ve bir daha ileri gitmek için teşebbüste
bulunmadı. Bu alayın sağında bulunan 163. Piyade Alayı ise
hemen hiç direnmeyle karşılaşmadan yaklaşık 3 km. ileri gittiyse
de yanındaki 58. Alay ilerlemediğinden o da durdu.
Alman birliklerinin solunda ilerleyen 32. Piyade Alayı, merkez
kısmının ilerlemesiyle yansına kadar çıktığı Musallabe Tepesi'nde
bulunan zayıf düşman işgal kuvvetinin ateşiyle kendisini
orada bağlamıştı.
Taarruz emrinde özellikle açıklandığı üzere Musallabe Tepesi'nin
iki tarafından taarruza devam edecek olan 32. Alay'm yanlardaki
birlikleri de merkezdeki birliklere uyarak bulunduktan
yerde kaldılar. Düşman topçu ateşi başlar başlamaz merkez kısmı,
kazanmış olduğu tepenin yansını terk ederek tekrar tepenin

eteklerine çekildi; kanatlardaki kuvvetler de hemen bu geri harekete uydular.

Taarruz kuvvetinin merkez gerisinde bulunacak olan 2. Piyade Alayı da; muhtemel bir ricat endişesiyle, Ali Fuat Paşa tarafından cephenin tam 4 km. gerisinde bırakılmıştı.

Ortalık ağarırken Alman birlikleri tamamıyla yalnız olarak düşmanın ikinci hat mevzilerinde ve kısmen de daha ilerdeki düşman ordugâhlannda ciddi direnç gösteren bazı küçük İngiliz birlikleriyle muharebe ediyorlardı. Eğer Türk birlikleri Alman

birlikleriyle beraber ileri yürümüş olsaydılar, Musallabe ve ona bitişik İngiliz hatları ilk hücumda ve çok az kayıp karşüığında tamamen elde edilmiş olacaktı.

Çoğunluğu AvustralyalI olmak üzere, İngiliz takviye birlikleri süratle gelmeye başladılar. İngiliz haberleşme hizmeti kesintisiz bir şekilde faaliyet gösteriyordu. Düşmandan bir havan topu ve çok sayıda makineli tüfek ele geçirmiş olan Alman birlikleri ümitsizce kendilerini savunuyorlardı. Hiçbir imdat ve takviye göremediklerinden geri çekilmeye mecbur kaldılar.*

Geri çekilmeleri esnasında bile Türk birlikleri tarafından Alman birliklerini korumak için bir şey yapılmadı. Bunun için Alman birlikleri cephe ve yanlardan düşmanın şiddetli ateşine maruz kaldüar ve çok fazla kayıp verdiler. Birçok subay, astsubay ve er öldü veya yaralandı. Bunlar arasında 703 Numaralı Alman Piyade Taburu'nun cesur komutam Yüzbaşı Grassmann şerefle ölmüş ve kahraman Alman Avcı Bölüğü'nden geriye neredeyse hiç kimse kalmamıştı. Türkler tabii ki hemen hiç zayiata uğramadılar.

Alman birlikleri, taarruza başladıkları mevzilerin gerisine alındı.

Mellaha Vadisi ile Şeria arasından yapüacak ikinci derecedeki taarruz da çok az bir ciddiyetle yerine getirilmiş ve bu iş için görevlendirilen birlikler, sağ kanattan Avustralya süvarisi tarafından

çevrilmek teşebbüsü karşısında durmak zorunda kalmıştı.
Burada bulunması gereken 3. Süvari Tümeni de 20. Kolordu komutanı tarafından, asıl taarruzla ileriden sağlanması gereken irtibatı geriden sağlamak üzere geride bırakılmıştı. Bundan dolayı burada da çok az arazi kazanılarak taarruza son verildi.
Muharebe gözetleme yerimde aldığım birbiriyle çelişen ve gerçek dışı birçok haber ve raporlara göre yetişmekte olan ve kendi tarafımdan da görülen İngiliz takviye birlikleri karşısında istenilen başarının kazarulmasına artık imkân kalmadığım anla-
Bu hikâyelere ihtiyatla yaklaşılmalıdır. (t.h.n)

dığımdan, öğle vakti bütün birlikler ile tekrar taarruz etmek hususunda Ali Fuat Paşa nın teklifini kabul etmedim. Sabahleyin nispeten daha kolay olan taarruz harekâtında hiç iş görmeyen Türk birlikleriyle ikinci bir taarruz yapılmış olsaydı, sonuç şüphesiz ki yine hezimet olurdu. Çok az bile olsa işgal edilebilen arazinin vakit geçirilmeden elde tutulmasını emrettim.
4. Ordu cephesinde durum daha uygun bir şekilde gelişmişti; çünkü orada harekât ciddi ve kararlı bir şekilde idare edilmişti. 8. Kolordu topçuları etkili atışlarla savaşmışlardı; piyade birlikleri, bütün cephede en ilerideki emniyet hattından çıkarak savaşa tutuşmuşlardı.
Albay von Schierstadt'ın süvari tugayıyla kendi emrindeki Yüzbaşı von Sedovv'un makineli tüfek müfrezesi ve Alman İstihkâm Bölüğü, Şeria Nehri'nin ağzına kadar ilerlediler.
Öğleye doğru çok sayıda düşman süvarisi zırhlı otomobülerle von Schierstadt tugayına karşı açümaya başladılar. Tugayın soğukkanlı Alman komutanı düşmanın yakın mesafelere kadar yaklaşmasına izin vererek daha sonra onları şiddetli ve yok edici bir ateşle karşüadı. Düşman süvarileri büyük zayiat vererek geri püskürtüldüler.
Şeria'daki köprübaşından 8 . Kolordu cephesinin güney kısmındaki Lütfi Bey tümenine doğru ilerlemek isteyen Hint süvari

tümeni daha feci bir akıbete uğradı. Bunların da yakın mesafelere kadar yaklaşmalarına müsaade edildikten sonra neredeyse tamamı telef edilmiş ve kurtulabilen kısımları dörtnala Şeria köprülerine doğru kaçmıştır. Bunlardan pek çok hayvan ele geçirilmiştir.

O günkü sıcağın şiddet ve dehşeti artık muharebeye ait her teşebbüsü sonuçsuz bırakıyordu. Sıcaklığın derecesi 55°C idi.

Akşama kadar tngilizlerin hiçbir karşı taarruzu görülmedi. Akşam geç vakit von Schierstadt tugayının geri çekilme yolunu kesmek üzere düşman tarafından yapılan bir deneme de sonuçsuz kaldı. Yalnız tugayla irtibatlarını karanlıkta kaybeden 11. Süvari Alayı'nın bazı kısımları, alay komutanıyla birlikte düşmana esir düştüler.

Türk birliklerinin savaş kabiliyetlerindeki azalmayı, 14 Temmuz günü olayları bana çok açık olarak göstermişti. Bugün burada meydana gelmiş olan durumun bundan önceki harp senelerinde komutam altında bulunan Türk birliklerinde görülmesi mümkün değildi. Mevcudu azalmış olan alayların şimdiki mevcutlarıyla yapmaya muktedir olacakları azami iş, daha bir süre yerlerinde sebat edebilmekten ibaretti. Bu duruma göre, o günlerde 146. Alman Piyade Alayının bir taburuyla sahil bölgesinde ileri arazide bazı kum tepelerini elde etmek için yapmakta olduğum plânlarımdan da vazgeçtim.

Türk birliklerinin direnememesinde; komutam altındaki orduların subaylarından birçoğunun, Kafkasya'da bir hizmet ve göreve talip olarak birliklerden ayrılmalarının etkisi büyük olmuştu. Enver'in emir ve genelgesiyle Kafkasya'ya gitmek isteyen subayların, bir derece terfi ile maaşlarının bir kat artacağı vaat olunmuştu. Ailelerinin geçim sıkıntısı çektiğini bilen ve Ordular Grubu'nda maaş bile alamayan bu subayların pek çoğu böyle bir görev için talip oldular.

Harp hâlinde bulunulan bir cephedeki subayların, nispeten daha müsait olan ve belki uzun süre savaş ihtimali de olmayan

diğer bir cephede bir derece terfi ve bir misli maaş zammı ile görev teklifi, harp tarihinde görülmemiş benzersiz bir olay olsa gerektir/ Subaylardan diğer bir kısmının eksikliğine sebep de, o sıralarda İstanbul'da meydana gelen büyük yangın dolayısıyla aileleri korumasız kalanlara izin vermek mecburiyeti olmuştur. Türklerin usul ve âdetlerine göre böyle bir müsaadeyi reddetmek mümkün değildir. Bunun tehlikeli yönü, izinli olarak giden subayların aylar geçmeden dönme ihtimali olmamasıydı.**

304 Türkiye 'de Beş Sene

Bu konuda kitabın yazan çok haklıdır, (t.h.n)

Bunun da en başlıca sebebi, İstanbul'daki Alman üst düzey demiryolu memurlan ile askerî görevlileridir. Çünkü bu görevliler, Türk subaylarına trenlerde seyahat için yer bırakmıyorlardı, (t.h.n)

Liman von Sanders 305

Temmuz ayı içinde bütün cephede başka öneme değer olay olmadı. 702 ve 703 Numaralı Alman Taburları, Nablus batısındaki vadi içerisine geri alındılar. Mevcut olan en son Alman Avcı Bölüğü de, mevcudu 120 ere çıkarılarak İstanbul'a nakledildi.

Şeria Nehri'nin doğu bölgesinde asi Arapların sürekli teşebbüsleri meydana geliyordu. Bu şekilde Temmuzda, Menzil, Aneze, Vadiüşşar bunlar tarafından pek çok defa alınıp verilmek suretiyle ve iki taraf arasında gidip gelen başarılarla taarruza uğradı. 20 ve 21 Temmuz'da Maan'a büyük bir taarruz yapıldı, fakat püskürtüldü. 21 ve 22 Temmuz'da Araplar yaklaşık 2 bin erden oluşan düzenli birliklerle, 600 Bedevi, 12 top ve pek çok makineli tüfekle Cerdun îstasyonu'nu ele geçirmek teşebbüsünde bulundular. Fakat Cerdun önünde 24 subay ve yaklaşık 200 er ölü bırakarak püskürtüldüler.

Ağustos Ayı

Ağustos'un 1. günü, Alman Genel Karargâhı'na gönderilmiş olan Ordular Grubu Kurmay İkinci Başkanı Binbaşı Ludloffa,

Spaa'daki Alman Genel Karargâhı'na arz edeceği izahat için aşağıda yazılı talimatı gönderdim. Binbaşı Ludloffa Alman Askeri Heyeti vasıtasıyla gitmiş olan bu talimat, o tarihte durumun Ordular Grubu Karargâhınca nasıl değerlendirildiğini en iyi şekilde gösterir:

"1 Ağustos 1918

Albay Dove vasıtasıyla Berlin'de Binbaşı Ludloffa,

Önceden tahmin edildiği üzere İstanbul, bize Ordular Grubunun iaşe ve idaresi için hiçbir faydası dokunmayan kuru vaatlerde bulunmuştur... vs. (Bu mesele, İaşe Müdürü sıfatıyla Vali Tahsin Bey'le ilgilidir.)

Gerek benim ve gerek Kurmay Başkanım Kâzım ın; bizim cephemizdeki durumun devam ettirilemeyeceği hakkmdaki fikir ve düşüncemizin gerçek sebebi, Türkiye'nin artık mevcut maddî imkânları ile Filistin ve Doğu Kafkasya gibi birbirinden uzak iki cephede aynı zamanda savaşı devam ettirecek kudrette olmamasından ibarettir. Bizim cephemiz için tedarik ve tahsis edilmesi kesinlikle gerekli olan şeylerin büyük bir kısmı şimdi Doğu Kafkasya'ya gidiyor. Buraya çok az kömür gönderilerek Ordular Grubu'nun ulaşım ve nakliyatı devam ettirilebilirdi; fakat bu kömür Karadeniz'de harcanıyor. Kömür olmadığından 26-30 Temmuz arasında Halep-Rayak arasında hiçbir tren hareket edememiştir.

Benim bu düşüncelerimden Alman Genel Karargâhı'nı ve Prusya Harbiye Nezareti ni açık bir şekilde bilgilendirip haberdar etmenizi rica ederim. Ben, sürekli olarak İstanbul'da alınmakta olan yanlış ve hatalı kararlara ortak olmak istemiyorum.

Bundan başka ben, Doğu Kafkasya teşebbüsünün hesapsız hedeflerle, başansızlığı uğrayacağı ve böyle olmasının muhakkak olduğu kanaatindeyim. Bütün bu çeşit Türk projeleri, savaşırt başlangıcından beri sonuçsuz kalmıştır; fakat beni asla dinlemek istemediler. Şimdi de yine iş işten geçinceye kadar dinlemeyeceklerdir. Genel

Karargâhça, Türkiye'nin sınırlı olan maddt kuvveti tamamıyla yanlış değerlendiriliyor.

Eğer Genel Karargâh buradaki cephenin muhafaza edilmesini istiyorsa, her ne şartla olursa olsun 146. Alman Piyade Alayı burada kalmalıdır. Hintli esirler ve son günlerde bize sığınanlar; "Alman birliklerinin geriye alındığı ve İngiliz birliklerinin henüz mevcut olduğu zannedilen Alman birliklerine karşı sevk olunacaktan ve Hintlilerin ise yalnız Türklere karşı sevk olunacaktan ve bunların zayıf ve kötü durumdaki Türkleri kolaylıkla bitirebileceklerini" anlatmaktadırlar.

Bu beyanlarımı kayıtsız şartsız her yerde kullanmanızı rica ederim.

Liman von Sanders

Albay Dove için ek:

Kesin kararların alınması ve yarım tedbirlere son verilmesi gerektiğinden yukandaki düşüncelerimle Alman sefirini de aydınlatmanızı rica ederim."

Daha 24 Haziranda Alman Genel Karargâhı tarafından, Türklerin Doğu Kafkasya Ordular Grubu'na bir Alman kurmay başkam ile birkaç Alman kurmay subayının verilmesi kabul edilmişti. Birinci makam (kurmay başkanlığı) için; önce Mareşal von der Goltz'un emrinde, sonra Filistin cephesinde başan göstermiş olan Binbaşı von Kiessling teklif edildi. Bu subay benim onayım olmadığı için bu vazifeyi kabul etmeyince aynı teklif, 7. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı von Falkenhausen'e yapıldı. Bu da kabul etmeyince Halil Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı Paraquin bu

göreve tayin edildi. Kafkasya Grubu'nun diğer kurmay subayları da kendilerine o kadar şiddetle ihtiyaç duyulan Arap cephesinden alınıp gönderilmişlerdir.*

Kafkasya'dan malî menfaatler sağlamak gibi maddî bir esas içeren Türk siyasî emellerinin ve Kafkasya ötesi ile Azerbaycan'a sayısız Türk birliklerinin gönderilmesinin; Filistin Cephesi'ndeki

genel durumumuza nasıl olumsuz etki yaptığı aşağıda açıkça ortaya konmuştur;

1918 yazının ortasında, Kafkasya ötesi ve Azerbaycan'da altı adet kuvvetli Türk tümeni bulunuyordu veyahut bunların bir kısmı henüz oraya doğru yürüyüşteydi. Bu tümenlerin her birinin insan kuvveti 9 bin veya daha fazla erden oluşuyordu.

Birliklerin ikmal erlerinin, harp malzemesinin sevk ve nakli ve bu cephede iaşe ve idaresi aylarca o kadar çok kömür harcanmasını gerekli kılmaktaydı ki, bu kömürle pek çok kuvvetli birliğin İstanbul'dan Halep'e nakli mümkün olabilirdi. İstanbul'un Batum'a olan mesafesi Karadeniz üzerinden yaklaşık 1100 km.; Batum'dan, Tiflis üzerinden Tebriz'e uzanan demiryolu hattı yaklaşık 850 km. idi. Doğu Kafkasya Ordular Grubu'yla yalnız "İslâm Birliği" plânları mı takip edilecek yahut İran'ın kuzeyinde yeni bir İngiliz cephesi mi açılacak; yoksa -Kont Benrstroffun 21 Haziran'da telgrafla bildirdiği üzere- bu kuvvetlerle daha sonra Irak'a mı yürünecekti? Bunların değerlendirilmesini bir kenara bırakıyorum.

Benim düşünceme göre, esasında lüzumundan fazla cephemiz vardı. Sayıca az olan bir ordu için, kuvveti çok olan düşmanı yeni bir cephe açmaya mecbur etmek gibi teşebbüsler pek tavsiye olunmaz.

Burada yani Türkiye'de fazlasıyla sıkıntı içinde bulunan Filistin Cephesi’nin, takviye birliklere olan şiddetli ihtiyacı, Kafkasya Grubu’nun kurulması fikrinin reddedilmesini gerektirirdi.

Kafkasya Grubu Karargâhı'na başka hiçbir Alman subayı gelmemiştir, (t Jui)

310 Türkiye'de Atrj Sette

Her halde bahsedilen askerî harekât dolayısıyla Türk Genel Karargâhınca Filistin'e yeterli birlik verilmediğine şüphe yoktur,

Yine aynı askerî harekât dolayısıyla F. Ordular Grubu'na ancak çok yetersiz sayıda ikmal eri verildiği de şüphesizdir.

Bundan başka çok lüzumlu olan harp malzemesi de Filistin'e göndenlemiyord u. Çünkü bu malzeme savaşın nihai sonucu üzerinde

hiçbir önem taşımayan bir yerde kullanılmaktaydı. Sonra Ordular Grubu için Suriye'de ve Arabistan'da yiyecek malzemesi satın alınması hususunda gerekli olan para diğer maksatlar için harcanmaktaydı.

Trenlerin, yeterli kömür sağlanması hâlinde bile; çok sayıda askeri birlik ve savaş malzemesini Halepe ve Halep'ten ileriye sevk ve nakledemeyeceği hakkındaki iddiayı çürütmek üzere şunu söylemek isterim ki; 1917 yazı içinde İstanbul'dan ve ayru şekilde Aydından altı Türk tümeni Halep'e kadar naklolunabilmişti. Bundan başka nakliyat işi ile ilgili itirazlan açıklığa kavuşturmak için aşağıdaki rakamları kaydediyorum:

O tarihte Almanya'dan İstanbul'a haftada 14 kömür treni ulaşıyordu. Bunlardan yedisi İstanbul'un su, aydınlatma ve ulaşım (tramvay vs.) ihtiyaçtan için kullanılıyordu. Geri kalanı da • önemli bir kısmı Doğu Kafkasya Ordular Grubu ihtiyacı için hissesine düşen- Karadeniz'de seyreden gemiler için her ay yaklaşık 250ü ton düşüldükten sonra, Anadolu demiryolu hattına ve askerî imalat fabrikalanna veriliyordu. Memleketin muhtelif yerlerinde çıkarılan kömürler -yalnız Soma da günlük üretim 30ü tondan 500 tona çıkarılmıştı- çoğunlukla sanayi tesislerine gidiyor veya İzmir ve İstanbul'da işleyen trenler ve gemiler (Şehir Hatlan) için kullanılıyordu. 1917 senesinde bu kömürlerin bir kısnu Halep'e asker nakli için de kullanılmıştı.

Halep'ten itibaren Filistin Cephesi'ne ait tümenler, çoğunlukla cepheye yürüyerek gidiyorlar veya biraz kömür gönderilirse trenle naklediliyorlardı. Ancak uygulamaya gelindiğinde, 1918 yazında Halep ve Şam'daki Demiryolu Nakliyat Şubelerinin hafLiman von Snnıiers 311 talik raporları sürekli olarak şu kelimelerle bitiyordu: "Kömür yok!"

Suriye ve Filistin'deki trenlerin, 1918 ilkbaharında, son yedek kömürlerini tüketerek Toroslann güneyinde bulunan birlikleri ve

savaş malzemesini cepheye nakletmek için yaptıkları hizmet ve aynı sonenin yazında artık hiç kömürleri kalmadığında yapabildikleri şeyler karşılaştırılırsa ortaya çok açık neticeler çıkar.

Demiryolunun, Şam- Dera kısmının 1918 Mayısının üç haftasındaki nakliyatı ile 1918 Ağustosunun üç haftasındaki nakliyatı aşağıda karşılaştırılmışlar:

22-28 Mayıs 670,7 28 Ağustos-2 Eylül 239,1

Suriye ve Filistin'deki demiryolları için odun tedariki daima büyük güçlüklere uğramaktaydı; çünkü son seneler içinde yalnız bir dereceye kadar demiryolu hatlarının yakınında bulunan ormanların ağaçlan kullanılmaktaydı; ancak artık buralardan odun tedarik edilemiyordu. Uzak mesafelerdeki yerlerden odun nakli için gereken vasıtalar da yetersizdi. Ordular Grubu odun tedariki için depo ataylanndan çok sayıda asker tahsis etti. Fakat sekiz gün içinde bu askerlerin büyük kısmı birçok yerde isyan halinde olan ahalinin yardımıyla firar ettiler. Nihayet lokomotifleri biraz ısıtmak için Filistin'deki zeytinliklerin bazı kısımlarını kesmek ve hatta üzüm kütüklerini de kullanmak mecburiyeti doğmuştu. Odun ateşinin ise bu işte kömür ateşinin yerini tutamayacağını herkes bilir.

Bu kadar uygunsuz bir safhaya giren nakliyat işinin Filistin Cephesine olan etkisi. Ağustos ayında çok çeşitli şekillerde ken-

Ortalama Günlük Nakliyat

Tarih Ton Tarih

8-14 Mayıs 627,1 14-20 Ağustos

15-21 Mayıs 697,5 21-27 Ağustos

Ton

231.4

236.4

Her halde bahsedilen askerî harekât dolayısıyla Türk Genel Karargâhınca Filistin’e yeterli birlik verilmediğine şüphe yoktur. Yine aynı askerî harekât dolayısıyla F. Ordular Grubu'na ancak

çok yetersiz sayıda ikmal eri verildiği de şüphesizdir.
Bundan başka çok lüzumlu olan harp malzemesi de Filistin'e gönderilemiyordu. Çünkü bu malzeme savaşın nihaî sonucu üzerinde hiçbir önem taşımayan bir yerde kullanılmaktaydı. Sonra Ordular Grubu için Suriye'de ve Arabistan'da yiyecek malzemesi satın alınması hususunda gerekli olan para diğer maksatlar için harcanmaktaydı.
Trenlerin, yeterli kömür sağlanması hâlinde bile; çok sayıda askeri birlik ve savaş malzemesini Halep'e ve Halep'ten ileriye sevk ve nakledemeyeceği hakkındaki iddiayı çürütmek üzere şunu söylemek isterim ki; 1917 yazı içinde İstanbul'dan ve aynı şekilde Aydından altı Türk tümeni Halep'e kadar naklolunabilmişti.
Bundan başka nakliyat işi ile ilgili itirazları açıklığa kavuşturmak için aşağıdaki rakamları kaydediyorum:
O tarihte Almanya'dan İstanbul'a haftada 14 kömür treni ulaşıyordu. Bunlardan yedisi İstanbul'un su, aydınlatma ve ulaşım (tramvay vs.) ihtiyaçları için kullanılıyordu. Geri kalanı da - önemli bir kısmı Doğu Kafkasya Ordular Grubu ihtiyacı için hissesine düşen- Karadeniz'de seyreden gemiler için her ay yaklaşık 2500 ton düşüldükten sonra, Anadolu demiryolu hattına ve askerî imalat fabrikalarına veriliyordu. Memleketin muhtelif yerlerinde çıkarılan kömürler -yalnız Soma'da günlük üretim 300 tondan 500 tona çıkarılmıştı- çoğunlukla sanayi tesislerine gidiyor veya İzmir ve İstanbul'da işleyen trenler ve gemiler (Şehir Hatları) için kullanılıyordu. 1917 senesinde bu kömürlerin bir kısmı Halep'e asker nakli için de kullanılmıştı.
Halep'ten itibaren Filistin Cephesi'ne ait tümenler, çoğunlukla cepheye yürüyerek gidiyorlar veya biraz kömür gönderilirse trenle naklediliyorlardı. Ancak uygulamaya gelindiğinde, 1918 yazında Halep ve Şam'daki Demiryolu Nakliyat Şubelerinin haf-

talik raporları sürekli olarak şu kelimelerle bitiyordu: "Kömür yok!"

Suriye ve Filistin'deki trenlerin, 1918 İlkbaharında, son yedek kömürlerini tüketerek Toroslann güneyinde bulunan birlikleri ve savaş malzemesini cepheye nakletmek için yaptıkları hizmet ve aynı senenin yazında artık hiç kömürleri kalmadığında yapabildikleri şeyler karşılaştırılırsa ortaya çok açık neticeler çıkar.

Demiryolunun, Şam-Dera kısmının 1918 Mayısının üç haftasındaki nakliyatı ile 1918 Ağustosunun üç haftasındaki nakliyatı aşağıda karşılaştınlmıştır:

Ortalama Günlük Nakliyat			
Tarih	Ton	Tarih	Ton
8-14 Mayıs	627,1	14-20 Ağustos	231,4
15-21 Mayıs	697,5	21-27 Ağustos	236,4
22-28 Mayıs	670,7	28 Ağustos-2 Eylül	239,1

Suriye ve Filistin'deki demiryolları için odun tedariki daima büyük güçlüklere uğramaktaydı; çünkü son seneler içinde yalnız bir dereceye kadar demiryolu hatlarının yakınında bulunan ormanların ağaçlan kullanılmaktaydı; ancak artık buralardan odun tedarik edilemiyordu. Uzak mesafelerdeki yerlerden odun nakli için gereken vasıtalar da yetersizdi. Ordular Grubu odun tedariki için depo alaylarından çok sayıda asker tahsis etti. Fakat sekiz gün içinde bu askerlerin büyük kısmı birçok yerde isyan halinde olan ahalinin yardımıyla firar ettiler. Nihayet lokomotifleri biraz ısıtmak için Filistin'deki zeytinliklerin bazı kısımlarını kesmek ve hatta üzüm kütüklerini de kullanmak mecburiyeti doğmuştu. Odun ateşinin ise bu işte kömür ateşinin yerini tutamayacağını herkes bilir.

Bu kadar uygunsuz bir safhaya giren nakliyat işinin Filistin Cephesi'ne olan etkisi, Ağustos ayında çok çeşitli şekillerde ken312 Türkiye’de Bej Sene dini gösterdi. Bu ay içinde, 12 Ağustos'tan itibaren, -16 Temmuz

tarihinde Türk Genel Karargâhı tarafından vaat olunan- 47. ve 37. Kafkas Tümenlerine mensup ilk takviye birlikleri öyle yavaş bir şekilde ulaşmaya başladı ki; çoğunlukla bir haftada ancak bir tabur naklolunabiliyordu. Topçu cephanesinin nakli öyle bir sayıya indi ki hiçbir zaman nizamî sayıda cephane elde bulundurulamadı ve her topçu mermisinin cephede kontrol edilmesi mecburiyeti doğuyordu. Yiyecek sıkıntısı o kadar büyük oldu ki, çoğunlukla birliklerin ertesi günkü yiyecek maddesi ihtiyaçları kilerlerinde bulunmuyordu.

Gıda ve yiyecek maddelerinin yetersizliği sonucu Türk askerinin geride meydana gelen firarları, Ağustos ayında daha da fazlalaştı. Bunun bir dereceye kadar önünü almak için, 8 . Ordu yalnız ileri hatlardaki birlikleri yeterince doyuracak kadar yiyecek verilmesini, geriye doğru yiyecek dağıtımının azaltılması usulünü benimsemişti. Fakat böyle bir şeyin çok üzücü bir tedbir olduğunu asker olan herkes tasdik eder.

Binbaşı Ludloff 10 Ağustos'ta, Alman Genel Karargâhı'm, hiç olmazsa 146. Alman Piyade Alayı'mn şimdilik yerinde yani benim emrimde bırakılmasına razı etmeyi başardığını Berlin'den bildirdi. Ludloff bu müjdesine ilave olarak; Prusya Harbiye Nezaretinin, Alman birliklerinin geriye alınmasına tamamen karşı olduğunu ve hatta Sefir Kont Bemstorff'un, bu birlikleri 3-4 Alman taburuyla daha takviye etmesinin önemle talep edildiğini, fakat başardı olamadığını bildiriyordu.

4 Ağustos'ta sahil mıntıkasında küçük ölçekte bir İngiliz taarruzu meydana gelmişse de önemli bir kayıp verilmeden püskürtülmüştü.

12 Ağustos'ta, akşam saat 10'dan itibaren İngilizler çok şiddetli ve sürekli bir topçu hazırlığım takiben Kudüs-Nablus yolunun iki tarafından Türk mevzilerine taarruz ettiler. Çok şiddetli ve kanlı bir muharebe, sabah saat 4'e kadar devam etti.

Liman von Sanders 313

Yolun doğusunda, düşman taarruzu o taraftaki mevzileri mizin

önünde durdurulabildi.

Yolun batısında ise düşman, Türk mevzilerinin bir kısmına girdi, fakat yapılan bir karşı hücum ve süngü muharebesi ile tekrar mevzilerden dışan atıldı. Düşman taarruzu, yolun doğusundan 3 ve batısından 7 İngiliz ve Hint taburu ile yapılmıştı. Muharebeler Turmuş Aya hizasında gerçekleşti. Bütün mevzilerde hiçbir yer kaybedilmeden elimizde kaldı.

Türk askerleri, İngiliz ölüleriyle esirlerinin çizme ve potinlerinin tabanları altına taşlık ve dağlık arazide ses çıkarmadan hareket edebilmek için keçeden yapılma bir tabanın çivilenmiş olduğunu gıpta ve hasetle seyrediyorlardı. Kendilerinin ayaklan ise çoğunlukla yırtık paçavralarla sarılmış, en iyi durumda olanları ham çarıkları bağ ipleri ile bağlamış bir haldeydiler. Subaylarında çoğunlukla başka bir ayakkabısı yoktu.

Ağustos'ta sık görülen Malarya hastalığı sebebiyle sahil bölgesindeki mevzilerini dağların batı kenarında bulunan 7. Tümen-'in mevzileriyle değiştiren 19. Tümen'in piyadeleri genellikle ayakkabılan pençesiz ve ayaklan parçalanmış halde geri geliyorlardı; çünkü sahil bölgesinde kumluk arazide yeterli gelip az çok koruyabilen ayakkabılanyla dağlardaki taşlık arazide yürüyemiyorlardı.*

19/20 Ağustos gecesi İngilizler sol kanatlarıyla sahilde tepeciklerin bulunduğu bölgeye geniş bir topçu hazırlığını takiben Bereket-i Atıfe üzerine daha şiddetli bir hücum yaptılar. Bu hücum, orada mevzide bulunan 7. Tümen tarafından, cesur komutanı Nfcsuhi Bey'in idaresi altında olarak, birkaç defa tekrarlanan kanlı süngü muharebeleriyle püskürtüldü. Nasuhi Bey Dünya Harbi'nin başmda esir düşerek Rusya'ya gönderilmiş, daha sonra maceralı bir şekilde Rusya'dan kaçarak Çin üzerinden Türkiye'ye geri dönmeyi başarmıştı. Arap casuslanyla her şeyden haberdar

Bütün bu anlatılanlar maalesef doğrudur. (t.h.n)

olan İngilizler bu bölgede 19. Tümen'in 7. Tümen ile değiştirildiğini öğrenmişler ve bu taarruzla açık sahil arazisindeki bu yeni

birliklerin direncini denemek istemişlerdi.

Toros tünellerinin son büyük tünelinin tamamlanması için Eylül'ün son on günü içinde demiryolunun o kısmının her türlü geliş gidişe kapatılacağı bana bildirilince 17 Ağustos tarihinde aşağıdaki telgrafı Enver Paşa'ya çektirdim ve aynı zamanda bir kopyasını da Alman Genel Karargâhı'na gönderilmesi ricasıyla, Alman sefirine gönderdim:

"17 Ağustos 1918

İstanbul'da, Enver Paşa'ya

Zat-ı âlilerinizce de bilindiği üzere Toros tüneli 21 Eylül'den itibaren on gün kapalı kalacaktır.

İngilizler, Ordular Grubu'nun harekât ve menzil bölgelerinde olup biten her şey hakkında maalesef casusları vasıtasıyla tamamen haberdar olduklanndan, Ordular Grubu'nun yegâne ulaşım ve bağlantı yolu olan tünelin kapalı kalacağını daha şimdiden haber aldıklannı ve bundan dolayı bu durumdan istifade etmek isteyeceklerini kesin olarak kabul etmek gerekir.

Daha önce de diğer bir münasebetle arz ettiğim üzere, bu ay içinde sahil mıntıkasında büyük bir taarruza uğramamız muhtemel olduğu gibi, tünelin kapatılmasını müteakip daha başka büyük taarruzların meydana geleceği ihtimali de yüksektir.

Bu son ihtimale karşı daha şimdiden Torosların güneyine ikmal konusundaki her şeye ait mühim miktarda malzemenin depo edilmesine bütün kuvvetlerle çalışılmayacak olursa, gerek cephane ve gerek askerî birlik yönünden eksikliklerin ikmali ve harp malzemesindeki noksanların tamamlanmasında sıkıntıya düşülecektir.

Bu noktalann özellikle dikkate alınacağı ve Ordular Grubu'nun çok lüzumlu talepleri yerine getirileceği yerde, yüce karargâhınız doğrudan doğruya bunun aksini yapmıştır.

Talep ettiğimiz üzere, şimdi 9 Toros treni hareket ettirileceği yerde, bütün itirazlarımıza rağmen bu sayı 4'e düşürüldü.

Burada kahramanca savaşan üç ordunun menfaati namına, Ordular

Grubu'nun en gerekli ihtiyaçlarının karşılanması hakkında gerekli emirleri vermenizi zat-ı âlilerinizden rica ederim.

314 Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders 315

Halen Halep'ten yapılan nakliyatın odun yokluğu yüzünden durmuş olması tarafımızdan alınacak tedbirlerle derhal giderilecek geçici bir kesintidir. Fakat bu kesintinin, beş hafta sonra hayatt bir önem taşıyacak olan ikmallerin aksamasına sebep olmasının hiçbir şekilde uygun olmayacağı şüphesizdir.

Liman von Sanders"

19 Ağustos'ta bana General Ludendorff dan 3 Ağustos tarihli özel bir mektup geldi. Bu mektupta general; kendisine gelen birçok çelişkili haberler dolayısıyla Suriye ve Füistin'deki askerî, siyasî ve ekonomik durum hakkında benim görüş ve düşüncelerimi almak istiyordu. 22 Ağustos tarihli bir raporla bunları izah ettim. Bu raporda; Doğu Kafkasya harekâtının, Filistin cephesine olan zararlarını üstüne basarak açıkladım ve memleketin ümitsiz olan siyasî ve ekonomik durumunu bildirdim.

Benim cephemle ilgili askerî endişelerimi, bu rapora eklediğim ayrı bir mektupla açıkladım. İşi savsaklamanın ancak belirli bir süre için mümkün olacağını ve burada savaşın artık yarım tedbirlerle uzun süre devam ettirilemeyeceğini bu raporda bildirdim. Bizim sahil bölgesinde daha büyük bir taarruzu beklememizin gereği çok açıktı. Fakat şimdiye kadarki tecrübelerimize göre, her ne kadar cephenin bazı yerleri geriye atılacak olsa da yine bu taarruza karşı koyabileceğimizi ümit ediyordum. Buna karşılık şayet Şeria'da ve Şeria doğusunda mağlup olursak, durum Ordular Grubu için çok daha vahim olacaktı. Çünkü o zaman Ordular Grubu'nun tamamen doğuya doğru kademe hâlinde tesis edilmiş olan hareket üssü olan Dera-Şam boyunca uzayan demiryolu bağlantı hattına geri çekilmesi imkânsız olacaktı. Şeria'nın doğusundaki asi Arapların daima artmakta olan kuvvetleri bizim bu

bağlantı noktamıza çok yakın bulunuyordu.

Ağustos ayının son yarısında 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa

vasıtasıyla, Şerif Faysal'ın:

316 Türkiye \'de Beş Sene

"Şayet Türk Hükümeti tarafından bir Arap Devleti kurulması

için kendisine teminat verildiği takdirde, kuvvetleriyle birlikte 4.

Ordu'nun Şeria cephesinin savunmasına yardım etmeye hazır olduğu"

teklifi iletildi.

Şerif Faysal'ın verdiği bilgiye göre, sahil bölgesinde büyük bir

İngiliz taarruzu hazırlanmakta olduğundan, 4. Ordu'nun birlikleri

bu sayede Şeria ile deniz arasındaki cephenin takviyesi için kullanılabilecekmiş.

Kurmay Başkanım Kâzım Paşa vasıtasıyla Cemal

Paşa'yı, Şerif Faysal ile bu konuda görüşme yapmaya memur

ettim. İstenilen teminatın verilmesini de aynı vasıtayla Enver Paşa'dan

önem ve aceleyle rica ettim.

Bu konuya dair Enver ve Cemal Paşalar tarafından ne bir haber

ve ne de bir cevap aldım. Onun için Şerif Faysal'ın bu müracaat

ve teklifinin ne kadar dddi olduğunu tespit ve tayin edemedim.

Kurmay başkammın anlattıklarından; Türkler tarafından bu

teklife güvenilemeyeceği ve bunun İngilizlerin asıl taarruzlarının,

sahil mıntıkasında veya hiç olmazsa Şeria ile deniz arasında gerçekleşeceği

bir sırada, bizim Şeria mevzilerimizin Arapların eline

geçmesi için hazırlanmış bir hile olarak kabul edilebileceği gibi bir

fikir çıkardım.

Ordular Grubu'nun gerisindeki bölgede bile İngiliz tesirinin

ne derece bir ortam oluşturduğu hakkında bir örnek olması bakımından,

Şam'daki Alman başkonsolosunun üst makama gönderdiği

ve bana da ilettiği iki raporun özetini aşağıdaki veriyorum.

Başkonsolos, 19 Ağustos'ta şöyle bildiriyordu:

"Yaklaşık iki aydan beri Akabe'den Havran -yani Cebel-i

Düruz- üzerinden düzenli bir kervan yolu kurulmuştur. Buradan

şeker, kahve ve pamuk ürünleri ithal olunuyor ve kayısı pestili ihraç

olunuyor ve buna ilâve olarak Havran'dan büyük miktarda hububat çıkarılıyor.

Kervanların buraya ulaşmasından haftalarca önce yola çıktıkları öğreniliyor ve açıktan açığa bunlardan bahsediliyor. Mallar, kervanbaşıiar tarafından altın karşılığında perakende olarak elden çıkarılıyor; belirli alıcılara gönderilmiyor. Kervanbaşılar burada, önemli miktarda İstanbul'dan gelen İngiliz banknotları ve diğer düşman devletlerin kağıt paralarını da satın alıyorlar... vs.

Doktor Brode"

Bundan sonra 22 Ağustostaki rapor ise şöyledir.

"Daha önce zat-ı âlilerinize arz etmekle şeref duyduğum üzere, aylardan beri Akabe ile Şam arasında günden güne gelişen ve hiç çekinmeden, açıkça yapılan düzenli bir ticaret, insan nakli vardır. Bu yolun ara istasyonu Havran'dır... vs.

Havranda iyi silahlandırılmış yaklaşık 30 bin Dürzi savaşçısı ve asgari olarak aynı sayıda da son yıllarda buraya sığınmış silahlı mülteci ve firariler vardır.

Vali Tahsin Bey'in gelişinden beri buranın İdarî hayatında, sokak hırsızlıklarının artmasıyla da kendini gösteren tam bir anarşi hüküm sürüyor. Yerli halkın düşman ile devam eden işbirliği ve haberleşmesini, devlet memurları kollarını kavuşturmuş olarak seyrediyor.

Çeşitli makamların bu yüzden bol para kazanmakta olduğu da söyleniyor... vs.

Suriye ahalisi, bilindiği üzere, İtilaf Devletleri yanlısı olarak düşmana yakın bulunmaya meyillidir. Eğer caydırıcı tedbirler alınmazsa, halk bu konuda her fırsattan bol bol istifade edecektir.

Buradan pek çok kişinin hiçbir engelle karşılaşmadan Kudüs'e gittiğini biliyorum. Bu çeşit seyahatleri kolaylaştırmak için adeta acente gibi belirli tarifelerle çalışan teşkilatlar vardır. Kahire'ye seyahat için 50 lira altın para isteniyor. Akabe'ye kadar fiyat 8 liradır. İngiliz banknotlarına rağbet çok fazladır.

İngilizlerin artmakta olan propagandaları ve Türk Hükümetinin beceriksizlikleri sebebiyle kendilerini terazinin ibresi olarak gören DürzÖerin bilinen ahlâkına göre, Havran'ı ve onun giriş yollarını etkili olarak Türk kontrolü altında bulundurmanın şimdilik mümkün olup olamayacağına dair görüş bildirmekten kaçınırım. Fakat Ingilizlerin açıktan açığa sonbaharda büyük bir taarruz için yaptıkları hazırlıkların -Akabe'de de büyük depolar kurdukları haber verildi- o kadar büyük önem taşımaktadır ki, zat-ı âlilerinizi durumun ciddiyet ve vahameti hakkında haberdar etmekten geri duramadım... vs.

Doktor Brode"

Eski zamanlardan beri çok verimli olarak bilinmiş olan ve Yukarı Şeria'nın doğusunda bulunan Havran Dağlan, Dera-Şam demiryolu hattımızı yandan tehdit ediyordu. Havran'da sâkin bütün Dürzî halkın sayısının 80-90 bin kadar tahmin olunabileceğinden, Başkonsolos Doktor Brode tarafından verilmiş olan savaşçı sayısı biraz abartılı gibidir.

Dürzîler; İslâm'ın, Râfıza'dan saydığı mezhep ve cemaate mensupturlar. Onlar, son peygamber olarak Hz. Muhammed'i değil, kendi mezheplerinin kurucusu olan Hâkim'i tanırlar. Savaşçı olarak tanınmış olan Dürzîler her zaman bir ölçüde özerkliklerini koruyabilmişlerdir.

Şüphesiz olan bir şey vardı ki, kendi arazisini savunmak için savaşan Türk ordusu bir geri çekilme hâlinde kendine hiçbir yerde dost bulamayacak; aksine pek çok yerde düşmanla çevrili olacaktı.

Uzun bir süreden beri hasta yatan 7. Ordu Komutanı Fevzi-Paşa, 1 Ağustos'ta uzunca bir izin alarak cepheden ayrılmaya mecbur olmuştu. 7. Ordu'nun komutasını başlangıçta vekâleten 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, daha sonra o ay içinde asaleten Mustafa Kemal Paşa üstlendi.

Çanakkale Savaşlarından dolayı yakından tanıdığım bu liyakatli general buraya ulaştığında ordusunun kuvvetinin azlığını ve

birliklerinin yorgun hâlini görünce aldandığını anladı; çünkü Enver Paşa kendisine durumu gerçek dışı rakamlar vererek ve ordunun iyi bir hâlde olduğunu söyleyerek izah etmişti.

318 Türkiye 'de Beş Sene

Liman von Sanders 319

7. Ordu'nun Alman Kurmay Başkam Binbaşı von Falkenhausen de iklimin darbesine uğramış ve aynı hâlde olan 4. Ordu Kurmay Başkanı von Papen ile birlikte hava değişimi için izinli olarak Almanya'ya gitmişti."

Alman Asya Kolu komutanı olan ve aynı zamanda 8 . Ordu'nun sol kanadında grup komutanlığında bulunan Albay von prankenberg'in yerine Albay von Oppen her iki görevi (Asya Kolu ve 8 . Ordu'nun sol kanat komutanlığı) üstlenmişti. Von Frankenberg Almanya'daki cepheye geri döndü".

Mustafa Kemal Paşa; 109. Piyade Alayı'nın 12 Ağustos'tan itibaren bölgeye ulaşan iki taburunu -ki 37. Kafkas Tümeni'nden ilk gelen birliklerdi- derhâl hiç ihtiyatı olmayan cephenin gerisine getirdi.

Bahsedilen bu alayın komutanı ile kurmay heyetinin İstanbul'dan hareket etmeden önce Doğu Kafkasya ordusunda bir görev almış olmaları ve yerlerine henüz hiç kimsenin tayin edilmemiş olması, Filistin Cephesi için yapılan yardımın tarzım en iyi şekilde göstermektedir.

Eylül'de bu alayın 3. Taburu Afule'ye ulaştığı zaman, tabur toplu hâlde firar etti. Birkaç günlük arama ve takip sonucunda askerlerin büyük kısmı Cenin-Mesudiye yolunun doğusunda muhtelif köylerde bulundular ve tekrar toplandılar. Erler, Türk askeri üniforması giymiş düşman casusları tarafından cepheye gelmeden önce firara teşvik edilmişlerdi. Afule Istasyonu’nda bu casuslar, Türk ordusunun durumunu ümitsiz olarak gösteren ı yazılı pusulalar dağıtmışlardı***.

7. Ordu'nun Kurmay Başkam von Falkenhausen hastalıktan ziyade Liman von

Sanders'in komuta etme tarzıyla aynı fikirde olmadığından gitmeye mecbur olmuştur.
Hastalık sadece görünüşte bir bahane oluşturmuştu, (t.h.n)
Von Frankenberg'in gitmesine; bu subayın Alman onurunu ve haklarını gereği kadar şiddetle uygulamaktaki gayret ve düşüncesinin yeterli görülememeği sebep olmuştur, (t.h.n)
Bütün bunlar Liman von Sanders ve genel olarak bizdeki Alman idaresinin cephe gerilerinde ne kadar vahim bir disiplinsizliğe meydan verdiğini gösteriyor. Acaba tngilizler, Türk askerini etkilemek için olağanüstü mahir bir usulle akla gelebilen bütün vasıtaları kullanıyorlardı. Bu uğurda altınlarını hiçbir şekilde esirgemiyorlardı. Araplar, onların uysal ve son derece uygun maşalarıydı. Açıktan açığa propaganda yapılıyordu. Ingiliz uçakları, diğer birçok bildiriyle beraber lngilizlerin eline esir düşen Türk askerlerinin nasıl bir bolluk ve rahat içinde olduklarını gösteren -vagonlar dolduracak çoklukta- gayet güzel resimli birçok evrakı Türk askerlerinin üzerine atıyorlardı.
Bu çeşit propagandanın; hiçbir zaman kamı doymayan ve her türlü dikkat ve özenden mahrum olan askerler üzerindeki tesiri azımsanamazdı. Alman batı cephesinin durumunun kötüye gittiği hakkında sürekli olarak uçaklardan atılan beyannameler vasıtasıyla gerek Araplar ve gerek Türkler üzerinde abartılı haberler yayılmaktaydı.
Cephenin bazı kısımlarındaki Türk askerlerinin morallerinin daha o zaman iyi durumda olmadığını, cephenin muhtelif yerlerindeki Alman subaylarının gönderdikleri raporlar gösteriyordu.
Savaşta yararlılığı görülen, iyi bir gözlemci ve güvenilir bir şahit olarak kabul edilen iki subayın bu duruma dair ifade ve beyanlarını aşağıda veriyorum. Her iki rapor, sahil mıntıkasından yazılmıştır ve Ağustos ayı sonu ile Eylül ayına aittir.
Teğmen Heiden yazıyor:
320 Türkiye r/r B rf Sene
'Türkler artık savaştan bıkmış ve nefret etmiş durumdadır. Bu, Türk askerlerinin çok fazla görülen firarlanyla açığa çıkıyor. Firariler

yalnız tüfeklerini ve el bombalarını değil, Türk subaylarının bana
söylediğine göre, bazen makineli tüfekleri de beraber alıp götürüyorlar.
8. Ordu Komutanlığı, geri araziyi kapatmak suretiyle çok
kararlı tedbirlere başvurdu. Fakat buna rağmen takip için geriye silahlı
piyade bindirilmiş kamyonlan göndermeye mecbur oldu ve
hatta Anebeta civarında firarilerle ciddi muharebeler yapıldı. Bayrama
kadar savaş bitmezse, askerlerin firar edecekleri veya düşman

tarafına sığınacakları, artık savaşmak istemedikleri sık sık bana da
hissettiriliyor."
Bu sene bayramın son günü Eylül'ün 18. günüydü.
Teğmen Riecks yazıyor:
"Türklerin, beklenen büyük İngiliz taarruzuna karşı koymak istemediklerini,
Türk birliklerindeki temaslarım sonucunda, herkes
gibi ben de anladım. Bundan dolayı artezyen kuyuları kazma işi bittikten
sonra ileride lâzım olacak olan ve mümkün olduğu kadar çok
malzemeyi Cenin'deki depoya gönderdim.'1
Malarya ile dizanteri, bu sıcak yaz mevsiminde çok sayıda
kurban verdiriyordu. Bütün seyyar hastaneler ve nekahathaneler,
memleketin iç kesimlerine kadar fazlasıyla dolmuştu.
Sıcaklığın çoğunlukla 55-56°Cye kadar çıktığı Şeria vadisinde,
Ağustos ayında birliklerin hareket etmesi, sabah saat 8 den,
öğleden sonra geç vakte kadar mümkün değildi.
Yazlık elbisesi olmayan ve ancak bir tek kalın aba elbisesi evlan
-bunlara partal paçavra denmesi daha doğru olur- Türk askerlerinin
dörtte üçünden fazlası, uzun zamandan beri çamaşırları da
olmadığından, elbiseleri doğrudan doğruya vücutlarına giydiklerinde,
sıcaklığın şiddeti altında bu yüzden zahmet çekiyorlardı,
tngilizlerin veya Hintlilerin yaptıkları pek çok başarısız taarruzdan
sonra Türk cephesi önünde kalan ölülerinin derhal elbiselerinin
soyulması, özel olarak yapılmış bir zulüm ve kötülük gibi
kabul edilmemelidir.

Böyle yapmak Türk askerleri için, kendilerine elbise, çamaşır ve ayakkabı sağlamanın yegâne ve doğal yoluydu, ölülerin soyulmasına karşı getirilen her türlü yasak hiçbir işe yaramadı. Böyle anlarda Avrupalılık terbiyesi pek sökmüyor ve Türk askerleri

nin ancak gevşek bir şekilde omuzlarına konulmuş olan medeniyet kisvesi süratle sıyrılıp atılıyordu.

3. Süvari Tümeni'nin iki alayını gördüğüm zaman, yeni elbise aldıklarını bana söylemişlerdi. Onları sıcak Şeria vadisinde, 1 . Prusya Muhafız Alayı'nın kaim aba elbiseleri içinde bulmuştum. Bunlar, İstanbul'da "Selamlık" törenlerine mahsus üniformalardı. Zavallı Levazım reisi bunları göndererek, süvari tümenine son çare olarak yardım edebilmişti.

Nihaî sonucun artık yaklaşmış olduğu bence tamamen şüphesiz olduğundan Ağustos sonunda, aslında kendilerine ait olup savaş gereği olarak sağa sola dağıtılmış olan müfrezeleri asıl birliklerine tekrar geri verdirdim. Son zamanlarda sahil mıntıkasında bulunmakta olan 702 ve 703 Numaralı Alman taburlarını da Azzun'daki Alman Asya Koluna gönderdim. Aynı şekilde sahilde Muhalid civarında yedeğe alınmış olan 146. Alman Alayı'nın 2. Taburu, Salt'ta bulunan alayına katılmak üzere yürüyüşe koyuldu. 191. Türk Piyade Alayı'nın şimdiye kadar 4. Ordu'da istihdam edilmekte olan iki taburu tekrar 8 . Ordu'ya geri verildi.

24. Tümen, 7. Ordu'nun sol kanat tümeni (53. Tümen) ile Şeria arasında olmak üzere batı sahilinde cepheye sokuldu. Bu şekilde 53. Tümen'in, şimdiye kadar ancak 1300 tüfekle tutulmakta olan 15 km'lik cephesi, kısaltılabilmişti.

24. Tümen ve Şeria vadisindeki 3. Süvari Tümeni 4. Ordu emrine verildi; bu şekilde düşmanın nehrin batı sahilinde bir taarruzu hâlinde bu birliklerin takviyesi bu orduya veriliyordu. 4. Ordu'ya büyük bir süratle kendi mıntıkasında Şeria üzerinde daha başka köprüler hazırlaması ve Ereh ile Salt'tan Ed-Damiye'deki

Şeria geçitine gelen yolların bütün vasıtalar kullanılarak ıslah edilmesi emredildi.

Şunu şimdiden belirtmek isterim ki; 24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni'nin 4. Ordu'ya bağlanmasının yerinde ve iyi bir tedbir olmadığı, daha sonra gerçekleşen geri çekilme sırasında meydana çıkmıştır. 14 Temmuz muharebesinde başarılı olunamayan bir

hususu, yukarıda bahsedilen tedbirin alınmasıyla da başarmak mümkün olamadı. Bu konuda tarafımdan yanlış bir karar alınmıştır.

Düşman tarafına geçen muhbirler vasıtasıyla, iki Yahudi taburuyla bazı Fransız ve İtalyan birliklerinin de Filistin cephesine geldikleri haber edinmiştir.

Eylül Ayı

19 Eylül Büyük Taarruzuna Kadaı

Eylül ayı başında Türk basınının, Bakü üzerinde Almanlarla Ruslar arasında imzalanan anlaşmanın şeklini şiddetli bir dille tenkit etmekte oldukları ve Türkiye'nin Almanya'nın yardımıyla Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulmasını istediği, İstanbul'daki Askerî Heyet tarafından bana bildirildi.

Almanya tarafından Doğu Kafkasya'da takip olunan ticari politikanın, Türk Panislâmist planlan açısından ciddi bir Alman-Türk anlaşmazlığı oluşturduğu da başka kaynaklardan bildiriliyordu.

Türk Hükümeti, Brest-Litowsk Muahedesi'nin sınırlarını aşan, Doğu Kafkasya'daki geniş isteklerini, 1914 senesinde Almanya Sefiri von VVangenheim'in, gerçek olduğu şüpheli bir yazılı belgesine dayandınyordu. Türk Hükümeti'nin bu belgede, savaşa girmesinin karşılığı olarak Batum, Kars ve Ardahan'ın kendisine verileceğinin vaat edildiğini söylüyor ve Rusya'nın çöküşünden sonra ise daha esaslı ve geniş bir yayılma yapacağı manasını çıkarıyordu.

Siyasî olarak bu çalışmaların yapılması kabul edilse bile, bunun

için gerekli askeri gücün oraya tahsisinin, Türk devletinin varlığının tehlike altında bulunduğu iki Türk cephesine yeteri kadar takviye gönderilmediği sürece, Türk Başkomutanlığı tarafından kayıtsız şartsız reddedilmesi gerekecekti.

Türkiye ne Doğu Kafkasya'da ve ne de Azerbaycan'da her hangi bir düşman taarruzuyla tehdit edilmemişti. İran'ın kuzeyinde Ingilizlere karşı, Bağdat ile Musul arasındaki Türk cephesinin yükünü hafifletme ihtimali olan yeni bir cephe açılmasının için uygun zaman değildi.

Her ikisi de çok iyi bağlantı hatlarına dayandırılan Filistin ile Irak'taki İngiliz harekâtı; içerilere doğru ortak bir tesir yapmak için birbirine yakın istikametlerde icra ediliyordu.

Musul'daki ikinci derecede olan cepheye nihai veya ciddi bir tesir yapılması -Türk imkânlarının sınırlı olması yüzünden- dışarıda kalan Kafkasya ve İran'ın bakımsız arazisi boyunca uzayan, uçsuz bucaksız bir irtibat hattıyla mümkün olamazdı. Böyle bir hareket daha en başından başarısızlığa mahkûmdu.

Türkiye'de siyasî hedeflerin askerî kararlara tabi olması ve bunun için de öncelikle Genel Karargâh ın askerî başarılarla serbest hareket edebilme imkânı kazanması gerekti.

F. Ordular Grubu'nun (Yıldırım) cephesindeki durum sürekli ciddileşmekteydi. Her taraftan, birliklerin tamamen yorgun ve halsiz düştüğüne ve koşum ve mekkâre hayvanlarının gittikçe bitkin bir hâle geldiğine dair kötü haberler geliyordu. Hayvanların hâli, çok fazla önem verilmesi gereken ciddi bir durumdu; çünkü orduların hareket kabiliyeti buna bağlıydı. Birkaç aydan beri günlük ancak 1 - 1 3 kg.'dan ibaret tamamen yetersiz yem alabilen -o da tabii varsa- ve çok defa susuzluktan da eziyet çeken hayvanlar; yüzlercesi birden olmak üzere her üç orduda telef olmaktaydı. Bundan başka Mayıs'tan beri yakıcı sıcaklar dolayısıyla artık otlak da kalmamıştı.

Bazı batarya ve topların, geceleyin birkaç yüz adım uzaktaki

bir yere mevzi değiştirmeleri için verdiğim emrin yerine getirilmesinde büyük zorluklarla karşılaşılmıştı. Çünkü koşum hayvanlarının büyük kısmı, artık yokuş yukarı veya engebeli arazide toplan çekemiyorlardı.

326 Türkiye'de Be§ Sene

Liman von Sanders 327

Bu durum karşısında Enver Paşa nın 4 Eylül tarihli bir yazıyla Filistin Cephesi'nin savunulması tarzı için taktik açıdan nasihatlerde bulunması, gerek ordu komutanlarına ve gerek bana garip bir tesir yapmıştı. Ne kendisi ve ne de ona yakın olan subaylardan birisi bizim cephemizdeki piyade mevzilerini hiçbir zaman görmemişlerdi.

7 Eylül tarihiyle verdiğim cevapta bahsedilen nasihatlerin birçok aydan beri cephede uygulanmış ve dikkate alınmış olduğunu, daha önce de kendisine defalarca arz edilmiş olduğu üzere Ordular Grubu birliklerinin özellikle piyadesinin çok azalmış olduğunu bildirdim.

Enver Paşa, 11 Eylül tarihli bir telgrafıyla Ordular Grubu için yeniden mümkün olan her türlü yardımın yapılacağı vaadinde bulundu. Fakat bu vaatlerin biri bile yerine getirilmedi.

Türk cephesine karşı 19 Eylül'de büyük ve nihaî İngiliz taarruzunun başladığı andaki durumu göstermek için denizle Şeria arasındaki cephede bulunan büyükçe birliklerin önce 15 Mart'ta ve sonra 15 Eylül'de bulundukları hâli aşağıda veriyorum:

Bu tertip ve düzenleme gösteriyordu ki; elde mevcut bulunan 1 0 piyade tümeninden sekizi, altı ayı aşkın bir süreden beri hiç değiştirilmeden cephenin birinci hattında bulunuyordu. Değişiklik yapılamamasının sebepleri arasında Filistin'in iklimi de bulundurulmalıdır.

Bundan başka şunu da gösteriyordu ki; 8 . Ordu'ya ait olan ve yaklaşık 1100 tüfek kuvvetinde bulunan 46. Tümen'den başka Eylül ayı ortasında ne ordularda ne de Ordular Grubu'nun emri altında ihtiyat olarak bir tümen mevcuttu.

Türk tümenlerinden her biri ortalama olarak yaklaşık 1300 tüfek kuvvetindeydi. Taburların mevcudu -her tümende 9 tabur vardı- ancak 130 ila 150 tüfeğe ulaşıyordu. Bazı taburlar 180 tüfeğe kadar yükseltilmişti; fakat diğer bazı taburlar da hastalık vesaire sebepler dolayısıyla yaklaşık ancak 1 0 0 ere sahipti.

Geride meydana gelen firarların çokluğu son haftalarda endişe verici bir dereceye ulaşmıştı. 8 . Ordu'da firarilerin sayısı, 15

Ağustos'tan 14 Eyliil'e kadar yaklaşık 1100 kişiye varmıştı. Firariler yakalandıkları zaman daima, yeterli derecede yiyecek alamadıklarından, çamaşırları, ayakkabıları olmadığından ve elbiselerinin yırtılmış olduğundan şikâyet ederlerdi.

Alay hâlinde teşkilatlandırılmış olan Türk süvarilerinin sayısı toplam 1200 kişi kadardı. Bunların hayvanlan koşum ve mekkâre hayvanlarına kıyasla daha iyice bir haldeydiler.

Topçu, genel olarak iyi idi; fakat koşum hayvanlarının yukarıda bahsedilen hâllerinden dolayı, artık büyük mesafeler için hareket kabiliyetinden mahrumdular.

4. Ordu'nun Şeria'daki cephesine karşı 4 Mayıs'tan beri artık büyük taarruzlar yapılmadığından bu cephenin hâli biraz daha müsaitti. Bu ordunun asi Arapların taarruzlarıyla son haftalarda sürekli olarak şiddetli baskı altında bulunan Hicaz Demiryolu Hattı'ndaki cephesini takviye için ordu emrine verilmiş olan 47. Tümen'e ait 12. Piyade Alayının ilk ulaşan iki taburu Maan'a sevk edildi.

Deniz İle Şeria Arasındaki Türk Birlikleri

Tümenlerin numaralarına göre düzenlenmiştir

15 Mart 1918

I. Tümen: Nablus yolunun batısında

7. Tümen: Mecdel Yaba civarında

II. Tümen: Nablus yolu üzerinde

16. Tümen: Zerta'nın güneyinde

19. Tümen: Sahil mıntıkasında

20. Tümen: Sahil mıntıkasında

24 Tümen: Kubalak'ta ihtiyata alınmıştır

26. Tümen: Nablus yolunun doğusunda

Liman von Sanders 329

46. Tümen: Bica'nın güneyindeki bu tümen o zaman dört tabur

kuvvetindeydi'

53. Tümen: El-Fasü'ın güneyinde

3. Süvari Tümeni: Sol kanat bölgesindeki piyadelerin arasında

Kafkas Süvari Tugayı: İhtiyat olarak sahil kesiminde

İhtiyatlar 24. Tümen ve Kafkas Süvari Tugayı

15 Eylül 1918

I. Tümen: Eski yerinde

7. Tümen: Sahil mıntıkasında

II. Tümen: Eski yerinde

16. Tümen: Eski yerinde

19. Tümen: 7. Tümen ile yer değiştirmiştir

20. Tümen: Eski yerinde

24 Tümen: Şeria vadisinin batı sahilinde mevzie sokulmuştur

26. Tümen: Eski yerinde

46. Tümen: Felâhiye civarında 8 . Ordu'nun ihtiyatı

53. Tümen: Eski yerinde

3. Süvari Tümeni: Şeria vadisinde

Kafkas Süvari Tugayı: Şeria'nın doğu sahilinde

İhtiyatlar 46. Tümen

Bütün bu tümenler (46. Tümen hariç) -yani 1., 7., 11., 16., 19.,

20., 26. ve 53.- altı ayı aşkın bir süreden beri değiştirilmeden cephede

duruyorlardı. Altı aydan beri yeni gelmiş tümen hiç yoktu.

Sadece 7. Ordu'nun takviyesi için 16 Haziran da tahsis edilmiş olan

37. Kafkas Tümeninden 15 Eylül'e kadar dört tabur ulaşmıştı.

Bu tümen, Haris gtineyindeydi ve birliklerinin üçte biri Şeria'nın doğusunda

bulunuyordu. (t.h.n)

Açıklamalar;

1- Alman muharip birliklerinden 15 Mart ile 15 Eylül arasındaki süre içinde aşağıdaki birlikler gelmişti:

146. Piyade Alayı: 4. Ordu emrinde

205. İstihkâm Bölüğü: 4. Ordu emrinde

11 Numaralı İhtiyat Ava Taburu: Ordular Grubu'nun ihtiyatıydı; ancak gelişinden kısa bir süre sonra tekrar İstanbul'a gönderilmiştir

Sonradan iki Alman bataryası ile koşumları Mart ve Nisan aylarında Türkiye'den sağlanan Alman Asya Kolu'nun topçusu da Ordular Grubu na katılmıştı.

Asya Kolu'ndan, 703. Piyade Taburu 15 Mart'ta Şeria'nın doğu sahilinde Tufeyle müfrezesinde bulunuyordu. Fakat o sırada tekrar karargâhı Azzun'da olan Asya Kolu'na gönderildi.

2- 19 Eylül'de taarruza uğramış olan 4. Ordu, 15 Eylül'de bir grubu ile Şeria cephesinde, diğer grubu ile Hicaz Demiryolu Hattı'nda bulunuyordu. Bu ana kadar, kendisini takviye için tahsis edilmiş olan 47. Tümen'in ancak dört taburu emri altına girmişti.

3- 1 Nisandan 31 Ağustos'a kadar ikmal eri olarak Ordular Grubu'na İstanbul'dan 3559 er gönderilmişti.

Yaklaşık 6.160 ere ulaşan diğer bir ikmal askeri, gelen birkaç taburun lağvedilerek dağıtılması ve yine memleket içinde bulunan bazı birliklerin lağvedilmesi suretiyle ve biraz da yerli Arap eri ile elde edilmişti.

Ordular Grubu'nda bulunan toplam altı Alman taburuna - üçü Asya Kolu'ndan, üçü de 146. Piyade Alayı'ndan- Alman batı cephesinin çok ihtiyaç duyması üzerine 1918 İlkbaharından beri artık Almanya'dan hiç ikmal eri gönderilememişti.

Hâlbuki muharebe zayiatından ve birçok hastalıktan dolayı bu taburların mevcudu önemli ölçüde azalmıştı.

Filistin Cephesi'ndeki Alman havacıları, yazın Ingilizlere karşı çok zor bir durumda bulunuyorlardı. Alman uçakları, İngilizleLiman

fin son sistem uçaklarına karşı yükselme kabiliyeti ve hız bakımından ciddi bir şekilde aşağıda bulunuyorlardı. İki defa ulaşmış olan uçak ikmal t akımlan teslim alındığında tamamen kullanılamaz halde çıktılar. Alman batı cephesinin uçaklara olan fazlasıyla ihtiyacı, buranın uçak bakımından ikmalini sekteye uğratıyordu.

Fevkalade mükemmel olan uçak filosu ilkbahara kadar 59 pilot ve râsıd (gözcü) kaybetmişti. Onun için düşmana karşı hava (uçak) keşfi Eylül ayının büyük kısmında durma noktasına gelmişti. Alman uçaklan gözükür gözükmez, sayrıca üstün İngiliz hava kuvvetleri tarafından öyle bir taarruza uğruyorlardı ki keşif yapmak imkânsız bir hâle geliyordu.

8 . Ordu'nun sol kanat grubu komutanı Albay von Oppen, 3 Eylül'de, Azzun'da süregelen başarısız hava muharebelerini seyreden birliklerin zaten çökmüş olan morallerini daha fazla bozmamak için kendi cephesinde hava keşfi yapılmasına son verilmesini benden rica etmişti.

Hava birliği komutanının raporuna göre, Ordular Grubu emrinde 19 Eylül'de, düşmana karşı kullanılmaya elverişli ancak beş uçak vardı.

8 . Ordu Komutanlığı, o zaman düşmanın sahil kesiminde bir taarruzu hâlinde -emri altında iki piyade alayı bulunan- 16. Tümen'i oraya getirmeyi düşünmüştü. Bu durumda 16. Tümen'in yaklaşık 7 km. genişliğindeki cephesini Asya Kolu tutacaktı. Kendi zayıf birlikleriyle bu bölgenin tutulmasının imkânsızlığı hakkında Albay von Oppen'in raporu göz ardı edilse bile, tümenin çok geç -yani iş işten geçtikten sonra- gelebileceği de önceden hesaplanmalıydı. Tümen, hatta taarruz başlamadan önce Zerta civarında hazır halde bulundurulsa bile, Kalkiliye civarındaki sahil kesimi sınırlarına kadar olan yaklaşık 16 km'lik mesafeyi yürüyüşle geçmesi gerekecekti.

Birbirine bitişik mıntıkalara gerektiğinde yardım edebilmek
için elde bulundurulması gerekli olan ihtiyat birlikleri, aslında
332 Türkiye ’de Be f Sene
çok geniş olan tümen cephelerinde birinci hatlar zayıf olarak tutularak
ve boşluklar makineli tüfeklerle doldurulmak suretiyle asker
tasarrufunda bulunularak sağlanmaya çalışıldı. Şimdiye kadar
hep bu usule göre hareket edilmişti ve bu hareket tarzının
doğruluğu ispat edilmişti. Derinliğine bölünmenin hâlen yegâne
uygulanabilir tarzı bundan ibaretti.'
Sağ cenahla, Taberiye Gölü hizasına; merkezle ve sol cenahla
Yermuk vadisine doğru bir cepheye kendiliğimizden çekilmek
fikrini, Eylül ayı başında bir hayli düşünüp göz önünde bulundurmuştum.
Fakat -Filistin'in elde tutulması için Enver'in verdiği
emir göz ardı edilse bile- o zaman bütün Hicaz Demiryolu Hattı
ve Dera'run güneyindeki Şeria'nın doğu kesiminin terk edilmesi
gerekecek ve Arap isyanının ordu gerilerinde de yayılmasına
engel olunamayacaktı.
Diğer taraftan da Türk askerlerinin yürüyüş kabiliyetinin azlığına
ve bütün koşum hayvanlarının da hareket kudretinin çok
fazla azalmış olması sebebiyle, mevzilerde kalıp son ana kadar
direnmenin, moralleri sarsılmış olan Türk birlikleriyle uzun bir
geri çekilme hareketi yapmaktan daha ümit verici olduğuna karar
verdim**. Muharebeye elverişli birliklerden oluşan derinlik kademe
tertibatının olmaması, gerilerde himaye mevzileri kurulmasını
imkânsız kıldığından -en sonunda cephenin düşmesine de
sebep olduğu üzere- geri çekilme için de gayet tehlikeli bir hâldi.
Ben bir noktada yamlmışhm. Şöyle ki; birliklerin tek tek ve adım
adım geriye çekileceğini farz ediyordum. Toptan, bir tümenlik
eksilmeler olabileceğini zannetmiyordum. Bütün savaş esnasında
böyle bir hâlin meydana geldiğini, emrim altında bulunmuş olan
Türk birlikleri ile şimdiye kadar yalnız bir taarruzda -yani 14
Cephelerdeki birinci hattın mutlak surette muhafazası ordulardan ve birliklerden

talep olunduğundan, birlikler de mecburen vannı yoğunu -Liman von Sanders'in buradaki iddiasına rağmen- birinci hatta bulunduruyordu. Bu yüzden geride ihtiyatları da yok gibiydi. (t.h.n)

** Felâketi artıran ve ordunun sonunu getiren de işte bu karar oldu. (t.h.n)

Liman von Sanders 333

Tenrunuz'da- görmüş, fakat hiçbir zaman savunma yapılırken görmemiştim.

17 Eylül'de, Hint bölüğünde çavuş olan bir asker sahil mıntıkasındaki sağ kanat grubuna sığınmış ve düşmanın 19 Eylül'de başlayacak büyük bir taarruza hazırlandığını ve kendisinin bundan kurtulmak için kaçtığını söyledi.

Aynı gün, Dera'nın kuzey ve güneyinde demiryolu hattının, çeşitli yerlerinden kuvvetli Arap birlikleri tarafından tehdit edilmekte olduğu ve daha şimdiden bazı yerlerinde tahribat yapıldığı haber verildi.

Bizim biricik ulaşım yolumuzun üzerindeki bu taarruzların ciddi muharebelere başlangıç oluşturduğunu hemen anladım.

Bunun üzerine Hayfa'daki Binbaşı Blell'in depo alayından her ihtimale karşı alıkoymuş olduğum 300 er kuvvetinde iki bölüğe silah başı ettirerek aynı günün akşamı trenle Dera'ya hareket ettirdim.

Şam'da bulunan bütün Alman subay ve erlerini de toplamak ve vakit kaybetmeksizin Dera'ya göndermek üzere 4. Ordu'ya emir verdim. Kısa bir süre önce Ordular Grubu emrine girmiş olan Binbaşı VVillmer Dera'da komutayı üstlendi.

Sonraki günlerde Dera civarında demiryolu hattı tahribi engellenemedi; çünkü sayıca çok fazla ve hareket kabiliyeti yüksek asi Arap kuvvetleri, İngiliz zırhlı otomobilleri ve uçaklarıyla donatılmış olarak yeniden hattın çeşitli yerlerinde ani bir şekilde ortaya çıkıyor ve patlayıcı maddelerle tahribat yapıyorlardı. Ancak Alman demiryolu birliklerinin yorulmak bUmez gayretleri sonucu olarak demiryolu hattı her seferinde kullanılabilecek duruma getiriliyordu. Aynı zamanda, önceden Müzeyrib civarında

ve Müzeyrib ile Dera arasında Arapları geriye püskürtmüş olan Binbaşı Willmer'in birlikleri Dera civarında asayiş ve düzeni sağlamaktaydı.

8 . Ordu 18 Eylül'de emri altında bulunan yegâne ihtiyat tümenini, yani 46. Tümen'i Ettire'de hazırlanmış bir mevzie, ileri hatta getirdi. Ben de kısa bir süre önce -bütün yaz boyunca Hayfa mevkiinin muhafazası için geride alıkonmuş olan- yaklaşık 500 er kuvvetindeki bir Arap piyade taburunu bu ordunun emrine verdim.

19 Eylül İngiliz Taarruzu

18/19 Eylül gecesi 7. Ordu'nun cephesinde şiddetli muharebeler başladı.

19 Eylül sabah saat 3.30'da 8 . Ordu'nun sağ kanat grubunun bütün mevzilerine karşı, sahilden dağlara kadar, çok şiddetli bir topçu ateşi açıldı.

Gün ağarmasından biraz sonra, 7. ve 8 . Ordu karargâhları ve bu orduların emri altında bulunan kolordu karargâhları üzerinde ve yine Afule'deki Ordular Grubu telefon santrali üzerinde İngiliz uçak filoları görüridü. Bu filolar bahsedilen karargâhlarla santrale alçak uçuş yaparak bombalar attılar ve telefon tellerini kısmen tahrip ettiler. Sahil ile Şeria arasındaki bütün bölgede yalnız iki tane uçaksavar topu vardı -8 . Ordu emrinde- ve bundan dolayı düşman uçaklarının bu görevi kolay bir iş demekti.

Bundan başka memleket içlerine giden telgraf hatlarının çeşitli yerlerde telleri, daha sabah vaktinde asi Araplar tarafından kesilmişti.

Tulkerem ile Nasıra arasındaki telefon ve telgraf bağlantısı sabah saat 7'ye doğru kesilmişti. 8 . Ordu Komutanlığı'nm telsiztelgraf istasyonu da artık arandığı hâlde cevap vermiyordu.

7. Ordu; sabah saat 9 ile 10 arasında, Albay von Oppen'in verdiği bilgiye dayanarak, sahil kesiminde sağ kanat grubu cephesinin yanldığını ve kuvvetli düşman süvarisinin sahil boyunca kuzey istikametinde ilerlemekte olduğunu Nablus'tan bildirdi.

Derhâl 7. Ordu Komutanlığı vasıtasıyla Albay von Oppen'e,

kullanabileceği bütün vasıtalarla Kalkiliye civarındaki şose yol ve demiryolu istikametinde sahil bölgesine yürümesi ve muharebeye girmesi emrini verdim. Albay von Oppen, bu emri almadan önce kendiliğinden aynı şekilde harekete geçerek üç tabur ile iki süvari

bölüğünü Kalkiliye ve FelShiye istikametinde yürüyüşe geçirdiğini bildirdi.

Sonradan anlaşıldığı üzere; lngilizler sabah saat 7den önce sahil kesiminin batı kısmını, ciddi bir direnmeyle karşılaşmaksızm yaranışlardı. Daha o sırada Ettire batısındaki tepeyi de işgal etmişler ve oraya birçok makineli tüfek yerleştirmişlerdi. Ettire civarında, Binbaşı Tiler komutasındaki zayıf 46. Tümen, etkili bir şekilde direnmiş ve düşmanın ileri hareketini bir süreliğine durdurmuştu. Bu tümenin çoğu kısa bir sürede erimişti. Tümenin tek Alman alayı komutanı olan Binbaşı Pfeiffer burada kahramanca savaşarak öldü.

Sahil bölgesinin batısında bulunmakta olan 7. Tümen'in ve ona bitişik olan 20. Tümen'e ait iki piyade alayının tamamen ve süratle bozulup dağılmasının sebepleri bugüne kadar hâlâ l&yıkıyla anlaşılamamıştır. Geniş bir cephe hattı için bu birlikler her ne kadar son derece zayıf idiyseler de yine şimdiye kadar geçen muharebelerde iyi mukavemet bir sebat gösterebilmişlerdi. Bu sefer iki saatlik çok şiddetli bir topçu ateşinden sonra ve düşman piyade hücumu başlamadan tamamen ortadan kaybolmuşlardı. Bu birliklerde savaşma İsteği artık hiçbir şekilde kalmadığı açıktır. Bundan sonraki geri çekilme sırasında da bu tümenlerden ne subay ve ne de en küçük bir parça bile göremedim.

Albay von Oppen'e verilen, yukarıda bahsedilen emirden sonra Nasıra'daki Ordular Grubu ile Nablus arasında yaklaşık iki saat için telefon ve telgraf bağlantısı kesilmişti. Bu yüzden yuka-
[rıda anlatılan olayların ayrıntılarından ve olup bitenden haberdar

j olamadık, 7., 20. ve 46. Tümenlerin gerilerde hazırlanmış olan
| mevzilere çekilmekte oldukları farz ve kabul olundu.
Hayfa komutanına, düşman süvarisi sahil boyunca ilerlemek-
[te olduğundan, birliklerini silah başı etmesi emri verildi.
Aşağıda anlatılan olaylar, daha sonra yavaş yavaş anlaşıldı:
Sahil kesimine bitişik olarak Kefer Kasım civarında bulun-
| makta olan ve bulunduğu mevkiden düşmanın yarma hareketi
gözetlenebilen, sol kanat grubuna bağlı 19. Tümen de çok çabuk
metanetini ve direnme gücünü kaybetmişti. Bu tümenin cephede
bulunmakta olan 57. ve 77. Piyade Alayları, hiçbir taarruza uğramadan
veya her hangi bir taraftan emir almadan kendiliğinden
mevzilerini terk ederek geriye çekilmişlerdi. Albay von Oppen
bunlara hemen bir cephe hattı kurmaları için emir göndermiş;
fakat başıbozuk bir hâlde yapılan ricat yüzünden daha önce erlerin
bir kısmı birliklerini terk etmişlerdi.
Daha sabah saat 10'a doğru İngiliz süvarisi, zırhlı otomobillerle
birlikte demiryolu hattının doğusunda Habile ve Kalkiliye
civarındaki cepheyi de yarmış ve kuzeye doğru ilerlemekteydi.
Albay von Oppen tarafından 8 . Ordu'nun bütün sol kanat
grubu, aylarca elde tutulmuş olan mevzilerinden hemen Kefer
Tilet tepelerine kadar geriye çekilmek zorunda kaimdi. Sahil kesiminde
artık hemen hiç direnme gösterilemediği ve bu yüzden
grubun sağ yarurun her türlü düşman tesirine açık olduğu ortadaydı.
Öğle vakti saat 12'den biraz sonra Nasıra ile Nablus arasındaki
bağlantı tekrar kurulduğu zaman düşmanın, sahil kesiminin
her yerinden süratle ilerlemiş olduğu ve görünüşe göre 8. Ordu
birliklerinin Tulkerem’den Anebeta yönünde çekilmekte olduğu
haberi geldi. Bu habere göre; birçok topçu kaybedilmiş,
Tulkerem'deki 8. Ordu Komutanlığı ile artık bağlantı kurulamamaktaydı.
7. Ordu Komutanlığı, şimdiye kadar kendi cephesindeki
düşman taarruzlarının esas itibarıyla püskürtüldüğünü; fakat
şimdi Albay von Oppen'in birlikleri ile irtibat sağlamak için, 3.

Kolordu ile gerideki mevzilere çekileceğini bildirdi. Bu karan onayladım ve 7. Ordu Komutanlığına 110. Piyade Alayı'nın Nablus civarında ordu emrinde bulunmakta olan taburunu ve daha başka elde edilebilecek kuvvetleri Anebeta'ya -oradaki vadiyi kapamak üzere- yürüyüşe geçirmesini emrettim.

336 Türkiye'de Beş Sene

Anebeta önemli bir noktaydı; çünkü çıplak ve taşlık tepeler orada her iki yönden yola çok yaklaşmaktadır. Bu şekilde oluşan dar yol (geçit) zayıf kuvvetlerle de mükemmel bir şekilde tıkanabilirdi. Anebeta ve iki tarafındaki tepeler elde tutulduğu müddetçe Albay von Oppen'in sol kanat grubu için -bir geri çekilme durumunda- Mesudiye üzerinden doğrudan doğruya kuzeye dönük olan arka yol açık kalabilecekti. Eski sahil bölgesinin tümenleri hakkında en küçük bir haber alınamadığından, hiçbir emir ve tertibat almak mümkün değildi.

Salt'ta bulunan 4. Ordu Komutanlığı, durum hakkında tarafımdan haberdar edildi ve Şeriadaki 3. Süvari Tümeni'nden bir alayın derhal 7. Ordu emrine verilmesi 4. Ordu'ya emredildi. Ordu Komutanlığı kendi cephesinde yalnız hafif muharebeler yapılmakta olduğunu bildiriyordu. Şeria'nın batısındaki 24. Tümen taarruza uğramış; ancak şimdiye kadar çok az arazi kaybetmişti. Sahil kesiminde cepheyi yarıp geçmiş olan düşman süvarisinin sahilden kuzeydoğu istikametinde 8 . Ordu'nun geri çekilme yoluna düşme tehlikesi mevcut olduğundan, öğleden sonra saat 12.30'da Ordular Grubunun istihkâm müfettişi Binbaşı Frey'e hemen Lecun Geçiti'ni tutması emrini verdim. Bu maksatla onun emrine Würth von Würthenau Depo Alayının elde kalan kısımlarını ve Nasıra ve civarında elde edebildiğim menzil jandarmasını, toplam altı bölük ile 1 2 makineli tüfek olarak verdim ve hemen Afule üzerinden Lecun'a hareket etmesini bildirdim. Binbaşı von Frey'in hareketinden sonra birlik olarak Nasıra'da bana kalan tek kuvvet YVürth von VVürthenau Depo

Alayının eğitim kadrosu ile beraber 150 Arap eri kuvvetindeki bakiyesiydi. Ordular Grubunun karargâh muhafızları zaten daha önce cepheye sokulmuşlardı.

7. Ordu Komutanlığı öğleden sonra, 110. Piyade Alayı taburunun Anebeta'ya doğru yürüyüşe geçtiğini bildiriyordu ve geride tutulan bütün taburlara 7. Ordu'nun, taarruza uğrayan kendi cephelerinde şiddetle ihtiyacı olduğundan; başka birlik gönder-

meşine imkân olmadığını da ilâve ediyordu. Yine 7. Ordu, 8 . Ordu Komutanlığının Anebeta civarına ulaştığını ve 46. Tümen'den bazı zayıf birliklerin bu karargâh emrinde olduğunu ve Albay von Oppen grubunun cephede baskı altında olduğunu ve özellikle sahil kesiminden sağ yanına doğru yönelen düşman birlikleri tarafından tehlikeye maruz kaldığını bildiriyordu.

Öğleden sonra saat 3.30'a doğru 7. Ordu'ya telgrafla bundan sonra tekrar genel bir çekilme yapılması durumunda ne yapılacağına dair direktifler verdim. 7. Ordu Komutanlığı da bu direktifleri Salt'taki 4. Ordu'ya aynen ve harfi harfine ve Anebeta'daki 8 . Ordu Komutanlığı'na ise içerik olarak bildirecekti. Bu direktiflerde, 7. Ordu'nun Beytülhasan üzerinden Bisan'a giden yoldan çekileceği, von Oppen grubunun Mesudiye üzerinden Cenin'e çekileceği ve 4. Ordu'nun da öncelikle Zerka vadisi istikametini alacağı emrediliyordu. Ordular Grubu Karargâhı şimdilik Nasıra'da kalıyordu. 7. Ordu'ya Oppen grubunun erzak ve cephanesinin sağlamasını da üstlenmesi emredildi.

Akşama doğru 7. Ordu Komutanlığı 3. ve 20. Kolorduların geriye doğru bir defa daha mevzi değiştirmeye mecbur kaldıklarını bildirdi.

Oppen grubu için -yaz başında inşa edilmiş olan- Azzun-Deyr-i Şeref yolunun yandan her türlü baskıya maruz kalmasına rağmen açık kalacağı ümit olunabilirdi. Deyr-i Şeref civarında, Nablus'tan gelen vadideki yoldan kuzeye, Cenin'e giden yol ayrılıyordu.

8. Ordu Türk birliklerinde -16. Tümen'dan başka- ortaya çıkan bozgunluğun, gelen haberlerden daha da kötü olduğu Ordular Grubunca ancak birkaç gün sonra öğrenilebildi. 19 Eylül öğleden sonra hâlâ Grup Karargâhınca sahil bölgesi birliklerinin, daha gerilerde düşman süvarisine karşı koyduğu ve ancak geçici olarak bizimle bağlantı kuramadığı ümit olunuyordu. Uçaklarımızın bir kere olsun savaş alanlarında ve geri çekilme yollan üzerinde olup bitenleri keşf ve ihbar için yardım edememeleri, sabahtan beri

Ordular Grubunca büyük bir eksiklik olarak hissedilmiş, üzüntü ve esef verici bir durumdu.

Aslında daha 19 Eylül öğleden sonraki saatler içinde Mesudiye'den Cenin'e giden yol, geriye çekilen ağırlıklar ve ve 8 . Ordu'nun firarileri ile dolmuştu. Firarilerin büyük çoğunluğu, Türk karargâhlarının çok sayıdaki erleri ve Türk menzil teşküatı mensuplarıydı. Bu karargâhların ve menzil teşkilatlarının inanılmayacak sayıdaki erleri, normal zamanda hiç ortalıkta görülmezdi.

Aym şekilde Tulkerem'den Anebeta'ya giden yol ile bu yolun her iki tarafındaki sırtlar üzerinden giden patikalar uzun firari kollarıyla kaplıydı. Yarım saatte bir değişen İngiliz uçak filolarının çok alçaktan devam eden bomba hücumları yolların üstünü derhal insan ve hayvan cesetleri ve nakliye vasıtaları enkazı ile doldurdu. Bu başıboş, dizginsiz güruhtan hiç olmazsa lokal bir şekilde dağınık küçük birlikler kurularak bir mukavemet oluşturmak için bazı subayların sayısız teşebbüsleri, yalnız kendi canını kurtarmayı düşünen insanların ilgisizliği karşısında hiçbir sonuç vermedi.

8 . Ordu'nun sağ kanat grubundaki gerçek durum buydu!

Sahil bölgesinde Alman birliği yoktu. Alınanlardan, telsiztelgraf istasyonlarında, telgraf, telefon, demiryolu, kuyucu müfrezeleri, seyyar hastaneler vs. gibi yerlerde görev yapan ve Türk birlikleri arasına dağıtılmış olan pek çok küçük müfreze genellikle

Anebeta istikametine veyahut Cenin'e giden yol üzerinde Sille'ye yürümeye çalışmışlardı. Fakat yalnızca küçük bir kısmı kurtulmaya muvaffak olabildi.

Oppen'in sol kanat grubunda ise durum tamamen başka bir şekilde ortaya çıktı. Orada Alman Asya Kolu ve 16. Tümen ve özellikle bu tümenin 125. Piyade Alayı, sağ yanlarına karşı gittikçe şiddetleşen baskıya rağmen, metanetlerini hiç kaybetmeden tepeden tepeye, gece karanlığı basıncaya kadar kahramanca mücadele ettiler.

Aynı şekilde, 7. Ordu'nun ve Şeria vadisindeki 24. Tümen'in geri çekilme harekâtı mıntıkadan mıntıkaya düzenli bir şekilde yapıldı. Ceride nispeten biraz kuvvetli birlik olmuş olsaydı, burada durumun eski hâline getirilebileceği şüphesizdi. Birlikler çarpıştıkları yerlerde, zayıf bulunmalarına rağmen Ingilizleri her yerde durdurdular ve Ingilizler ilerleyebilmek için yeni taarruzlar tertiplemek zorunda kaldılar.

Ancak 19 Eylül'de 7. ve 8. Orduların tamamen birinci hatta ve kuvvetlerine oranla fevkalade geniş olan cepheyi tutan tümenlerin gerisinde, muharebe birliklerinden tamamen yoksun 200 km'den fazla derinliği olan bir saha bulunuyordu. Bu saha içinde sadece iki depo alayının bakiyesi, kıymeti düşük az sayıda Alman ve çok sayıda Türk menzil birlikleri ile sayısız menzil noktalan, amele taburları, bundan başka görevlileriyle beraber uçak meydanları, otomobil kollan, depolar ve tamirhaneler, hastalarla dolu birçok seyyar hastane ve nekahathaneler ve sahil muhafazasına mahsus Arap taburları vardı ve son olarak da zayıf 2. Ordu'nun en ileri kısımlan vardı.

19 Eylül akşamı Hayfa komutanı, Hayfa civarında uzaktan ve yalandan düşmana dair hiçbir şey görülemediğini Nasıra'ya bildirdi. 8 . Ordu Komutanlığı'ndan akşama kadar doğrudan doğruya bir tek rapor bile gelmemişti. Daha sonra anlaşıldı ki 8 . Ordu Karargâhı sabahtan beri sahil kesimindeki tümenler ile telefon ve

telgraf bağlantısına sahip değildi. Çünkü bütün teller ya kesilmiş veya tahrip edilmişti.

Albay von Oppen akşam kendi sağ kanadını daha fazla geriye kıvırdığını ve geceleyin Deyr-i Şeref istikametinde bir miktar daha geri çekileceğini bildirdi.

19 Eylül akşamı Nasıra'nın muhafazası için geceleyin mahalli emniyet tertibatı yani konak emniyet tertibatı alınmasını emrettim. Bunun için gerekli emniyet birliği, sabah saat 3'e kadar Alman büro çalışanlarından, emir erlerinden, otomobilcilerden, telgrafçılardan ve posta memurlarından tertip edilmiş olan bölükten; saat 3'ten sonra da VVürth von Würthenau Depo Alayının

bakiyesinden oluşturuldu. Afule ve Hayfa'dan gelen yollar ve bu yolların yokuşları üzerinde Nasıra yaylasına kadar olan yerleri koruma altına alıp gözetleyeceklerdi.

Gece boyunca her hangi bir yerden esaslı ve öneme değer rapor gelmedi.

Nasıra Baskım

20 Eylül sabahı saat 5.30'da Nasıra şehrinin güney kesimindeki yollarda -ki Ordular Grubu Karargâhı'nın ve çalışma odalarının bulunduğu yerlerdi- yüksek sesle bağnşmalar ve silah başı komutları ve bunu takiben doğrudan doğruya piyade ve makineli tüfek ateşleri işitildi.

Ingilizler, Ordular Grubu Karargâhım kaldırmak yani esir almak için şehre girmişlerdi. Onların nasıl içeriye kadar geldikleri tamamen açıklık kazanmadı; çünkü Depo Alayı'nm güvenliği sağlamakla görevli emniyet birlikleri geriye gelmemişti.

İngilizler; grup karargâhı olein Kazanova Oteli'nden yaklaşık 200 metre uzakta bulunan Germanya Oteli'ni işgal ve oradaki çok sayıda subay ve memuru esir almışlardı. Şehrin güney kesimindeki otomobil parkında çalışan çok sayıda otomobilci eri de onların eline düşmüştü. Şehri güneyden, doğudan ve batıdan kuşatan

tepelerde kurulan İngiliz makineli tüfekleri faaliyete geçti ve subayların bile tüfek kullanmalarını gerektiren müthiş bir sokak muharebesi başladı. Daha önceden yazıcı ve emir erlerinden seçilerek oluşturulan karargâh muhafız bölüğü avcıları duvar ve çitler gerisinde mevzi aldı, diğer erler de pencere ve balkonlardan ateş açtılar.

Az sayıdaki bu erler kendilerini nispeten bir birlik hâline sokup Türk menzil erleri tarafından da takviye edilince şehrin batısında bulunan tepeleri olsun geri alabilmek için küçük müfrezeler gönderildi ve Depo Alayı'nın Nasıra'da bulunan geri kalan erleri de bu harekete katıldılar.

Liman Von Sanders 341

342 Türkiye'de B ej Sene

Aradan çok geçmeden şehrin Taberiye istikametindeki çıkışının -hayret uyandıracak bir şekilde- açık bırakılmış olduğu haber verildi. Yol orada Fransız Darüleytamı'm çok geçmeden, kıvrımlı bir şekilde ve dik bir meyille vadiye iniyordu. Bu yolun düşman tarafından birkaç süvari ve makineli tüfekle kapatılması çok kolaydı ve böyle yapılsaydı Nasıra'nın bütün çıkış yollan kapatılmış olurdu.

Baskının başlaması üzerinden çok geçmeden sokak muharebesinin gürültüsü arasında seyyar hastaneler, levazım ve idare heyetleri ve karargâhın doğrudan düşman ateşine maruz bulunmayan kısımları, hep bu yoldan Taberiye'ye doğru hareket ettirildiler.

Düşmanın kuvveti başlangıçta anlaşılamadı. Bütün kuvvetin yalnız birkaç süvari bölüğünden ibaret olduğu söyleniyordu.

Benim kanaatime göre; makineli tüfek sayısındaki fazlalığa bakılırsa bu kuvvetin daha çok olması gerekir.

Fransız Darüleytamı doğusundaki telsiz-telgraf istasyonu; Nasıra'yı düşman kuşatmasından kurtaracak bir kuvvetin süratle gönderilmesini Hayfa'ya bildirdikten sonra, kendi personeli tarafından emir verilmeden tahrip edilmişti.

Daha sonra anlaşıldığına göre Nasıra'nın kuşatılmasıyla beraber Afule'deki telefon ve telgraf merkezi de İngilizler tarafından işgal edilmiş olduğundan baskının yapılışıyla beraber Ordular Grubu Karargâhı'nın, ordularla olan bağlantısı tamamen kesilmişti.

Nasıra'nın tamamen kuşatılarak tngilizlerin eline geçmesi ihtimali ve endişesi dolayısıyla sokak muharebeleri hengâmesinde yakılan önemli sayıda evrak dosyalan; karargâh için esef olunacak bir kayıptı.

İngilizler, Nasıra'nın batı tepelerinden yavaş yavaş ilerledikleri takdirde Taberiye yolunun da kapanması tehlikesine ve öğleden önce 8.30'da Kazanova Oteli civannda durumun değişmemiş olması dolayısıyla Fransız Darüleytam'ma doğru harekete geçeLiman von Sanders 343

rek orada Würth von Wiirthenau Depo Alayı'nın geri kalan erlerini buldum. Alay komutanına bütün erleriyle Darüleytam'ın yaklaşık bir km. batısından makineli tüfeklerle yaya olarak tepelere doğru ilerleyen İngiliz müfrezesine hemen taarruz etmesi emrini verdim.

Binbaşı Würth von Würthenau kuvveti, düşman tarafından çok fazla tahmin edilmiş olmalıdır ki; kısa bir süre sonra bir süvari bölüğü yedek atlarının ve yine çok geçmeden beş süvari bölüğü yedek atlarının toplanmakta olan avcı bölüklerine doğru dörtnala koştuklarım gördüm. Öğleden önce saat 10.30'a doğru düşman tugayı üç zırhlı otomobille batıya doğru çekilmeye ve bizim askerler onları takip ederek tepelerin eteklerine sarkmaya başladı.

Düşman, Hayfa istikametinde uzayan tepeler gerisinde kayboldu. Yüksek bir yerde bulunan Darüleytam'dan, Afule İstasyonundan verilen çok sayıda helyosta15 işaretlerinin görünmesinden, Afule'nin de düşman eline geçmiş olduğu anlaşılıyordu.

İngilizlerin çekilmesini takiben Kazanova Oteli'ne tekrar gittiğim zaman Grup Karargâhını boşaltılmış buldum. Düşman

namına kimse görünmediği halde bazı askerler, hâlâ pencerelerden
makineli tüfekle güney yönüne doğru ateş ediyordu. Karargâhta
kalan erler ve dosyalarla birlikte yanmayan evrak vesaire
birkaç kamyona yüklenerek Taberiye'ye gönderildi.
Grup Karargâhı subaylarını esir almak gayesiyle gece yürüyüşü
yaparak -sonradan Yafa istikametinden geldikleri söylendicesur
bir harekette bulunan İngiliz süvari tugayı hedefine ulaşamamıştı.
Nasıra sokak muharebelerindeki kaybımız 43 kişiden
ibaretti. İngilizler, şehre girdiklerinde aldıkları esirleri önceden
Afule'ye göndermişler ve kendi yaralılarını geri çekilirken birlikte
götürmüşlerdi.
Binbaşı von Würthenau'a artçılarıyla Taberiye üzerine çekilmesi
için emir verdikten sonra Kâzım Paşa, Binbaşı Prigge ve
15 Helyosta (Heliograph): Güneş ışınlarından faydalanmak suretiyle haberleşmeye
yarayan, aynalı haberleşme cihazı. (h.n

Süvari Yüzbaşısı Hecker ile birlikte, tahminen öğleden sonra
1.15'te Nasıra'yı terk ederek; arabalarla hicret eden birçok Türk
ailesinin de dâhil olduğu ucu bucağı görünmeyen bir firari kolu
yanından geçerek öğleden sonra saat 3.30'da Taberiye'ye ulaştım.
Şam'a Doğru Ricat
Taberiye'de Ordu Karargâhı'na mensup birçok subaya rastladım.
Nasıra yolundan gelecek firarilerle dağılmış olanların hepsinin
yakalanıp toplanarak savaş birliği halinde düzenlenmelerini
emrettim. Bisan üzerinden Nablus ile bağlantı kurmak imkânı
olmadığından, Taberiye'den Salt'ta bulunan 4. Ordu ile telefon
vasıtasıyla irtibat kurmaya muvaffak oldum. 4. Ordu Komutanlığı'nın
verdiği bilgiye göre; görülen şiddetli baskı üzerine
Anebeta'nın maalesef terk edilmek zorunda kalındığı ve 8 . Ordu
bakiye birliklerinin Mesudiye'ye doğru geri çekildiği anlaşıldı.
Daha sonra Alman Asya Kolu ile 16. Tümen'in de batıdan tazyik
görmeleri ve düşmanın sürekli kuzeye doğru sarkmakta ve kuşatıcı

bir şekilde ilerlemekte olması yüzünden El Fandak üzerinden doğuya doğru çekilmeye mecbur kaldıkları da bildiriliyordu. Bu çok kötü bir haberdi; çünkü bu durumda Cenin yolunun tarafı- I mızdan tutulduğu hakkındaki ümidimiz kayboluyordu. Bundan I başka 4. Ordu, Şeria Nehri doğusunda kayda değer bir muharebe I faaliyeti olmadığım ve Maan ile Hicaz Demiryolu Hattı üzerinde I bulunan birliklerin demiryolundan istifade ederek kuzeye çekil- I mekte olduklarım haber verdi.

4. Ordu'ya, artık kuzeydoğuya doğru hareketim ertelemesini I ve geçiti muhafaza etmek üzere oraya mümkün olduğu kadar [kuvvetli süvari birliklerinin gönderilmesini emrettim. Şeria'nın I batı sahilinde, güneyden yani Beytülhasan, Tubas, Cenin ve t Afule'den giden yollar Bisan'da Şeria'nın yaklaşık 6 km. kadar i batısındaki yaklaşık 1,5 km'lik geniş ve düz bir sahada birleşirler. I Samah'tan itibaren Şeria'nın akış yönünü güneye doğru takip I eden demiryolu, Bisan'da keskin bir kavisle kuzeybatıya döner ve I Afule üzerinden Hayfa'ya gider.

Mümkün olduğu takdirde Bisan'a gitmek üzere Kurmay Başmanım Kâzım Paşa, Binbaşı Prigge ve Süvari Yüzbaşı Hecker ile birlikte hemen bir kamyona binerek Samah'a hareket ettim, öğleden sonra saat 4.30'da Taberiye Gölü'nün güney kenan ucundaki Samah İstasyonuna ulaştığımız zaman kuvvetli bir İngiliz uçak filosu Samah'a taarruz ediyor ve istasyon mevkii etrafında yığılmış olan insan ve hayvanlara çok fazla zayiat verdiriyordu. Bisan ile telefon haberleşmesi mümkün olmayıp Samah-Bisan demiryolu bağlantısı da daha önceden kesilmişti.

Samah'ta en çok hayret ettiğim şey, Binbaşı Frey'i orada bulmam oldu. Binbaşı Frey, Lecun Geçiti'nin dün öğle vakti işgal edilmesi yönünde verilip sonradan vazgeçilen emri yerine getirmeye muvaffak olamadığını; çünkü daha geçite yaklaşamadan İngiliz süvarisinin orada mevzi almış olduğunu bana bildirdi.

Birlikleri dağılmış veya esir düşmüştü. Elde tutulması son derece gerekli olan Samah'ın savunmasını üstlenmesini Binbaşı Frey'e emrettim. Bu iş için 60 Alman eri ile 200 Türk eri emrine verildi. Ben de kendisine yakında takviye edileceği ümidini verdim.

Taberiye'de en kıdemli subay olan Binbaşı Ludloffa telefonla verdiğim emirde; Şeria Vadisi yukan kısmında bulunan ve arasından Taberiye-Kuneytara-Şam yolu geçen Cisr-i Yakup geçitinin hemen bu akşam işgalini ve savunmaya elverişli hâle getirilmesini bildirdim. Savaşabilecek durumda olup toplanabilen bütün subaylar ve erler orada ve Taberiye mevkiinin savunulması için kullanılacaklar; savaşamayacak durumda olanlar ve firariler ile bütün arabalar hemen Şam'a gönderileceklerdi. Aynı zamanda Şam'ın Grup Karargâhı olması da kararlaştırıldı.

Şimdiki duruma göre bence verilmesi gerekli olan tek karar; çok açık olarak gerek Şeria Vadisi boyunca, gerek Şeria'nın doğusundaki arazide geri çekilmekte olan birliklerin, Samah'tan Dera'ya kadar Yermuk Vadisi bölgesinde geçici bir cephe oluştururken, Hule Gölünden Samah'a kadar olan Taberiye bölgesinin, ilerleyen düşman takibatına karşı her türlü imkân seferber edilerek savunulmasıydı.

Gece yarısından sonra Samah'tan Dera'ya gittim. 21 Eylül sabah saat 7'de Dera'dan telefonla irtibat kurduğum 4. Ordu'dan; dün öğleden beri Şeria batısında meydana gelen olaylar hakkında çok az haber alabildiğini öğrendim. Nablus ile bağlantı tamamen kesilmişti. Verilen malumatta; 7. Ordu Karargâhı'nın Nablus'u terk ederek Beytülhasan istikametine çekildiği ve aynı yönde geri çekilen 7. Ordu birliklerinin kendilerini sürekli takip eden düşman uçaklarından çok zarar gördükleri beycin ediliyordu. 8 . Ordu'nun sağ kanat grubu olan Albay von Oppen'in birliklerinden henüz hiçbir haber yoktu. Bu birlikler; -birkaç gün sonra anlaşıldığı üzere- 21 Eylül öğleden önce artçılarıyla Nablus'ta Deyr-i Şeref ve Havara üzerinden taarruz eden düşmanla muharebeye

tutuşur, daha sonra öğleye doğru Ebel Dağı üzerinden tekrar kuzeye doğru geri çekilerek 22 Eylül'de Nablus'a ve oradan Bisan istikametinde Şeria'ya yürür.

4. Ordu Karargâhı'nın bildirdiğine göre; 3. Süvari Tümeni Bisan'a sevk edilmişti. 4. Ordu, Şeria Vadisi'nde 7. Ordu emrine aynı gün bir süvari alayının derhal gönderilmesi hakkmdaki 19 Eylül'de verdiğim emri maalesef yerine getirmemişti. Kabiliyetli ve tecrübeli bir komutan olan Süvari Albayı Esat Bey'in yaralanması, aynı kudret ve meziyetle kendisine vekâlet eden Kurmay Yarbay Mahmut Bey'in -bilgim dâhilinde olmayarak- izinli olarak İstanbul'a gitmesi dolayısıyla sevk ve idaresi; karar alma ve uygulama yeteneğinden tamamen yoksun bir alay komutanı elinde kalan, iki alaydan oluşan 3. Süvari Tümeni Bisan'da hiçbir şekilde görevini yerine getirememiştir. Çok zayıf ve az sayıda İngiliz süvarisi tarafından işgal edilen Bisan'dan üzerine ateş açüdığını gören tümen komutanı, fevkalade önemli olan vazifesini terk ederek Şeria'nın doğusuna geçmiştir.

Dera'daki durum, Binbaşı VVillmer'in ciddi ve kuşatıcı tedbirleri sayesinde oldukça emniyet altma alınmıştı. VVillmer, bu bölgedeki Arapları emniyet ve itaat altına almış ve gayet becerikli bir subay olan Binbaşı Michaelis'i Dera'nın güneydoğusundaki Hicaz Demiryolu Hattı'nın savunmasıyla görevlendirmişti. Michaelis,

hiç durmadan taarruz eden Araplarla bu mevkide muharebe ediyordu.

Binbaşı VVillmer'in, 20 Eylül sabahı Amtaiyede'de olan Şerif Faysal'ı ele geçirme teşebbüsü, geceleyin gönderdiği keşif kolunun oraya ulaşmasından önce Araplar tarafından haberdar edilen paysal'ın bulunduğu yeri terk etmesi dolayısıyla maalesef başarıyla neticelenememiştir.

Deradan Şeria doğusundaki arazide yapılacak ricat hakkında 4 . Ordu'ya ayrıntılı talimat vermekle beraber bu talimatın, mümkün

olan bütün vasıtalar ile 7. Ordu'ya ve yine mümkünse 8 . Ordu'ya tebliğini emrettim. Geri çekilme hedefi olarak 4. Ordu'ya; Yermuk Vadisi demiryolunun Deradan İrbid hizasına kadar olan kısmı ve 7. Ordu ile -şayet hâlen mevcudiyeti varsa- 8 . Ordu'ya; İrbid hizasından Samah'a kadar olan Yermuk Vadisi verilmişti. Yermuk Vadisi'ne paralel olarak onun güneyinden ve trbid-Ramta üzerinden geçen yol, mümkün olduğu kadar uzun bir süre için artçı birliklerle tutulacaktı. Hatta 4. Ordu'ya birliklerini geri çekmekte artık daha fazla gecikmemesi tenbih olundu. Fakat maalesef 4. Ordu; düşmandan baskı görmediğinden, Maan'dan gelecek birlikleri beklediği için çok geç kaldı.

Diğer taraftan Hayfa Komutanlığı na; oradaki birliklerin doğrudan doğruya Taberiye'ye giden yolu Ingiliz süvarilerine karşı kendilerini açamadıkları takdirde önce sahil boyunca kuzeye hareket edip daha sonra Taberiye cephesine doğru çekilmeleri hakkında telsiz telgrafla haber verildi.

Bu sırada Samah'ta komutayı, Taberiye'de Grup Karargâh komutanı olan Yüzbaşı von Kaiserling üstlendi. Deradan Samah'a kadar -Samah dâhil- bütün Yermuk Vadisi mıntıkası ikinci bir emre kadar Binbaşı VVillmer'in emrine verildi. Şeria doğusundan ricat eden birlikler trenle peyderpey geldikçe onların takviye için Samah ve Elhame'ye sevk edilme işi ona bırakıldı.

Samah; Taberiye ve Yermuk cephelerinin birleşme noktasında bulunması dolayısıyla özel bir önem taşıyordu. 21 Eylül öğleden sonra; Samah doğusunda ilk istasyon olan Elhame civarındaki demiryolu köprüsünün, emri altında bulunduğu hiçbir komutandan emir almaksızın korkak bir subayın talimatıyla maalesef tahrip edildiği haber alındığından, gerekli tamiratın yapılması için I mecburen emir verildi.

Mümkün olduğu kadar çok sayıda yiyecek ve giyeceğin tren- I le Dera'ya gönderilmesi konusunda da Şam'a gerekli emirleri I verdim.

21 Eylül akşamı binlerce silahlı Dürzî, Havran dağlarından Dera'ya geldi. Şeyhleri, etrafımda at oynatıp silah atarak ayin t

yaptıktan sonra Dera mutasarrıfı aracılığıyla benimle görüşmek I
istediklerini bildirdi. Dürzîler, şu anda kimin tarafında olacakla- I
rina ve kiminle birleşeceklerine dair kesin bir karar vermemiştiler. I
Görüşme sırasında, yardımcı kuvvet verildiği takdirde kendileri- j
nin bize hizmet ve yardıma hazır oldukları ortaya çıkmıştı. Elim- ı
de o aralık böyle bir kuvvet bulunmamakla beraber imkânlar j
elverir elvermez arzularını derhal yerine getireceğimi bildirdim. I
Dürzîler; şimdilik tarafsız kalacaklarını ve ricat eden birliklere I
hiçbir zarar vermeyeceklerini ve bir sonraki görüşmemezi başka I
bir güne ertelediler.
Geceleyin dört subay olarak ikamet ettiğimiz küçük bir eve, I
hemen her saat başı kendiliklerinden gelen Dürzîler, benimle ve i
maiyetimle çok alâkadar görünüyorlardı. Kaldığımız ev, Havran I
bölgesi için büyük sayılabilecek bir istasyon civarında oluşmuş I
kolonide bulunup asıl Dera şehri, bu istasyondan 2 km. daha gü- 1
neyde ve yüksek yayla üzerindeydi. Köy sâkinleri ise özellikle 1
Türk düşmanı olarak tanınmıştı.
Ertesi sabah bu ciddi ve düşünceli saatler içerisinde gülünç I
ve eğlenceli bir olay oldu ve Islah Heyeti'nden bir telgraf geldi. 19 i
Eylülden beri bütün olup bitenler hakkında Türk Genel Karargâ- fi
hı'na sürekli olarak verilen raporlara rağmen bu telgraf; Istan- 1
bul'un buradaki gerçek durumdan ne kadar az haberdar olduğu- i
nu ispat ediyordu. Bahsedilen telgrafla; 8 Ekimde İstanbul'da |

yapılacak çuval koşusu yarışmasının ödüllerinden birisini vermek
isteyip istemeyeceğim soruluyordu. Şu anda bir yarışmanın hiç
sırası olmadığı ve özellikle haddinden (azla hayati önem taşıyan
zor bir durumda olduğumuzu, çuval koşusu düzenlenmesini
aklıma bile getirmemiş olduğumu herkes kabul eder.

Bu sabah 4. Ordu Komutanlığından, Sait'i terk ederek trbid istikametine doğru çekildiği haberi geldi. Bütün birliklerin ricatını himaye etmek üzere geri çekilme tamamlanana kadar Salt tepelerini elde bulundurmak ve daha sonra Ceraş üzerinden kuzeydoğuya doğru hareket etmek görevi 146. Piyade Alayı ile Yarbay von Hammeretein'e verilmişti.

Bu günlerde 7. Ordu ile 8 . Ordu'nun bakiye birliklerinin Şeria'ya ve Şeria doğusuna doğru olan ricat harekâtı, -daha sonra anlaşıldığı üzere- çok fazla zayiatla gerçekleşmişti. Birlikler için artık geniş cephe ile geri çekilmek imkânı kalmayıp dağlık arazi içinden geçen dar Beytülhasan-Bisan yolunda tek kol düzenine geçmek mecburiyetinde kalır kalmaz, İngiliz uçak filosunun yürüyüş kollarına yönelttiği ardı arkası kesilmeyen taarruzlar çok büyük telefat verdirmiş ve birliklerin maneviyatını fazlasıyla bozmuştu. Savunmasız bir şekilde düşman uçaklarına hedef olmak duygusu, subay ve erler üzerinde çok kötü bir etki bırakıyordu. Düşman eline geçmekten kurtulmuş olan az sayıda topçu birlikleri ile kamyonlar ve diğer arabaların yolu; pek çok yerde parça parça olmuş araba, hayvan ve insanlar yüzünden kapanmış durumdaydı.

22 Eylül akşamı 8 . Ordu komutanı tarafından, Bisan'ın batısındaki sırtlatın önüne ulaşan von Oppen birliklerine, uygulanması sonucunda felaket getirecek olan bir emir verilmişti. Albay von Oppen; Samah ile iki tarafındaki cepheyi takviye etmeyi sağlayacağı düşüncesiyle geceleyin Bisan-Şeria arasında çok kuvvetli olmayan düşman süvarisini kuzeye doğru yararak Samah üzerine yürümek niyetindeydi. Von Oppen; akşam saat 9'da 8 . Ordu komutanı tarafından Şubaş Vadisi'ne çağrıldığı zaman, bahsedilen

harekâta ait emirleri birliklerine vermiş bulunuyordu. Cevat Paşa, Albay von Oppen'in kararını kabul etmeyip ona Şeria üzerinden doğuya doğru çekilmesi emrini verdi. Elde bulundurulması 7. ve

4. Orduların emniyet ve selametle geri çekilmelerini sağlamak noktasından gerekli olan Samah ve Taberiye cephesi için - bahsedilen kararın uygulanması hâlinde- Albay von Oppen grubunun ne kadar önemli bir yardımı olacağı bugün anlaşılmıştır,
20 ila 22 Eylül günleri içinde Grup Karargâhından 4. Ordu vasıtasıyla 8 . Ordu'ya tebliğ edilen emirlerden hiç birisinin bu orduya ulaşmadığı ve bunun sonucu olarak 8 . Ordu komutanının, Ordular Grubu tarafından Taberiye cephesine genel durum açısından verilen fevkalade önemi kavrayamadığı anlaşıldı.
Bağlantı vasıtalarının işlememesi meselesi, bir Alman'ın görüşüne göre ancak yerleşim yerinin olmadığı bir memlekette yol bulunmaması, Avrupa ölçülerinde malzeme ve bağlantı vasıtalarının eksikliği ve bunlara ilâve olarak bölgede bulunan ahalinin hükümete karşı düşmanca tutumlarının göz önüne alınmasıyla izah edilebilir, özellikle yerel halk genellikle silahlı bir halde olup sürekli subay, er ve küçük keşif kollarına baskınlar düzenliyordu. Bu askerlerden pek çoğu öldürülüyor; hatta Araplar tarafından parçalanıyordu. Elbiseleri soyulmuş darp ve hakarete uğramış bir vaziyette yakayı kurtarabilenler de bugün işte bu Osmanlı tebaasının esef verici tavır ve düşünceleri hakkında şahitlikte bulunabilirler. Haberleşme için mevcut olan veya yeni başan döşenen teller sürekli olarak Araplar tarafından kesiliyor ve araba hayvanlan sarp arazide ağır arabalan çekemeyecek kadar zayıf olduklarından ordular hafif telsiz-telgraf istasyonlarını beraberlerinde göt üremiyorlardı.
Alman Asya Kolu'nun 23 Eylül sabahı Şeria'dan önemli olmayan zayiatla gelmesi kayda değerdir. 16. ve 19. Tümenlerin karargâhı nehrin batı sahilinde kalarak İngiliz süvarilerine esir düşmüşlerdi. Birçok Türk eri düşman ateşine veya uçaktan atılan bombalara maruz kalınca toplu halde düşmana teslim olmuşlar ve birçok kısmı da silahlarını atmışlardı. Bu şekilde 8 .
Liman von Sanders 351

Oıdu Komutanlığının emri; bu yönde de talihsiz ve felaket getirici olmuştur.

Gereken talimatı Binbaşı Willmer'e verdikten sonra Şam'da bulunan grup kurmay heyetiyle, Taberiye cephesi için alınması gereken tedbirleri hazırlamak üzere 22 Eylül'de trenle Dera'dan ayrıldım. Tren yolculuğumuz, Dera'nın yaklaşık 10 km. kadar kuzeyinde uzun bir yaya yürüyüşü yaptıracak şekilde kesilmişti. Çünkü demiryolu hattının Harabetülgazalî'nin güneyindeki rayları kilometrelerce bozulmuş, köprüler havaya uçurulmak suretiyle tahrip edilmişti. Demiryolu birliklerimiz tarafından tamirat için çalışıldığı sırada hattın yaklaşık 3 km. doğusundan birkaç düşman zırhlı otomobili göründüyse de Harebetülgazalî'de bulunan güvenlik bölüğünün üzerlerine gitmesiyle hemen geriye döndüler.

Akşamüzeri Şam'a ulaşır ulaşmaz Dera'ya erzak ve sıhhiye malzemesi gönderilmesine dair gerekli emirleri verdim. Dera'dan kuzeye gelen trenler, geri çekilme sırasında hasta ve bitkin düşen askerleri Şam'a nakletmeye mecburdular. Aynı zamanda her türlü vasıtayı kullanarak bazı birliklerin ve imalathanelerdeki topların tamir edilerek Taberiye cephesi için kullanıma elverişli bir hâle getirilmelerine çalışılıyordu. Birlikler, kamyonlarla Kuneytara'ya nakledildiler.

Şimdi iş işten geçtikten sonra 2. Ordu, Ordular Grubu emrine veriliyordu. Bu orduya, mümkün olduğu kadar Şam'a kuvvet göndermesini rica ettim. Cevap olarak; ordu namına, sayısı az ve çoğunluğu Arap olan birkaç taburdan başka bir şey ıtıevcut olmadığı, buna rağmen elden gelenin yapılacağı bildirildi. Nihat Paşa vaadini yerine getirmeye çalıştıysa da vasıtası çok eksik hemen hemen yok gibiydi. Durumun bu şekilde olmasının kusuru ona ait olmayıp bütün suç, daha önce de izah edildiği gibi orduyu bu duruma düşüren Enver'deydi.

Taberiye cephesine komutan olarak Şam'da hiçbir işi olmayan

Ali Rıza Paşa bulunup kendisine Yüzbaşı Justi kurmay subayı
352 Türkiye'de Beş Sene
olarak verildi. Paşa, inatçı bir direnişte bulunmak üzere aldığı talimat ile Kuneytara'ya gönderildi.
Taberiye-Kuneytara yolunun Şeria'dan geçtiği taş köprü havaya uçurulmak üzere hazırlık yapümışb. Taberiye cephesinde düşmana dair yalnız dağınık süvari keşif kollan görünüyordu.
23 Eylül'de Binbaşı VVillmer; Şeria'nın doğusundan ricat eden birliklerin ilk kısmının Dera'ya ulaştığını ve bunlardan süratle tertip olunan birkaç küçük birliğin, trenle Muzeyrib, Elhame ve Samah'a gönderildiğini bildiriyordu. Muzeyrib, 1900 senelerinde bir Fransız şirketi tarafından aslında ticaret maksadıyla Şam'dan başlayıp Essenamen üzerinden geçirilen ve bugün işlemeyen eski bir demiryolu hattının son istasyonuydu. Asıl Muzeyrib mevkii küçük bir göl içindeki ada üzerinde bulunup bir set ile karaya bağlıydı. Eski hac yolu Muzeyrib'den geçerdi.
Mustafa Kemal Paşa komutasmda bulunan 7. Ordu, o sırada Şeria Vadisi ni geçtikten sonra Irbid istikametine doğru yürümüştü; çünkü bu ordu da daha önce Grup Karargâhı taralından 4. Ordu vasıtasıyla verilen emirlerin hiçbirisini almamıştı. Şeria'nın batı sahilinde 20 ve 21 Eylül'de taarruza uğrayıp kuzeye doğru çekilmeye mecbur edilen 24. Tümen, Ed-Damiye civarında birkaç saatlik muharebeden sonra 22 Eylül'de Şeria'yı geçip kuzeydoğuya doğru çekilmişti.
Albay von Oppen; 23 Eylül sabahı Şeria'yı geçtikten sonra ikinci defa olarak tekrar kuzeye doğru Samah üzerine yürümek niyetindeydi. Bu harekete dair emirleri verdiği sırada öğleden önce saat 10'da 8 . Ordu'dan, von Oppen birliklerinin güneydoğu istikametinde 4. Ordu yönüne doğru çekilmesi emrini aldı. Albay von Oppen'in isabetli kararı üst makamdan gelen emir ve talimatla tekrar çatışmıştı. Kendisine hatalı bir şekilde emredilen istikamette birliklerini sevk etmek mecburiyetinde kalan bu kabiliyetli

komutan; aradan çok geçmeden 8 . Ordu Karargâhı ile temas ve bağlantıyı kaybettiğinden kendi kararını tercih ederek kuzeydoğuya yönelerek Ramta yolu üzerinden Dera'ya doğru yürüdü.

Öyle oldu ki 7. Ordu ile 8 . Ordu bakiyesi, emredilen geniş cephe ile Samah-îbrid hattına çekilecekleri yerde hepsi Muzeyrib-Dera hattı üzerinde toplandılar.

Amman'a 23 Eylül öğleye kadar trenle, Katrana ile Amman'ın güneyindeki diğer istasyonlardan 3 bine yakın asker gelmişti. Bunlardan mümkün olabilen sayıda asker Dera'ya gönderiliyor; arabalarla ağır ve fazla yer tutan askerî malzeme terk edilmek zorunda kalınıyordu.

Dera'ya yapılan nakliyata, El Mefrak'm yaklaşık 25 km. güneyinde demiryolu hattının kesik olması çok büyük engel oluşturuyordu. Burada yani yaklaşık olarak Amman-Dera hattının ortasında bulunan dört kemerli demiryolu köprüsü, 16 Eylül'de beraberlerinde iki zırhlı otomooil bulunan yaklaşık 500 Bedevî tarafından tahrip edilmişti. Köprü muhafızı olarak bir karakol binasında kalan Türk askerleri de hiçbir şey yapmayarak olaya seyirci kalmışlardı. Köprünün tamiri yine Alman istihkâm bölüğü tarafından bir an evvel başladığı sırada 20 ve 21 Eylül geceleri hattın uzun bir kısmı tahrip edildi ve bunu El Mefrak kuzeyindeki diğer köprülerin tahribi takip etti.

23 Eylül akşamı ve 24 Eylül öğleden sonra en son Türk birliklerini taşıyan trenler Amman'dan hareket ettiler. Fakat bunlar tahrip edilen yere kadar gelebildiler. Oradan itibaren susuz ve taşlı çölü Dera'ya kadar yürümeye mecbur kaldılar.

24 Eylül akşamı saat 10.30'da Amman İstasyonu, Teğmen Thalacker'ın komutasındaki son Alman erleri tarafından terk ve tahliye olundu ve 25 Eylül sabahı İngiliz süvarisi tarafından işgal edildi.

24 Eylül'de Taberiye cephesindeki düşman süvarisi takviye kuvveti aldı. Bunlar arasında zırhlı otomobiller ve sayısız süvari

kollan bulunuyordu.

Aynı gün büyük Bedevî kafilelerinin, Şam'ın doğu ve güneydoğu yönlerinde toplandığı haber alındı. Akşamüzeri Dera'da tanıştığımız Dürzî şeyhleri tekrar Şam'da göründüler ve benimle

Liman von Sandcrs 353

354 Türkiye'de Beş Sene

önceki görüşmeye devam etmek istediklerini söylediler. Çok miktarda altın para karşılığı olarak bunların, ricat etmekte olan birliklerimize zarar vermeyecekleri vaadini aldım ve şimdi benim onlara yardımcı kuvvet vermem artık söz konusu olamazdı. Şeyhler sözlerini tuttular.

Samah'ta bulunan Yüzbaşı Kaiserling, 24 Eylül'de güneyden gelmiş olan İngiliz süvarileri ile muharebe ediyordu. Kaiserling'in, dar Samah yolunun savunulması için emrindeki kuvvet, 120 Alman ve 80 Türk eriyle 8 makineli tüfek ve bir toptan ibaretti. 25 Eylül sabahı saat 4'te bir İngiliz süvari tugayı, Şeria doğu sahili istikametinden Samah üzerine taarruz etti. 1,5 saatlik kahramanca müdafaa ve muharebeden sonra Yüzbaşı Kaiserling müfrezesi tamamen mahv veya esir oldu. Erlerin bir kısmı, sahilde iskelede bulunan motora binerek Taberiye Gölü'nü karşıya geçip orada bulunan Türk birliklerine katılmak istediler. Fakat motora isabet eden bir top mermisi ile motor yandı ve içinde bulunanların hepsi öldü. İngilizler tarafından daha sonra Samah arandığında muharebeden kaçarak evlere saklanan 1 2 0 'den fazla Türk eri daha bulunmuştu.

Binbaşı Schmidt Kolbow idaresinde cesurca savunulan Taberiye mevkii de aynı gün düşmanın artan baskısı altında terk ve tahliye olunup bu sırada orada kullanılan makineli tüfekler de kaybedildi.

Üsteğmen Deisenger'in savunma muharebesi yapmakta olduğu Elhame civarında düşmanın taarruz teşebbüsleri başarısızlığa uğratılmıştı. Fakat düşman Samah'a doğru kendini sürekli

takviye ediyordu.

Taberiye cephesi ile bunun devamındaki Yermuk Vadisi cephesini uzun müddet elde bulundurmak hakkındaki karar ve planlarım -emir vermekteki birçok anlaşmazlık ve 8 . Ordu Komutanlığının yukarıda bahsedilen talihsiz talimatı sonucu olarak- Samah'ın düşmesi üzerine altüst oldu. Samah yolu düşmana açık olduktan sonra Taberiye cephesi birliklerinin yavaş yavaş Şam'a

doğru geriye sürülecekleri çok açıktı. Ordular Grubu, gerçek durumu görüp onunla yüzleşmeye mecburdu.

Bunun için 26 Eylül sabahı tarafımdan, Şam'a daha yakın olan yeni bir cephe hattı seçildi. Bu cephe, Rayak'ın güneybatısından başlayarak Kuneytara üzerinden, Şam'ın yaklaşık 50 km. güneyinde Hicaz Demiryolu Hattı üzerinde bulunan Es-Samnin mevkiine kadar grup şeklinde bir savunma hattı oluşturularak savunulacaktı. Kuvvetli düşman süvarilerinin Meissner Paşa yolu istikametinde yapacakları sürekli saldırılarına karşı bir set çekmek için Rayak güneydoğusundaki sağ kanat fazlasıyla kademeli olacaktı ve Baalbek-Humus ricat yolunun çıkabilecek bütün hâllere karşı açık bulundurulması gerekiyordu.

Birlik adına hemen hiç kuvveti bulunmayan ve bundan dolayı bölgede daha fazla kalmasına mahal olmayan 8 . Ordu Karargâhına, İstanbul'a geri dönmesini bildirdim ve Dera-Muzeyrib civarında toplanan birliklerin komutanlığım da mevcut komutanların en kıdemlisi olan 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya verdim.

Cemal Paşa'ya verilen talimatta; ileride kurulan Rayak cephesine sürülmek üzere, ele geçen bütün fırsatlardan istifade ederek Dera'daki birliklerin Şam'a sevk edilmesi bildirildi.

26 Eylül sabahı Albay von Oppen; Asya Kolu birlikleriyle Dera'ya ulaştı. Zor ve tehlikeli bir ricate ve fevkalade meşakkate rağmen Asya Kolu, 19 Eylül'deki muharip kuvvetinin %70'den fazlasını hâlen muhafaza ediyordu. Takdir ve teşekküre değer

olan bu durum, Albay von Oppen ile maiyetindeki komutanların gayret ve tedbirleri sayesinde sağlanmış olan askerî disiplinin bir ürünüydü.

Aynı günün akşamı Asya Kolu'nun Dera'dan trenle Rayak'a nakline başlandı. Burada mevcut diğer büyük Alman birliği (146. Piyade Alayı) tamamen toplu ve muntazam bir halde 26 Eylül sabahı Ramta'ya ulaştı. Şeria'nın doğusundan hareket ederek geri çekilen orduların geri kalan birliklerinin tamamı aynı zamanda Ramta'nın kuzeyinden geçerek Dera ve Muzeyrib'e doğru gitmek356 Türkiye 'de Beş Sene

teydiler. Yalnız Albay von Schierstadt'ın süvari tugayından, Ordular Grubunca hiçbir haber alınamamıştı. 4. Orduda bu konuda kendisinden istenen bilgiyi veremiyordu.

Albay von Schierstadt ile Yüzbaşı von Sydow'u/ son zamanlarda Amman'da görenler vardı. Bu mevkide Yüzbaşı von Sydow'un öldüğü ve Albay von Schierstadt'ın da esir düştüğü daha sonra öğrenilmişti.

Birliğinden ayrümış ve perakende olarak etrafa dağılmış olan bir sürü Türk eri; ricat eden bütün birliklerin Dera ve Muzeyrib'de durdurularak toplanmasıyla yeniden birlikler tertip ve tanzim edildiğini öğrenince bunlardan pek çok kısmı, bu bölge civarından geceleyin geçerek doğruca Şam'a kaçmak teşebbüsünde bulunmuşlar ancak bunların büyük kısmı Arapların eline düşüp öldürülmüştü.

26 Eylül sabahı gerideki savunma hattının mukavemeti hakkında talimat verdikten sonra aynı gün öğleden sonra saat 4'te, bütün birliklerle demiryolu malzemesini Yermuk Vadisi'nden geriye, Dera'ya çekmeyi ve ricat sırasında geçiş yolu üzerinde bulunan pek çok demiryolu inşaatlarının bir kısmının -tamir edilebilecek bir şekilde- tahrip edilmesini Cemal Paşa ile Binbaşı Willmer'e emrettim. Bu demiryolu hattı üzerinde yalnız 7 tünel ile uzunluğu 50 metreye varan pek çok demir köprüler vardı. Bu

emrin tatbikine 27 Eylül sabahı Elhame'den başlanarak tamamen yerine getirilmişti.

Hayfa'dan sahil boyunca kuzeye ricat eden Alman ve Avusturya erlerinden oluşan müfreze, çok zorlu bir yürüyüşten sonra 26 Eylül'de Beyrut'a ulaşmıştı. Bu müfrezenin de Beyrut ve Sayda'dan geçen dağ yollarının kavşak noktasındaki Ayn-ı Sofar'da bir artçı birlik bırakarak Rayak'a çekilmesi için emir verdim.

Şam'ın doğu ve güneydoğusunda sayısı gittikçe çoğalmakta olan düşman taraftarı Arapların tehditkâr vaziyetine karşı, 2. Ordu'dan ilk ulaşan birlikler, hemen Şam'ın yaklaşık 17 km. güneyindeki Kisve tstasyonu'na sevk edildi. Bu istasyon, sftkinleri hemen tamamen Dürzî olan aynı isimdeki büyük bir köyün bitişiğindedir. Şam'ın kuzeybatısında olup arasından Rayak'a giden büyük yol ile demiryolu hattı geçen ve çok hoş bir manzarası olması dolayısıyla bölgede çok meşhur olan Berede Vadisi'nin muhafaza edilmesi görevi de Şam'ın Türk mevki komutanına verilmişti.

Düşmanın Samah'tan geçmeye muvaffak olması üzerine 25 Eylül akşamı Grup Karargâhı m trenle Halep'e hareket ettirmiştim.

Dera ve Muzeyrib'den hareket ederek demiryoluna paralel giden üç yoldan ricat eden orduların en ilerideki kısımları 27 Eylülde Harabetülgazalî hizasından geçmekteyken en gerideki kısmı da Dera ve Muzeyrib'i terk etmekteydi. Bu sırada Cemal Paşa'ya, Muzeyrib'de toplanmış olan yaklaşık 500 erden oluşan bir atlı müfrezenin Taberiye cephesinin sol kanadını takviye etmek üzere Binbaşı Muter komutasında derhal Neva üzerinden Suveyse'ye şevki için emir gönderdim. Her ne kadar bu emir 4. Ordu'ya zamanında ulaştıysa da her nedense maalesef yerine getirilmedi.

27 Eylül'de İngiliz süvarisi ile zırhlı otomobilleri Dera ve Muzeyrib önünde göründülerse de hareketimizi engelleyemediler ve topçularıyla birliklerimizin artçı kısmına açtıkları ateş de tesirsiz kalmıştı.

27 Eylülde ben de maiyetimde karargâhın az sayıda kalan subaylarıyla, savunma görevi Albay von Oppen'e verilmiş olan Rayak'ın savunma düzenini teftiş etmek üzere bir kamyona binerek oraya gittim. Asya Kolu'nun gelişi burada sabırsızlıkla bekleniyordu. Düşmanın dört kuvvetli süvari tümeni olduğundan, bu tümenleri doğru ve kestirme yol olan Taberiye yönünde Zahle üzerinden Meissner Paşa yolunda kullanarak kaybettiği zamanı telâfi etmeye çalışacağı ve aynı zamanda Beyrut'a asker çıkararak özel-

likle Şerif Faysal ve İngiliz süvarisi Muzeyrib ve Dera yönünden tazyik ettiği sırada ricat yolumuzu tamamen keseceğinden korkuyordum. Maiyetimde bulunan aynı subaylarla Baalbek'te, yeni Rayak cephesinin gerisindeki karargâhımı kurdum. 27 Eylül akşamı Taberiye grubundan, düşmanın Şeria mevzilerinin sol kanadını kuşattığı, Türk depo alayı bakiye birliklerinin emir verilmeden mevziyi terk ederek Kuneytara istikametine çekildiği ve Binbaşı Schmidt Kolbow'un artçı birliklerle hâlen mevziini elde tuttuğu bildirildi.

Düşman Şeria geçitinden itibaren Kuneytara istikametiyle Şam'a yaklaşık 80 km. mesafede bulunuyordu. Henüz Gazalî'de bulunan orduların bakiyesi de Şam'dan hemen hemen aynı mesafe uzaktaydılar. Birliklerin Şam üzerinden tehlikesizce geçişi, Taberiye grubunun Şam'a kadar uzayan taşlık yayla üzerinde adım adım inatçı bir direniş göstermesine bağlıydı.

Özellikle düşman süvari tümenlerinin muhtemelen yapacakları takibe ilâveten Beyrut'ta karaya asker çıkarma ihtimali de göz önüne alınınca Ordular Grubu'nun durumunun pek parlak olmadığı anlaşılırdı.

Bu durum üzerinde yapılan görüşme ve tartışmalarda bazıları, ricat eden ordu birliklerinin demiryolu hattının doğusundaki Dürzî bölgesine geçirilmesi teklifinde bulunduysa da bu bölgeden

kuzeye doğru hiçbir yol bulunmadığı için teklifi kabul etmedim. Demiryolu üzerinden her türlü nakliyat kesilmiş olduğundan teklif edilen bölgeye geçilirse bütün birliklerin kaderi Şerif Faysal'ın idaresindeki Arapların lütuf ve merhametine terkedilmiş olurdu. Karşılaşılacak zorluklara mümkün olduğu kadar göğüs germeye mecbur olduğumuz açıktı.

28 Eylülde Hayfa müfrezesinin Cebel-i Lübnan üzerindeki Ayn-ı Sofar'da bıraktığı Alman artçı birliğini Binbaşı Adelet komutasında Meissner Paşa yoluna bizzat gönderdikten ve Rayak'daki Türk menzil müfrezesini de güneye doğru ileri sürdükten sonra öğleden sonra saat 6 'da ulaşan Asya Kolu'na Rayak cephesinin tutulması için gerekli emir ve talimatı verebildim.

Taberiye cephesinden, düşmanın Taberiye Gölü'nden Kuneytara'ya doğru tazyikte bulunduğu, tarafımızdan hemen havaya uçurulan Şeria köprüsünün tombazlarla mümkün olduğu kadar tamir edildiği ve düşmanın büyük süvari ordugâhlarının Hule Gölü güneyiyle Taberiye-Şeria köprüsü arasında görüldüğü bildirildi. Daha sonra Alman subaylarının verdiği bilgiye göre bunların Avustralya ve bir Hint süvari tümeninden ibaret olduğu, üç tabur kadar piyade ile çok sayıda topçu birliğinin mevcut olduğu bildirildi.

Ordularımızın ricat eden bakiye birliklerinin baş tarafları 28 Eylül'de Teraya hizasını aşmaktaydı. Düşman orada bu birlikleri iki tugay kadar olduğu tahmin edilen yalnız süvarisi ve süvari topçusu ile takip ediyor ve pek çok defa küçük çapta artçı muharebeleri yapılıyordu.

Taberiye cephesindeki zayıf birliklerimiz, Kuneytara'da ancak çok kısa bir süre dayanabildikten sonra kendisine kat kat üstün düşmanın baskısı altında 28 Eylül öğleden sonra Sasa''a giden yolun iki tarafından kuzeydoğu istikametinde çekildiler. Akşamüzeri Sasa''ın güneybatısında birkaç küçük tepe üzerinde oldukça iyi bir mevzi oluşturarak bunu bir savunma mevzii hâline

getirdiler. Taberiye cephesinde ne kadar zayıf bir kuvvetle savaşıldığını anlayabilmek için sol kanadı idare eden Yüzbaşı Dusel müfrezesinin kuvvetinin yaklaşık 50 Alman eri, 70 Türk eri, Alman erleri tarafından kullanılan 6 makineli tüfek, 2 sahra topu ve Türk askeri tarafından nasıl kullanılacağı bilinmediğinden âtıl durumda 2 obüs topundan ibaret olduğunu söylemek yeteriidir sanıyorum.

29 Eylül öğleden önce dört İngiliz zırhlı otomobili Sasa' mevziine doğru geldilerse de üzerlerine ateş açılarak püskürtüldüler.

Öğleden sonra saat 5.30'da dört Avustralya süvari takımıyla dört zırhlı otomobil Yüzbaşı Dusel müfrezesi üzerine taarruz etti. Bunların yakın mesafeye kadar yaklaşması için evvela üzerlerine ateş

edilmedi. Yaklaştıktan sonra açılan makineli tüfek ateşi ile büyük zayiat verdirilerek tamamen geri püskürtülmelerine muvaffak olundu.

Bu sıralarda bir düşman piyade tugayı da Şeria köprüsünden Kuneytara'ya doğru ilerlemekte ve bundan dolayı düşmanın sürekli takviye edilen batı grubu ciddiyet ve ehemmiyet kazanmaktaydı.

7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın da aralarında olduğu ricat eden orduların bakiye birliklerinin ileri kısımları 29 Eylülde Kisve civanna ulaştılar. Bu durum üzerine. Kisvede bulunan 2. Ordudan ayrılmış Türk müfrezesi, Taberiye grubunun sol kanadını takviyeyle görevlendirildi. Gerçi ricat eden ordu birliklerinden bir kısmının takviye için Taberiye grubuna yönlendirilmesi daha münasip ve uygun idiyse de bu birliklerin çok yorgun ve bitkin erleriyle böyle bir hareketi başarmak mümkün değildi. Yarbay von Hammerstein komutasındaki 146. Piyade Alayı sürekli artçılık yaparak 29 Eylül sabahı Es-Samnin'e ulaştı ve öğleden sonra saat 5'te tekrar El-Hayyare üzerine hareket etti.

Bu sırada Şam ahalisinin ruhî durumu düşündürücü bir hâl almıştı. Her gün oraya silahlı Araplar gelip o sıralar sadece gösterişi

« yapmakla meşgul oluyor ve havaya silah atıyorlardı. Fakat böyle olduğu halde bile şehirde korkunç bir unsur oluşturuyorlardı. Ahali, Bulgar cephesinin durumunu anlatan ve Almanya'nın genel durumu hakkında abartılı haberler içeren uçaklardan atılan İngiliz bildiri yağmuruna tutulmuştu.

Albay von Oppen birlikleri, Rayak mevzilerinde aşağıdaki gibi yerleşmişti:

Beyrut dağ yoluna aynlmış bir posta hattı ile buradan devam eden Kaabülyas güneyinde Meissner Paşa yolunda bir sağ grup.

Yaklaşık olarak Mecdelancer civarında Şam yolu üzerinde bulunan orta grup,

Şam-Rayak hattı üzerinde Zebdani civarında da zayıf bir sol grup.

360 Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders 361

29 Eylül'de verdiğim emir ve talimata göre; 7. ve 8 . Orduların Şam'a ulaşmakta olan bakiye birliklerinin hepsinin yürüyerek sevk edileceği Ray ak Cephesi Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa ve 4. Ordu Komutanlığı yine üzerinde kalmak şartıyla Taberiye grubu komutanlığını da Cemal Paşa üstlenecekti. Şam'da kısa bir duraksamadan sonra oradan düzenli bir ricat yapılması - mümkün olduğu takdirde- kolaylaştırılacaktı.

30 Eylül sabahı sabah saat 4'te Bedevilerle beraber gelen İngiliz süvarisi Sasa"da tekrar ilerlemiş ve yine zayıf birliklerimizden bir kısmını esir ve geri kalanım da geriye Artus'a doğru sürmeye başlamıştı. Bu durumda güneyden ricat eden birliklerimizin ancak hiç beklemeksizin Şam'dan süratle geçerek geri çekilmeleri mümkün olabilirdi. Cemal Paşanın, Şam'dan kuzeydoğu istikametinde Katife üzerinden doğruca Humus'a giden yolu takip ederek çekilmesini kendi iradesine bıraktım. Paşa cevap olarak; bu istikamette su bulunmadığı gibi bölgenin Arapların tehdit ve tehlikesi altında bulunduğunu bildirdi. Kendisi

senelerce Şam ve civarında bulunduğundan bu durumu benden daha iyi bilmesi tabiiydi.

29/30 Eylül gecesi. Kisvede bulunan Türk birliklerinden bir kısmı mevzilerini terk ederek 30 Eylül öğleye doğru Şam'a ulaşıp oradan Berede Vadisi üzerinden Rayak'a doğru çekilmişlerdi. Askerlerin birçoğu birliğini terk ederek Şam'da kalmış ve diğerleri Rayak'a trenle gitmek için Şam istasyonunda vagonların basamak ve damlarının üstüne çıkmıştılar. Rayak depolarındaki malzemenin nakline tren ve kamyonlarla başlandı. Ancak 29/30 Eylül gecesi ile 30 Eylül sabahı Kisve'ye ulaşabilen ordu birliklerinden geri kalan bölümü, kısmen Kisve'de düşmanla muharebeye tutuşmuştu.

30 Eylül öğleden önce saat ll'e doğru 146. Piyade Alayı ile Kisve'nin yaklaşık 1 km. kadar güneybatısındaki ağaçlıklar içerisinde bulunan Yarbay von Hammerstein, güneyden gelen bir düşman süvari tugayının Kisve'nin batısından geçmek istediğini

146. Piyade Alayı taarruz için açılır açılmaz süvari tugayı, hemen kuzeybatıya doğru geriye çekildi ve bu istikametteki Türk birliklerine karşı daha iyi bir netice aldı. Süvari tugayı, Kisve kuzeyinden tekrar yola doğru yaklaşınca birden bire, yönleri kuzeye dönük çok sayıda yürüyüş kolu halinde duran ve komutanlarıyla maiyeti keşif için ileriye gitmiş olan 26. ve 53. Türk Tümenlerine rastladı. Süvari tugayı, batıdan bu yürüyüş koluna doğru ani bir hücum yapmak fırsatını kaçırmadı ve komutanlarından ayrılmış ve büyük kısmının maneviyatı bozulmuş olan bu tümenler çok az bir direnmeden sonra esir alındı.

146. Piyade Alayı hiçbir engelle karşılaşmadan ve hiç durmadan Şam’a doğru harekete devam edebilmiş ve öğleden sonra saat 6'ya doğru oraya ulaşmıştı.

30 Eylül öğleden önce, Rayak cephesine mensup orta grup gerisinde Setorad-Mecdelancer yolu üzerinde Danyal Ziraat Mektebi’nd

eki Albay von Oppen'in yanında bulunuyordum. Buradan düzensiz Türk birliklerinin uzun yürüyüş kollarının Mecdelancer yolu üzerinde ovaya indikleri görünüyordu. Bunların ileri karakolları geçtikten sonra toplu, muntazam birlik haline girmeleri için emir verdimse de birliklerin başında komutan olmaması ve zorlukla toplanabilen birliklerin de hiçbir emir dinlemeyerek bir daha savaşa girmemek için kendiliğinden ricata devam etmesi dolayısıyla bu emir çok az bir etki yaptı.

Şam'da asayiş ve emniyet gittikçe kötüleşmekteydi. Şerif Faysal'ın çok sayıda casusları şehirde dolaşıyor ve halkı fesat ve isyana teşvik ediyorlardı. Pek çok eve Şerif Faysal'ın dört renkli bayrağı şimdiden asılmış ve ağırlık kolları durdurulup yağmalanıyordu. Karanlık basarken iki makineli tüfek ile beraber ilk İngiliz süvari keşif kolları Berede Vadisini güneybatı istikametinde kapayan sırtın bir bölümünü elde edip vadi yoluna ateş etmekteydi. Burada firariler ve arabalar yığılmıştı. Ateş, tesirinin azlığına

rağmen, Berede Vadisi'nde karışıklığı, korkuyu ve heyecanı artırıyordu. Artçı olan 146. Piyade Alayı ve buna katılan küçük Alman müfrezeleri yanan Kadem îstasyonu'nda toplanmışlar; bunlar karanlıkta en son birlik olarak şehirden geçeceklerdi. Fakat şehri geçerek kuzeye giden Kadem yolu birçok yerde çok sayıda telgraf direkleri ve bunların telleriyle kapatılmıştı. Düşman Araplar her tarafta damlardan, tepelerden, pencere ve balkonlardan birliklerin üzerine ateş ediyorlardı. Biraz sonra Yarbay von Hammerstein kolunun birkaç firarisi gelerek Berede Vadisi'nin tngilizler tarafından kapatıldığına dair yanlış bir haber verdi. Yarbay von Hammerstein hemen kuzeydoğuya Humus'a giden düz yola sapmaya karar verdi ve bu karar başarıyla yerine getirildi. Alman birlikleri mesafe kazanmak için bütün gece yürüdü. Türk birlikleri de daha sonra anlaşıldığı üzere Berede Vadisi'nde düşman tehdidi sebebiyle Hammerstein kolunun saptığı Humus istikametindeki

düz yola ondan önce yönelmişlerdi. Bu birlikler; Albay İsmet Bey komutasındaki 3. Kolordu bakiyesi, Yarbay Lütfi Bey komutasındaki 24. Tümen ile maalesef kötü sevk ve idare dolayısıyla bütün ricat sırasında hiç meydana çıkamayan 3. Süvari Tümeni'ydi.

Sonradan anlaşıldı ki Berede Vadisi kesinlikle ciddi olarak düşman tarafından kapatılmamıştı. Özellikle Araplar ve önceden gelen birkaç İngiliz süvarisi tepeden karanlıkta vadi yoluna ateş ediyorlardı.

30 Eylül'de son demiryolu birlikleri treni henüz akşam saat 9'a doğru Şam'ı terk edebilmiş ve birçok defa ateşe maruz kaldığı halde hasara uğramadan Rayak'a ulaşabilmiştir. Bu durum; Berede Vadisi'nde, Şam'dan kuzeybatıya doğru 10 km. mesafeye kadar demiryolu hattıyla karayolu bir diğerine paralel gittiğinden dolayı özellikle dikkate değerdir.

Ben 30 Eylül'de akşam geç vakit Rayak'tan Baalbek'e geri dönerken altı düşman taburunun Meissner Paşa yolundan Cedide

üzerine ileri yürüyüşte olduğuna dair Beyrut-Zahle yolunda 43. Türk Tümeni'nden rapor aldım. Öğle vakti de 12 tabur Kuneytara'dan Şam üzerine yürümekte olduğu gözlemlenmişti, tik raporun yanlış olduğu kanaatindeyim.

Ekim Ayı

Halep'e Kadar Ricat

Berede Vadisi nden Albay von Oppen'in ileri karakolları arasından geçen erler, hayvanlar, mekkâri ve münferid arabalardan oluşan düzensiz Türk kollanrun ricatı 1 Ekim günü boyunca hâlâ devam ediyordu. Akın ancak akşama doğru son buldu. Muntazam birlikler oluşturma teşebbüslerinde bugün de çok az başarı sağlandı. Hatta 2. Ordu'ya mensup olup şimdiye kadar hiçbir muharebeye girmemiş fakat ekseriyetle Araplardan oluşan 43. Tümen, tümen komutanının raporuna göre artık hiçbir yerde

durmuyordu. Albay von Oppen'in burada yollarda ileri karakollarını takviye edecek olan bu tümenin iki bölüğü de takviyeye giderken subaylarıyla beraber hepsi firar etti.

1 Ekim'de Beyrut'un İngilizler tarafından işgali haberi geldi. Şehir, Arap Hükümeti'ne katıldığını ilan etmişti. Diğer sahil kasabaları da peşinden ona uydular. 1 Ekim'de Şerif Faysal Şam'a girdi.

Rayak cephesinde uzun süre mukavemet etmeye dayalı önceki tasavvurumuz; hem Türk birliklerinin vaziyetinden hem de Şam'dan Katife üzerinden Humus'a giden yolların düşman tarafından kullanılabilir olmasından dolayı uygulanamaz hâle gelmişti. Bundan dolayı 1 Ekim öğleden sonra Albay von Oppen'in Tanayil'deki karargâhında, oraya gelmiş olan Cemal ve Mustafa Kemal Paşalara Humus'a ricata devam edilmesini emrettim. Ce366

mel Paşa Humus'ta komutayı üstlenmek üzere kurmay heyetiyle hemen hareket edecek ve orada düzensiz durumdaki birlikleri ve kolları toplayıp yeniden teşkilatlandıracaktı. Mustafa Kemal Paşa ise hâlen güney ve güneydoğudan gelmekte olan son döküntüler gelinceye kadar Rayak'taki birliklerin komutasını yürütecek ve daha sonra bu grubu da Humus'a getirecekti.

1 Ekim sabahı erkenden kullanılabilir durumdaki bütün kamyonların yiyecek maddeleriyle yüklenerek Katife-Humus yolu üzerinde ricat etmekte olan birliklere karşı gönderilmesi ve bu birliklerden mümkün mertebe çok akşamın boş otomobillerle Humus'a naklolunması hakkında Halep ve Humus'a emir gönderdim. Bunları karşılamak üzere 2. Ordu'dan karma bir müfreze Humus'un yaklaşık 20 km. güneyinde Hasya'ya gönderildi. Bu yoldan gelen ve artçılığını 146. Piyade Alayı'nın yaptığı birlikler, öğleden sonra sekiz İngiliz süvari bölüğü ve birçok Bedevi kitleleriyle muharebeye tutuşmuşlardı. Düşman, birliklerimizi doğu ve batıdan kuşatarak Adra'run yaklaşık 2 km. kuzeyinde olup içinden

Katife'ye giden yolun ileride dağlara girdiği dar geçiti kesmek istiyordu. Taarruz 146. Piyade Alayı tarafından püskürtüldü.

Geri giden Türk asker kafileleri, Rayak'tan ve diğer depolardan harp malzemesi kurtaran her çeşit araba ve kamyonlar, son gün ve gecelerde Baalbek'ten aralıksız geçiyordu. Tren hattı geri nakliyatının ancak bir kısmını temin edebiliyordu. Baalbek'te oradan gelip geçenlerin hepsi için yemekhaneler kurulmuştu.

2 Ekim sabahı Albay von Oppen, Şam-Rayak yolunda saatlerden beri asker bulunmadığını, bütün cephesi önünde düşmana dair bir şey görülmediğini ve büyük ihtimalle düşmanın takip etmediğini bildirdi.

Bunun üzerine gecikmeden Rayak cephesinden çekilmeye ve bu suretle düşmanla her türlü teması kesmeye karar verdim.

Mustafa Kemal Paşa bu karara uygun olarak emir aldı. Yürüyüş daha öğleden önce başladı. Albay von Oppen komutasındaki artçı birlikleri Şura-Mecdelancer hattını öğleden sonra saat 5'te terk

Liman von Sandcrs 367

etti. Yürüyüş düşman tarafından hiçbir şekilde taciz edilmedi. Hatta hiçbir İngiliz süvari keşif kolu görünmedi.

Son trenimiz, istasyondaki su tesisatı ve makaslar havaya uçurulduktan sonra Rayak'tan saat 6 'ya doğru hareket etti, önceden askerlere dağıtılamayan veyahut tren, otomobil ve diğer araçlarla geriye nakledilemeyen elbise, yiyecek ve cephane depolan yakıldı.

2 Ekim'de subaylarımla beraber otomobil ile Baalbek'ten Humus'a hareket ettim. Lübnan ve Anti Lübnan dağlan arasında geniş bir hendek oluşturan Bekaa Vadisi'nde ilerlerken geriye doğru akan birliklerin birkaç kilometre uzunluğundaki kolunu ve dağınık firarileri gördüm. Baalbek ile Humus yolunun yaklaşık olarak ortasında bunlardan birçok kısmı kendiliklerinden istirahate geçmişti. Düzenli birliklerin sayısı çok azdı. Asker kollarının yanında çok az Türk subayının bulunması dikkat çekiciydi*.

Düzeni bozulmuş bedenen çok zayıflamış erlerin kendilerini yeniden toparlamalarının uzun zaman alacağına artık hiç şüphe kalmamıştı.

Önceden Humus'a gelmiş olan askerler de aynı tesiri bırakıyordu. önce Humus istasyonuyla civarında düzenin sağlanması gerekiyordu. Çünkü burada akla gelen her sınıfa, her birliğe mensup binlerce insan toplanmıştı. Trablusşam-Humus-Baalbek ve Humus-Katife yolları üzerinde emniyet mıntıkaları kuruldu. Bu mıntıkalarda kullanılmaya en fazla elverişli birlikler, birkaç top ile ileriye sürüldü.

Cemal Paşa büyük bir faaliyetle düzensiz birliklerden yeni teşkilat meydana getirdi. Humus'tan kuzeye giden yollarda zincir hattı tesis olunarak erlerin şehirden geçip Halep'e doğru gitmeleri engellendi. Humus ile civarında yemekhaneler kuruldu. Bu yerlerde askerler en kolay bir şekilde tekrar toplanabiliyordu.

Subayların kıyafeti erlorinkindcn farksız bir hâle geldiğinden otomobil ile geçerken subaylan saymak ve ayırt etmek mümkün olmasa gerektir, (t.h.n)

İngilizler Rayak grubunu takip etmediğinden Baalbek'te Mustafa Kemal Paşaya 7. Ordu karargâhıyla trene binerek Halep'e hareket etmesini ve Halep güneyindeki mevkilerde 7. Ordu'nun yeniden teşkiline başlamasını emrettim. 7. Ordu'ya mensup olup Humus'a ulaşan veya ulaşmak üzere olan birlikler buradan tren/ kamyon veya yaya olarak Halep güneyinde Tornan ve Vazıhi'ye sevk olunacaktı. 3 Ekim sabahı Baalbek'ten geçecek olan Albay von Oppen birliklerinin de orada trene bindirilerek Mustafa Kemal'in emrine Halep'e naklini ayrıca emrettim. Bu nakliyat 3 Ekim akşamı başladı. İngilizler takip etmediğinden en iyi birliklerin artçılık görevinden alınmasında bir mahzur yoktu. Halep'te ve Hama'da Arap Hükümeti'ne katılmayı hedefleyen ciddi bir teşebbüsün olduğuna dair pek çok endişe verici haberler geliyordu.

Cemal Paşa komutasında 4. Ordu -bu isim altında bulunduğu müddetçe- düşman tarafından tazyik olununcaya kadar Humus'-

ta kalacaktı. Suriye'nin son kısmının kesin olarak savunulmasına sahne olacak olan Halep ve civarında kullanılmaya elverişli birlik teşkiline gereken zaman ancak bu şekilde kazanılabilirdi. Cemal Paşa grubu Humus civarında bu vazifeyi yerine getirdi.

Sahil mıntıkası komutanı, 3 Ekim'de Trablus'tan Beyrut'a birkaç savaş gemisinin ve henüz Arap Hükümeti'ne katıldığını ilan etmeyen Antakya'ya iki kruvazörün geldiğini bildirmişti.

4 Ekim'de Baalbek-Humus yolunda geri harekâtı yavaş yavaş gevşedi, öğleden sonra yalnız bazı münferit birlikler geldi. 4 ve 5 Ekim'de Katife'ye çekilen birlikler tedricen Humus'a girdi. Bunların büyük kısmı, Avusturya Otomobil Kolu da dâhil olduğu halde kamyonlarla geriye naklolundu. İngilizler Adra'dan sonra takibe devam etmediklerinden Bedeviler tarafından da önemli sayılabilecek bir taarruz yapılmadı. Gelen birliklerin teçhizat ve kıyafeti elde bulunanlar ölçüsünde Humus'ta ikmal olundu.

Humus'tan itibaren havadan keşif yapmak için elde üç uçak vardı. Bunlardan ikisi her gün öğleden sonra Şam istikametinde keşif yapıyor, üçüncüsü ise sahilin gözetlenmesinde kullanılıyor368

Türkiye ‘'de Beş Sene

Liman von Sanders 369

du. İngilizlerin 4 Ekim tarihli son raporları, Şam'dan kuzeybatı istikametinde kuvvetli birlikleri ileri sürmeye başladıklarını bildiriyordu. Zahle, Mecdelancer ve Zebdani'ye düşman ulaşmıştı.

Humus güneyinde emniyet cephemiz önünde şimdilik tam bir sükûnet vardı.

Baalbek'e doğru karanlıkta dahi keşif için her akşam Alman subayları makineli tüfeklerle beraber otomobiller içinde düşmana doğru giden yollarda ileri gönderiliyordu ve bunlar gece boyunca dışarıda kalıyordu. Elde çok az sayıda kalan Türk süvarileri ise kuvvetsiz ve yorgun hayvanlan sebebiyle gece uzak keşif hizmeti yapmaya elverişli değildi.

5 Ekim'deki uçak raporlarına göre Şam'dan kuzeybatıya doğru

sürülen düşman birliklerinin takviye edildiği ve ileri yürüyüş için yanaşmakta oldukları anlaşılıyordu. Küçük süvari birlikleri Baalbek'e doğru ilerlemişti.

Uzun müddetten beri kıymetli kurmay başkanım olan Tuğgeneral Kâzım Paşa son haftalardaki zorluk ve zahmetlerden dolayı Humus'ta hastalandığından geriye Halep'e naklolunmuştu. Ricatın zor zamanlarında vazifesini iyi bir şekilde yerine getiren Binbaşı Prigge vekâleten kurmay başkanlığını üstlendi.

Geri mıntıkalardan, Bedevilerin düşmanca hareketlerinin hızla geliştiğine dair birçok endişe verici haberler geliyordu. Özellikle düşman savaş gemilerinin etkisi altındaki sahil mevkiindeki yerler Arap Hükümeti'ne katıldıklarını ilan ediyordu. Hama ve içerideki diğer yerler de güvenilir değildi. Halep'te de vaziyetin devam ve mukavemeti hakkında şüpheler artmaktaydı.

Büyük sayıda İngiliz kuvvetlerinin Humus mevzilerine karşı yayılmalarım müteakip Hama üzerinden birlikleriyle Halep'e nasıl çekileceğini Cemal Paşa ile görüştükten sonra 5 Ekim öğleden sonra karargâhımla beraber trenle Halep'e hareket ettim.

Demiryolu nakliyatı çok kötü bir durumdaydı. Lokomotifler için gerekli su kıtlığından dolayı yalnız Hama'da, Halep'e gidecek birlikleri taşıyan dört tren saatlerden beri duruyordu. Halep'e

kadar hattın diğer yerlerinde de birçok düzensizlikler görülüyordu. Son birliklerimizin ve bütün demiryolu malzemesiyle gerideki yiyecek maddelerinin Humus'tan Halep'e naklinin sağlanması için hemen düzenin kurulması gerekiyordu.

6 Ekim sabahı saat 2'de Halep'e ulaştık. Aynı günün sabahı 2. ve 7. Ordu komutanlarıyla ve büyük sivil memurlarla müzakere yapıldı. Şehirde emniyet ve istirahatın sağlanması ve Halep istasyonunda düzenin süratle alınması gerekliydi. Sahilde Arap harekâtının genişlemesi ve ordular grubunun geri ile irtibatının temini kuvvetli bir ele ihtiyaç gösteriyordu.

Bunun için 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, karargâhıyla Halep'ten Adana'ya gitme emrini aldı. İskenderun Körfezi'ne veya Ayas Koyu'na muhtemel bir ihraca karşı tertibat veya Mersin'e kadar sahil mıntıkasında tasavvur olunabilen bir çıkarma hareketi için savunma tedbirleri buradan daha iyi alınabilirdi.

Türk genel karargâhı, düşmanın bir hamlede Suriye'yi kazanabilmesi için İskenderun Körfezi'ne yahut Adana güneyine büyük bir çıkarma hareketinin muntemel olduğuna dair durum hakkındaki görüşlerini bildirdi. Ben, genel karargâhın tasavvur ettiği çıkarma hareketini ancak kuvvetli Ingiliz birliklerinin Halep'e doğru yürümek suretiyle birlikte hareket etmesi hâlinde mümkün olduğunu cevaben bildirdim.

146. Alay'ın da kamyonlarla Halep'e şevki Humus'ta Cemal Paşa'ya tebliğ olundu.

Uçak raporlarına göre İngilizlerin Rayak ve Zahle taraflarında toplanan tümenleri bile 9 Ekim sabahı kuzeye doğru ileri yürüyüşe başlamış ve bu hareket 10 ve 11 Ekim'de Baalbek'e ve buradan kuzeye devam etmiştir. Bununla birlikte harekât yavaş ve büyük bir dikkatle yapılıyordu. Şam-Katife-Humus yolunda o zaman da düşman yoktu. Yalnız Bedevi ordugâhları görülmüştü.

Düşmanın ileri yürüyüş birliklerinin kuvvetine dair 11 Ekim tarihli raporlardan şu sonuç çıkıyordu:

4 düşman süvari bölüğü Baalbek'i geçiyor.

Liman von Sanders 371

1 0 piyade taburu ve 8 süvari bölüğü yan yana dört yürüyüş kolunda Baalbek'in yaklaşık 10 km. güneyinde; aynı hizada ve yol üzerinde yaklaşık 4 km. derinliğinde bir topçu kolu.

Rayak-Baalbek yolunun batısındaki Amelih-Baalbek paralel yollarında 1 2 taburu ve 18 süvari bölüğü.

Zahle-Amelih yolunda tahminen 5 km. derinliğinde bir topçu kolu ile nakliye vasıtaları.

Rayak'ta bir İngiliz uçak mahalli.

Şerif Faysal'm kuzeye doğru ileri yürüyüşe başlamak üzere Şam'da yaklaşık 20 bin kişi kuvvetinde Arap birliği topladığı hakkında haberler geliyordu.

Humus'ta teşkil olunan birliklerin büyük bir kısmı kademeli olarak trenle Halep'e naklolunmuş veya yaya olarak Hama üzerinden geri çekilmiştir.

11 Ekim akşamleyin yaklaşık 4 bölük kuvvetinde ilk düşman süvarisi Baalbek üzerinden Humusun 30 km. güneyindeki Zera'ya kadar ilerledi. O vakit 4. Ordu karargâhı gece Humus'u terk ederek 12 Ekim'de Hama'ya ulaştı. Artçı birlikler de bu istikamette geri yürüyüşte bulunuyordu.

Köprüler ve Humus-Hama demiryolu inşaatı birbirini takiben tahrip olundu.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 ve 11 numaralı iki tümenin kurulması bir dereceye kadar tamamlanmıştı. Bu tümenler Vazıhi ile Halep arasındaki tepeleri tutmuştu. Her tümen yaklaşık 5500 mevcutluydu fakat topçusu çok zayıftı.

Adana'nm batısındaki Yenice'de 2. Ordu emrine girmek üzere 146. Piyade Alayı da trenle Halep'ten naklolundu. Alman Asya Kolu da bu mıntıkada bulunuyordu. Hama'da 4. Ordu karargâhı lağv olunarak Halep'e doğru çekilen birlikler de Mustafa Kemal'in emrine verildi.

14 Ekim öğleyin düşman süvarisi Humus'a girdi. Burada herhalde büyük bir sevinçle karşılanmış olmalılar. Halep'in gü372 Türkiye'de Bej Sene

neyindeki bütün mıntıkada genel olarak Türk düşmanlığı yaygındı. Bu bölgedeki Türk sivil memurları da Türk birliklerinin koruyuculuğu ortadan kalkınca makamlarını terk ederek Halep-'e geldiler.

Ekim ayının bu günlerinde Halep'te müthiş bir sıcak etkili oluyor ve bütün gün devam eden nakliyat dolayısıyla şehrin yolları yoğun san toz bulutlan içinde kalıyordu. Civardaki tepelerde

ve özellikle istasyonların yakınında büyük ordugâhlar kurulmuştu. Hastanelerin ve hafif hastaların ve birçok depo malzemelerinin Adana ve Toros'a nakline başlanmıştı. Fakat nakliyat, Halep-Adana hattının tamamen yetersiz ve düzensiz olması dolayısıyla pek çok engelle karşılaştı. Almanya'dan izinden yeni dönen Binbaşı Mohlsen'in yerinde müdahalesi ve etkisi sayesinde az zamanda nakliyatta iyileşme görüldU.

Ordular Grubu Karargâhı, Musul'daki 6 . Ordu ve Halep'le aralıksız olarak telgrafla irtibattaydı. Bağdat hattının Cerablus'ta bulunan fazla demiryolu malzemesi nakliyatımızın istifadesine korunak üzere Halep'in birkaç kilometre kuzeyinde ve Bağdat ve Suriye hatlarının birleşme noktası olan Müsellemiye'ye getirildi.

Bu günlerde İskenderun Körfezi'nde düşman gemilerinin faaliyeti artmıştı. 14 Ekim'de iki torpido muhribi ve bir gözetleme gemisi körfeze girerek İskenderun'daki liman bataryalarına ateş etti. Bu sırada gemilerden biri beyaz bayrak çekerek bir sandal indirmiş ve düşman subaylarını karaya çıkarmıştı. Buradaki Türk komutanıyla bir görüşme yaparak geri dönmüşler ve bunu takiben gemiler limanı terk etmiştir.

Ordular Grubu bu görüşmeden haberdar olur olmaz bu gibi hususları şiddetle yasaklamış ve bu ana kadar İskenderun'un güneydoğusunda Beylan Geçiti'nde bulunan 41. Türk Tümeni karargâhı buraya naledilmiştir.

İskenderun'a giden büyük yolun Halep-Islahiye şosesinden ayrıldığı yer olan Katma'da 24. Tümen'in teşkiline başlandı.

Linum von Sanders 373

Cephe hattında takipte bulunan düşman birlikleri bu esnada Humus'a yaklaşmış ve kısmen Hama'ya ileri sürülmüştü. Bunun için Mustafa Kemal Paşa 17 Ekim'de Hama'yı tahliye ettirdi ve artçılar Hama'nın 11 km. kadar kuzeyinde bulunan Komhane'ye çekildi.

Ben de grup karargâhının büyük bir kısmını Adana'ya ve

Alman karargâhının büyük kısmını Pozantı'ya naklettirdim Yanımda yalnız harp harekâtının ve nakliyatın idaresi için gerekli subayları alıkoydum. Türk makamlarıyla yapılacak birçok görüşme dolayısıyla Ordular Grubu kurmay başkanlığının tekrar Türklere verilmesi gerektiğinden kurmay başkanlık görevini Binbaşı Prigge'nin yerine, bu ana kadar Mustafa Kemal'in kurmay başkam olan Albay Sedat Bey üstlendi -Tuğgeneral Kâzım Paşa ağır bir zatürreeye yakalanmıştı-. Albay Sedat Bey'i daha önceki vazife ve görevlerinden tanıyordum. Bu zat 19. Tümen'i Galiçya'da ve sonra Filistin'de mükemmel bir şekilde sevk ve idare etmiş ve 1 Ağustos'ta 7. Ordu'da Binbaşı von Falkenhausen'in görevini üstlenmişti.

Türkiye'nin îtüaf Devletleri'yle mütareke görüşmelerine başladıklarına dair İstanbul'dan haberler geliyordu. Bu haberler resmi ve kesin olmamakla beraber genel dutuma nazaran ihtimal dışı da addedilemezdi. Bazı Alman subayları telaşa düştüler ve gemi ile güvenilir bir şekilde Güney Rusya'ya geçebilmek maksadıyla Anadolu'yu geçerek Karadeniz sahiline gidebilmek için Ulukışla'da nakliye kollan hazırlamak istiyorlardı. Bu tekliflerini kabul etmedim. Çünkü kanaatime göre; eğer Türkler hakikaten mütareke akdederlerse tasarlanan bu uzun ve zahmetli kara yürüyüşünün icrası esnasında düşman gemileri çok çabuk Boğazlardan Karadeniz'e geçerek sahilleri abluka altına alacaklardır.

Bundan başka yeni Sadrazam İzzet Paşa'nın bir mütareke hâlinde dahi, yabancı bir devletin cephelerinde vazifesini yapan Alman birliklerinin serbestçe memleketlerine dönmelerini sağlayacağına tam bir güvenim vardı. Bundan dolayı hazırlıkları engelledim.

19 Ekim'de kuvvetli İngiliz birlikleri Hama'ya girdi. Burada parlak bir şekilde karşılanmış olmalılar.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ve artçıları trenle Komhana'dan yaklaşık 25 km. daha kuzeydeki Hemedaniye istasyonuna kadar geriye alındı. İdlib üzerinden güneydoğuya

doğru sahil istikametinde Antakya'ya sürülmüş keşif birliği bu yolda düşmanın olmadığını gördü.

Son günlerde Halep'e gelen Bedevilerin sayısı fevkalade arttı. Gece ve gündüz şehrin her tarafında ciddi bir kargaşalık olmaksızın tüfek sesleri işitiliyordu. Fazla olan ordu alet ve edevatı ile diğer kıymetli malzemenin, nakledilebilecek durumdaki hastaların Adana ve Pozantı'ya ve buradan yukarıya nakledilmeleri sona ermişti.

1. ve 11. Tümenlerin muharebeye olan kudretleri kayda değer bir derecede artarken; Müslimiye istasyonunun kuzeyinde 43. Tümenin yeniden kurulması işi de fazlasıyla hızlanmıştı. Katma'daki 24. Tümen henüz sayıca zayıftı. İskenderun Körfezi'nde Ingiliz savaş gemilerinin geliş gidişinin gitgide artmasından dolayı, icabında İskenderun'a takviye birliklerinin süratle şevki için 24. Tümen emrine her ihtimale karşı büyükçe bir kamyon kolu verildi.

21 Ekim'de artçılarımız Hama-Halep yolunun yaklaşık ortasında Maaretünnuman tepelerinde bulunuyordu.

O gün birçok defa düşman Bedevileri ve zırhlı otomobilleri tarafından taarruza uğradıktan sonra Mustafa Kemal'in emriyle Hanüssebil ve Ebveddehûr istasyonuna çekildiler.

Birkaç gündür Basra'da iki tümenin nakliye gemilerine bindirilmekte olduğu hakkmdaki İngiliz helyosta şifre haberleşmesi, helyosta istasyonumuz tarafından ele geçirilerek çözüldü. Bunların bu bölgeye çıkarma için tahsis edilmiş olması ihtimal dışı değildi.

Emniyet birliklerimiz 23 Ekim'de Hanüssebil'de yeniden birçok Bedevi ve zırhlı otomobil ve İngiliz süvarisi tarafından taarruza uğradı ve Halep güneyindeki asıl hatta çekilmeye mecbur kaldı. Bir kısmı da kuşatılmış ve yakın muharebelerden sonra esir düşmüştü.

Ebveddehûr istasyonundaki emniyet birliği de bu sebeple asıl hatta alındı. Düşman genel olarak zırhlı otomobillerle takip ediyor,

Halep istasyonuna da şiddetli hava saldırılan yapıyordu.
İskenderun Körfezi'nde İngiliz ve Fransız gemileri göründü.
23 Ekim'de şafakla beraber İskenderun güneybatısında Arsuz önüne bir gemi gelerek sahile ateş açmış ve asker çıkarmaya teşebbüs etmiş ise de bu teşebbüsü 41. Tümen emniyet birliği tarafından sonuçsuz bırakılmış ve gemi tekrar uzaklaşmıştır.
Yanımda kalan birkaç subayla beraber 22 Ekim'de otomobille Halep'i terk ettim. 23 Ekim'de Osmaniye'de, 15. Kolordu Komutanı Ali Rıza Paşa ile İskenderun yolu üzerinde Erzin ve Payas'ta bulunan birliklerin takviyesi hakkında yapılması gereken hususları görüştüm.
Aynı gün öğleden sonra Ordular Grubu kurmay başkanlığının dört gündenberi bulunduğu Adana'ye trenle hareket ettik. 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa ile görüşüldükten sonra İskenderun'da bulunan 41. ve 47. Tümenler bu ordu emrine verildi.
24 Ekim'de Bedevilerin sayısının çok fazla artmasından dolayı Halep şehrinde vaziyet o kadar nazik bir hâl aldı ki sıkıyönetim ilanına mecbur kaimdi. Düşman zırhlı otomobilleri ve düşman süvarisi keşf için birçok defa Tornan üzerinden Halep güneyindeki asıl mevzilere kadar ilerledi ve ateş açılmasını müteakip her ikisi de geri çekildi.
22 Ekim'de İngilizler 6 . Ordu'da Musul'un güneyinde bulunan Fethiye mevziine taarruza başladılar. 24 Ekim gecesi bu ordu birlikleri geri çekilmeye mecbur kaldı. Daha önce 2. Ordu'ya bağlı olan Fırat Grubu da 6 . Ordu emrine verildi ve bu birliğin gerektiğinde Fırat geçi tini Cerablus'ta müdafaa etmesi 6 . Ordu ile kararlaştırıldı.
25 Ekim'de Halep güneyinde ciddi muharebeler yapıldı. Bu muharebeler Filistin ricatından beri artçı muharebeleri dışına çıkan ilk ciddi muharebelerdi. Birlikler bu muharebelerde iyi sebat ediyordu. Aynı zamanda Araplar, Şerif Faysal birlikleriyle birlikte müştereken şehre zorla hâkim olmak istiyorlardı.
Liman von Sanders 375

Süvarilerini takviye etmek üzere îngilizler çok sayıda kamyonla piyade askeri getirmişlerdi. Öğleden sonra erkenden başlangıçta Araplar tarafından 1. Tümen mevzilerine cepheden taarruz yapılmış, fakat püskürtülmüştü. Biraz sonra yaklaşık 1500 Bedevi doğudan kısa bir muharebeyi müteakip şehre girdi ve kale ile hükümet binasını işgal etti. Sonra 7. Ordu Karargâhı'nm bulunduğu Merkez Komutanlığı Dairesi'ne taarruz ederek geçici olarak işgal ettilerse de geri atıldılar ve sokak muharebeleriye şehirden tamamen dışarı atıldılar. Ahalinin silahlı bir kısmı da Bedeviler tarafında olarak bu muharebelere katıldı.

Yaklaşık olarak aynı zamanda Toman-Halep yolunun batısından cephemize karşı büyükçe bir piyade taarruzu yapıldı ancak bu da püskürtüldü.

Akşam Mustafa Kemal Paşa karargâhını şehrin dışında istasyonun yaklaşık 2 km. kuzeyindeki bir tepeye nakletti. Halep tahliye olundu. Ali Fuat Paşa tarafından komuta edilen ve geriden Bedeviler tarafından ciddi olarak tehdit edilen 1. ve 11. Tümenler şehrin batı kısmından ve yarandan kuzeye doğru çekildi. İstasyonun bir kısmı ricat esnasında havaya uçuruldu. 20 Kolordu adını alan 1. ve 11. Tümenler, 26 Ekim sabahı Halep'in yaklaşık 8 km. kuzeyinde El Hüseyniye ve Höyük tepelerinde mevzi aldılar. Sağ cenahı İngiliz ve Arap süvarileri tarafından yandan tehlikeye açık olduğundan bu cenah Kefr-i Bazim ve Anadan'a doğru geriye kınldı. Bu geri çekilme sırasında Bedeviler tarafından icra edilen müteaddit taarruzlar püskürtüldü.

öğleden önce saat 10.45'e doğru piyade ile yaklaşık dört süvari alayı, zırhlı otomobiller himayesinde oldukları halde Halep-Katma yolunun iki tarafından 1. Tümen cephesine taarruz etmek üzere ilerledi. Bir saatlik muharebeden sonra bu taarruz da püskürtüldü.

7. Ordu, karargâhını Katma'ya nakletti.

2. Ordu'ya gönderdiğim bir emirle, hücum taburu ve kuvvetli bir makineli tüfek birliği trenle Katma'ya, 7. Ordu emrine gönderildi.

376 Türkiye'de Beş Sene

ı

Liman von Sanders 377

Sonraki günlerde 7. Ordu birçok defa taarruza uğramış fakat her defasında mağlup olmayarak kademeli bir şekilde aşağıda bahsedilen mevzilere çekilmiş ve burada 31 Ekim'de mütarekenin imzalandığı haberi ulaşmıştı.

Cephe, burada başlayan yüksek arazi eteklerinde Marata'dan Babuiit üzerinden Halilli'ye (24. Tümen), buradan şose ve demiryolunu geçerek Teyneb'den Tatmaraş üzerinden Ayn-ı Vakni'ye (20. Kolordu) ve buradan sonra Halep-Kilis yolundan Cibrin'in güneydoğusu havalisine kadar uzanıyordu. Emniyet birlikleri Deyrulhacmel'den Ziyaret'e kadar ileri sürülmüştü. Ziyaret, Halep'in tam 25 km. kuzeybatısındadır.

Ordu, son günlerdeki muharebelerde silahının şan ve şerefini yüceltti.

30 Ekim akşamı Sadrazam İzzet Paşa, emir ve komutayı Mustafa Kemal Paşaya bırakarak hemen İstanbul'a hareket etmemi telgrafla bildirdi. Aynı zamanda Alman subay ve birliklerinin süratle İstanbul'a nakilleri gerektiği de belirtildi.

Sadrazamın ısrar ve kararlılığı ile mütareke şartlarında, bütün Alman subay ve erlerinin Türkiye'den serbestçe çekilmeleri sağlanmış oluyordu.

Alman birliklerinin büyük kısmı nakledilmek üzere Yenice havalisinde hazır bulunuyordu. Maalesef Adana Ovası nda bazı yerlerde ortaya çıkan kolera, Türkiye'deki bu son zamanlarımızda pek çok kurbanlar vermemize sebep oldu. Düşman önünde iyi ve kötü zamanlarda askerlere parlak bir şekilde örnek olmuş olan Alman Asya Kolu'nun kıymetli komutanı Albay von Oppen de bu hastalık sonucu hayata veda etti.

1 Kasım sabahı Alman birliklerinin nakliyatı başladı. Yalnız ellerindeki silah ve cephaneleri birlikte götürüyorlar, geri kalan

savaş malzemesinin tamamı Türk teslim alma komisyonlarına devrolunuy ordu.

31 Ekim'de Adana'da Ordular Grubu başkomutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devrettim. Bu zamana kadar emrimde bulunan birliklere de aşağıdaki günlük emirle veda ettim:

Ordular Grubu'nun emir ve komutasını Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin birçok meşhur muharebede liyakat ve ehliyetini ispat eden ellerine devretmek mecburiyetinde kaldığım şu anda; emir ve komutam altında Osmanlı İmparatorluğumun menfaati uğrunda ifa ettikleri hizmetlerden dolayı bütün subay, memur ve erlere kalpten teşekkürlerimi sunanm.

Ordular Grubu'nun birçok subay ve erini bana en sıkı bir şekil- . de bağlayan Gelibolu'nun şan ve şerefli günlerini, Anadolu sahilindeki pek çok cesur teşebbüsü tarih ilelebed unutmayacaktır.

Filistin'de bizim için bir başarı silsilesi teşkil eden ve aralıksız altı buçuk ay devam eden inatçı bir savunma ve bilhassa Tellülazur, Turmuş Aya, Elkefr ve her iki Şeria muharebeleri; Osmanlı ordusunun ve onunla beraber savaşan Alman ve Avusturya birliklerinin, birkaç kat üstün düşmana karşı ortaya koyduğu inkâr edilemez cesaret ve kahramanlığının delilleridir.

Bu olayların hatıraları bana; Osmanlı İmparatorluğu'nun, cesur evlatlarına dayanarak geleceğe sağlam bir güven ve emniyetle bakabilecekleri kanaatini veriyor.

Osmanlı milletiyle müttefiklerinin gelecekte, sulh ve sükûna ulaşmalarını ve senelerce süren muharebelerin açmış olduğu yaraların kapanmasını cenab-ı Hakk'tan temenni ederim.

Liman von Sanders

31 Ekim öğle vakti yanımda kalan birkaç Alman subayıyla beraber Adana'yı terk ettim. Mustafa Kemal ve Adana'da bulunan bütün subaylar yolcu etmek için istasyonda bulunuyordu ve buradaki ihtiram bölüğü Türkiye'de selamladığım son birlik oldu.

Adana: 31 Ekim 1918

Liman von Sanders 379

Son Günler

4 Kasım'da İstanbul'a ulaştım. Alman görevlilerin büyük kısmı -Akdeniz Tümen Komutanlığı, Bahriye Komutanlığı, Türk Genelkurmayının Alman başkanı ve üyeleri- ve İstanbul civarındaki ikmal birlikleri bu anda Karadeniz'den Odesa'ya nakledilmekteydiler ve Ukrayna'dan memleketlerine geçeceklerdi. Sonraki günlerde İstanbul'da toplanabilenler aynı yol ile hareket ettiler. Henüz Türkiye'de bulunan bütün Alman subay ve birliklerinin emir ve komutasıyla bunların nakliye görevini Alman Başkomutanlığı bana verdi. Maiyetimde bulunan subaylarla beraber başlangıçta, Alman Islah Heyeti binası karargâh olarak seçildi. Her tarafta demiryolu ulaşımında düzensizlikler meydana gelmesinden ve kömür yokluğundan dolayı Suriye'den ve imparatorluğun diğer uzak mevkilerinden hareket eden subay ve birlikler ve farklı birçok heyetin İstanbul'a ulaşması ilk haftalarda çok yavaş oluyordu.

6 . Ordu bölgesinden gelmesi beklenen yaklaşık 1200 mevcudunda Alman ve Avusturyalllardan oluşan grup birkaç haftayı daha yolda geçirecekti. Bu grup isteğime tamamen aykırı olarak otomobil kollan tarafından yardımcı olunan yaya yürüyüşle Anadolu içerisinden geçerek Karadeniz sahilinde bulunan Samsun' a harekete başlamıştı.

380 Türkiye'de Beş Sene

Kasım ayının ilk yansında ulaşan Alman subay ve erlerin bir kısmı Beyoğlu'nda ve büyük kısmı da Anadolu yakasındaki yerlere yerleştirildiler.

Boğazlar açıldıktan sonra Kasım ayı ortalarına doğru İtilaf Devletleri filosu İstanbul önünde gözüktü ve bir müddet sonra karaya İngiliz ve Fransız birlikleri çıktı. Düşman askerlerinin İstanbul'a girmesi üzerine Beyoğlu bir Türk şehrinden çok bir Rum

şehri manzarasını almıştı. Evlerin çoğuna Yunan bayrakları asmışlardı. Bando eşliğinde geçen İtilaf askerlerinin önünde birçok Levanten yürüyor, subay ve erlere çiçekler atıyor, sevinç çığlıktan atarak şapkalarını havaya fırlatıyor, birbirleriyle kucaklaşıp sevgi gösterilerinde bulunarak yürüyorlardı.

19 Kasım'da -aynı gün General von Lenthe ile kendisinin şimdiki kurmay başkanı Yarbay von Egling ve Alman Askeri Heyeti Karargâhı'nın büyük bir kısmı Odesa veya Nikolayef üzerinden Ukrayna'dan geçerek Almanya'ya dönmek üzere bir Türk gemisine binmişlerdi- ben ve subaylarım Anadolu yakasındaki Moda'ya geçtik. İtilaf Devletleri heyeti ve Türk görevlilerden oluşan Mütareke Komisyonu bütün Alman subay ve erlerinin İstanbul'un Avrupa yakasını terk ederek Anadolu yakasında ikamet etmelerini tebliğ etti. İstanbul'da ortaya çıkabilecek bir çatışma ancak bu şekilde bertaraf olunabileceği için böyle bir tedbir alınması yerinde bir karardı.

İstanbul'a gelen İngiliz askerî görevliler Alman birliklerine ait bütün işleri üstlenmişti. İngiliz Selanik ordusu kurmay başkanı General Curry ile 13 Kasım'da Beyoğlu'nda Alman askerlerinin nakliyatı hakkında görüşme yaptım ve kendisinin benimle tamamen aynı fikirde olduğunu gördüm. Bu zatın gidişinden sonra İstanbul'daki İngiliz kurmay başkanı General Fuller, gelecek için alınacak kararların yerine getirilmesini üstlenerek bu müşkül ve karışık işi kendi gücü nispetinde halletmeye çalıştı.

Köstence'den ve Romanya'dan nakliyat yapmak bu memleketteki karışık durum sebebiyle imkânsızdı. Odesa ve Ukrayna'dan ise bir müddet devam ettikten sonra Kasım ayında Ukrayna'da büyük çatışmalar başladığından ve trenler çok fazla gecikmeye uğradığından güvenilir olmadığı yönünde ihtarda bulundum.

Suriye'den ve Filistin'den gelen Alman askerlerinin bu mevsimde Ukrayna üzerinden uzun sürecek olan geri dönüş yolculuğu aslında doğru da değildi. Çünkü güneydeki sıcak iklimden

gelen askerlerin kışlık elbisesi yoktu. Karadeniz'den geçip giden son kafile Kiefe ancak birkaç haftada ulaşabilmişti. Çünkü tren aktarma mahalleri arasındaki mesafeyi yürüyerek aşmak mecburiyetinde kalmışlar ve bazı mahallerden muharebe ederek geçmeye mecbur kalmışlardı. Yıldırım Orduları Grubu na mensup Alman birliklerinin sırtında Rusya iklimine uygun elbise mevcudu son derece yetersizdi ve bu yolun hastalıktan birçok telefat verilmesine sebep olması muhakkaktı.

Suriye ile İstanbul arasındaki iklim ve sıcaklık farkı askerleri o kadar etkiledi ki İstanbul'a ulaştıktan sonra dört hafta içinde bu birliklerden soğuk algınlığı sebebiyle 80 kişi öldü.

Haydarpaşa'daki büyük Alman menzil hastanesi 1200 hasta ile dolmuştu. Ukrayna üzerinden gidilmesinden vazgeçilmesi hakkında İngiliz Fevkalade Komiseri Amiral Calthorp nezdindeki teşebbüslerim, sıhhiyecilerin de benimle aynı görüşü belirtmeleri sayesinde kabul edildi.

Bundan sonraki nakliyatın gemilerle Almanya'ya yapılması kararlaştırıldı. Fakat gemi ve kömür kıtlığı vardı. Nakledileceklerin sayısı da 1 0 bin kişiye ulaşıyordu.

9 Aralıkta Moda'da Türk Harbiye nazır vekilinden Ukrayna bandıralı Tigar gemisine binerek hemen Ukrayna üzerinden Almanya'ya hareket etmem hakkında emir aldım. Alman birliklerinin emir ve komutası ve nakilleri işinin bana verilmiş olduğunu ve Türk Harbiye Nezareti'nin tebligatına uymak mecburiyetinde olmadığımı Amiral Calthorp'a bildirdim. Söz konusu emir bu sebeple yerine getirilmedi.

Liman von Sanders 381

382 Türkiye ’de Beş Sene

Benim Büyükada'ya ve diğer Alman subay ve erlerinin de ikinci bir emre kadar Büyükada ve diğer adalara gönderilip iskân edilmesi gerektiği 19 Aralık'ta bana tebliğ edildi. Memleketlerine nakledilmek üzere gemilere bininceye kadar adalarda ikamet

etmek üzere Alman birliklerinin büyük kısmı kısa sürede adalara nakledildi. Yalnız Alman teşkilatının idare heyeti ve küçük bir kısmı İstanbul'un Anadolu yakasında kaldı.

Irak'ta 6. Ordu'da istihdam edilmiş olan Alman ve AvusturyalIlar 1919 Ocak ayı başında nihayet Samsun'dan vapurla Haydarpaşa önüne ulaştı. Anadolu içlerinde yaptıkları yürüyüşün eziyet ve zorlukları ile iklim şartlarının tesiriyle bunlar da Samsun'da birkaç arkadaşını kaybetmekten dolayı üzgündüler.

Doğruca Kuzey Denizi'ndeki Alman limanlarına gitmek üzere hazırlanan beş büyük gemiye binmek için hazırlanmamız 24 Ocak 1919'da bize bildirildi. Bu gemiler çoğunlukla Alman mürettebatlı Etha Rickmers, Lili Rickmers, Patmos, Kertyra ve Akdeniz vapurlarıydı. Bunlar uzun seyahat için hazırlandıktan sonra, 27 Ocak'ta 120 subay ve 1800 erle beraber İstanbul'u ilk terk edecek olan Etha Rickmers vapuruna bindim. Gemilerin birbirini iki günlük ara ile takip etmesi ve Cebelitarık'ta sıra ile birer birer kömür almaları kararlaştırılmıştı. Alman Islah Heyeti'nin idari kadrosu son hareket edecek olan Akdeniz vapuruyla nakledilecekti.

29 Ocak öğleden sonra saat 4'te Etha Rickmers Haydarpaşa rıhtımından ayrılarak denize açıldı. 30 Ocak öğleden önce ansızın çıkan bir fırtına ile gökgürültüsü ve şimşekler arasında Çanakkale'den geçtik. Eski büyük mayın tarlası içinden geçen yol özenle işaretlenmişti. Şiddetli rüzgârlar ve büyük dalgalarla çarpışmış olan Etha Rickmers 3 Şubat akşamı Malta'ya ulaştı. Malta'da durmamız tasarlanmamış olmasına rağmen geminin kaptanı Marsa Sirocco limanına ulaşmasından birkaç saat önce aldığı telsiz-telgraf emrine uyarak limana girdi. Bu limanda yaklaşık üç hafta kadar demirleyecektik. 25 Şubat sabahı gemi Cebelitarık'a kadar gidebilmesine yetecek kömürü almak üzere Malta'nın bir iç

limanına gitmek emrini aldı. Uzun süreli beklemenin getirdiği ümitsizlik ve karamsarlık üzerine bu haberi ilan ettiğim vakit

gemide büyük bir sevinç yaşandı. Herkes on dört güne kadar vatanına kavuşacağını zan ve tahmin ediyordu.

Kömür alınacak limana gelince bana karaya çıkmam bildirildi. Yiyecek ve sıhhî hususlar hakkında kendisine daha önce yazılı olarak müracaat ettiğim vali ile görüşmek için istendiğimi zannediyordum.

Bir İngiliz deniz subayıyla beraber motorbota binip karaya çıktığım zaman savaş esiri olduğumu söylediler. Yaverimle hizmetçim vapurda kalmış ve aynı gün Cebelitarık üzerinden Almanya'ya hareket etmişlerdi.

Bizim Malta'da tutuklanmamız esnasında Alman askerlerinin nakline tahsis olunan diğer gemiler de İstanbul'da alıkonulmuşlardı. Sonra aradan çok geçmeden Bremen ve Hamburg limanlarına hareket edebildiler. Nakledilebilecek durumdaki hastalar ise hastane gemileriyle bir İtalyan limanına ve oradan hasta trenleriyle Almanya'ya sevk edilmişlerdi.

21 Ağustos'ta Ivy adlı İngiliz savaş gemisiyle Malta'yı terk ederek Venedik, Verona, Innsbruck üzerinden Almanya'ya döndüm.

Lituan von Sanders 385

Son Söz

Yukarıdaki hikâyelerle ben çoğunlukla gerçekleri anlattım. Şimdiki zamanı göz önüne alarak elimdeki belgeleri ancak bazı olaylar hakkında izahat verecek derecede kullandım. Başka türlü bir görüş, ancak gerçekle hayal birbirinden aynlabildiği zaman ileri sürülebilir.

Türkiye'de mesuliyetti, yüksek bir makamda beş senelik askerlik hizmetim mazinin sayfalarına geçmiş bulunuyor. Bu durum bana, istenilmiş olanla muvaffak olunan hakkında yorum yapmak selahiyetini veriyor. Almanya'nın savaştan önce Türkiye'nin her yönden gelişmesi hususunda ondan beklediği ve çeşitli bakımlardan kendisinin yardım ve desteğiyle himaye ettiği şeyler haddinden fazla olmakla beraber yapılabilmesi büsbütün imkânsız

değildi.

Almanya'nın savaş sırasında müttefik sıfatıyla Türkiye'den talep ettiği şeylerden iktisata ait olanların büyük kısmı yerine getirilmedi. Almanya'nın askerlik noktasında da Türkiye'nin iştirak ve faaliyetinden beklediği şeyler haddinden fazla olduğundan yerine getirilmesi imkânsızdı.

Türkiye yalnız Boğazlan savunmak, uzaklarda bulunan geniş hudutlannı himaye ve muhafaza etmekle kalmayacak, Mısır'ı zapedecek, İran'a bağımsızlığını kazandıracak, Kafkasya'da bağımsız devletler kuracak, mümkün olursa Afganistan üzerinden Hindistan'ı tehdit edecek ve en sonunda Avrupa cephelerinde faal yardımda bulunacaktı.

O zamanki askeri idare altında bulunan Türkiye, takip ettiği hedefleri ve maddî imkânlarını birbiriyle uyumlu hâle getirmeyi başaramadığından dolayı en büyük sorumluluk onun üzerindedir. Almanya, orada Türkiye'nin silahlı kuvvetleriyle ve imkânlarıyla neler yapabileceğini serinkanlılıkla açık ve kesin bir şekilde değerlendirmede hatalı davrandığından dolayı kabahatlidir.

"Binbir Gece Hikâyesi"ne yahut Arabistan çölündeki serapa saplanan fikirler, bizim memleketteki takdir ölçüsünün hassaslığına halel getirmiş görünüyor.

Liman von Sanders

386 T ürkiye ’de B eş Sene

Liman von Sanders 387

Liman von Sanders'in 'Türkiye'de Beş Sene"

İsimli Kitabı Hakkında Askerî Tarih

Encümeni'nin Açıklamaları

Liman von Sanders 389

General Liman von Sanders'in hatıratı. Dünya Savaşı tarihimizin bir özeti demek olduğu için faydalıdır. Ancak eserde bazı esaslara ve teferruata ait bazı yanlışlık ve hatalar göze çarpmaktadır.

Bundan başka savaştan önce ve savaş sırasmdaki Türk-
Alman ortak çalışmasına ait anlattıklarında, eski Osmanlı mareşalinin
hiç olmazsa kesin bir tarafsızlık takip etmesi arzu olunurdu.
Bütün bunları birer birer inceleyip açmaya kalkışmak yeniden
bir kitap yazmak demektir. Bu sebeple Encümen, eseri okuyacak
kişileri yanlış anlamalara sevkedebilecek bazı noktalan
açıklamakla yetinmiştir.

Açıklığa Kavuşturulması Gereken Maddeler

1- Alman Askeri Heyeti Meselesi:

Liman von Sanders'in Türkiye'ye gelmesine sebep olan durum
şu şekilde özetlenebilir:
Balkan Savaşı felaketinden sonra, her nasılsa bir Alman Askerî
Heyeti'nin gelip bizi ıslah etmesinden başka çare olmadığı
fikri oluşmuştu. Öteden beri Alman subaylan, eğitmen ve danışman
olarak bulunmuşlar ve orduyu varlıklarından az çok faydalandırmışlardı.
Gollets, Eimhoff, Dettfort, Havvsheld, Ober ve
benzeri kişilerin faaliyetleri öğretim sahasına geçmediği ve eğitim
ve öğretim hususundaki etkileri öğrencilerine münhasır kaldığı,
gerek bu öğrencilerin ve gerek Almanya'ya tahsilini tamamlamak
için gönderilerek geri dönen subaylar vasıtasıyla ordunun modem
ihtiyaçlar ile uyumlu şekilde yetişmesi uzun zaman alacağı
kabul edildiğinden; eğitim, öğretim, teşkilat ve hazırlık noktalarında
seri bir ilerleme kaydetmenin ancak Alman öğreticilerinin
aynı zamanda orduda ve Genelkurmay'da fiilen iş başına geçmeleri
ve bir Alman Askeri Heyeti'nin kontrolü altında bulunmaları
şartıyla mümkün olacağı Alman ataşemiliteri tarafından ileriye
sürülüyordu. Öyle düşünülüyordu ki; bize gelecek olan Alman
subayları öğretmenlik ve müşavirliklerde kullanılacakları yerde,
Genelkurmay'da şube müdürlüğü, kurmay başkanlığı, kolordu,
tümen ve alay kumandanlıklarında istihdam edilecek olurlarsa
neticesiz teklifler ve uzun raporlar yüzünden vakit kaybı yerine
fiilen iş görülerek orduya daha seri ve emin bir ilerleme sağlayabileceklerdi.

Bu düşünce ile Alman Askeri Heyetine büyük ümitlerle bakılıyordu. Bundan dolayı heyetin bütün icraat ve isteklerinin her yerde memnuniyetle kabul edilmesi çok tabiiydi. Bu sebeple Liman von Sanders'in, eserinde kendisinin orada burada uğradığını farz ve zannettiği mukavemetler, gerçekte ilerlemeye çok açık ve hevesli olan Osmanlı askeri heyetince zorluk çıkarmak için kasten yapılmış olmaktan çok uzaktır.

İnsan, hayvan, askeri malzeme ve arazice büyük zayiatla sonuçlanan iki savaştan (Trablusgarp ve Balkan) sonra devletin elinde kalan birlikler ve askeri kurumlar düşkün, kınk-dökük bir haldeydi. Askerin elbise, ayakkabı ve teçhizatı çok noksan olduktan başka cephelerden dönen birliklerin önemli bir kısmı yeni uygulanan teşkilat ve strateji sebebiyle garnizonlarına bile henüz tamamen yerleşememişlerdi. İşte bu karışıklık zamanında idi ki; Liman von Sanders ve beraberindekiler bizi kolumuzdan tutup kaldırmak düşüncesiyle iyi niyetle çağırılmışlar ve yine iyi niyetle karşılanmışlardı. Bundan dolayı eserin birçok bölümünde bahsettiği zorluk ve engellemeler kısmen doğru olsa da bunlar da ancak istemeden yapılmış ve doğal hâllerden ibaret olabilirdi. Çünkü başlangıçta, Alman Heyeti'ne bilerek zorluk çıkarmayı gerektirecek bir sebep düşünülemezdi. Böyle bir düşünce sonradan ortaya çıktıysa bunu da maalesef sadece kendileri ortaya çıkardılar.

Liman von Sanders, ülkemizde bir barış ve dört savaş senesi bulundu. Gerek kendinin ve gerek Alman maiyetinin yapıp ettik390

Türkiye'de Beş Sene

Liman von Sanders 391

leri de bilinmektedir. Karanlıkta kalan noktalan da şimdi bu kitaptan takip edebiliriz. Eğer Liman von Sanders ve askerî heyeti başardı damadıysa bu, bizden gördükleri mukavemet ve zorluktan çok; ihtiyacımız olan durumu iyi niyetle inceleyerek ıslahına çalışmamalarından ileri gelmiştir. İşte asıl bu hâlisâne olmayan hareket tarzı yüzündendir ki; Islah Heyeti, bizde ne barış vakti ve

ne de savaş esnasında istenilen ölçüde başarıh olamadı.
Balkan Savaşından sonra ordumuzda en esaslı icraat yeni teşkilatımız olmuştu. Memleketimiz, rediflerin ilgası, seri ve emin bir seferberlik, toplanmaya müsait mıntıka ve ordu merkezleri kurmak gibi genel hatlardan ve daha bazı önemli teknik tertibattan ibaret olan bu çok mühim ve Dünya Savaşı'nda kıymetini gösteren teşkilatı, Mareşal Ahmed İzzet Paşa Hazretleriyle, Balkan Savaşı derslerinden istifade etmiş olan kurmay subaylarına borçludur. Alman Askerî Heyeti memleketimize geldiği zaman bu şah eseri hazır bulmuşlardır. Bahsi geçen teşkilat ile aynı zamanda seferberliğimizin esaslan daha basit bir şekilde kurulmuş olduğundan, Almanlann nezareti altında 1914 senesi için yazılmış olan geçici seferberlik talimatı orduya büsbütün yeni şeyler söylemiyordu.
Ordunun seferberlik hazırlıklarına gelince, bu husus hatta daha savaştan önce tamamen OsmanIIlardan oluşan kolordu ve tümenlerin kurmay heyetleri tarafından (yalnız İstanbul'daki 1 . Kolordu nun kurmay başkanı Alman'dı) hazırlanarak icra edilmiş ve bu yapılırken de Balkan Harbi'nde görülen önemli hatalar düzeltilebilmişti.
Bunu söylemekle Liman von Sanders ve heyetinin bizdeki hizmetlerini inkâr etmek istemiyoruz. Aksine, Heyet'in bilhassa Harbiye Nezaretimizin modem ihtiyaçlar ile uyumlu bir şekilde reforme edilmesi, Genelkurmay Başkanhğı'na asıl ve yüce vazifelerinin iade edilmesi imkânını temin etmesi, 1. Kolordumuza mensup çeşitli birliklerin ciddi bir şekilde talim ve terbiyesi, mevcut olan atış okullan ve diğer talim kuramlarının tanzim ve idaresi, savaş sırasında tayyare birlikleri ve diğer teknik teşkilatlarla ordumuza kıymetli yardımlar yaptıkları ve özellikle Alman

ya ile bağlantının kesik olduğu sırada bizdeki silah ve mühimmat fabrikalarının ıslahı vs. gibi mühim işler, memleketimizde şükranla anılmaktadır.

2- Türkiye'nin Dünya Savaşı'nda Yapmış Olduğu Hizmetlerin Takdir Edilmesi Meselesi:

General Ludendorff, hatıratında Osmanlı milletinin vasıflarını küçük görüyor ve Avusturya-Macaristan Devleti ile beraber Osmanlı Devleti'ni cenazeye benzetiyor. Bu zatın Osmanlı ordusu için de iyi şeyler düşündüğü söylenemez, hatta ordunun ara sıra kazanmış olduğu başarıların sırf Alman general ve amirallerinin sayesinde olduğunu bile söylemektedir. Liman von Sanders de aynı fikirdedir. Yalnız, Sina cephesi ve 8 . Kolordu eski komutanı Baron von Kress, Osmanlı millet ve ordusunun bu büyük savaşta müttefiklerine yapmış olduğu hizmeti hiç olmazsa düşmanlarımız kadar takdir ve beyan etmekle hakkını teslim etmektedir.

Sonradan "Asya Muharipleri Cemiyeti'nin yayın organı olan bir dergide rastladığımız yazılarında şöyle diyor:

'Türkiye'nin Dünya Savaşı'nda gösterdiği kudret, gerek genel durum ve gerek birliklerin ferdi kabiliyetleri itibanyla değerlendirilirken, arkasında kaybedilmiş üç savaşla bir ihtilal bulunduğu unutulmamalıdır. Türkiye'nin bahsedilen bu savaşlarda subay, er ve savaş malzemesi açısından ağır kayıplara uğradığı ve ciddi bir çalışmaya rağmen bütün bu olayların sebep olduğu zararları telâfi için yeterli bir zamana sahip olmadığı da gözden uzak tutulmaması gerekir. Türkiye, Dünya Savaşı'na girdiği zaman hâzineleri boş, ordu birliklerinin büyük kısmının kıyafeti noksan, silah ve teçhizatı yıpranmış, mühimmatı yetersiz, erzak ambarlarının durumu kötü ve subay kadrosunun en kıymetlileri Balkan Savaşı'nda mahvolmuş bir halde bulunuyordu. Savaş sırasında ise tecrübeli ve en iyi bir şekilde yetiştirilmiş, sorumluluğu severek üstlenmeye hevesli, görev bilinci yerinde subaylara olan ihtiyaç ve bu konudaki eksiklik kolayca giderilecek gibi değildi. Bütün bu gerçekleri göz önünde bulundurursak, Türkiye'nin her şeye rağmen ve bilhassa Dünya Savaşı'nda ifa ettiği hizmetlere hayret edip takdir etmekten kendimizi alamayız."

Liman von Sanders 393

Gerçekten de Balkan Savaşından sonra yeniden düzenlenip ıslahına başlanmış olan yeni Osmanlı ordusu mükemmel bir savaş aleti olmak için nispeten uzunca bir barış dönemi ve eğitim devresine muhtaçtı. Bunun böyle olduğunu herkesten iyi Alman Askeri Heyeti'nin bilmesi lâzımdı. Dünya tarihinde asırlardan beri galip veya mağlup sayısız savaşlarla yıpranmış hiçbir millet, Dünya Savaşı'nda OsmanlIların yaptığından fazla fedakârlık ve kahramanlık gösteremezdi. Yorgun ve fakir Osmanlı milletinin ve çoğunluğu eğitimsiz, donanımsız, kıymet ve silah bakımından düşmanlarından zayıf bir durumda olan Osmanlı ordusunun Dünya Savaşı esnasında pek çok cephede gayet üstün düşman kuvvetlerine karşı gösterdiği olağanüstü direncin askeri tarihte benzeri azdır. Osmanlı ordusunun bu dehşetli savaşta gösterdiği kahramanlıkları sayısız olayları anlatarak açıklamak isterdik. Fakat başta da söylediğimiz gibi bu maksat için büyük bir kitap yazmak niyetinde değiliz. Bunun için yalnız aşağıdaki birkaç delil kaydedilmekle yetinildi:

a) Osmanlı Devleti her türlü imkânsızlığa ve parasızlığa rağmen, Dünya Savaşı sırasında 150.000 insandan oluşan barış zamanındaki ordusuna seferberlikten itibaren 2.700.000 ikmal eri ilave ederek toplam 2.850.000 neferi silah altına almıştır.

b) Silah altına alman bu 2.850.000 nefer mevcudundan şehid, yaralı veya hastalıktan vefat edenlerle; kayıpların ve savaşın sebep olduğu musibetlerden ileri gelen diğer zayiatın ilavesiyle yukarıdaki toplam birkaç misli artacaktır. Savaş zayiatımız vefat ve malûl olarak bir milyona ulaşır ki, sadece bu zayiat yekûnu, bu savaşta bizim nasıl bir fedakârlık azmiyle hareket ettiğimizi ispata yeterlidir.

c) Osmanlılar, 2.850.000 insanı seferber etmekle bütün savaş boyunca çeşitli cephelerde her halde bir-iki misli düşman kuvvetini üzerine çekerek bunları Avrupa cephelerinden uzak tutmuştur.

Bu iddiayı sağlamlaştıracak çok açık misaller, bütün cephelerimiz

için kolaylıkla bulunabilir.

394 Türkiye ’de Beş Sene

d) Osmanlı millet ve ordusunun Dünya Savaşı'nda gereği kadar faaliyette bulunmadığı ve kendini gösteremediğinden de bahsediliyor. Geçirdiği felâketli harplere ve ihtilallere rağmen Türkiye’nin, içende ve dışanda parasız, trensiz, fabrikasız ve yolsuz bir şekilde bütün Dünya Savaşı boyunca harbe devam edebilmiş olması, Türkiye'nin faaliyeti ve savaşa katkıda bulunmasından başka neye delâlet eder?

İnsaf sahibi ve değer bilir bir düşmanımız olan Kutülamare'de İngiliz ordusunun Komutanı Taıvsend "Irak S eferi"* ismindeki son eserinde şöyle diyor:

"Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki -bu ifademin altını çiziyorum- savunmada Türk askeriyle mukayese edilebilsin. Almanların savunmada gayet iyi oldukları kabul edilebilir. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle mukayese edilemez. Buna bir örnek olarak Gelibolu Savaşlarını gösterebilirim. Orada bizim gemi ateşlerimizle birçok zayiata uğrayan birlikler eğer Alman olsaydı, yerlerinde kalamazlar ve derhal Türklerle değiştirilirlerdi. Hâlbuki Türkler bütün muharebe boyunca yerlerinde kaldılar".

Irak cephesi gibi nispeten sönük bir savunma için bu övgüyü lâyık gören Taıvsend'in, Çanakkale'yi savunan askerler için bunun birkaç mislini esirgemeyeceğine şüphe edilmemelidir.

e) Dünya Savaşı sırasında Osmanlılar sadece savaş meydanlannda kendilerini göstermekle kalmayıp hayatî fonksiyonlarını imarat, inşaat ve tesisat sahalarında da fazlasıyla ispat etmişlerdir. Biz burada buna dair bir fikir vermek için yalnız Suriye, Filistin ve Sina'da yani Anadolu'dan en uzak olan bölgelerde çok yetersiz imkânlarla yapılan şeyleri kaydetmekle yetineceğiz.

General Tavvsend'in "Irak Seferi" adlı eseri Yeditepe Yayınevi tarafından hazırlanmaktadır. (h.n.)

Liman von Sanders 395

Demiryolu Hatlan Uzunluğu

(km.)

1 -

Hicaz Demiryolu Hattı'nın son noktası olan

Sele'den itibaren Tulkerem-Remle-Seb'-

Safir-Avce-Bierin demiryolu hattı

264

2 - Gazze demiryolu hattı 39

3- Deyr-i Astid-Havc demiryolu hattı 13

4r Tulkerem-Kefd-i Kara şubesi hattı 26

5- Gazze-Meşe Ormanı hattı 30

6 - Baalbek-Selika hattı 15

7- Bazı dekovil hatlan 2 0

Toplam 407

tki sene içinde yeni açılan şose yollar Uzunluğu 1

(km)

1 -

Rayak-Şam-Kuneytara-Cisr-i Benat-ı Yakup-

T aberiye-Nasıra-Kudüs-Seb'-Hafirülavce-

Bierin-Birinci Habra büyük anayolu

570

2 -

Rayak-Haceye-Raşya-Cauna anayolu (yalnız

40 km'si Rayak-Saabîn kısmı, şose haline

konabilmiştir)

1 0 0

3- Eriha-Amman anayolu 78

4- Dera-Erbid-Cisrülmecami' anayolu 70

5- Halep-Katma-Mamure anayolu 174

6 - Gülek Boğazı-Pozantı anayolu 71

7- Latarun-Harar-Cevlis anayolu 37

İki Sene içinde Toplam 1 . 1 0 0

işte inşa edilen bu eserler, Osmanlı milletinin yalnız bir muharebe cephesinde gösterdiği faaliyeti gösterir.

Aynı açıdan bakarak Irak, İran ve Kafkas cephelerine göz atacak olursak Osmanlı ordularmm buralarda senelerce harp kudretini göstermiş olmaları hayretle karşılanır. Ruslar barış devresinde geniş demiryolu hatlarını Sarıkamış'a kadar indirmiş ve savaş zamanında bir sahra demiryolu hattı için gerekli bütün malzeme

ve projeleri burada hazırlamıştılar. Buna karşılık Erzurum; Trabzon'dan yani sahilden 260 km., Ulukışla'dan yani en yakın demiryolu istasyonundan 800 km. uzakta bulunuyordu. Karadeniz'e tamamen ve sürekli olarak hâkim olamadığımız için Erzurum cephesinde bulunan 3. Ordu'nun baştan beri her türlü ihtiyacı işte bu 800 km'lik yolu aşmak mecburiyetindeydi. Ruslar ise ileriye doğru ilerledikleri ölçüde sahra demiryolu hattını da ilerletiyorlardı.

Buna karşılık biz çok uzun bir kara menzil hattı üzerinde araba, at hatta köylü kadınlarımızın sırtında mühimmat, erzak ve malzeme naklettik. İşte savaşı dört sene ancak bu şekilde sürdürebildik.

Irak'taki ordumuzun gerisinde en yakın demiryolu noktası olan Resülayn ve daha sonraki Nusaybin'den Musul'a 200 küsur kilometrelik bir karayolu ve buradan Bağdat'a 350 km'lik mesafede, ilkel bir vasıta olan kelekle sağlanan nehir yolu bağlantısı vardı.

Bundan daha kötüsü birliklerimiz savaşın başlarında Bağdat'ın 450 km. güneyinde yani en sonuncu demiryolu istasyonundan 1090 km. mesafede savaşmışlar ve Bağdat'ı ancak 1917'de yani savaşın başlamasından iki sene sonra terk etmişlerdi.

Buna karşı Ingilizler, Hindistan'dan ve İngiltere'den Basra'ya ve buradan harp cephesine kadar mükemmel bir vapur nakliyatından başka daima ordu ile beraber yavaş yavaş ilerleyen bir de demiryolu hattına sahiptiler.

İşte böyle son derece uygunsuz şartlar altında harbe bir defa girdikten sonra, genel hedefleri yakalamak noktasında müttefiklerine

karşı Türkiye kadar sadakat ve fedakârlık göstermiş ikinci
bir milletin gösterilmesi zordur.
Almanya ve Avusturya'dan bize yapılan fiili yardımlar çoğunlukla
bahis konusu oluyor. Gerçek olan şudur ki; her iki memleketten
bize gelmiş olan topçu, uçak, telgraf, telefon ve diğer
askerî sınıflara mensup yardımcı birliklerle piyade sınıfının toplamı
ancak 10 bin kişiye ulaşır. Hâlbuki biz bu sayının belki 15
mislini ülke dışındaki müttefik cephelerine göndermiştik. BulgarLiman
von Sanders 397
lar, Dünya Savaşı sırasında alınacak her yeni karardan önce pazarlık
masasına otururlardı. Biz ise daha talepte bulunulmadan
yardıma hazır olduğumuzu bildirmeyi mertlik zannediyorduk.
İşte bugün sadakat ve fedakârlıklarımızın mükâfatı olarak elde
ettiğimiz tek şey, sonsuz zayiattan sonra sınırsız bir kadir kıymet
bilmezlik!..
Çanakkale
1- Kitabın 71. ve daha sonraki sayfalarında Müttefik donanmasının
Marmara'ya girmesi ihtimaline karşı alman tedbirlerden
bahsedilirken; "İşte bundan dolayıdır ki; Çanakkale'nin tehdidi sebebiyle
İstanbul'daki askeri makamlarda bir endişenin ortaya çıktığı duyumunun
doğru olmadığını ve gereken bütün tedbirlerin alındığını
Alman Genel Karargâhı 'nm bu konuya ait sorusuna karşı daha 27 Aralık
1914'te telgrafla bildirmekte gayet haklıydım" bölümü açıklanmaya
muhtaçtır. Çünkü o tarihte Alman komutan ve subaylarından
önemli bir kısmının ve General Bronsart'ın, Enver Paşa ile birlikte
Kafkas cephesine gitmesi sebebiyle Genel Karargâh taki Almanların
ve daha doğrusu bütün Genel Karargâhın fiilen ve vekâleten
başkanı olarak kalmış olan Thauvenay hiç de bu fikirde değildi.
Bu zat, Müttefik filosu Çanakkale'yi geçmeye kalkıştığında, zorlanmadan
muvaffak olacaklarını ve Çanakkale'de ilk top patladıktan
altı saat sonra filonun İstanbul önüne gelebileceğini ve artık
ne devletin merkezi olan İstanbul'dan ve ne de Trakya'dan hayır

kalmayacağını peşinen kabul etmiş ve bu fikir ve esasa dayanarak İstanbul'daki makamları endişe ve heyecan içinde bırakacak acil tedbirler aldırmıştı.

Bu münasebetle şunu da söyleyelim ki Liman von Sanders, Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi ihtimaline karşı İngiliz donanması için Marmara adalarının bir hareket üssü olarak kullanılmalarını engellemek maksadıyla bu adaların bir Osmanlı piyade tümeni ile işgalini tasarlayarak bunu 1. Ordu komutanı sıfatıyla, o zaman Üsküdar-Kartal mıntıkasında bulunan 5. Kolordu'ya emretmişti. .398 Türkiye'de Beş Sene

Gerek kolordu ve gerek İstanbul'daki Almanların büyük bir kısmı, fayda sağlayacağı şüpheli olan böyle bir tedbirin aleyhinde olmakla beraber Liman von Sanders düşünce ve maksadında ısrar etmiş ve hatta Çanakkale Boğazı'nda Mesudiye savaş gemisinin bir denizaltı tarafından torpillenmesi üzerine Kartal ve civarındaki 14. Tümen iki-üç saat içinde Adalara naklettirilmişti. Alınan bütün bu tedbirler Müttefik donanmasının Çanakkale'den geçmesi ihtimalinin Mareşal'de daha baştan beri doğurduğu asabiyeti gösterir.

2- 78. sayfada: 18 Mart'ta Müttefik filosunun Boğaz'ı geçmek ieşebbüsünden bahsederken bu konuda Albay Wehrle'nin raporuna dayanılmasının sebebi anlaşılmıyor. Bu zat Boğaz'da vazifesini az çok yerine getirmiş bir topçu alayı komutanından başka bir şey değildi. Bu sebeple bahsi geçen deniz muharebesinin izah ve araştırılması için, oradaki bütün kuvvetlere komuta eden Boğaz Komutanlığının raporlarının kaynak olarak kabul edilmesi daha uygun olurdu.

3- 81. sayfada: %Gelir gelmez yapacak pek çok işi karşımızda bulduk. ÇtinkU birliklerin yayılış tarzı ile sahillerin önemli kısmının kontrol altında bulundurulması usulünün tamamen değiştirilmesi gerekiyordu " diyor ve sonraki sayfalarda bunları açıklıyor. Okuyucular, Liman von Sanders'in bulduğuyla yaptığı arasındaki stratejik tertibattaki

farkları bilmek ve düşmanın gerçek harekâtına hangisinin daha fazla uygun geleceğini mukayese ve münakaşa etmek isteyeceklerinden aşağıdaki ayrıntılı bilgilen veriyoruz:

Liman von Sanders Gelibolu Yarımadası'na gelmeden önce buradaki kuvvetler genel olarak aşağıdaki gibi dağıtılmıştı:

3. Kolordu: Boğaz'm muhafazasına memur olup doğrudan doğruya Başkomutanlığa bağlıydı.

Kolordu Karargâhı: Gelibolu'da,

7. Tümen: Karargâhı Gelibolu'da olup; Gelibolu, Bolayır, Yeniköy, Fındıklı bölgesinde,

9. Tümen: Karargâhı Çanakkale'de olup; altı taburu, Anafartalardan Seddülbahir'e kadar Gelibolu Yanmadası'nda ve sahil muhafazasında; diğer altı taburu da (tümenin emrinde 4 alay yani 12 tabur vardı) Boğaz'm Anadolu sahil kısmının muhafazasında,

19. Tümen: Karargâhı Maydos'ta olup; tümenin tamamı burada ve Sarafim Çiftliği'nde toplu haldeydi.

Bunlardan başka 7. Tümen ile 9. Tümen arasındaki sahil mıntıkasında Gelibolu ve Bursa Jandarma Taburlan ve Anadolu sahilinde de Beyoğlu ve Çanakkale Jandarma Alayları bulunuyordu.

3. Kolordu dışında Genel Karargâh emrinde olan birlikler:

5. Tümen: Bolayır berzahının kuzeyinde, karargâhı Yeniköy olup birlikleri Yeniköy, Bayramiç, Yerlihat, Kuruçeşme ve Karaçalı bölgesinde,

11. Tümen: Karargâhı ve tümenin çoğunluğu Ezine'de ve bir alayı Çanakkale'de.

Boğaz'ın "Mevki-i Müstahkem Komutanı" adıyla ayrıca bir de komutanı olup ne 3. Kolordu komutanı Mevki-i Müstahkem Komutanlığına ne de Mevki-i Müstahkem komutanı 3. Kolordu Komutanlığına bağlıydı. Çünkü her ikisi ayrı ayrı olarak Başkomutanlığa bağlıydı. Boğaz'daki deniz vasıtaları ve tertibatının ayrıca bir komutanı vardı ki (bu zat Almandı) bu da Başkomutanlığa

bağlıydı.

Müttefik donanma kuvvetlerinin, önce Çanakkale Boğazı'na hücum ederek Boğaz'ı zapt ile İstanbul'u ele geçirmek ve bunun neticesinde Karadeniz yolunu açmak maksadı anlaşılınca Çanakkale Boğazı'nda daha ciddi tertibat alınması gerekmişti. İstanbul'da bulunan ve bin türlü işi olan Başkomutanlığın, bir taarruz olduğunda İstanbul'dan Çanakkale Boğazı'nın iki tarafında bulunan birbirinden bağımsız bunca birlik ve teşkilatı idare etmesi mümkün değildi.

Bunun özerine Liman von Sanders'in komutası altında 5. Ordu kurularak Boğaz'ın gerek Rumeli ve gerek Anadolu tarafında bulunan bütün birliklerle 5. Tümen bu ordunun emri altına verildi ve Çanakkale Boğazı'nın karadan muhafaza ve müdafaasıyla görevlendirildi. Boğaz'ın; yani Müstahkem Mevki Komutanlığı ile Boğaz'ın denizden savunulmasıyla görevli komutanlığın ve bunların doğrudan doğruya emri altındaki teşkilat ve birlikler ise 5., Ordu'nun komuta ve nüfuz bölgesi dışında bırakılmıştı.

Liman Paşa 5. Ordu'nun komuta sahasına gelip Boğaz'ın mukadderatını eline almadan önce Boğaz'm müdafaası hususunda gerek 3. Kolordu ve gerek Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlıklarında geçerli olan ve alınan savunma tedbirlerinin esası şuydu:

"Düşmanı karaya çıkartmamak için sahilde kuvvetli bir gözetleme şebekesi kurmak ve ihtiyatları muhtemel bir çıkarmanın en çok beklendiği yerlerin yakınında bulundurmak."

Karaya çıkmaya bir defa muvaffak olan düşmanın daha gerilerdeki ihtiyatlarla denize dökülmesine imkân ve kuvvetimizin yeterli gelmeyeceğine muhakkak gözüyle bakılıyordu.

Liman Paşa'nın bölgeye gelmesinden önce düşmanın çıkarma yapabileceği muhtemel çıkarma noktaları hakkında tabiî olarak birbirinden farklı fikir ve görüşler vardı. Fakat ileri sürülen muhtemel çıkarma noktalarından en tehlikelisi olarak Seddülbahir'le

beraber aynı zamanda Kabatepe civarına yapılacak olanı gösteriliyordu. Çünkü düşman buradan en kestirme bir şekilde Anadolu yakasına hâkim olan Boğaz'm Rumeli sahiline ulaşarak Boğaz'm en mühim tabyalarının bulunduğu Kilitbahir'i ele geçirebilirdi. Bunlardan başka Saros Körfezi sahilleriyle Anadolu yakasında ve hatta Beşigeler'de bir çıkarma ihtimali gözden uzak tutulmuyordu. Liman von Sanders geldikten sonra, kitabında da ayrıntılı olarak anlattığı üzere düşmanın karaya çıkmasına mani olmaya yönelik tertibat almak yerine karaya çıkan düşmana hücum ederek onu denize dökmek tarzmı tercih etti. Bundan dolayı sahilleri

gözetleme tertibatı mümkün olduğu kadar zayıf bırakıldı ve ihtiyatlar daha gerilerde tutuldu. Bundan başka yaptığı düzenlemede, aşağıda görüleceği üzere birlikleri bölgede yerleştirme şekline bakıldığında; en fazla Anadolu yakasına önem verdiği, yani çıkarmayı en çok buradan hatta Beşigeler'den beklediği ve bundan sonra Saros ile yarımadanın güney kısmından düşmanın çıkarma yapmasını beklediği görülür.

5. Ordu'nun çıkarmadan bir gün önce yani 24 Nisan 1915 akşamı Çanakkale Boğazı'nm dış sahillerinin karadan savunulması için yerleştirilen birlikleri şöyleydi:

5. Ordu Karargâhı: Gelibolu'da.

Süvari Tugayı: Karapınar-Mahmutköy civarında. İleri müfrezeleri tnöz doğusuyla Eksamil'de (2 alay = 8 bölük ve bir batarya).

5. Piyade Tümeni: Yeniköy civarında.

7. Piyade Tümeni: Bolayır-Gelibolu-Deliyani Limanı mıntıkasında.

3. Kolordu Karargâhı: Gelibolu'da.

9. Tümen: Karargâhı Maydos'ta olup beş taburu ile Maydos-Sarafim Çiftliğinde ve geri kalan dört taburuyla Arıbumu'nun kuzeyinde Ağıldere'den Seddülbahir'e kadar.

19. Tümen: Bigalı civarında sekiz tabur dört bataryasıyla toplu

halde olup yalnız bir taburu Ağıldere'den Ece Limanı'nın doğusundaki Foça Limanı'na kadarki mıntıkadaydı. Bu tümen doğrudan doğruya 5. Ordu'ya bağlıydı.

Gelibolu Jandarma Taburu: 7. Tümen ile 19. Tümen'in Anafartalar'daki taburunun arasındaki sahil mıntıkasındaydı ve doğrudan doğruya 3. Kolordu emrindeydi.

15. Kolordu Karargâhı: Anadolu yakasında Kalvert Çiftliği'nde.

3. Tümen: Hamidiye-Tevfikiye-Kumkale-Yeniköy-Beşige Bumu-Kalabaklı mıntıkasında.

11. Tümen: Pınarbaşı-Ovacık-Büyük Beşige-Geyikli-Hamidiye mıntıkasında.

15. Kolordu mıntıkasına daha fazla önem verildiğinden, yani düşman çıkarması en çok bu taraftan beklendiğinden bu kolordunun komutanlığına Alman Albayı Weber Paşa, kolordunun kurmay başkanlığına Almanya'da Binbaşı Osmanlı'da Yarbay Thauvenay Bey ve 3. Tümen komutanlığına da yine Alman Yarbayı, Osmanlı Albayı Nicolai Bey tayin edilmişti16.

25 Nisan sabahı çıkarmaya başlayan düşman, bizi işte bu vaziyette bulmuş ve kararlaştırmış olduğu bütün çıkarma noktalarında karaya çıkmaya muvaffak olmuştu. Ordu birliklerinin bu yerleşimi incelenecek olursa görülür ki; en çok korkulan yerlerin her birinde yani Bolayır berzahı ile Saros bölgesinde, Gelibolu Yanmadası'nın güney kısmında ve Anadolu yakasında ikişer tümen toplanmış ve bunların büyük kısmı ile ihtiyatları muhtemel çıkarma noktalarından bir hayli uzakta tutulmuştu. Gerçekte ise düşman yarımadanın güney kısmıyla Anadolu yakasına ihraç yaptı ve Saros'ta sadece gösterişte bulundu.

4- 95. sayfa: "Karaya çıkan birlikleri denize dökmek için denenecek tek çare olarak gece taarruzu kalıyordu. Bu deneme de 5. Ordu'nun emir ve tertibi ile Albay von Sodenstem tarafından üç gece devam etmek üzere yerine getirildi. Bu sırada İstanbul ’dan peyderpey gelmeye başlayan

takviye kuvvetleri de bu harekâta katıldı. Her üç taarruz da karanlıkta başarıyla neticelendi. Hatta birinde Seddülbahir köyünün yanma kadar yaklaşıldı. Fakat arzu edilen gayeye ulaşılamadı. Çünkü her defasında gün ağarmasıyla başlayan yok edici bir gemi ateşi, Türk birliklerini eski mevzilerine çekilmeye mecbur bırakıyordu. "

16 I- Dünya Savaşı ndan önce Almanya'dan Türkiye'ye gelen Islah Heyeti'ne mensup Alınan subaylar, sözleşmesi gereği Osmanlı ordusunda, Alman ordusunda bulunduktan rütbenin bir üst rütbesi ile görev yaptılar. Bu itibarla Almanya'da Albay olan Weber Osmanlı ordusunda general yani paşalık rütbesini taşıdı. Almanya'da Binbaşı rütbesini taşıyan Thauvenay da yarbay oldu, (h.n)

Liman von Sanders 403

Bahsedilen gece taarruzları 1/2 ve 3/4 Mayıs tarihlerinde olmak üzere üç değil iki defa yapılmış ve ikisi de Sodenstem tarafından ne yazık ki çok kötü düzenlenmişlerdi. İstanbul'dan gelen takviye birliklerinden kastettiği de 15 Tümen'dir ki; Liman von Sanders'in emri üzerine ayağının tozuyla ve daha sağı solu görüp anlamadan gecenin karanlığında ve gelir gelmez harbe sürülmüş ve Türk komutan ve subaylarının bu hususstaki tavsiyeleri dinlenmemiş ve neticede en iyi yetişmiş ve en iyi teçhiz edilmiş tümenlerimizden birisi olan bu mühim ve kuvvetli tümen hiçbir başan kazanmaksızın sadece bir gece içinde 4-5 bin kadar zayiat vererek saf d ışı olmuştur.

Daha sonra verilen ve doğrusu da bu olan savunmada kalmak kararının alınması da şu şekilde olmuştur: İkinci taarruzdan sonra Liman von Sanders Sodenstem'e çok kızmış ve attan düşerek ayağının incinmesini bahane ederek onu İstanbul'a göndermişti. Bunun üzerine Seddülbahir mıntıkası komutanlığına, Anadolu yakasındaki 15. Kolordu Komutanı Weber Paşa'yı getirdi.

İşte ancak bu zat, bulunulan hâl ve vaziyette taarruzu tekrar etmenin imkânsız ve doğru olmadığını Liman Paşa ya zorlukla kabul ettirebildi.

5- 99. sayfada: "Subaylar, sıradan erler gibi daima aynı derecede

sâkin sinirlere sahip olamıyorlardı" ifadesi nasıl bir zihniyetin ürünüdür bilinmez. Çünkü muhakeme yapabilen ve tecrübe sahibi herkes bilir ki; erler, başlarındaki subayın aynasıdır. Subayları sükûnet ve serinkanlılık içinde olmayan birliklerin erlerinde nasıl devamlı bir sükûnet olduğu iddia edilebilir?

6 - 1 0 1 . sayfada bahsi geçen takviye birlikleri hakkındaki ifadelerde hata vardır. Yarımadaya sıra ile 12., 15., 16., ve 2. Tümenler gelmiş; 4. Tümen ise ancak Haziran ayı ortasından sonra, 13. Tümen de Temmuz'da ulaşmıştır.

7-101. sayfada: 2. Tümen'in taarruzuna ait fikirler bu kadar basit değildir. Liman Paşa aslına mevcut birlik ve imkânlarla düşmanın denize döküiebileceği fikrinde ısrarlıydı. Liman'm dü404 Türkiye ’de Beş Sene şüncesine göre; 2. Ttimen’in katılımıyla önce Kuzey Grubu (Anburnu mıntıkası) takviye edilerek buradaki düşman denize dökülmeli, sonra da bütün kuvvetler güneye yöneltilerek Seddülbahir de düşmandan temizlenmeliydi. Fakat bereket versin ki Kuzey Grubundaki deneme ile yetinildi ve Seddülbahir'de bir taarruza kalkışılmadı.

8 -102. sayfa: Muavenet-i Milliye Torpidosu'nun süvarisi Osmanlı idi.

9-105. sayfa: 13 Temmuz taarruzunu yalnız Fransızlar yapmış, Ingilizler ise sadece gösteriş hareketiyle yetinmiştir.

10-105. sayfalar: Müttefiklerin Güney Grubu'na karşı yaptıkları son taarruzdan (12-13 Temmuz taarruzu) sonra, ya bu harekâtı takviye edip sürdürmek ya da çekilip gitmekten başka çareleri kalmadığı anlaşılmış ve birinci şık kabul görmüştü. Ancak Müttefiklerin yeni bir teşebbüsünün yeri ve hedefi neresi olabilirdi? Bu hususta ortaya atılan fikirler muhtelifti. Liman von Sanders, Müttefiklerin yapacakları çıkarmayı en çok Yukarı Saros bölgesinden bekliyordu. Bu sebepledir ki burada 6 ., 7. ve 12. Tümenlerle topçuya sahip Müstakil Süvari Tugayı'ndan oluşan bir grubu 16.

Kolordu adı altında hazır bulunduruyordu. Liman'ın kitabında 6 . Tümenden bahsedilmiyorsa da gerçekte burada mevcuttu. Kuzey ve Güney Gruplan arasında da bir çıkarma yapılabileceği ihtimal dâhilinde bulunuyordu. Fakat buraya yapılacak çıkarma daha başka bir önemi haiz olabilirdi ve her iki grubun ihtiyatları ile çok çabuk karşılanırdı. Liman Paşa'nın en çok buradan endişe ettiği hakkındaki ifadesiyle yanmadanm bütün ihtiyatlarının Saros'ta toplanması tedbiri birbiriyle çelişmektedir. 5. Ordu kurmay başkam da, Anafartalar çıkarmasından bir gün önce Saros Grubu kurmay başkanına; yeni çıkarmanın en çok Saros'ta yapılmasının beklenmekte olduğunu söylemiştir.

11- 111. sayfa: 16. Kolordu'nun kolbaşısı 7 Ağustos akşamı muharebe mıntıkasına ulaşmış ise de aslında Saros civarında kuzeye doğru büyükçe bir sahada kademeli bir şekilde ikamet etLiman von Sanders 405

mekte olan tümenlerin büyük kısmı tabiîdir ki henüz bölgeye ulaşamamıştı. Bu durum o gün Saros Grubu Komutanı Albay Feyzi Bey tarafından da biliniyordu. Bundan dolayı Feyzi Bey, Liman Paşa ile öğleden sonra 2'de görüştüğü zaman kolordunun tamamen gelmiş olduğunu söylememiştir. Liman Paşa da 7 Ağustos'ta bu grubun ne zaman toplanabileceğini kestiremediğinden, mutlaka ertesi günü yani 8 Ağustos'ta taarruz yapılmasını da başlangıçta emretmemişti. Grup komutanı, 8 Ağustos için tümenlerine sadece hazırlık emri vermişti. Fakat Liman Paşa daha sonra fikir değiştirerek taarruzun 8 Ağustos'ta yapılmasını istedi. Tümen komutanları cebri bir yürüyüş sebebiyle yorgun ve son birlikleri henüz gelmiş bir askerle o gün öğleden sonra böyle bir taarruzun başarıyla yerine getirilmesinin mümkün olamayacağını söylediler. Kolordu komutanı da bu teklifi kabul ederek Liman Paşa'ya bildirdi. İşte bu mesele Feyzi Bey'le Liman Paşa arasında bir yanlış anlamaya sebep olduğundan 8 Ağustos gecesi 10'da Feyzi Bey'in emir ve komutayı Mustafa Kemal Bey'e bıraktığı

ordudan bildirildi ve taarruz da Feyzi Bey'in düzenlediği şekilde ertesi gün dinlenmiş ve 8 . Tümen ile takviye edilmiş olan birliklerle yapıldı ve bize göre isabetli de oldu.

12-125. sayfa: Liman Paşa düşmanın tahliye edildiği gece, ertesi günü yeni bir çıkarma yapmak ihtimalinden bahsederek hazır bulunulmasını genelge ile bildirmişti. Bu sebeple son dakikaya kadar tahliyeden haberdar bulunmuyordu.

13- Düşmanın Anafartalardan tahliye harekâtını gayet ustaca hazırlayıp icra ettiğine şüphe yoktur. Bizim bunu daha önceden keşfedip edemeyeceğimiz meselesine gelince; böyle bir şey her halde son derece güçtü. Ancak karşı taraftan gelecek bir duyum veya düşman askerinden birinin ihanetiyle öğrenilebilirdi. Çünkü her türlü harekât ve nakliyat; karada yeraltında, denizde de geceleyin yapılıyordu. Müttefikler ta denize kadar mükemmel ve derin, üstü kapalı yollara sahiptiler.

406 Türkiye 'de Beş Sene

Filistin, Suriye ve Batı Arabistan Cepheleri

1- 223. Ray fada yazılı; "1917 senesinde bütün engel ve zorluklara rağmen bu kadar çok birliğin Anadolu demiryolu hattı ile Suriye'ye naklinin mümkün olması şaşırtıcı olmakla beraber takdire değerdi. Hâlbuki sonraki 1918 senesi Mart ayı başından Sonbaharına kadar İstanbul 'dan cepheye tam olarak bir tümen bile naklolunamamıştır."

Bu ifadede iki nokta dikkat çekicidir. Biri, demiryolunun 1917 senesindeki hâsılatını Liman'ın hayret edilecek bir derecede görmesi; İkincisi de 1918 senesi hâsılatında bir azalma ortaya çıkmasıdır. Hâlbuki demiryolunun 1917 senesinde hâsılatı önceki senelere göre fazla değildi. Fakat Falkenhayn Türkiye'ye gelerek Yıldırım Orduları'mn komutasını ele aldıktan sonra en büyük gayretini demiryolu çalışmalarına ayırmıştı. Nitekim ondan önce Cemal Paşa'nın 4. Ordu komutanlığı zamanında da öyle yapılıyordu. Cemal Paşa zamanında demiryolu en yüksek kapasitede faaliyet göstermiş ve Falkenhayn devrinde de bu faaliyet sürmüştü. Liman

von Sanders'in ifadesinden anlaşıldığına göre bu konuda
kendinden önceki komutanların gösterdiği faaliyeti kendisi gösterememiştir.
Falkenhayn zamanında Almanlar hattın kullanım kapasitesini
artırmak hususunda bütün hattı İstanbul'dan itibaren Almanlarla
işletmeyi düşünüyorlardı ve buna da muvaffak oldular. Hattın
işletme kabiliyetinin düştüğü tarih işte bundan itibaren başlar
ve Liman'ın yana yakıla bahsettiği 1918 senesinin az olan hâsılatının
en mühim sebebi de bu yüzdendir. Bugün elde bulunan her
devre ait bütün nakliyat cedvelleri yalnız şu gerçeği ispata yarar
ki, trenlerin sadece Osmanlı memurlarınca idare edildikleri zamana
ait hâsılat daima en yüksek olmuş ve Almanlar bu şebekeye
el koydukları günden itibaren ve müdahalelerini genişletip yaydıkları
oranda demiryollarının hâsılatı azalmıştır.
2- 241. sayfa: "Sonbaharda Filistin Cephesi'nde Türk ordularının
kendilerinden çok üstün kuvvette olan düşmana artık mukavemette bulunmadıkları...
yolundaki ifadeler düşman komutanı Allenby'nin
takdir dolu raporuyla bile zıttır. Bu cümleden olarak raporun bu
konuyla ilgili bazı bölümleri şöyledir:
"Madde 13:18/19 Eylül gecesi 20. Kolordu Jittire-NabJus hattının
doğusunda sağ kanadı ileri sürdü. 53. Tümen Şamiye vadisi'nin
baş tarafındaki havzaya inerek Cebi t ve Elmekabir'i zapt ve o civardaki
Ebu Melûl denilen tepeden başka bütün tepelen işgal etti.
Düşman burada inatçı bir direniş gösterdi ve göğüs göğüse yapılan
muharebelerden sonra 400 esir verdi.
10. Tümen iki kol üzerinden ilerleyerek Eylül'ün 20. günü öğle
vakti sağ kol, Farha'da yaptığı şiddetli bir muharebeyi müteakip
Safit'e ulaştı ve düşman tarafından inatla savunulan İskaka'ya yaklaştı.
Sol kol her ne kadar Gühars'a ulaşmış idiyse de bu mevki şiddetli
bir muharebe sonucunda işgal edilebilmişti."
"Madde 16: 3. Lahor Tümeni'yle 7. Tümen düşman tarafından
şiddetli ve teşkilatlı bir mukavemetle karşılandılar. Bu mukavemet,
7. Tümen in Beyt-i Lid'e yaklaşmasıyla şiddetlendi. Düşmanın manevi

kuvvetinin kmldığına delalet edecek hiçbir emare yoktu.”

"Madde 20: Düşman artçılarının inatçı mukavemetine rağmen geniş bir cephe ile takip ediliyordu. 25 Eylül'de Amman bir taarruz neticesinde zapt edildi."

3- 248. sayfa: 7. Ordu'nun teklifi üzerine 9 ve 10 Mart 1918'de iki gün devam eden muharebe için 'Turmuş Aya” değil "Tellülazur Muharebesi" isimi kabul ve tamim edilmiştir.

4- 248. sayfa*. Tellülazur Tepesi beş değil, yedi defa el değiştirmiş ve 9 Mart'ta da altı defa elden ele geçerek en sonunda Türklerin elinde kalmıştır. Ertesi günü sabahı tngilizler, bu tepenin 3 ve 5 km. kuzeybatısındaki iki tepeyi zapt ettiklerinden yan ateşine maruz kalan Tellülazur Tepesi mecburen Türkler tarafından tahliye olunmuş ve bu sebeple mevziler 3 km. geriye alınmıştır.

5- 249. sayfa: Gerçekte 24. Tümen'in 9 Mart 1918'de yerine koruyabilmesi sağlayan en önemli unsur, Albay Fahreddin Bey'in

komutasında bulunan 26. Tümen olup bu tümen de 24. Tümen kadar zayiat vermişti.

6 - 282. sayfadan 283. sayfaya kadar Suriye'nin dahilî durumu hakkında söyledikleri: Bütün bu görüşler düzeltilmeye muhtaçtır. Liman von Sanders, Suriye'de bu konuda görüş bildirecek veyahut düşünce ve incelemelerini delillendirebilecek derecede bir tecrübe devresi geçirememişti. Kendisinin Suriye ve Filistin'de bulunduğu sınırlı süre zarfında başını kaşıyacak vakti bile yoktu ki koca bir eyaletin tarih ve siyasî idaresi hakkında hükümler verebilsin. Bunun için bu hususta anlattıkları kıymete değer değildir.

7- 289. sayfa: *Cephedeki durum o hâle gelmiştir ki Alman birlikleri gelecekteki bütün harekûtlarm belkemiğini oluşturuyor."

Bütün Filistin Cephesi'nde bulunan ve Alman birlikleri şeklinde abartılan askerler yalnız beş taburdan ibaretti: 701., 702., 703. Taburlar, 11. Ava Taburu, 146. Alay 1. Taburu.

öncelikle; 701. Tabura yakın Türk birliklerinin sayısı göz önüne

alındığında bu beş tabur elbette belkemiği olamaz. Çünkü o kadar büyük bir vücudun bu kadar küçük belkemiği olması da tasavvur olunamaz.

İkinci olarak; bir ava taburu iki misli sayılarak üst üste en çok dörder yüz mevcutlu altı tabur olarak kabul edebileceğimiz Alman askerinin muharip ve muharip olmayan mevcudu toplam 2400 insan ederken Türk birliklerinin bu tarihteki mevcudu yalnız cephedeki tüfek sayısı 20 bin olmak üzere toplam 50 bin nefere ulaştığına göre, bu birkaç taburun şüphesiz kendilerine atfolunan o kadar mühim işleri başarmış olamayacakları açıktır.

8 - 289. sayfa: 'Tür/r birlikleriyle hâlen omuz omuza savaşmakta olan Alman birliklerinin geri çekilmesinden doğacak olan manevî olumsuzluklar çok büyük olacaktır. Bu durum karşısında asi Arapların takınacakları tutumun tesiri ise daha ağırdır. Çünkü Alman subay ve birliklerinin Araplar üzerinde büyük etkisi vardır. "

Liman von Sanders 409

Alman birlikleri denilen birkaç Alman taburunun, Filistin cephesinde Türk askerinin manevî kuvvetinin artması veya eksilmesinde hiçbir zaman belirleyici etkisi olmamıştır. Birçok birlik bunların varlığından bile haberdar değildi. Aslında savaştan önce ve savaşın başlarında Türk ordusunda Almanlara ve Alman askerlerine karşı büyük bir itimat ve hürmet beslenilmekte olduğu gerçeği inkâr edilemez. Nitekim savaş sırasında da havacı ve haberleşme birlikleri gibi bazı Alman teşkilatının gördüğü vazifenin önemi cidden büyük olmuş ve bilhassa havacılar savaşın sonuna kadar itibar ve kıymetlerini muhafaza etmişlerdi.

Alman Islah Heyeti subay ve askerlerinin Araplar üzerindeki mevki ve ehemmiyetlerine gelince; bu da başlangıçta Türkler üzerinde olduğu gibi Araplar üzerinde de büyüktü. Fakat bu teveccüh günden güne düşmüş ve hatta Şam ricatı sırasında yerli Araplann, Alman subay ve erlerine yapmadıkları kötülük kalmamıştı.

9- 291. sayfa: "Böyle bir uygulama Filistin Cephesi 'nin çok kısa bir

zamanda düşmesini doğuracak ve sonra da bunun siyasî sonuçlan Almanya'nın hesabına yazılacaktır. Ancak Türk birlüderinin arkasında Alman askerî kuvvetlerinin bulunmasıyla ve Arapların gelecekte kendileri için yegâne teminat olarak gördükleri bölgedeki Alman varlığı sayesinde siyasî hırsları bastırılarak; Filistin'in önemli bir kısmını ve bütün Suriye'yi müttefikimiz olan Türklerin ellerinde tutması mümkün olmuştur. Bu durumun ortadan kaldırılması hâlinde artık Araplar için Ingiliz etkisine ve İngiliz parasma karşı durmak imkânsız olur. Komutam altındaki bölgede bulunan ve buradaki durumu bilen her Alman subayı kayıtsız şartsız aynı fikir ve düşüncededir. "

Liman von Sanders'in bu ifadesi şahsî bir düşünceye dayanıyorsa bu zatın zaten memleketimizde edindiği fikirlerin ne kadar esassız olduğunu görüp şaşırmamak elden gelmez. Yalnız şunu diyebiliriz ki; insaflı olarak düşünülürse, Filistin'de yüksek komutanın bir Türk elinde bulunduğu müddetçe burada intizam ve asayiş hüküm sürerken, ne zaman ki Suriye ve Filistin'de komuta bir Alman'a verildi burada söz ayağa düşmeye başlamıştır.

410 Türkiye 'de Beş Sene

10- 292. sayfa: "Burada bulunan Türk birlikleri cepheyi yalnız başına tutmaya muktedir değildir..."

Haziran ayında Filistin cephesinde 108 Türk taburu yani yaklaşık 40300 piyade eri vardı, tngilizlerin tabur adedi buna yakın ise de asker sayısı itibarıyla en az dört misliydi. Çünkü Türk taburları 200-250 mevcudunda iken İngiliz taburları 700-1000 mevcutluydu. Ingilizlerin süvari kuvveti olarak üstünlükleri ise dokuz misliydi. Bununla beraber bu üstünlük 1917 Sonbaharından beri devam ediyordu.

Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi sırasında alman esirler kendi subaylarının "Bu muharebede bir Türke karşı dört tngilizin savaşacağım" söylemiş olduklarını ifade etmişlerdi. O zamandan bu vakte kadar Filistin cephesi bütün zorluklarına rağmen tutulabilmiş ve hem de bu, en müşkül devrelerde Alman birlikleri olmaksızın

yapılabilmişti. Bununla beraber son günlerde sayıca
aradaki büyük fark dolayısıyla cephe büyük bir buhran içindeydi
ve tehlikenin büyüklüğü inkâr edilemez derecedeydi. Fakat buna
karşı yegâne tedbir her halde Liman Paşa'nın yaptığı gibi elde
bulunan bütün kuvveti denizle Hicaz demiryolu hattı arasında
dar bir şeritte dizmek ve ağırlık merkezini Şeria civarında bulundurmak
değildi.
Bunun gibi, İngilizlerin 8 . Ordu sağ kanadına bir teşebbüs niyetleri
önceden öğrenilmiş ve Ingilizlerin buraya önemli kuvvetler
yığdıkları anlaşılmıştı. Fakat toprağa lüzumundan fazla bağlılığı
gerektiren bir dar görüşlülük, Filistin felaketinin en büyük
sebeplerinden biri oldu.
11- 301. sayfada: "Alman birlikleri belirlenen saatte harekete geçerek
..." diye başlayarak 302. sayfadaki; "Alman birlikleri, taarruza
başladıkları mevzilerin gerisine alındı" cümlesine kadar olan kat'i
taarruz safhasının hikâyesine gelince:
Gerçek şu ki; tamamen lüzumsuz ve 7. Ordu Komutanı Fevzi
Paşa başta olmak üzere orduda konuyla alakalı herkes bu taarruza
karşıydı.
Liman von Sanders 411
12- 315. sayfa: "Bizim sahil bölgesinde daha büyük bir taarruzu
beklememizin gereği çok açıktı. Fakat şimdiye kadarki tecrübelerimize
göre, her ne kadar cephenin bazı yerleri geriye atılacak olsa da yine bu
taarruza karşı koyabileceğimizi ümit ediyordum."
13- .320. sayfa: "Cephenin bazı kısımlarındaki Türk askerlerinin
morallerinin daha o zaman iyi durumda olmadığını, cephenin muhtelif
yerlerindeki Alman subaylarının gönderdikleri raporlar gösteriyordu."
Gerçekte Liman Paşa'nm sahilden bir düşman taarruzu beklemediği
belgeleriyle bilinmektedir. Hatta taarruzdan birkaç gün
önce, sahilden yapılacak bir taarruz hakkında saatine varıncaya
kadar ayrıntılı bir haber alındığı halde bu taarruzun Nablus yolundan
ve özellikle Şeria Vadisi'nden yapılacağı hakkmdaki fikrinde

ısrar etmiş, buralarda bulundurduğu kuvvetlerden bir tek eri yerinden oynatmamıştı. 20 Haziran 1918 tarihli telgrafında da yazdığı üzere bir taarruza karşı cephenin tutulamayacağı kanaatinde olduğu halde burada "taarruza karşı koyabileceği ümidinde olduğunu " söylemesi, biraz aşağıda yazacağı Eylül ayı olaylarının anlatıldığı bölümde kendi sorumluluğunu ortadan kaldırmak ve "Türkler mukavemet etmediler" hükmünü çıkarabilmek için yapılmış bir hazırlıktan başka bir şey değildir.

Alman subaylarına muharebe olduktan sonra rapor yazdırmaktan maksat da aynı ithamı desteklemekten başka bir şey değildir.

Liman Paşa muharebeden önce cephenin yalnız yarılmış olan kısmından değil, her noktasında bulunan daha büyük rütbeli Alman subaylarından rapor alabilirdi. İki teğmene muharebeden sonra yazdırılmış olan uyduruk raporların üç Osmanlı ordusunun büyük bir taarruzdan önceki ruh hâli hakkında hüküm verebilecek bir kıymeti taşımayacağını Liman Paşa düşünmemiş olsa gerektir.

14- 320. sayfa: "Türkler artık savaştan bıkmış ve nefret etmiş durumdadır ..." "Bayrama kadar savaş bitmezse, askerlerin firar edecekleri veya düşman tarafına sığınacakları, artık savaşmak istemedikleri sık sık bana da hissettiriliyor."

412 TürkiyeJ'de Beş Sene

Osmanlı askerinin sulh yapılmadığı takdirde ya tamamen firar veyahut düşmana iltica edeceği hakkında âmirlerine rapor vermeye cesaret edebilmiş olan genç Alman subayı gerçeğe aykırı beyanatta bulunmuştur. Çünkü Osmanlı onuru o kadar yüksektir ki, böyle bir niyet olsa bile yabancı birisine açıklanmazdı. Bununla beraber bu hususstaki raporların ne kadar asılsız olduğunu Osmanlı askeri son derece zor bir ricat halindeyken ifa ettiği mukavemetiyle göstermiş değil midir?

15- 321. sayfa: "ölülerin soyulmasına karşı getirilen her türlü. yasak hiçbir işe yaramadı."

Türk askerinin yüce ruhu ve mertliği şimdiye kadar asırlarca savaştığı bütün düşmanlarınca kabul edilmiş, açıkça ve takdirle yâd edilmiştir.

16- Liman von Sanders, 8 . Ordu'nun sağ kanadının yarılmasından sonraki olayları sonuna kadar artık istediği gibi yazmıştır.

Bunların büyük bir kısmının belgesi olmamasına rağmen bilinen gerçeklere göre bu anlattıklarının Alman ve Türkleri ilgilendiren yönlerinin eleştirilecek ve düzeltilecek o kadar çok yeri vardır ki; bunun için neredeyse bu bölümü yeniden yazmak külfetine katlanmak gerekir. Bu ise bizim işimiz değildir. Onun için maalesef bu bölümde uzun uzadıya incelemede bulunmaktan kaçınıp zaten dikkatlerden kaçmayacak derecede bâriz isnatların idrakini okuyucunun anlayışına bırakıyoruz.

Irak Cephesi

1- 163. sayfa: Von der Goltz'un 6 Nisan 1916'da tifüsten Bağdat'ta vefatı sebebiyle başarısının mükâfatmı görememesine hayıflanıyor.

Gerçekten de askerlik alemimiz içinde saygı uyandıran bir mevki kazanmış olan von der Goltz Paşa'nın vefatı Osmanlı ordusunca da büyük bir üzüntüyle karşılandı. Ancak Irak cephesinde başarının kazanılmasında fiilen en büyük hizmeti gösteren Osmanlı kuvvetinin o tarihlerdeki komutanları olan kişilerin takLiman von Sanders 413

dire değer gayret ve faaliyetlerini teslim etmek hakkaniyete uygun olurdu.

2- 164. sayfa: "Göltz'un yokluğunun ilk neticesi, Irak'ta kaybedilen geniş araziyi tekrar ele geçirmek için Ingilizlere yeniden taarruz etmek üzere Kutülamare başarısından faydalanılmaması oldu " ifadesi de gerçeğe uygun değildir. Çünkü Kutülamare'nin geri alınmasından sonraki savaş durumu şöyleydi:

Felâhiye Cephesi'nde: 52. Tümen (8 tabur piyade, 7 top). Bunun karşısında kuvveti 12 tabur piyade ve Türklerden birkaç misli fazla toptan ibaret olan İngilizlerin 7. Tümen'i bulunuyordu.

Sabis-Dicle Cephesi'nde: 13. Kolordu'ya bağlı 51. ve 45. Tümenlerle iki süvari tugayı (30 tabur piyade, 43 top, 1400 kılıç).

Düşmanın bu cephedeki kuvveti ise 13. Kitchener ve 3. Lahor Tümenlerinden ibaretti (24 tabur piyade ve Türklerden en az iki misli fazla top ile yaklaşık 1400 kılıç).

Her İki Tarafın Sayıca Kuvvetleri:

Osmanlı İrak Grubu'nun 20 Nisan 1916 yani Kutülamare'nin geri alınış günü olan 16 Nisan 1916'dan dört gün sanraki kuvveti:

Tüfek: 17.126

Kılıç: 1.491

Top: 74 (35 seri sahra, 8 seri cebel, 14 adi ateşli 12 cm'lik muhasara topu, 12 cm'lik 1 obüs, 10,5 cm'lik 1 uzun top, 1 İngiliz cebeli);

İngilizlerin kuvveti ise (General Tawnsend'in hatıratına göre):

Tüfek: 30.000

Kılıç: 1.312

Top: 133

Yukarıdaki rakamlara göre İngilizlerin Osmanlılara göre sayıca üstünlüğü tüfek olarak %40, topçu olarak %45 oranındaydı.

414 Türkiye 'de Beş Sene

Özel Durum ve Şartlan

İngilizler, gerek Felâhiye ve gerekse Sabis-Dide hattına karşı gayet kuvvetli tahkimat kurmuşlar ve sahip oldukları bol ve son sistem araç gereçle bu tahkimatı takviye ederek Kelal Vadisi'ndeki nehir üslerine bir dekovil hattıyla bağlamışlardı. Nehrin iki tarafındaki bu kuvvetli mevziler arasında kuvvetli bir nehir filosu ve iki noktada manevra yapabilmek serbestliğini sağlamaya yönelik köprüleri de vardı. Bundan dolayı istenildiği zaman istenilen cepheye karşı birkaç misli üstün kuvvet toplamak imkânına her zaman için sahiptiler.

Osmanlı İrak Grubu'nun özel durum ve şartlan ise daha az müsait ve ümit vericiydi. Savunmayı bile güçlükle sürdürebiliyorlardı.

Çünkü:

a- Yiyecek durumu kötü durumdaydı. O kadar ki teslim olan Kutülamare'deki İngiliz kuvvetleri doyurulamadı ve ancak General Surpersleyek'in gönderdiği yiyecek maddeleri yardımıyla geçici olarak bu sıkıntı ortadan kalktı.

b- Mühimmat bakımından da çok sıkıntı çekiliyordu,

c- Teçhizat, giyecek ve diğer hususlarda da aynı sıkıntı mevcuttu.

d- Gerektiğinde her hangi bir sahile büyük kuvvetler toplamak için ancak Makasıs'ta bir motor, bir duba, birkaç şahtur ve kelekten ibaret birbirinden farklı ve iptidaî geçiş vasıtalarına sahip ve Şamran'daki köprüsü ise çok uzak ve bu husus için istifadeye çok az müsaitti.

Bu durum ve şartlar alfanda Osmanlı Irak Grubu'nun, Kutülamare'nin geri alınmasının hemen sonrasında taarruza geçmesi hemen hemen imkânsızdı.

3- 194. sayfada Irak bahsinde arazi ve savaş durumu hakkında verilen malumatta yapılan yanlışlıklar şunlardır:

Liman von Sanders 415

a- Garaf=Şattülhay nehir değil bir kanaldır ve Dicle'ye dökülmez aksine Dicle'nin taşan sularını alır ve kısmen Hammar Gölü'ne kısmen de Fırat Nehri'ne akıtır.

b- Kutülamare, Gar af ağzında değil karşısında ve sol sahildedir.

c- Birkaç toprak kulübeden ibaret Felâhiye isminde bir köy yoktur. Felâhiye, Ümmülhanne, Nehilat isimleri Dicle Nehri'nin oluşturduğu kavislere verilmiş birer unvandır.

d* 18. Kolordu'nun 51. Tümen'i Felâhiye savunma hattında 45. Tümeni bir alayıyla Hadırî-Medhî hattında sahil muhafızı ve geri kalan kuvvetiyle de İmam Muhammed ve Garaf mevzilerinde, 52. Tümen ise Şamran Yarımadası güneyi ile batısında ve sağ sahilde ihtiyat mevzilerinde.

e- Düşmanın geçit harekâtından ve Kutülamare'nin ikinci defa kaybedilişinden sonra 18. Kolordu'nun 23/24 Şubat 1917'de

çekildiği mevzi Tavil değil Sivridure mevziidir.

£- Ordu, Sivridure mevziine çekilmek emrini verdikten sonra 6 . Tümen'in acilen Bağdat'a yetiştirilmesini 13. Kolordu'ya emredilip bu tümenin gecikme ihtimali göz önünde bulundurularak kuvvetli ve kıymetli bir tümenin Irak Cephesi'ne gönderilmesi Başkomutanlık Vekâleti'den rica edildi.

g- Düşmanın 25 Şubat 1917'de Sivridure mevziine yaptığı taarruz başlangıçta kendisi için başarıyla sonuçlandıysa da sonrasında yapılan mukabil taarruzlarla düşman geriye atılmıştı.

h- 5 Mart 1917'de düşmanın iki alay süvari ve bir tugay piyade askeri Hamaş hattında bulunan 18. Kolordu cephesine karşı ilerlediyse de püskürtüldü. Aynı gün başka bir hadise olmamış ve hatıratta anlatıldığı gibi 18. Kolordu'nun sol kanadı kuşatılmamıştır.

i- Diyale cephesindeki 14. Tümen 9/10 Mart'ta 44. Alay'la beraber Kerare hattını ve sağ sahildeki 52. Tümen de Ummültabul hattım işgal etti. 199. sayfada anlatılan ricat hadisesi de doğru değildir.

İndeks

Osmanlı, İngiliz, Fransız ve Alman gibi metinde çokça geçen kelimelere indekste yer verilmemiştir.

Abdülkerim Paşa, 150,154

Adalar Denizi, 99,133,182

Adalar, 173,181

Afganistan, 59,66,385

Afule İstasyonu, 253,319,343

Akabe, 48,224,250,316,317,

318

Akbaş, 98,112,114

Akldrman, 47

Albay Back, 123

Alçıtepe, 83,95,99
Ali Fuat Bey, 259,269
Ali Rıza Bey, 32
Ali Rıza Paşa, 249,351,375
Alman askerî heyeti, 35,36,
40
Alman Genelkurmay
Karargâhı, 38
Alman ordusu, 129,187,298
Alman Sefareti, 37
Almanya, 4,11,12,15,24,25,
28,29,30,32,33,39,40,41,
43,44,45,49,51,52,54,55,
57,61,62,63,66,72,76,77,
93,100,109,122,124,125,
129,134,143,144,145,152,
154,165,166,168,169,182,
184,185,188,208,213,215,
218,228,229,238,239,240,
241,280,288,291,293,298,
310,319,325,330,360,372,
380,381,383,385,386,389,
392,396,402,409
Amanos, 50,51,156,173
Amman, 242,245,247,254,
255,256,257,259,267,269,
271,272,274,275,353,356,
395,407
Ammare, 67,137
Anadolu, 43,46,49,50,56,
61,73,76,81,83,86,88,92,
93,94,97,98,106,107,112,

114,116,118,123,130,131,
133,135,137,146,148,151,
155,173,180,181,190,205,
208,223,225,233,235,310,
373,378,379,380,382,394,
399,400,401,402,403,406
418 Türkiye’de Beş Sene
Anebeta, 320,336,337,338,
339,344
Aneze, 305
Ankara-Sivas demiryolu, 51
Antalya, 146,150,227
Anzak, 96
Arabistan, 220,221,223,283.
293,310,386,406
Arap, 57,62,65,138,172,173,
177,178,207,208,243,244,
247,249,250,255,257,259,
260,263,269,274,276,277,
280,282,284,289,290 291,
298,305,309,313,316,320,
330, 332,333,334,337,
340,347,350,351,360,363,
365,368,369,370,371,375,
376,408,409
Asım Bey, 119
Askerî Heyet Sözleşmesi, 25,
28,227,265
Askerî Islah Heyeti, 25,143
Askerî Şûra, 31
Asya Kolu, 217,289,319,330,
355

Asya Muharipleri Cemiyeti,
392
Asya, 27, 6 9 ,7 0 ,7 6 ,7 7 ,8 1 ,8 2 ,
8 4 ,1 4 6 ,2 1 7 ,2 1 8 ,2 4 4 ,2 6 1 ,
281,2 8 9 ,3 1 9 ,3 2 2 ,3 3 0 ,3 3 1 ,
339,3 4 4 ,3 5 0 ,3 5 5 ,3 5 7 ,3 5 9 ,
371,377
Aşkale, 157
Atina, 69,7 9 ,1 1 7
Avce, 243,266,268,300,301,
395
Avrupa, 44 ,5 0 ,7 7 ,8 1 ,1 2 8 ,
129,133,150,151,152,153,
157,168,174,190,194,224,
2 3 6 ,2 5 0 ,282,350,380,386,
393,394
Avustralya, 91,9 6 ,1 0 0 ,2 5 4 ,
302,359
Avusturya, 3 6 ,3 7 ,4 7 ,5 5 ,5 7 ,
7 6 ,1 2 4 ,1 4 8 ,1 7 4 ,1 7 5 ,2 0 1 ,
2 3 0 ,2 6 0 ,2 7 5 ,3 5 6 ,3 6 8 ,3 7 8 ,
392,396
Ayastefanos (Yeşilköy), 46
Ayazağa, 43
Aydın-Kasaba hattı, 52
Ayn-ı Sofar, 139,3 5 6 ,3 5 8
Ayn-ı Vakni, 3 77
Ayvalık, 7 3 ,109,181
Azak Denizi, 53
Aziziye, 1 3 7 ,1 9 6 ,1 9 8 ,1 9 9
Azmakdere, 1 06,111,113,
120

Azzun, 3 2 2 ,3 3 0 ,3 3 1 ,3 3 8

Baalbek, 2 9 8 ,3 5 5 ,3 5 8 ,3 6 3 ,

3 6 6 ,3 6 7 ,3 6 8 ,3 6 9 ,3 7 0 ,3 7 1 ,

395

Liman von Sanders 419

Bağdat, 50,52,67,137,163,

165,166,168,169,171,172,

182,183,194,195,197,198,

199, 200,211,214,218,221,

222,231,281,293,326,372,

396,415

Baladır, 150

Balıkesir, 73,74,77,153

Balkan Savaşı, 15,24,31,33,

35,45,50,58,105,389,391,

392,393

Bandırma, 46,74,77,146,

227,230

Bandırma-Manisa hattı, 52

Barbaros Hayreddin Zırhlısı,

93/117

Von Kress, Baron, Albay,

138,139,176

VVangenheim, Baron, 23,29,

37

Basra Vapuru, 198

Basra, 67,137,163,171,195,

231,374/ 396

Batum, 135,191,287,293/

309,325

Baumann, General/ 35/ 36

Bayezid/170/191

Bedevi, 305/ 366/ 370,374/ 376
Belçika Genel Valiliği, 71
Belçika, 71,97,236
Bergfeld, Dr., 72
Beylan Geçiti, 372
Beyoğlu, 52,109,380,399
Beyrut İslahat Programı, 282
Beytülhasan, 249,275,338,
344,346,349
Bıca, 329
Bigah/101,121,401
Effnşrt, Binbaşı, 73
Birüssebi, 66,179,201,202,
203,204,222/223/410
Bisan, 247,249,267,271,275,
338/344/345/346,349
Bitlis, 136/157,170
Boğaziçi, 61/70/76/235
Bohnstedt, Yüzbaşı, 187
Bolayır, 83,87/ 88,90.91,97,
121,133/398/399,401,402
Bouvet, 78
Bozcaada, 75,82,116,133,
227
Bremen, 383
Breslau, 47/ 48,53,54,55,56,
70/93/235
Brest-Litowsk Muahedesi,
325
Bulgar, 41,116,129,150,151,
232/ 360
Bursa, 106,111,399

Bükreş, 79,117
Büyük Acı Göl, 65
420 Türkiye ’de Beş Sene
Büyük Anafarta, 106,110,
112
Calthorp, Amiral, 381
Cebel-i Lübnan, 139,244,358
Cebel-i Şarkî, 244
Cebcl-i Şeyh'in (Hermun),
244
Cebelitarık, 129,382,383
Cemal, 28,46,54,55,64,138,
139,173,177,190,204,207,
208,220,221,257,275,315,
316,355,356,357,361,365,
367,368,369,370,406
Ceraş, 349
Cerdun İstasyonu, 305
Cevad Bey, 55,69,78
Chemberlein, 124
Cibrin, 377
Cisr~i Yakup, 345
Colley, Doktor, 72
Conkbayın, 17,113
Culfa, 191
Curry, General, 380
Çanakkale Boğazı, 47,55,76,
86,93,133,398,399
Çanakkale Muharebeleri, 74
Çanakkale Savaşı, 42
Çanakkale, 4,11,15,17,26,
39,46,55,56,62,69,70,71,

73,75,76,77,79,80,81,82,
83,85,86,88,92,93,96,99,
102,103,105,107,108,110,
111,112,116,117,118,123,
124,125,129,130,131,133,
134,135,138,142,143,145,
146,173,182,183,190,219,
228,229,235,245,318,382,
394,397,399,400,401
Çatalca, 77,116
Çin, 56,62,79,313
Çorlu, 31,155
d'Amade, General, 79
Demirbey, 170
Demirkapı, 222
Deyr-i Şeref, 338,340,346
Deyrulhacmel, 377
Dicle, 67,163,169,194,195,
197,198,199,200,221,222,
413,414,415
Diyale, 199,200,415
Diyarbakır, 51,156,157,162,
173,192
Dobruca, 151
Doğan, 198
Doğu Demiryolu hattı, 50
Dolmabahçe Sarayı, 75
Dûr, 221
Adolf Frederich von
Meklemburg, Dük, 168
Dük, 168
Dünya Savaşı, 4 ,11,15,21,

26,33,39,4 1 ,4 3 ,4 4 ,5 2 ,5 9 ,
Liman von Sanders 421
76,79,96,152,160,165,
228,389,391,392,393,394,
397,402
Dürzî, 318,348,353,357,358
Ebu Tara Deresi, 270
Ebveddehûr, 374,375
Ece Umanı, 113,401
Ed-Damiye, 244,249,254,
260,268,269,271,272,273,
274,283,322,352
Edime, 28,77
Edremit, 73,74
Eflak, 151
Eisentrunt, General, 122
El Mefrak, 353
El-Ariş, 48,66,138,172,175,
177,178,179,200,201
El-Cezire, 50
El-Fasıl, 329
El-Fifre, 284
Elhame, 347,352,354,356
El-Hasa İstasyonu, 284
Elhud Dağı, 273
Elkefr, 261,378
Elmalı Vadisi, 157,158
Elsin, 163
Eltus, 41
Enver Paşa, 12,16,27,30,31,
33,36,37,38,39,41,42,43,
44,47,54,55,58,59,60,61,

62,63,71,73,75,76,77,79,
80,94,107,108,109,130,
142,143,144,145,153,154,
164,166,168,169,171,177,
182,183,184,185,188,195,
200,207,208,209,219,220,
221,229,230,237,238,239,
247,250,253,263,264,283,
284,287,288,290,293,294,
295,296,304,314,316,318,
327,332,351,397
Ereğli, 135
Ereh, 268,270,280,299,322
Erenköy, 77,78
Eriha, 243,251,259,262,268,
279,395
Ermeni, 57,136,137,193,194
Er-Rame, 280
Erzincan, 72,137,155,158,
170,191
Erzurum Kalesi, 58,156
Esat Bey, 256,260,271,274
Esat Paşa, 88,90,92,96,100,
104,106,110,119,155,190
Espiye, 225
Etha Rickmers, 382
Ettire, 333,335,407
Fahreddin Paşa, 250,278
Felâhiye, 163,164,165, 171,
195,197,329,335,413,414,
415
Felluce, 200,222

Fethiye, 222,375
422 Türkiye 'de Beş Sene
Fevzi Paşa, 158,219,242,245,
270,318,410
Fırat, 52,67,155,158,195,
200,214,222,262,375,415
Filistin, 4,11,15,47,50,51,
64,138,177,190,206,218,
219,220,223,232,233,238,
239,240,241,243,247,257,
262,264,277,278,280,285,
286,287,288,289,290,291,
293,294,295,296,297,298,
307,308,309,310,311,315,
319,323,326,327,330,332,
373,375,378,381,394,406,
408,409,410
Flandr, 236
Fransız Konsolosluğu, 80
Friedrich Sixt von Armin,
General, 235
Galiçya, 16,150,151,152,
154,178,183,218,219,373
Garaf, 195,196,197,415
Gazal!, 358
Gaz ze, 66,179,201,202,203,
204,205,223,395,410
Gelibolu Yarımadası, 97
Gelibolu, 43,69,76,80,82,83,
86,87,88,89,90,91,92,97,
101,103,104,106,113,117,
118,121,124,125,128,129,

133,142,155,184,235,378,
394,398,399,401,402
Genç Türkler, 27,37
Geyikli, 402
Giresun, 161,225
Goeben, 47,48,53, 54, 55,56,
70,93,235,236
Grandük Nikola, 137
Gressmann, Albay, 120
Grützmacher, 141
Guse, Binbaşı, 58,72,136
Gülbahçe Körfezi, 149
Güney Grubu, 92,94,98,99,
100,103,104,105,106,110,
111,113,119,124,126,129,
404
Gürcü İhtilal Komitesi, 161
Gürcüler, 161
Halep, 4,46,47,50,51,52,
190,201,214,217,218,219,
223,238,240,245,283,307,
309,310,315,357,365,366,
367,368,369,370,371,372,
374,375,376,377,395
Haliç, 41,235
Halil Sami Bey, 90
Halileli, 77
Hama, 368,369,371,373,374
Hamaş, 415
Hamburg, 383
Hamidiye istihkâmı, 78
Hamilton, General, 79,89

Han Yunus, 66,179,201
Hanikin, 164,198,200
Uman von Sanders 423
Hanluban, 246
Hanüssebil, 374
Harbiye Nezâreti, 56
HarebetÜlgazalt, 351
Harp Ceridesi, 241
Haşan İzzet Paşa, 57
Hasankale, 60,135,170,230
Hatar Köprüsü, 284,286
Havare, 245
Havran, 283,316,317,318,
348
Haydarpaşa, 137,156,218,
223,224,381,382
Hemedan, 165,171,195,198
Hicaz Demiryolu, 250
Hicaz, 51,66,172,177,190,
220,244,245,250,251,254,
258,263,278,284,328,330,
332,344,346,355,395,410
Hindistan, 48,59,124,177,
386,3%
Hohenlohe, Prens, 37
Hollanda, 41
Huç, 223
Hule Gölü, 345,359
İğdır, 191
Innsbruck, 383
Irak, 26,52,67,123,137,151,
163,164,171,172,178,183,

189,194,220,221,231,239,
292,298,309,326,382,394,
395,396,412,413,414,415
Irresistible, 78
Ittmann, Yüzbaşı, 206
Ivy, 383
tbn, 138
İd, 135,136
İkinci Gazze Muharebesi, 218
İkinci Şeria Muharebesi, 266,
267,277,280,283,284
İmam-ı Muhammed, 196
İmroz, 75,79,96,103,133,
227
İran, 16,57,66,67,164,165,
166,167,168,169,170,178,
190,195,231,293,294,309,
326,385,395
İranlılar, 137
İrbid, 347,349,352
İsmail Hakkı Paşa, 56,58,62,
63
İsmailiye, 64,65
İsmailoğlutepe, 111,117,120
İsmet Bey, 245,363
İstanbul Boğazı, 69
İstanbul, 2,4,11,12,13,15,
23,25,26,28,29,33,35,36,
37,38,41,43,46,47,50,51,
53,54,55,56,57,58,60,61,
62,63,66,69, 70,71, 74,77,
79,80,81,83,94,95,98,

424 T ürkiye ’d e Beş Sene
100,101,103,106,109,116,
118,120,121,122,129,132,
133,138,145,151,154,155,
161,164,169,170,172,173,
175,182,184,185,188,189,
190,212,214,217,219,221,
223,227,232,235,236,240,
242,250,252,262,263,264,
265,278,282,283,285,287,
288,290,291,294,295,297,
298,304,305,307,308,309,
310,314,317,319,322,325,
330,346,348,355,373,377,
379,380,381,382,383,391,
397,398,399,402,403,406
İsveç, 41,166
İsviçre, 50
İtalya, 41,57,138,150
İtfaiye Alayı, 26,123
İtilaf Devletleri, 40,54,55,
147,150,173,177,181,317,
373,380
İttihad ve Terakki Komitesi,
31,75
İzmir, 73,109,146,147,148,
149,173,179,180,181,209,
227,236,238,290,310
İzmit Körfezi, 77
İzzet Paşa, 26,27,30,58,155,
156,157,158,159,192,232,
234,373,377,391

Justi, Yüzbaşı, 351
Kabatepe, 83,86,88,91,119,
400
Kadri Bey, 114
Kafkas Harbi, 71
Kafkasya, 46,57,61,73,100,
135,136,137,149,151,154,
157,161,171,178,189,191,
194,225,290,292,293,294,
295,298,304,307,308,309,
310,315,319,325,326,385
Kalatü'l-hassa, 251
Kalkiliye, 243,261,331,334,
336
Kalvert Çiftliği, 401
Kanal Harekâtı, 64,138
Kanal, 16,48,49,65,66,138,
139,172,174,175,176,202
Kannengiesser, Albay, 106
Karaburgaz, 97
Karaburun, 148,149
Karadeniz Boğazı, 53
Karadeniz, 47,53,54,55,56,
71,76,93,135,136,137,
146,156,157,158,161,170,
173,287,307,309,310,373,
379,381,396,399
Karakilise, 170,191
Kartal, 397
Kassel, 23,26,122
Katife, 361,365,366,367,368,
370

Liman von Sanders 425
Katma, 372,374,376,395
Katrana İstasyonu, 284
Katya, 172,174,175
Kâzım Bey, 80,91,110,145,
236,239,252
Kemer Nehri, 73
Kerind, 200
Kermel, 247
Kertyra, 382
Kıbns, 48,81,174
Kızıldeniz, 250
Kızılhaç, 72
Kızılırmak Nehri, 51
Kızılrabat, 200,221
Kiğı, 156,159,170,231
Kilya, 97,98,112,114
Kirmanşah, 164,166,169,171
Kisve, 357,360,361,362
Klehmet, Yarbay, 125
Kocaçimen Tepesi, 110,111,
113,119
Komhana, 374
Konstantin, 74
Kont Bemstorff, 38,291,293,
294,312
Hohenberg, Kont, 118
Volf Metternich, Kont, 37
Köprüköy, 58
Kreuznach, 39,214,229,236
Kubalak, 328
Kudüs, 139,154,179,220,

243.245.293.312.317.395
Kumkale, 75,86,92,131,402
Kuneytara, 345,351,352,355,
358.359.360.364.395
Kuma, 67,171,195,231
Kutsal Cihad, 56,57
Kutülamare, 137,138,163,
164,165,171,194,1%, 197,
281,394,413,414,415
Kuzey Afrika, 57
Kühlmann, 38,207
Lauffer, Binbaşı, 138
Lazistan Müfrezesi, 161
Lethes, Binbaşı, 125
Levanten, 194,380
Lichnowsk, Prens, 29
Lierau, Binbaşı, 120
Lili Rickmers, 382
Liman von Sanders, 4,11,12,
13,15,16,17,21,107,109,
122,174,190,207,223,226,
234,261,287,290,293,294,
296,308,315,319,332,378,
386,387,389,390,391,392,
397,398,400,403,404,406,
408,409,412
Limni, 75,79,103,105
Limpus, Amiral, 2 5,35,36
Liran, Binbaşı, 149
Londra, 29
426 Türkiye'de Beş Sene
Cromer, Lord, 48

Kitchener, Lord, 89
Ludendorff, General, 39,153,
169,182,183,195,208,295,
315,392
Maan, 66,278,305,328,344,
347
Macaristan, 36,392
Mafid Cozele, 260,268,269,
273,283
Mahmut Bey, 274,346
Mahmut Kâmil Paşa, 136,
154,155
Mahrat, 197
Majestic, 103
Makedonya Cephesi, 280
Makedonya, 16,151,152,178,
219,222
Malazgirt, 136,191
Malta, 4 ,12,21,382,383
Maltepe, 92
Mama Hatun, 155,158
Manouschek, Yüzbaşı, 149
Mardin, 162
Marki Garroni, 41
Marki Pallaviçini, 36
Marmara Denizi, 70,74,76,
84,98,117,121
Marsa Sirocco, 382
Maydos (Eceabat), 82,83
Mayer, Doktor, 35
Mecdel Benî Fazl, 261
Mecdel, 254,261,328

Mekke Emiri, 177
Menderes Çayı, 81
Menemen, 147,149
Menzil, 169,214,216,237,
305
Merkezî Devletler, 55,122,
125
Mestantepe, 111,113,124
Mesudiye İstasyonu, 285
Mesut Han, 168
Metren, Amiral, 69
Mevki-i Müstahkem, 78,83,
8 5 ,8 6 ,9 2 ,9 4 ,3 9 9
Mezopotamya, 137
Mısır, 4 8 ,4 9 ,5 3 ,5 6 ,6 4 ,6 5 ,
8 1 ,1 3 8 ,1 3 9 ,1 7 2 ,1 7 4 ,1 7 7 ,
178,200,211,222,232,385
Michaelis, Binbaşı, 346
Midilli, 5 4 ,7 4 ,1 4 6 ,1 4 8 ,1 4 9
Midye, 146,173
Miskal Paşa, 274,276
Missuweit, 149
Moda, 380,381
Mondros, 4 ,1 1 ,7 9
Morgentau, 41
Morto Umanı, 8 6 ,9 0 ,9 4 ,1 0 2
Murassa Osmanî Nişanı, 63
Liman von Sanders 427
Musallabe, 266,270,300,301,
302
Musevî, 138
Mustafa Kemal, 4,11,17,112,

113,119,189,192,219,318,
319,352,360,361,365,366,
368,371,373,374,376,377,
378,405
Musul, 52,168,171,190,217,
222,244,281,326,372,375,
396
Muş, 156,157,158,159,170,
191,225,231
Muzaffer Bey, 252
Muzeyrib, 352,353,355,356,
357,358
Miidafaa-i Milliye, 135
Mütareke, 180,278,380
Müttefik filosu, 70,78,397
Nablus, 242,243,245,247,
248,249,272,275,285,288,
305,312,328,334,335,336,
338,344,346,407,411
Namur, 236
Nasıra, 242,246,247,263,
269,276,288,298,334,335,
336,337,338,340,341,342,
343,344,395
Nasıriye, 171,195
Nasuhi Bey, 313
Nicolai, Yarbay, 92
Novorosisk, 53
Nureddin Bey, 138
Ocean, 78
Odesa, 47,117,379,380
Oğnut, 159,170

Oltu, 59,135
Osmaniye, 278,279,296,375
Osmanlı Asyası, 23
Osmanlı Hükümeti, 15,25,
54,107,109,218,250,281
Osmanlı ordusu, 24
Ovacık, 402
Padişah, 2 7,30,31,71,75,76,
156,2%
Pangaltı Harp Okulu, 52
Paraquin, Binbaşı, 308
Patmos, 382
Pera Palas, 74
Petersburg, 29
Pfeiffer, Binbaşı, 335
Piepen, Albay, 101
Pire, 79
Hess, 38,142,169,182,183,
231
Provence Kruvazörü, 79
Prusya ordusu, 23
Prusya, 23,38,108,2 12,229,
264,266,292,308,312,322
Rahmi Bey, 180
Ramta, 347,352,355
428 Türkiye ’de Beş Sene
Rayak, 51,307,355,356,357,
358,360,361,362,363,365,
366,367,368,370,371,395
Refet Bey, 174
Remle, 223,395
Resülayn, 51,52,156,157,

193,396
Resülayn-Diyarbakır
demiryolu, 51
Romanya, 16,56,150,151,
178.212.223.380
Rum, 73,81,180,181,208,
209.380
Rumeli, 81,82,83,93,98,173,
400
Rumiye, 137,170,191,294
Rus Donanması, 56
Rus Sefiri Giers, 29,41
Rus, 28,29,41,47,53,56,57,
58,59,60,61,70,77,116,
135,136,137,154,155,156,
157,158,159,160,162,170,
171,191,195,198,225,230
Rusya, 47,55,117,313,325,
373,381
Sadrazam, 27,29,62,373,377
Said Halim, Prens, 27
Salt, 247,254,255,256,257,
260,267,268,269,270,271,
272,273,274,275,276,278,
279,280,322,337,338,344,
349
Samah, 240,242,269,344,
345,346,347,349,352,353,
354,357
Samarra, 52,199,200,221,
222
Samî, 282

Saraybumu, 70
Sarıkamış, 16,59,60,61,135,
170,191,230,231,395
Saros Körfezi, 82,84,87,89,
90,91,106,107,110,111,
114,118,119,122,123,133,
146,235,400
Sasa, 359,361
Savçbulak, 137,170
Schmidt Kolbow, Binbaşı,
206,354,358
Sedan, 236
Sedat Bey, 373
Seddülbahir, 17,75,83,86,
90,92,93,94,95,102,104,
105,110,118,128,129,130,
131,132,399,400,401,402,
403,404
Selahaddin Adil Bey, 120
Selimiye Kışlası, 33
Selman-ı Pâk Muharebesi,
137
Selman-ı Pak, 198
Setorad-Mecdelancer, 362
Sevile, 271,272,273,274,275,
276,277
Liman von Sanders 429
Sığındere, 86
Sina Cephesi, 220
Sina, 48,151,172,178,179,
211,218,220,392,394
Sir Edward Grey, 29

Sirkeci İstasyonu, 26
Sivastopol, 53
Sivridure, 415
Sodenstem grubu, 94
Softatepe, 123
Sofya, 79
Soma, 238,310
Souchon, Amiral, 47,48,53,
79/103
Söke, 238
Spaa, 288,307
Stange, Albay, 135
Suriye, 4 ,11,15,36,50,51,
52,64,138,154,172,177,
190,220,221,223,233,241,
244,257,258,262,280,281,
282,283,289,291,293,310,
311,315,317,368,370,372,
379,381,394,406,408,409
Suvla, 106,110,113,119,121,
127,229
Süleyman Numan, 35
Süvari Astsubay Okulu, 43
Süvari Yüzbaşısı Prigge, 80
Süveyş Kanalı, 47,48,49,57,
64,66,138,174,177,232
Şam, 64,173,223,238,244,
246,247,252,255,257,258,
267,269,297,310,311,315,
316,317,318,333,344,345,
348,351,352,353,354,355,
356,357,358,360,361,362,

363,364,365,366,368,369,
370,371,395,409
Şattül-Arap, 66
Şattülhay Suyu, 195
Şeria Nehri, 243,244,251,
260,267,278,299,300,303,
305,344
Şerif Faysal, 224,250,298,
315,316,347,358,362,365,
371,375
Taberiye Gölü, 240,332,345,
354,359
Taberiye, 240,332,342,343,
344,345,347,350,351,352,
353,354,357,358,359,360,
361,395
Tahsin Bey, 307,317
Talat, 27,54,58,75
Tanayü, 365
Tarabya, 37,43,54,164
Tavil, 197,198,415
Tawnsend, General, 137,163,
413
Tebriz, 67,191,294,309
Tekirdağ, 43,46
Tekke Burnu, 83
430 Türkiye ’de Beş Sene
Tellülazur, 248,378,407
Tellürrefah, 201
Tellüşşeria, 202,203,204,223
Terme, 225
Tevfikiye, 402

Thauvenay Bey, Yarbay, 402
Tih Çölü, 49,64,200,232,281
Tikrit, 222
Tiler, Binbaşı, 335
TNt, 236
Timsah Gölü, 65
Toros Tüneli, 50,240
Trablusgarp, 112,390
Trabzon, 56,58,61,72,135,
156,157,158,170,191,3%
Triumph, 103
Trommer, General, 181
Tubas, 344
Turgut Reis Zırhlıları, 93
Turmuş Aya, 248,313,378
Tutak, 136,191
Tuzlu Göl, 120
Türk Genel Karargâhı, 39,42,
46,47,51,53, 58,69,76,77,
79,120,123,125,129,130,
133,138,143,144,145,152,
155,157,159,160,161,183,
192,195,196,197,206,207,
208,214,218,219,220,225,
233,237,238,239,240,244,
245,252,278,291,294,312,
348
Türk ordusu, 42,138,152,
239,293,318
Türkiye, 4,11,12,15,16,19,
21,23,24,28,29,32,36,37,
38,39,40,41,42,43,44,45,

46,47,48,49, 50, 51,52,53,
54,55,56,57,58,59,63,67,
71,74,75,76,78,98,101,
104,109,117,125,129,130,
136,141,142,144,145,149,
150,151,152,153,154,155,
160,169,170,173,178,183,
184,185,187,188,189,191,
1*3,194,211,212,213,214,
215,217,218,224,225,228,
229,230,232,236,237,238,
239,241,250,265,281,283,
290,291,293,295,298,307,
308,309,313,325,326,330,
373,377,378,379,385,386,
387,389,392,394,396,402,
406
Ukrayna, 379,380,381
Ulukışla, 137,155,161,373,
396
Ummültabul, 415
Urla, 147
Usedom, 56,79,93
Uzun Hızırlı, 110
Uzunköprü, 98
Üçlü İttifak, 41
Liman von Sanders 4M
Ümmülhanne, 195,415
Ürdün Nehri, 244
Üsküdar, 61,397
Boltz, Üsteğmen, 94
Deisenger, Üsteğmen, 149,

354
Gehl, Üsteğmen, 78
Vadi-i Retem, 275
Vadiüşşar, 305
Van Gölü, 136
Van, 136,155,156,191,231
Vassidlau, Yüzbaşı, 78
Vehip Paşa, 104,111,118,
123,155,161,189,219
Venedik, 383
Venizelos, 208
Verdun, 183
Verona, 383
Von Belovv, 151
Von Berend, Albay, 125
Von Bronsart, General, 16,
41,59,63,230
Von der Goltz, Mareşal, 71,
80,108,109,118,123,138,
163,164,308,412
Von Falkenhayn, 107
Von Falkenhayn, General,
107,108,212,242
Von Frankenberg, Albay, 64,
217,261,319
Von Frese, Binbaşı, 80
Von Gleich, Albay, 166,167,
168
Von Jagow, 28,29
Von Kaiserling, Yüzbaşı, 347
Von Kress, Albay, 64,65,138,
144,154,202,220

Von Laffert, Binbaşı, 52
Von Lenthe, General, 145,
264,287,298,380
Von Lossow, Albay, 108
Von Mackenzen, Mareşal,
150
Von Mutius, 29
Von Oppen, Albay, 319,331,
334,335,336,337,338,340,
346,349,352,355,357,360,
362,365,366,368,377
Von Seeckt, General, 229
Von Sodenstem, Yarbay, 92,
95,98,402
Von Stein, 229
Von Strempel, Binbaşı, 24
Von Sydow, 256,356
Von Tautzscheler, Binbaşı,
118
Von Usedom, Amiral, 69
Von Wangenheim, 37,43,44,
54,325
Weber Paşa, 88,98,104,402,
403